

LES CORTS JURISDICCIONALS
A LA CORONA D'ARAGÓ (S. XI-XVIII)

FONTS PER AL SEU ESTUDI

LLUÍS SALES I FAVÀ
ALBERT REIXACH SALA
(COORDS.)

Dades CIP recomanades pel Servei de Biblioteques de la UdG

Les Corts jurisdiccionals a la Corona d'Aragó (s. XI-XVIII) : fonts per al seu estudi / Lluís Sales i Favà, Albert Reixach Sala (coords.). – Girona : Associació d'Història Rural : Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona : Documenta Universitaria, 2022. – 312 pàgines ; cm. – (Biblioteca d'Història Rural)
Conté: Introducció; les corts jurisdiccionals locals i les seves fonts / Lluís Sales i Favà, Albert Reixach Sala. L'administració de justícia a Catalunya en els segles IX-XII / Josep Maria Salrach Marès ...
ISBN 978-84-9984-631-6

I. Sales i Favà, Lluís, 1982- , editor literari II. Reixach, Albert, editor literari
III. Contenidor de (Obra): Salrach, Josep M., 1945- . Administració de justícia a Catalunya en els segles IX-XII 1. Aragó. Cortes – Fonts 2. Catalunya. Corts – Fonts 3. Corona Catalanoaragonesa – Fonts

CIP 946.52"10/17" COR

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, llevat excepció prevista per la llei. Dirigiu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; +34 91 702 19 70 / +34 93 272 04 47).

Amb el suport de

Diputació de Girona

INSTITUT RAMON MUNTANER

Aquesta publicació forma part dels projectes d'I+D+I coordinats PGC-2018-100979-B-C21 i PGC-2018-100979-B-C22, finançats pel MCIN/ AEI/10.13039/501100011033/ i «FEDER Una manera de fer Europa», així com del Grup de Recerca i Unitat Associada del CSIC-Universitat de Girona «Renda feudal i fiscalitat a la Catalunya baixmedieval».

Edita: Associació d'Història Rural, Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona i Documenta Universitaria

Disseny de coberta: Quim Español

Correcció lingüística: Berta Crous

Consell Editor: Rosa Ros Massana (direcció), Gabriel Jover Avellà, Antonio López Estudillo, Pere Ortí Gost, Albert Reixach Sala.

ISBN: 978-84-9984-631-6

© dels textos: els autors

© de la Biblioteca d'Història Rural: Associació d'Història Rural

© de l'edició: Documenta Universitaria

Girona, 2022

La Biblioteca d'Història Rural s'autofinança, en part, amb les quotes aportades pels socis de l'Associació d'Història Rural. Els socis reben puntualment els llibres editats, així com informació periòdica de les activitats de l'Associació (a través del seu butlletí Mestall, de periodicitat semestral). Podeu obtenir la butlleta d'inscripció a www.ddgi.cat/historiarural o a l'Arxiu Històric de Girona (plaça de Sant Josep, 1, 17004 Girona)

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ: LES CORTS JURISDICCIONALS LOCALS I LES SEVES FONTS.....	7
LLUÍS SALES I FAVÀ, ALBERT REIXACH SALA	
L'ADMINISTRACIÓ DE JUSTÍCIA A CATALUNYA EN ELS SEGLES IX-XII	17
JOSEP MARIA SALRACH MARÈS	
ELS LLIBRES DE CORT JURISDICCIONAL AL BISBAT DE GIRONA (SEGLES XIII-XV)	43
LLUÍS SALES I FAVÀ, ALBERT REIXACH SALA	
NOTAIRES ET ACTIVITÉ JURIDICTIONNELLE EN CATALOGNE À LA FIN DU MOYEN ÂGE : L'EXEMPLE DE LA VIGUERIE DE GÉRONE.....	77
MATTHIEU ALLINGRI	
ELS LLIBRES DE LA CORT DEL JUSTÍCIA AL MÓN RURAL VALENCIÀ: ESCRIVANS I PRODUCCIÓ DOCUMENTAL (SEGLES XIII-XV).....	115
PAU VICIANO	
EL REGISTRO DOCUMENTAL DE LAS CORTES JUDICIALES LOCALES EN EL ARAGÓN BAJOMEDIEVAL	147
GUILLERMO TOMÁS FACI	
NO ESTARIA BÉ QUE UN CONSELLER SE TROBÀS PER DITAS COSAS ESCRIT EN BLANCH Y EN NEGRE. LES VISITES DEL CONSELL DE CENT DE BARCELONA, 1564-1714.....	173
RICARD TORRA-PRAT	

ANNEXOS.....209

UN FORMULAIRE ADAPTÉ DU STYLE DE LA COUR DE GÉRONE
DE LA FIN DU XIVE SIÈCLE.....211

MATTHIEU ALLINGRI

INVENTARI DELS LLIBRES DE CORT DEL BISBAT DE GIRONA
(1286-INICIS S. XVI).....273

LLUÍS SALES I FAVÀ, ALBERT REIXACH SALA

INTRODUCCIÓ: LES CORTS JURISDICCIONALS LOCALS I LES SEVES FONTS

Lluís Sales i Favà
Universidade Nova de Lisboa

Albert Reixach Sala
Universitat de Lleida

La justícia ha tingut un paper central en el desenvolupament de les societats amb Estat, ja que hi ha regulat l'aplicació de normatives públiques, a més de garantir la pau social malgrat l'existència de clivelles estamentals o socioeconòmiques (a partir de reconvertir les tensions entre grups o particulars en contenciosos legals). Tot i la rotunditat d'aquestes afirmacions inicials, per a les èpoques medieval i moderna els historiadors de la Corona d'Aragó no han parat gaire atenció a l'exercici de la justícia (Sabaté 2019). Si s'han estudiat a bastament les estructures de propietat, les relacions de producció, o l'organització del poder —elements, tots ells, que modulen l'exercici de la pròpia justícia—, en canvi s'han fet menys avenços en la interpretació dels mecanismes pels quals l'autoritat pública feia efectiu el seu control sobre les persones i els territoris. Entre aquests mecanismes, més enllà de la coacció militar, destaca la justícia.

Com a exemple del que expliquem, en el cas català els historiadors medievalistes han posat molt d'èmfasi en l'aparició i consolidació de la institució de la remença entre els segles XII i XIII, és a dir, la subjecció

servil de la pagesia a un senyor que també incloïa elements de justícia i càstig coercitiu sobre les persones (Freedman 1993 i Benito 2003). Sense posar en dubte la fecunditat dels treballs que se n'ocupen, al cap i a la fi la remença té una existència històrica limitada, i una evolució que condueix els senyors, a la llarga, a renunciar a l'exercici de la justícia sobre la seva pagesia servil en benefici d'estructures de caràcter districtual (les corts), que funcionaven atenent a una normativa de caràcter públic. I sobre aquestes darreres institucions, que van perdurar fins a l'adveniment de l'estat liberal, en sabem massa poc.

Descriure la justícia institucionalitzada, entesa com una instància semi autònoma formada per agents més o menys especialitzats guiats per un procediment racional (*iter*) que requereix de la validació de proves, és una de les assignatures pendents per part de la recerca històrica del nostre entorn.¹ Per enriquir la mirada sobre la justícia, caldrà a més a més partir de la premissa que l'autoritat pública, sobretot en època baixmedieval, es consolida no tan sols a través de la coacció, sinó també de l'oferta institucional (Van Bavel 2010: 167-170). Noves institucions útils i efectives, com ara les corts, convertien la senyoria en quelcom d'atractiu. Les senyories havien de ser, doncs, creatives per adaptar les corts jurisdiccionals a les necessitats socials de cada moment (turbulències i increment de la conflictivitat o, per contra, períodes de pau, entre d'altres) o bé als cicles econòmics (per exemple, el creixement del comerç i l'extensió del crèdit i de la morositat). D'aquesta manera, creiem que la justícia pot esdevenir, també, un bon termòmetre historiogràfic per comprendre les societats del passat. No en va, els judicis medievals han estat descrits com un gran teatre social, on hi tenien cabuda diferents actors socials representatius (Vallerani 2012: 5).

És balder d'afirmar que la justícia no opera en el buit, sinó que respon a les necessitats dels grups implicats. Potser no ho és tant de constatar que la pràctica judicial i les normes que la guien estan condicionades per un camp de forces en què competeixen els interessos de la mateixa senyoria, dels propis usuaris de les corts

---

1 Vegeu, sobretot, en el capítol de Pau Viciano els avenços fets en aquesta línia a propòsit del regne de València i, en canvi, en els de Guillermo Tomás Faci i el que signem el bagatge més limitat pels casos d'Aragó i Catalunya.

(tant grups privilegiats com grups subalterns), i fins i tot dels oficials públics. La majoria de capítols d'aquest llibre constaten que l'evolució de les corts i instàncies jurisdiccionals es troba condicionada per la tensió permanent entre aquests diferents grups.

Una de les característiques formals més notòries de les institucions de justícia en temps històrics és el suport escrit. Sentències, processos inquisitius, mesures cautelars i, fins i tot, declaracions o material probatori prenen aquesta forma escrita. Aquesta era la manera més directa d'acreditar l'acció jurisdiccional; també d'invocar decisions preses en el passat pels òrgans judicials. Abunda, per tant, la documentació emanada de les instàncies de justícia en èpoques medieval i altmoderna i que ha arribat fins avui dia. Tanmateix, l'aïllament de la justícia del tronc central de la recerca històrica comporta que, avui, una part d'aquesta documentació resti incompresa, fins i tot mancada de catalogació o localització en els arxius. Descripcions detallades sobre la mecànica judicial com algunes de les que s'aporten aquí s'emmarquen, per tant, en recerques historiogràfiques recents i que s'han obert camí en un àmbit que fins fa pocs anys restava del tot inexplorat.

Seguint aquests arguments, una altra constatació recurrent dels estudis pioners sobre les corts jurisdiccionals té a veure amb l'òrgan productor de la documentació: existeix certa confusió entre notaries públiques i escrivanies de cort. Tal com veurem veurem, en viles i ciutats era freqüent que ambdues instàncies fossin atribuïdes a un mateix professional o a grups d'arrendataris que n'explotaven els rèdits. D'aquesta manera, el material judicial o contenciós acabaria assentat en volums específics però també en els llibres notarials, i fins i tot en manuals de caràcter mixt. I és que, en general, la realitat documental de les actes de justícia no pot ser tallada amb ganivet: en la major part d'ocasions, sobretot en època baixmedieval, el seu exercici no es troba agrupat en expedients racionals, sinó que està dispers i barrejat amb actes d'altra naturalesa.

El llibre que teniu a les mans vol realçar treballs que recentment s'han fixat en el fenomen de la jurisdicció. Concretament, es focalitza en l'exercici efectiu de la justícia en la institució i espai on solia tenir lloc: la cort o tribunal. Els diferents autors, amb cronologies i marcs

geogràfics particulars, presenten fonts documentals que permeten entendre aquestes instàncies.

Les diferents contribucions constaten certa varietat en l'estructura de les corts. I aquesta és la principal raó per la qual les aproximacions proposades fins ara són de caràcter forçosament territorial. Les senyories n'adaptaven l'abast competencial (el tipus de Dret vist per cada instància), així com la mecànica i l'estructura o, fins i tot, l'abast territorial. El mateix *pluralisme jurisdiccional* —prenent l'expressió de Matthieu Allingri en el seu capítol— és el causant d'aquesta diversitat institucional. Tanmateix, el llibre també pretén aportar pautes de lectura compartida, erigint-se en un dels primers intents d'interpretar, de forma coherent, la construcció de la institucions de justícia a la baixa edat mitjana i època moderna a la Corona d'Aragó. Aquesta és una tasca historiogràfica de primer ordre que, a diferència a diferència d'altres contextos com el britànic o el neerlandès, ni de bon tros ha estat completada (Sales 2019: 17-27).

Una d'aquestes claus compartides és la codificació dels procediments a les corts. La justícia a l'antic règim no era una institució arbitrària aplicada amb mala fe contra els rivals de la senyoria, sinó que estava regida per una normativa de caràcter públic que, fins i tot, permetia oposar-se o provocar la suspensió dels procediments per defectes formals. No en va, el titular de la senyoria, en cas d'estar implicat en un contenciós, no en resultava necessàriament victoriós. Entre pràctica i normativa existia una tensió dinàmica que, de fet, ha estat objecte de debat en d'altres contextos europeus baixmedievals on la jurisdicció ha estat més estudiada (Smail 2013). En aquesta mateixa línia, un dels propòsits del llibre és oferir una mirada sobre la pràctica de les institucions de justícia, sense encallar-se en l'esfera normativa. Alhora, malgrat l'existència de normes codificades (legislació reial i foral i ordinacions), aquestes institucions no s'haurien de valorar per la seva capacitat d'emetre decisions imparcials de manera ràpida. Les formes de resoldre els conflictes són un mirall de l'ordre social basat en la desigualtat jurídica i la ideologia que se'n derivava.

Una darrera qüestió que plana en força contribucions i que val la pena d'apuntar és la de l'*experiència de la justícia* per part dels actors socials, és a dir, dels usuaris de les corts. De les descripcions

que inclouen els diversos capítols se'n pot deduir que la justícia tenia en els períodes analitzats un impacte important en la mentalitat de les societats, ja que hom hi recorria de forma quotidiana. Aquest impacte —de fet, un terreny encara pendent d'explorar per a la Corona d'Aragó— s'observaria, entre d'altres, en la iconografia i l'art, en la ritualitat pública, en les formes de jurament i el llenguatge, i en l'ús de les nocions jurídiques en d'altres esferes de la vida social (com ara en les estratègies matrimonials o en els negocis) (Musson 2007: 18-28 i 84-134).

Tenint en compte els elements apuntats fins aquí, el volum té un objectiu concret dins del camp d'estudi de la justícia i del poder: oferir una instantània de les fonts derivades de l'exercici de la jurisdicció a la Corona d'Aragó dels períodes medieval i modern. En la línia de la *pluralitat jurisdiccional* constatada, això passa per considerar el context en què se situen cadascuna d'aquestes pràctiques. És així que proposem una cronologia i geografia àmplies, que cobreixen els dominis ibèrics dels reis d'Aragó entre els segles IX i XVIII.

Val a dir que aquesta obra arrenca d'una jornada d'estudi organitzada el 16 d'octubre de 2020 per l'Associació d'Història Rural i el Centre de Recerca d'Història Rural de l'Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona.² Hi participaren investigadors de diverses institucions acadèmiques espanyoles a qui s'havia proposat el repte d'aportar llum al tema, tot centrant-se en la producció documental de les corts jurisdiccionals en territoris i períodes circumscrits dins de l'àmbit més general de la Corona d'Aragó *premoderna*. El present llibre s'ha confegit a partir d'una selecció de les ponències presentades en aquella ocasió, juntament amb noves aportacions o mirades complementàries per part d'especialistes que intervingueren en els debats.

El quadre sobre la gènesi del sistema judicial a l'alta edat mitjana el proporciona Josep M. Salrach, que examina l'evolució dels procediments de justícia a Catalunya entre els segles IX i XII. L'estudi s'emmarca dins del projecte col·lectiu *Justícia i resolució de conflictes a la Catalunya medieval*, encetat l'any 2013 des de la

---

2 L'acte, que finalment s'hagué de celebrar en format virtual a causa de la pandèmia de Covid19, comptà amb el suport de la Diputació de Girona i de l'Institut Ramon Muntaner, Fundació Privada dels Centres d'Estudis de Parla Catalana.

Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans. A grans trets, l'autor descriu els diferents tipus de documents lligats a la justícia i com evolucionaren al llarg del període estudiat, en paral·lel a la transformació dels mecanismes de resolució de conflictes. En concret, per a la primera meitat del segle XI, identifica una etapa de transició entre la denominada *justícia d'estat* i la que es categoritza de feudal, amb un gran pes de les vies negociades i els arbitratges. Tal com s'argumenta al llarg del capítol, el pas de l'una a l'altra és indèstria de les importants mutacions sociopolítiques viscudes en aquell moment. Així, entre finals del segle X i les acaballes del XII es documenta la coexistència de codis jurídics propis tant del dret visigòtic com del feudal i, finalment, del romà justinianeu. Aquest darrer dret es trobaria a la base del que es considera l'estat feudal i que es consolidà durant la baixa edat mitjana.

El que podem anomenar estat feudal justament constitueix l'escenari central de l'obra que el lector té a les mans i en què es despleguen la gran majoria de contribucions. En primer lloc, oferim una anàlisi des de diverses perspectives del nord-est del Principat, que, com se sap, és un territori que compta amb riques fonts documentals i que, alhora, exemplifica bé la complexitat de l'entramat de jurisdiccions a la Corona d'Aragó.

D'aquesta manera, en una contribució conjunta que signem els coordinadors del volum s'aprofundeix en la producció escrita de les corts jurisdiccionals, no només de la vegueria de Girona sinó del conjunt de la diòcesi, entre finals del segle XIII i inicis del XVI. El principal propòsit és el d'oferir un inventari el màxim d'exhaustiu possible dels llibres de cort d'aquest territori durant el període esmentat i que es recull a l'apèndix. Per contextualitzar-lo es passa revista al funcionament d'aquestes institucions i al reflex documental de les accions que s'hi duïen a terme. Això permet distingir els principals tipus d'actes lligats a l'exercici de la jurisdicció i, alhora, observar com evolucionaren els registres on s'assentaren, és a dir, des dels que aplegaven tota mena de documents fins als que s'especialitzaren en certes tipologies. A partir de la mostra reunida de llibres de corts locals dels batlles també s'exploren dues altres qüestions: l'impacte dels canvis en la titularitat de la jurisdicció en el funcionament d'aquestes instàncies i com es concreten les formes de jurisdicció limitades a un nivell mínim de coerció, cosa que evidencia

l'estratificació o fragmentació dels àmbits civil i criminal en l'exercici de la justícia dins d'un espai concret.

Matthieu Allingri indaga en una altra faceta dels llibres de cort: els seus redactors, és a dir els notaris que actuaren d'escrivans d'aquestes instàncies. Pren igualment com a marc de referència la vegueria de Girona als segles XIV i XV. Partint de la premissa que el notariat públic i les escrivanies de cort eren dos elements diferenciats, però pertanyents al mateix univers socioprofessional i estretament lligats als qui posseïen el poder jurisdiccional en cada territori, analitza com s'imbricaren ambdues esferes. Per aquest motiu reconstrueix les trajectòries de fedataris que exerciren alternativament o simultàniament de notaris i escrivans de cort, a la vegada que d'escrivans que actuaren de procuradors davant dels tribunals i, sobretot, de notaris que per delegació o nomenament directe arribaren a actuar com a jutges o assessors legals de corts de poca envergadura. Aquesta diversitat de funcions també es tradueix en les connexions que s'establiren entre les actes notariales i les escriptures de les corts. En definitiva, posa en evidència la porositat entre el notariat i els mecanismes del poder jurisdiccional.

El focus en la Catalunya nord-oriental s'intenta equilibrar amb dos complets estats de la qüestió sobre les fonts produïdes per instàncies jurisdiccionals d'àmbit local als regnes de València i d'Aragó al llarg de la baixa edat mitjana. En el primer cas, Pau Viciano se centra en els justícies o oficials que exercien la jurisdicció civil i criminal en el món rural o, més aviat, en el conjunt de viles i localitats menors valencianes més enllà de la capital. I així, basant-se en part en els projectes d'edició documental vigents des de fa una quinzena d'anys en aquest territori, descriu els tipus de registres que generava la seva activitat i redactava l'escrivà al servei de l'ofici, en especial els anomenats *judiciaris* o llibres de la cort del justícia. Per aquests llibres estableix una seqüència d'evolució des dels models indiferenciats i amb una gran varietat d'actes del segle XIII fins als volums molt més complexos i dividits en seccions del segle XV. L'autor planteja que un factor determinant de la transformació es troba en el crèdit i la morositat. Per entendre millor les característiques d'aquestes fonts analitza igualment el perfil dels responsables de les escrivanies de les corts.

Guillermo Tomás Faci, al seu torn, ressegueix la documentació produïda per les corts jurisdiccionals al regne d'Aragó, fent èmfasi

especial en les àrees rurals. Després de presentar un esquema del sistema judicial desenvolupat al regne aragonès, analitza el model de registre *a priori* predominant que, en la línia de Catalunya o València, ha rebut la denominació de *libro de la corte del justicia*. Com a conseqüència de la pròpia tradició arxivística de les institucions que els produïren, les corts jurisdiccionals de localitats petites, no s'han conservat gaires volums d'aquestes característiques i, fos com fos, es troben dispersos en diferents tipus d'arxiu. Destaca, però, la circumstància —igual que en altres territoris de la Corona— que la preservació ha estat possible gràcies als notaris que actuaven d'escriuans de les corts. Justament els tres exemples que l'autor pot observar amb més detall s'han transmès a través de fons notariais enmig de protocols. En paral·lel, Tomás Faci traça una panoràmica de les tipologies documentals que es troben en els registres derivats de l'activitat de les corts jurisdiccionals. Una diferència rellevant respecte dels casos valencià i català és que aquests documents no acostumen a tenir vincles amb operacions de crèdit; més aviat es relacionen amb afers de dret familiar com ara tuteles i, en general, amb l'esfera de la jurisdicció civil.

Amb els capítols esmentats es radiografia la documentació generada per les corts jurisdiccionals del territori ibèric de la Corona d'Aragó durant la baixa edat mitjana. Conscients que aquesta realitat tingué continuïtat al llarg dels segles moderns, s'incorpora al volum una darrera aportació que permet copsar el desenvolupament assolit amb el temps per institucions que arribaren a exercir algun grau de jurisdicció abans de l'estat liberal. Ricard Torra n'aporta un exemple significatiu amb el govern municipal de la ciutat de Barcelona dels segles XVI-XVII. A més, per mitjà de l'estudi de les anomenades *visites del Consell de Cent*, obre la porta a un tema pendent d'explorar per la resta d'instàncies jurisdiccionals tractades com són els possibles mecanismes de rendició de comptes o, el que és el mateix, de vigilància i verificació del sistema per part de la població amb capacitat de denunciar abusos, casos de corrupció o frau. Aquests procediments, a més, es troben a l'origen de tipologies documentals que van més enllà dels registres genèrics de l'activitat jurisdiccional d'una cort.

Finalment, l'apèndix del llibre incorpora dos elements diferenciats. Per un costat, es pot trobar el quadre amb l'inventari del gairebé mig miler de llibres de cort o volums vinculats a corts jurisdiccionals

del bisbat de Girona entre finals del segle XIII i inicis del XVI que comentem en el capítol indicat anteriorment. La relació pretén servir de guia als investigadors a l'hora d'emprendre alguna de les diverses vies de recerca pendents sobre la jurisdicció o altres temes col·laterals que es poden estudiar a través de les fonts que ens ocupen.

Per un altre costat, s'incorpora una contribució de gran valor a càrrec de Matthieu Allingri: l'edició d'un formulari de l'estil o procediments comuns de la cort reial de la ciutat de Girona de finals del segle XIV extret d'un manuscrit inèdit procedent de l'Arxiu Parroquial de Sant Feliu de Pallerols. L'interès del document, tot i no ser complet, és innegable i realment podria haver merescut aparèixer en una publicació independent dins de la mateixa col·lecció «Documents» de la Biblioteca d'Història Rural. A banda de la proposta de datació i de reconstrucció del text, posa a l'abast de l'investigador un conjunt nodrit de matrius per a actes de diferents fases o tipologies de processos judicials. Es tracta de processos per causes diverses tant de l'àmbit civil (en què destaquen les assignacions de curadors o tutors) com criminal (incloent processos acusatoris i d'apel·lació, juntament amb inquisicions per a qualsevol mena de crim), a més de procediments comuns com requestes o protestes, seguretats, manlleutes, empires, marques o represàlies i, alhora, juraments d'oficials.

En definitiva, aquest llibre col·lectiu vol contribuir a consolidar les recerques sobre les corts jurisdiccionals i, en conjunt, sobre l'exercici del poder i la justícia a la Corona d'Aragó anterior a l'estat liberal. Vol fer-ho a partir d'una immersió en els fons documentals generats per aquestes mateixes institucions bo i combinant les tasques prèvies d'identificació amb la de descripció i estudi comparat dels tipus de registres i actes; un procés que, com s'ha dit, altres historiografies ja completaren fa molt temps. Només després d'haver assumit l'abast i els límits de la documentació disponible podran desenvolupar-se sobre bases sòlides noves línies d'investigació (o reprendre'n de ja encetades) en relació amb aspectes molt diversos de l'economia, la societat i la política dels territoris dels reis d'Aragó durant els períodes medieval i modern en el marc de la Mediterrània Occidental o de l'Europa meridional.³

---

3 Comentem perspectives de recerca més concretes en camps diversos a l'apartat final del capítol que dediquem als registres de cort de l'àrea de Girona.

BIBLIOGRAFIA

- BENITO MONCLÚS, Pere (2003): *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)*, Barcelona, CSIC-IMF.
- FREEDMAN, Paul (1993): *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*, Vic, Eumo.
- MUSSON, Anthony (2007): *Medieval Law in context. The growth of legal consciousness from Magna Carta to the Peasants' Revolt*, Manchester, Manchester University Press.
- SABATÉ CURULL, Flocel (2019): *The Death Penalty in Late-Medieval Catalonia: Evidence and Significations*, Londres-Nova York, Routledge.
- SALES I FAVÀ, Lluís (2019): *La jurisdicció a Sabadell a la baixa edat mitjana. Edició i estudi d'un llibre de la cort del batlle (1401-1404)*, Girona, Documenta Universitaria - Associació d'Història Rural.
- SMAIL, Daniel Lord (2013): *The Consumption of Justice: Emotions, Publicity, and Legal Culture in Marseille, 1264-1423*, Ithaca, Cornell University Press.
- VALLERANI, Massimo (2012): *Medieval Public Justice*, Washington DC, Catholic University Press of America.
- VAN BAVEL, Bas (2010): *Manors and markets. Economy and society in the Low Countries, 500-1600*, Oxford, Oxford University Press.

L'ADMINISTRACIÓ DE JUSTÍCIA A CATALUNYA EN ELS SEGLES IX-XII

Josep Maria Salrach Marès
Institut d'Estudis Catalans / Universitat Pompeu Fabra

En aquest capítol s'examina l'evolució de l'administració de justícia i la resolució de conflictes a Catalunya al llarg dels segles IX-XII, per la qual cosa es valoren els elements de continuïtat i discontinuïtat, i s'identifiquen els canvis que es consideren més significatius. La conclusió és una proposta de cronologia i conceptualització. Es tracta d'un primer resultat del projecte *Justícia i resolució de conflictes a la Catalunya medieval*, de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, en el que hem treballat des de l'any 2013 un equip format pels historiadors Tomàs de Montagut, Josep Ribas (fins l'any 2017), Cornel-Peter Rodenbusch (s'incorporà el 2019), Ramon Sarobe, Jaume Vilaginés i jo mateix. La primera fase, dedicada als segles IX-XI, es va allargar fins a 2017, i va donar com a resultat l'edició de *Justícia i resolució de conflictes a la Catalunya medieval. Col·lecció diplomàtica. Segles IX-XI*, que conté 557 documents.¹ La segona fase, dedicada a l'edició dels documents de justícia del segle XII, va començar el 2018 i ara, confeccionats ja els índexs alfabètics, està en procés d'edició. Consta de 873 documents, que hem lliurat a l'editor aquest any 2022.²

---

1 En endavant JUCAME I. Altres abreviatures utilitzades : *Lex Visigothorum* = LV ; usatge = us.

2 En endavant JUCAME II.

Resumint, i en xifres, les interpretacions i propostes que aquí es fan procedeixen de la lectura de 1.430 documents.

LES TIPOLOGIES DOCUMENTALS

Dels documents relacionats amb els judicis i les activitats dels jutges destaquen les actes judicials, els *iudicata*.

En les actes dels segles IX i X es distingeixen bé quatre parts. En primer lloc, un encapçalament on apareix l'autoritat que presideix l'acte o en nom de la qual s'administra justícia, el jutge o jutges, els testimonis presencials o homes bons (*boni homines*), i el saig o policia judicial encarregat de portar els acusats davant del tribunal i aplicar les sentències. En segon lloc, la demanda o acusació que formula el mandatari de la part demandant, a la qual respon la part demandada, fixant així les posicions. En tercer lloc, la part corresponent a la fase probatòria, és a dir, a instàncies dels jutges, la presentació de documents i testimonis amb les declaracions corresponents. En quart i últim lloc, la sentència o, amb més freqüència, el seu equivalent: la definició o renúncia de la part perdedora al dret que defensava (Salrach 2013: 19-38).

De la majoria de les causes no s'ha conservat el *iudicatum* complet sinó només uns documents corresponents a la tercera i quarta part dels judicis, és a dir, la declaració de testimonis i la definició o renúncia de part. En el document que recull la declaració de testimonis consta l'autoritat i els auditors davant dels quals els testimonis juren i presten declaració. L'acte té lloc a l'interior d'una església davant d'un altar. Aquí els testimonis juren amb les mans sobre l'altar que diran la veritat, i a continuació presten declaració sobre el que saben, han vist i han sentit.³ Normalment, la part contrària és present a la declaració i l'accepta, però no és estrany el cas de parts contràries que no l'accepten i abandonen el judici.⁴

---

3 El més antic d'aquests documents és una declaració de testimonis feta davant l'altar de Sant Andreu, a l'església de Borrassà (Alt Empordà), l'any 817 (JUCAME I, doc. 2).

4 Vegeu n. 11.

Els documents judicials que s'han conservat en major nombre són les actes de renúncia dels perdedors, anomenades *definitiones*, i a vegades també *recognitiones*, *evacuationes* i *consignationes*, que fan funció de sentències. En la *definitio*, després de presentar el tribunal, les parts i la causa, el perdedor reconeix que el dret de la part contrària és superior al seu i, per tant, renuncia al que considerava el seu dret, cosa que a vegades reconeix fer a instàncies del jutge.

No tots els judicis tenien per objectiu dirimir conflictes, també podien servir per afermar drets, i evitar conflictes futurs.⁵ També hi ha judicis de reconeixement de termes ja sigui perquè estan en disputa o perquè ho podrien estar (Salrach 2013: 94-102). Casos molt especials de judicis són els de reparació d'escriptures perdudes, i les adveracions testamentàries, ambdós amb tipologies documentals pròpies (Salrach 2013: 151-160 i 179-212).

Continuant amb les tipologies, són especialment importants pel nombre i la significació social i política els documents relatius a la resolució de conflictes mitjançant negociació i pacte o per arbitratge, que molt sovint també coneixem a través de les definicions a què donen origen. No menys valuoses documentalment són les *querimoniae* o memorials de greuges, lligades a la conflictivitat i les formes de resolució (Bisson 1998). I, per acabar amb les activitats professionals del jutges, hem d'esmentar les execucions de béns per deutes.

ELS TEMPS DE LA JUSTÍCIA

La imatge de l'administració de justícia que surt de les actes dels segles IX i X es modifica al llarg del segle XI i encara més al XII: el saig, sempre present abans de l'any mil, s'eclipsa molt durant l'XI i

---

5 Aquest podria ser el cas del cèlebre judici de l'any 913, a Sant Joan de les Abadesses, presidit pels comtes germans Miró de Cerdanya i Besalú i Sunyer de Barcelona, Girona i Osona, i per vuit jutges, en el qual es van fixar els límits del domini de Sant Joan a la vall de Ripoll, i els habitants de les viles i vilars, unes cinc-centes persones, van declarar que el que tenien ho tenien per l'abadessa a la que devien el *servitium* (JUCAME I, doc. 61). Recentment hem fet un estudi d'aquest judici del qual donem una interpretació des de l'òptica de l'origen fiscal del gran domini: Salrach (2021: 140-141).

és quasi absent de la documentació del XII.⁶ Els *boni homines*, que en època carolíngia semblen tenir un paper testimonial important, a través d'una evolució ja perceptible en el segle XI, en el XII assoleixen el protagonisme més gran en la resolució de conflictes. També, a partir de finals del segle X, però sobretot durant els segles XI i XII, s'introdueixen noves pràctiques indagatòries: les ordalies o judicis de Déu, com la prova *caldaria* i la del ferro roent,⁷ que veiem aplicades a persones de condició social inferior, en causes que els enfronten a senyors, nobles o eclesiàstics; la de l'aigua freda que trobem en causes que afecten institucions eclesiàstiques entre elles o en relació amb la noblesa,⁸ i el combat judicial reservat a la noblesa.⁹ Amb les ordalies, proposades pels jutges a la part que no presentava proves o a la qual li eren refusades, es devia buscar un efecte dissuasiu, d'espantar la part i portar-la a renunciar, acceptant així les raons de l'altra. En la documentació catalana hi ha exemples d'ordalies i combats judicials executats, però n'hi ha més de projectats i no aconclerts.

En aquest marc de canvis, és significatiu que, des de l'any 1030 aproximadament, en els documents de definició, que ja superen en nombre a les actes judicials, les paraules *definitio*, *recognitio* i *evacuatio* vagin acompanyades del mot *pacificatio*, i la designació de *pacificator* per al que renúncia. Això sembla estar en consonància amb

---

6 Rodenbusch (2021: 162-177).

7 El primer judici amb prova *caldaria* és un de l'any 988 referent a Sant Cugat, i potser el segon un d'anterior al 28 de febrer de l'any 1016 (JUCAME I, docs. 106 i 167). En un judici de l'any 1196, que enfrontava la canònica de la Seu d'Urgell amb uns tinents d'un mas de Lleret (Lladorre), que es negaven a pagar el cens, se'ls proposà l'expurgació per la prova del ferro roent que van perdre (JUCAME II, doc. 798).

8 El primer judici conegut en què s'aplicà l'ordalia de l'aigua freda és el que el 1036 va enfrontar el noble Bernat Otger i l'abat de Sant Cugat (JUCAME I, doc. 256). En un conflicte entre templers i hospitalers, arbitrat per Alfons I l'any 1194, també es contemplà l'opció d'aplicar el judici de l'aigua freda (JUCAME II, doc. 779).

9 En el conflicte entre Ramon Berenguer I i Ramon Miró d'Aguda per la senescalia, els vuit jutges escollits per les parts, cap al 1060, van proposar resoldre la controvèrsia mitjançant un combat judicial (JUCAME I, doc. 334). Un dels casos més curiosos de conflicte resolt per combat judicial és el que va enfrontar Arnau Guillem i Guillem Arnau, pare i fill, nobles de l'Alt Urgell, el 1091 (JUCAME I, doc. 491). Salrach (2013: 186-188 i 231-233), Salrach (2001: 131-132).

els ideals del moviment de pau i treva que impulsa l'Església. També són de ben entrat el segle XI les renúncies remunerades, que lliguen amb el paper ascendent dels consellers i amigables componedors en la resolució de conflictes. En el segle XI també és freqüent la presència d'un tipus documental de *definitio* molt simple del que desapareix tota al·lusió a qualsevol causa judicial, i només s'hi exposa la renúncia a un bé o dret, cosa que l'apropra als documents de donació. Els escrivans del segle XII afinen més. Redacten unes *definitiones* en les quals s'explica en molt poques ratlles la informació essencial de la causa per passar després a la renúncia, amb precisió del bé o dret renunciat i de la contrapartida, si n'hi ha.

Pot semblar estrany, però no s'han conservat gaires documents judicials dels segles IX-XI que continguin sentències escrites com a tals. La raó deu ser que el més important, i el que es buscava en els judicis, no era tant dictar una sentència contra una part com mostrar la raó de prevalença del dret de la part contrària i, fent-ho així, aconseguir del perdedor el reconeixement del millor dret de l'altre i la renúncia del propi, d'aquí l'omnipresència de les *definitiones*. Això no obstant, hi ha *iudicata* amb sentències. El millor exemple i més emblemàtic és la relació de sentències que un tribunal de prelats i magnats, actuant com a jutges, va dictar sobre cadascun dels greuges presentats pel Ramon Berenguer I contra Mir Geribert cap a l'any 1058.¹⁰ També hi ha judicis, ho hem dit abans, en què una part, conscient de la marxa desfavorable del procés, abandona l'audiència, forçant als jutges a continuar i sentenciar en absència de part.¹¹

A mesura que avança el segle XI i sobretot el XII, apareixen actes de judicis complexos per la seva naturalesa, en els quals les sentències,

---

10 JUCAME I, doc. 330.

11 El més cèlebre d'aquests judicis és el que el 30 de juliol de 1032 va enfentar el monestir de Sant Cugat amb Mir Geribert per les terres i els estanys de Calders i Santa Oliva. Veient la marxa que prenia el plet, Mir Geribert protestà iradament i abandonà l'audiència, tot negant-se a rebre els testimonis, cosa que sí que feren els jutges d'acord amb la llei. Llavors, basant-se en els testimoniatges i en cites d'almenys quatre lleis del *Liber Iudicum*, els jutges sentenciaren confirmant els drets del monestir (JUCAME I, doc. 244). També un sacerdot, enfrontat al monestir de Sant Pol de Mar, el 1063, no volgué rebre la declaració dels testimonis de Sant Pol i abandonà el judici obligant al jutge a acceptar els testimonis i a assignar els béns en disputa al monestir (JUCAME I, doc. 350). Salrach (2013: 227-231).

en plural, hi tenen una presència rellevant. Per entendre aquest tipus documental s'ha de tenir present els canvis introduïts per la feudalització, amb la proliferació de conflictes entre senyors i entre senyors i vassalls que es culpabilitzaven mútuament de *malefactas*, escrites en querimònies, que no tenien valor probatori però eren el punt de partida per a les acusacions.¹² El tribunal encarregat de dirimir un conflicte d'aquesta mena es veia obligat a jutjar i sentenciar una per una les principals *malefactas* de les parts. El resultat són unes actes judicials llargues, complexes i molt riques, des del punt de vista de la informació, en les quals es presenten les parts en conflicte, s'examinen les denúncies importants de cada part (amb les al·legacions de la part contrària, les proves documentals i els testimonis) i es dicta sentència sobre cada denúncia. Una sentència que moltes vegades deixa la qüestió oberta perquè els jutges no dubten a donar diferents opcions de resolució. Aquests documents, farcits de sentències precises, serveixen per entendre que, en aquella societat feudal, el teixit de relacions i compromisos era tan complex que les fronteres del dret eren poc precises i definides; d'aquí potser la raó de ser del conflicte i la negociació, dues cares d'una mateixa moneda, dos camins encadenats de resolució.

La justícia, dita a vegades pública, tradicional o ordinària, era administrada per jutges professionals, que en els documents s'anomenen *publici*,¹³ segurament formats en escoles de l'Església on s'ensenyava dret. Aquests jutges aplicaven la llei escrita (el *Liber iudicum*), promulgada o assumida per qui té la *summa potestas*, i és garant de la llei i la justícia, una llei escrita única durant els segles IX-XI, quan el monarca carolingi, primer, i els comtes, funcionaris i successors seus, després, exerceixen aquest poder i funció (el *ministerium regale*). De fet, tret d'algun cas excepcional, la documentació dels segles IX i X no mostra l'existència de formes diferents de les de la justícia pública per a la resolució de conflictes,

---

12 Es tracta de documents en què la llengua catalana aflora amb força per primera vegada, més o menys barrejada amb el llatí: Brossa (1983: 335-359); Mateu (1988: 401-415); Miret (1915); Moran i Rabella (2001); Pujol (1913); Pujol (1997: 9-50); Rasico (1984-1985: 281-305); Rubio García (1979); Russell-Gebbett (1965); Salrach (2020: 503-517).

13 L'expressió *iudex publicus* és omnipresent en els preceptes carolingis per a Catalunya: Abadal (2007: 550).

una situació que comença a canviar durant la primera meitat del segle XI.

Des del punt de vista de la potestat judicial, fins vers 1050, preval la justícia del tribunal comtal i episcopal, exercida per jutges professionals (69% dels judicis coneguts). La justícia abacial i vescomtal és menys present en la documentació (14%). La justícia exercida pels tribunals dels senyors a les seves senyories és quasi absent de la documentació recollida;¹⁴ és clar que això és poc rellevant, atesa la procedència d'aquesta documentació (arxius eclesiàstics i comtals sobretot). L'arbitratge i les resolucions assolides en assemblea per consell d'homes bons, en canvi, tot i que apareixen tardanament, creixen entre 1026 i 1050 (16%). Aquí, vers 1050, se situen, doncs, els límits temporals del que hem caracteritzat i qualificat de justícia pública.

Precisem: des de principis del segle XI, a nivell documental i de forma creixent, hi ha causes que es resolen sense el protagonisme de jutges professionals o *publici*, per negociació entre les parts i mediació d'*homes bons*. Moltes *definitiones et pacificationes*, expressions presents a partir de vers 1030, són generalment el resultat d'aquests acords assolits entre les parts en conflicte, gràcies a l'ajut i consell d'amics i componedors als quals a vegades les parts atorguen una funció arbitral. Els conflictes entre familiars per qüestions d'herència són els que més sovint es resolen pel simple consell d'amics en tribunals de conciliació.¹⁵

Mentre que l'Església, en les causes amb la noblesa, prefereix l'administració de justícia tradicional, des del segle XI els nobles, sobretot en causes entre ells, refusen aquesta justícia, i encomanen a persones de confiança del seu entorn la mediació en la resolució negociada de la disputa, o l'arbitratge com a jutges, de vegades amb l'ajut d'un professional. En aquesta forma de resolució de conflictes se segueixen algunes formalitats de la justícia tradicional: les parts fermen

---

14 No absent del tot, però. Davant del tribunal del senyor Sunifred de Lluçà i la seva esposa Ermessenda de Balsareny, el jutge Adalbert dirimeix un conflicte d'herència entre germans l'any 1034 (JUCAME I, doc. 251), i davant del tribunal del senyor Umbert de ses Agudes i la seva esposa Sicardis, el jutge Guitard dirimeix un conflicte de propietats entre el monestir de Sant Pol de Mar i un sacerdot l'any 1063 (JUCAME I, doc. 350).

15 Vegeu una conciliació de l'any 1077 (JUCAME I, doc. 411).

dret, en el sentit que accepten l'autoritat arbitral, es comprometen a acatar la sentència o laude que els àrbitres dictin i dipositen fiances o designen garants de bon compliment. Normalment, el que hem conservat d'aquest procedir és justament el laude, que coneixem a través de la definició que en deriva. Hi ha, doncs, diferències, però també permeabilitat, en les formes de fer justícia.

A mesura que avança el segle XI són cada vegada més els conflictes resolts d'aquesta manera, amb la particularitat que, segons sigui la causa, s'arriba a un pacte o es recorre a l'arbitratge. Durant el segle XII aquestes formes de resolució són omnipresents i els *laudatores et pacificatores*, amics i homes bons, els grans protagonistes. Són els successors dels *boni homines*, als quals la feudalització ha portat al primer pla de la resolució de conflictes. Potser aquesta evolució i canvi s'hagi d'atribuir a la noblesa, que es malfiava de la justícia pública, massa lligada al comtes i l'Església.

La justícia pública, però, no desapareix, sinó que coexisteix amb les noves maneres. Tanmateix, la primera meitat del segle XI, que és de transició cap a la justícia feudal, és d'alguna manera un temps brillant de la justícia pública, amb professionals de prestigi (Oruç, Ervigí Marc, Bonsom, Vives, Ponç Bonfill Marc, Guifré, Adalbert, Guillem Marc, Ramon levita, Sendred), que citen més que mai la *Lex*, un costum que encara s'allarga uns anys més, fins cap al 1075.¹⁶ Qualifiquem aquests jutges de professionals perquè són designats jutges dels comtats pels comtes,¹⁷ cobren per la seva feina,¹⁸ apareixen en un nombre elevat de

---

16 Per als jutges, considerats de l'escola jurídica de Barcelona, vegeu Font i Rius (2003: 77-100). Sobre el jutge Bonsom: Mundó (2003: 101-118). La nòmina de jutges presents en les escriptures judicials dels segles IX-XI a JUCAME I, p. 882-886.

17 *Iudice Bonofilio Marcho instituto a domno Ermengauda comite in Orgellitano comitato dirimere causas*, llegim en l'acta d'un judici de l'any 1024 en què Ponç Bonfill Marc va dirimir un conflicte per terres de Guissona entre el bisbe Ermengol d'Urgell i Guillem de Lavansa (JUCAME I, doc. 209).

18 En l'acta d'un judici de l'any 1024 entre Santa Maria d'Urgell i Santa Cecília d'Elins, resolt amb una donació de béns i drets del comte Ermengol II a la seu, remunerada pel bisbe amb mil dos-cents sous (*Hoc est precium de hoc quod superius scriptum est solidos milia CC^{tos} quod dedit Ermengaudus pontifex in manu Ermengauda comite prolis Ermengadi*), llegim que el jutge en va rebre tres-cents (*Et ad Bonifilii Marchi solidos CCC^{tos}*), la qual cosa potser és una forma de remuneració proporcional a la importància de la causa jutjada (JUCAME I, doc. 207).

documents formant part de tribunals, semblen portar els judicis amb saviesa, citant adequadament quan cal la *Lex*,¹⁹ no poques vegades són sol·licitats en llocs diferents dels comtats per dirimir causes importants i semblen haver rebut un ensenyament especialitzat en centres com podien ser les escoles de catedrals i monestirs. Aviat sembla haver-hi també alguna forma de jerarquia judicial lligada a quelcom semblant a una jerarquia de potestats. Els jutges dels comtats designats pels comtes, que integren els tribunals comtals, devien tenir més prestigi, i d'aquí més força i autoritat, que els jutges de tribunals de senyories de la noblesa i de sectors de l'Església.²⁰

Aquesta justícia exercida per professionals coexisteix durant el segle XI amb la nova justícia o forma de resolució de conflictes (resolucions negociades i arbitratges), que esdevé dominant a nivell documental a partir de mitjan segle, i que sembla més pròpia del feudalisme; per aquest motiu parlem del temps de la justícia feudal, en referència a la segona meitat del segle XI i al XII. La impressió que s'extreu de la lectura dels documents d'aquest temps és que la negociació i el compromís van ser determinants en la resolució de moltes, potser la majoria, de les causes, fins i tot en les resoltes per arbitratge, altrament no s'entendria el gran percentatge de definicions remunerades.²¹ Les estadístiques de la segona meitat del segle XI sobre la potestat judicial ho corroboren: 20% de presència documental de la justícia comtal i episcopal; 3% de la justícia vescomtal i abacial, i 77% de la justícia arbitral i de conflictes resolts per negociació i pacte.

Hi ha, doncs, un temps de justícia pública i un temps de justícia feudal, en consonància amb els canvis que experimenta la societat i el poder. Amb el pas d'un model a l'altre, s'eclipsa i gairebé desapareix,

---

19 Els judicis de Ponç Bonfill Marc citats a les dues notes anteriors en són una bona mostra. Cal destacar que en un d'aquests judicis (JUCAME I, doc. 209) Ponç Bonfill Marc invoca la LV II, 1, 29, sobre la independència del jutge enfront de les pressions del príncep.

20 Cap a l'any 1003 Ervigi Marc, jutge comtal o del cercle de jutges de Barcelona, va a Nespla (Mura) a jutjar un conflicte plantejat pel fet que un suposat tinent de Sant Llorenç del Munt no només disputava la terra al monestir i refusava l'autoritat del jutge Borrell, que devia ser el de la senyoria, sinó que l'havia agredit (JUCAME I, doc. 147).

21 De tota manera, les primeres definicions remunerades són de cap als anys 1021-1022, si no d'abans: JUCAME II (docs. 190 i 191).

com ja s'ha dit, la figura del saig tradicional i perd protagonisme el jutge professional mentre guanyen presència i funció els amigables componedors, les assemblees de barons i els àrbitres, que també poden rebre la denominació de jutges, perquè resolen conflictes, i en tenen experiència. La importància que prenen les solucions negociades, els pactes i les definicions remunerades, mercès a les quals les parts s'apropen i participen de la resolució i ningú en surt del tot derrotat, ha portat a pensar que en aquella societat feudal el primordial era restablir la pau, encara que fos rebaixant les exigències de justícia.²² Aquesta forma de resolució de conflictes, però, s'aplicava en les relacions a l'interior de la societat englobant, la dels senyors. En les relacions d'aquests amb els inferiors, en canvi, se seguien uns altres camins. Això vol dir que qualsevol raonament sobre la justícia d'aquell temps no es pot fer al marge de la condició social dels implicats, i de les violències pròpies de la societat feudal que moltes vegades derivaven en formes diferents de resolució, segons qui fossin els protagonistes. Als pagesos enfrontats als senyors, si no es doblegaven, el tribunal els imposava la violència de l'ordalia, si més no com a xantatge, mentre que els nobles, en conflicte entre ells o amb l'Església, podien negociar i pactar, acceptar un arbitratge o sotmetre's a judicis complexos de greuges on el combat judicial, substitutori de les proves escrites i els testimonis, equivalia a la sentència. De tota manera, les declaracions de testimonis i les proves escrites mai van deixar de tenir importància, fossin quines fossin les formes, judicials o no, de resolució de conflictes.²³

La justícia feudal té, doncs, el seu temps i el seu lloc. La segona meitat del segle XII recupera força i presència la justícia pública, que a partir d'ara en direm justícia de l'estat feudal perquè al dret escrit d'antic origen, aquesta justícia hi incorpora, convertint-los en norma escrita, els costums feudals introduïts durant el segle XI i primera

---

22 En el sentit de submissió a la norma, i d'imposició de la pena corresponent, si és el cas.

23 Tan importants en dret i justícia eren les escriptures que, en un conflicte de l'any 1019 entre el vescomte i la canònica d'Urgell sobre les propietats que la vescomtessa havia deixat a la canònica amb reserva d'usdefruit a favor del seu marit, es planteja una controvèrsia sobre qui havia de tenir les escriptures de propietat, que el jutge Bonfill (potser Ponç Bonfill Marc) resol ordenant que es faci un capbreu de les trenta-sis escriptures (JUCAME I, doc. 180).

meitat del XII. En la nova justícia, el príncep i la seva cúria (de barons, prelats i jutges) tenen un protagonisme creixent. Ramon Berenguer IV i els comtes-reis Alfons el Cast i Pere el Catòlic presideixen tribunals, arbitren disputes, designen jutges i promouen causes de tota mena, sobretot relacionades amb afers feudals i de poder. L'activitat judicial de la cúria comtal va acompanyada de la presència territorial i permanent del poder del príncep, que aflora a través del veguers que tenen les seves cúries, reben les denúncies de part, designen jutges, presideixen tribunals i administren justícia, a vegades acompanyats de jutges experts.²⁴ Hi ha, doncs, jutges professionals, com ho eren els d'abans, només que ara tenen de nou un protagonisme creixent.²⁵ S'han format a les escoles de les catedrals, molts d'ells són canonges, i alguns han estudiat a Bolonya, la porta d'entrada del dret romà justinianeu a l'Occident.²⁶ Aquestes jutges exerceixen la seva funció com sempre, en tribunals ordinaris, dictant sentències segons el dret escrit, però molt sovint també integren tribunals arbitrals, al costat de laics i eclesiàstics que no semblen juristes.

La pràctica de l'arbitratge està tan arrelada el segle XII, que a vegades l'exerceix el propi comte-rei, com ja s'ha dit, però més sovint delega la funció en àrbitres que ell mateix designa (prelats, canonges, magnats, jutges professionals), formant sovint tribunals de tres o quatre persones.²⁷ Potser per la composició plural i heterogènia d'aquests tribunals, els notaris reserven sovint el qualificatiu de jutges o *ordinarii iudices* als formats a la manera tradicional en l'estudi del dret, i empen l'expressió *cognitor et arbitrer* per qualificar el jutge no professional i de manera general els mots *cognitores, pacificatores*

---

24 Els veguers apareixen en la documentació judicial, sobretot a partir de 1185-1189, rebent denúncies de part, obrint causes, designant jutges, actuant a vegades ells mateixos com a jutges, amb l'assistència o no de jutges professionals, i també fent funcions de policia (JUCAME II, docs. 730, 731, 743, 781, 787, 809, 813, 814, 830, 848, 850, 864).

25 A l'espera d'un estudi específic, es poden esmentar alguns noms: Opisso, Berenguer de Calonge, Guillem d'Agramunt, Pere de Tavertet...

26 Encara que vell, segueix essent útil el treball d'Arcadi Garcia (1968-71).

27 Per exemple, Alfons I arbitra personalment un conflicte entre templers i hospitalers l'any 1194, i a l'any 1188, en canvi, havia encarregat al bisbe de Barcelona, acompanyat de dos eclesiàstics i dos laics, l'arbitratge d'un conflicte entre Santes Creus i els homes de Cabra (JUCAME II, docs. 779 i 711).

i *laudatores* per a designar tots els components d'aquests tribunals arbitral.²⁸

Els que compareixien davant dels tribunals hi anaven, si podien, en grup acompanyats de familiars, fidels i amics.²⁹ Quant a les causes, la major part dels conflictes són disputes per la propietat i els drets sobre la terra, les aigües, els molins i els boscos, però també per la sostracció, és a dir, per censos i delmes, càrregues d'origen públic, servituds, usos i altres exaccions senyorials. Els que es barallaven s'acusaven d'usurpació i robatori, amb l'afegit a vegades de violència física, i trencament de compromisos i mandats. Són conductes que el dret actual tipifica de delictes, als que s'ha d'afegir, encara que amb una presència menor en la documentació, els que avui en diríem delictes contra la vida (homicidis), la llibertat (prostituir una filla, segrestar una persona), l'honor (difamar), la família (adulteri), l'autoritat (agressió a un jutge, traïció d'un agent o un vassall), l'administració de justícia (presentar testimonis i proves falses) i la fe pública (falsificació de moneda i de documents). Les penes són diverses (esclavitud, exili, confiscació, multa, humiliació, etc.), i estan adaptades a casos i circumstàncies particulars.³⁰

---

28 L'expressió jutge ordinari (*ordinarius iudex*) és emprada, per exemple, en un judici de l'any 1194 per referir-se a Berenguer d'Albussà que també signa atribuint-se aquest qualificatiu (JUCAME II, doc. 776). L'arquebisbe de Tarragona és *cognitor et arbitrer* en la causa que enfrontava Sant Cugat i Berenguer de Lodger per la quadra d'Albinyana el 1183 (JUCAME II, doc. 658). *Laudatores et pacificatores* són, per exemple, els prohoms de Tortosa que el 1182 van arbitrar el conflicte entre el bisbe de Tortosa i l'Orde del Temple pels delmes de Tortosa (JUCAME II, doc. 654).

29 *Et venimus ad placitum cum multis probis homines ex parte de Milicie et de ex parte mea*, llegim en el relat de Pere de Puigverd sobre el conflicte judicial que el va enfrontar amb el templers per la possessió de Barberà de la Conca abans de 1188 (JUCAME II, doc. 726).

30 Dos casos particulars ho il·lustren. Per l'ocupació violenta d'una terra de Poblet amb danys físics a alguns monjos, els homes de l'Espluga de Francolí són condemnats (1187) a anar amb els peus nus fins l'altar de Santa Maria de Poblet i fer-hi una ofrena de dos-cents sous (JUCAME II, doc. 705). Per una violenta disputa de terres entre templers i hospitalers (1194), en què hi hagué morts, es resol respecte dels béns, que sota jurament es declaren els béns usurpats i la voluntat de restituir-los, i respecte dels homicidis, es dicta que es diguin misses per les ànimes dels difunts, i quedin així les culpes redimides (JUCAME II, doc. 779).

Al darrer quart del segle XII la documentació judicial mostra una novetat de la màxima importància: la coexistència, coneixença i ús de tres codis jurídics, que amb la seva sola presència il·lustren bé els tres temps de la justícia: el *Liber iudicum*, els *Usatges* i el *Corpus iuris civilis*.

El codi jurídic antic i tradicional a Catalunya, el *Liber iudicum*, que hem identificat com la *Lex*, apareix invocat pels jutges en judicis dels segles IX i X, i amb més freqüència encara entre 1000 i 1050. Citat també, però menys, entre 1050 i 1075, és poc esmentat en la documentació judicial de finals del segle XI i quasi desapareix, quant a cites o referències, en la del XII, tot i que continua essent el codi jurídic en vigor en tot el territori català. Els jutges del segle XII coneixien, doncs, el *Liber*, i s'havien format en la seva lectura, per tant el tenien present al jutjar, però no sembla que tinguessin gaire necessitat de justificar les sentències invocant-lo, si bé és cert que encara aflora amb precisió en algun judici de final de segle. La tradició manuscrita del *Liber* mostra a Catalunya que els jutges se'l feien copiar íntegrament amb afegits, supressions i modificacions, i la inclusió, en el segle XI, de glosses als marges i entre línies. Tot això implica l'existència d'escriptors i escoles jurídiques, com la de Barcelona, on va excel·lir la figura del jutge Homobonus o Bonsom, autor d'una còpia o recensió, amb retocs i modificacions, i d'un pròleg en què justifica els canvis i adaptacions amb el propòsit de donar major utilitat i popularitat al codi, d'aquí el títol de *Liber iudicum popularis*.³¹

A partir de mitjan segle XI, el dret visigòtic va haver de conviure amb la progressiva aparició d'un dret consuetudinari al qual donaven forma les sentències judicials i les convinences o acords entre senyors i vassalls. A Barcelona, aquests costums, promulgats pels jutges de la cort i els comtes en forma d'usatges, van ser recollits el segle XII en un nou codi jurídic, els *Usatges de Barcelona*, on es van incorporar fragments sencers del *Liber*. Com a efecte d'aquest nou dret feudal, que va anar desplaçant la *Lex* en la pràctica jurídica, les còpies del *Liber* des de mitjan segle XI presenten reduccions successives de contingut, són epítoms. Tot i això, a la primera meitat del segle XII el

---

31 D'aquest treball de Bonsom s'ha conservat sencer un còdex de l'any 1011, que és el Z.II.2 de la Biblioteca del Monestir de l'Escorial.

Liber encara era el principal codi del dret vigent a Catalunya, d'aquí que també llavors se'n fessin traduccions a la llengua catalana.³²

Quan es va fer la compilació dels usatges? Amb caràcter general, segurament s'han de distingir tres moments: el temps llarg de l'acumulació de dret consuetudinari en judicis i convinences, que deu correspondre a la segona meitat del segle XI i primera del XII; el temps curt de la compilació, probablement a mitjan segle XII, i el temps també llarg de les còpies del codi primigeni i de la difusió, que devia començar cap a finals del segle XII. La documentació judicial recollida a JUCAME II mostra que en temps de Ramon Berenguer IV (1131-1162) els jutges de la cúria comtal ja disposaven de quelcom semblant a una compilació codificada de costums legals o *leges usuarias*, que devia haver fet un jutge de la cúria mateixa, si és que no va ser obra conjunta dels jutges, i que empraven com a referència i fonament de les sentències o decisions judicials que prenien. El cas primer o més evident és el judici (*iudicium*) de les *querimoniae* del comte Ramon Berenguer IV contra Galceran de Sales, en una data incerta, possiblement cap al 1157.³³ En l'acta judicial hi ha dues referències explícites al que deu ser la primera compilació dels *Usatges*. Traduïdes al català diuen així: La cúria va jutjar que la nova fortalesa que Galceran havia fet a Pols (Ordis) sense permís del comte havia d'estar a les mans del comte per destruir-la o no segons la seva voluntat, tal com és contingut en la llei usuària. També va jutjar que, mort Bernat Joan sense descendència legítima, el castell de Cornellà havia d'anar a mans del comte sense cap impediment,

---

32 Hem de considerar aquestes traduccions de mil anys enrere com una prova de la popularitat del *Liber* i una conseqüència lògica de l'ús del català en les sessions judicials. D'aquestes traduccions n'han quedat dos fragments d'època comtal. Un, donat a conèixer per Anscari M. Mundó (1960), que en feu la transcripció i edició crítica (1984), és un full de pergami del ms. 1109 de la Biblioteca del Monestir de Montserrat, datat cap a l'any 1185 (2008). L'altre fou descobert per Cebrià Baraut (1996), que també en va fer la transcripció i edició (2000). Es troba en el ms. 187.1 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell i, data de cap a l'any 1100, segons Jesús Alturo (2000: 103; 2003: 107). És, doncs, el text literari (literatura jurídica) més antic conegut, escrit íntegrament en llengua catalana.

33 ACA, Cancelleria, pergamins Ramon Berenguer IV, núm. 12 (JUCAME II, doc. 329).

segons la llei usuària que estableix que tots els alous dels eixorcs han de passar a la potestat del príncep, salvat el dret dels hereus.³⁴

Es tracta dels usatges 73 i 69, que en la reconstrucció de Joan Bastardas del codi a mitjan segle XII corresponen als capítols 68 i 65. Bastardas apunta que en l'acta hi ha, encara que menys explícitament, al·lusions als usatges 34 (capítol 30), 66 (capítols 61-62), 93 (capítol 73) i 104 (capítol 79).³⁵

Si, com sembla evident, a mitjan segle XII ja hi havia un codi amb els usatges compilats al servei dels jutges de la cúria de Barcelona, els inicis de la difusió del codi fora de la cúria, amb les còpies corresponents i la identificació de la compilació, des de fora, com a obra de la cúria, va ser posterior, del regnat d'Alfons I (1162-1196). El primer indicatiu d'aquest procés es pot veure també en la nostra col·lecció diplomàtica. Ens referim a un judici relatiu a la senyoria de Sant Joan de les Abadesses del 24 de febrer de 1182³⁶ que resumim.

Els jutges Bernat de Besora, Pere de Tavertet, Ramon de Dosrius, Udalguer de Terrers i Berenguer de Bellfort jutgen la causa de Ponç de Monells, bisbe de Tortosa i abat del monestir de Sant Joan de les Abadesses, contra el seu batlle, Guillem de Comes, per algunes honors de l'església de Sant Joan i un calze d'argent de l'església de Sant Quirze de Besora, que havia empenyorat i no havia volgut tornar ni pagar; per apoderar-se de manera maldestre i injusta d'esplets de la batllia per valor de mil sous que tampoc volia tornar, i pel casament del seu fill Guillem amb la filla d'un noble cavaller, a la qual havia donat per esponsalici un honor de Sant Joan, casament fet en contra de la prohibició i admonició del bisbe, i també en contra de l'acord

---

34 *Iudicavit curia quod fortitudinem novam quam Gaucerandus fecit apud Polium sine licentia comitis stet inde ad voluntatem comitis destruendi aut remanendi sicut in lege usuaria continetur. Iudicavit item quod castrum Corneliano, mortuo Bernardo Iohane sine legitima prole, in manu comitis debuit devenire absque aliquo impedimento, secundum legem usuariam que precipit omnia alodia exorcum in potestatem principis devenire, salvo iure heredum.*

35 Bastardas (1984: 12).

36 A manca de l'original, s'ha conservat una còpia més o menys coetània d'aquest document a l'Arxiu Comarcal del Ripollès - Arxiu del Castell de Montesquiu, Calaix 10 de Besora, núm. 41. El publica Ferrer (2009: doc. 146) i també nosaltres a JUCAME II (doc. 653). Després d'aquest judici de l'any 1182, els *Usatges de Barcelona* apareixen de nou en un document sense data de contingut polític i judicial del 1184-1188 (JUCAME II, doc. 726).

i promesa que li havia fet. Guillem de Comes va admetre la primera de les acusacions, va negar la segona i, de la tercera, va argumentar que no havia causat cap dany a Sant Joan i al bisbe. Escoltades les parts, els jutges unànimement sentencien que Guillem ha de restituir les honors i el calze, i refer a l'església i al bisbe del dany causat per la sostracció dels esplets, sostracció que el bisbe ha de provar si pot, i si no pot, Guillem n'haurà de demostrar la innocència per examen de caldera, tal com consta en els *Usatges* de la cúria de Barcelona.³⁷ Respecte del matrimoni del fill, fet contravenint el bisbe, els jutges sentencien també que la donació esponsalícia ha de quedar anul·lada i que Guillem ha de lliurar al bisbe l'instrument dotal, i, per últim, que, en el dia indicat pel bisbe, ha de dipositar a les seves mans una penyora de dos-cents sous com a garantia de seguir el judici fins al final com Guillem prèviament havia promès. El dia convingut, Guillem, efectivament, va comparèixer, però, requerit pel bisbe, en presència dels jutges i de molts altres, no lliurà la penyora i es negà a seguir el judici, i per aquesta fadiga de dret que li va fer, el bisbe el va desposseir de la batllia.

Aquest document és important per a la història de l'administració de justícia a Catalunya. Mostra les relacions socialment i judicialment desiguals entre les parts, amb el recurs a la prova ordàlica, característic de la justícia feudal entre un senyor i el seu vassall no noble, un pagès presumptament gras, en aquest cas, amb aspiracions de noblesa, si més no per als seus descendents. I també mostra l'entrada en un nou temps de la justícia, el temps de la justícia d'estat feudal, amb jutges professionals, que citen el nou dret escrit dels *Usatges*, on trobem l'usatge *De baiulis* (us. 106), que és l'invocat pel tribunal, i que en català antic diu *De les batlies, quals que sien, [re]spondre deuen los batles ha lurs senyors de lurs drets per caldera*,³⁸ un usatge que s'adequa perfectament a la causa que es jutja. El fet que els jutges no demanin a la part acusadora com a condició determinant una

---

37 *Auditis utriusque partis et diligentur inquisitis iudicavere unanimiter prefati iudices quod ... de expletis quidem ipsius baiulie ... episcopus probaret si potuisset, et si in probatione deficeret, purgaret se ipse Guilelmus pro examen caldarie, sicut in usaticis curie Barchinone continetur.*

38 *De baiuliis, qualescunque sint, respondere debent baiuli senioribus suis de eorum directis per caldariam ...* Text llatí i català a Bastardas (1984: 120-121).

prova de l'acusació de sostracció dels esplets, i en canvi exigeixin a la part acusada, per exculpar-se, una prova ordàlica insuportable és, des de la nostra mentalitat contemporània, un xantatge. És clar, però, que no ho era per als jutges d'aquells temps, que tenien una altra mentalitat i sistema de valors, a més de gran preparació com devia ser el cas de Pere de Tavertet, sagristà de Vic, jutge al servei dels primers comtes-reis en diferents causes, i membre d'un llinatge de canonges i jutges vigatans (Masnou 2021: 131, 192, 197).

En les seqüències temporals de la justícia catalana, el dret romà justinianeu, el del *Corpus iuris civilis*, aflora per primera vegada, en la documentació que hem recollit, en un judici relatiu a la senyoria de Poblet, del setembre de l'any 1191,³⁹ que també resumim.

El cellerer i monjo de Poblet, Robert, mantenia una disputa amb la vídua de Joan Bonsom, tutora del seu fill Pere, per raó dels dos testaments que el marit havia fet. En el primer Joan havia deixat la major part dels béns al monestir i en el segon al seu fill. Davant de Donat, coneixedor de la causa diu el document, i del seu assessor, el mestre Guillem, el cellerer va declarar que al final dels seus dies, en el llit de mort, el testador va dir que volia que s'executés el primer testament, declaració que el tribunal va fer confirmar per testimonis. La declaració dels testimonis, feta en català i favorable a Poblet, figura al peu del document.⁴⁰ Llavors, conclosa la fase probatòria, el jutge Donat va donar per vàlid el primer testament i, citant clarament el *Corpus iuris civilis*, va sentenciar que el fill havia de rebre la legítima,

---

39 Sembla que l'original d'aquest document s'ha perdut. N'hi ha còpia al cartulari de Poblet, ms. 241 de la Biblioteca Pública de Tarragona, editat per Pons (1938: doc. 112): JUCAME II, doc. 757.

40 La reproduïm aquí perquè també és una de les primeres declaracions de testimonis que es conserven en català:

A[rnau] de Tapioles iuret e dis que ví et audí que aquel dia que Joan Bonshom morie que auctorgà la carta e-l testament que fait avia a la maison de Poblet et al celarer, e dis que fo e[n] la casa [de] [Joan] Bonshom el dia del jous de la Cena, e demandec-li hom si-n ví mais ni n'audi, et el dis que non. [Pere] de Fuleda iuret e dis que ví et audí que-l dia que Joan Bonshom morie que-l celarer veng davant Joan Bonshom e li legie lo testament et el dis-li "no-l vos cal líger que ben sei que ditz", e laudet las cartas et auctorget-las així con escritas són a la maison de Poblet et al celarer, et so fo lo jous de la Cena Domini, e demandet-li om si sabie mais et el dis que non. A[rnau] Guerra iuret e dis que ví et audí similiter.

consistent en la tercera part de tot el llegat, descomptats els deutes, i Poblet els dos terços restants.⁴¹

El jutge Donat i el mestre Guillem, o potser només Guillem, que figura com assessor, tenien un bon coneixement del *Corpus*, que aquí van emprar i citar amb precisió. Potser van ser dels catalans que durant el segle XII van anar a Bolonya a estudiar dret romà sota el mestratge de juristes glossadors ben coneguts (Irnerius, Bulgarus, Martinus Gosia, Hug-Porta Ravenate, Jacobus), i fins i tot potser a Bolonya van comprar els primers manuscrits del *Corpus*, que van circular per Catalunya, segons registren fonts no judicials: el *Digest* documentat el 1188, i les *Institucions*, el *Codi* i l'*Authenticum* el 1195 (atenció: el document que presentem és anterior, de 1191). Aquests manuscrits contenien parts de l'obra compiladora de Justinià, però el 1197 ja consta que el canonge de Barcelona Pere Pinell tenia a la seva biblioteca *totum Corpus iuris exceptus Authenticum* (Garcia 1968-71: 92-94). És clar, aquests juristes catalans formats en dret romà a Bolonya el devien introduir i ensenyar a Catalunya, a les escoles on tradicionalment es formaven els jutges. I a aquestes escoles, encara de l'Església, ja s'hi van formar, o s'hi van formar més que abans, juristes laics al costat d'eclesiàstics, la qual cosa segurament hem de relacionar amb el major desenvolupament de la vida urbana i del comerç que requeria el treball d'especialistes en dret civil.

Tornant al judici de Poblet de 1191. La problemàtica que en aquest cas van afrontar els jutges Donat i Guillem se situa, com sabem, en un temps de coexistència de dos drets, el visigòtic i el romà, a més dels *Usatges*. Bé que ho devien saber els notaris que van redactar les voluntats, a més del cellerer de Poblet. Podríem dir que el testament favorable a Poblet s'havia fet a l'empara del nou dret, el romà, mentre que el testament a favor del fill era d'acord amb l'ordenament visigòtic. Recordem-ho: la llei del *Liber* beneficiava els interessos de Pere, el fill de Joan Bonsom, perquè afavoria l'herència paterno-filial i protegia

---

41 Donat sententia *quod filius habeat legitimam, id est, terciam partem sicuti in Autentica continetur, quod est in Codice titulo De inofitiose testamento, ... ut dictum est: exceptis debitis tam mobillium quam immobilium rerum habeat filius terciam*. La cita és precisa i exacta. Donat i el mestre Guillem en donen la referència: l'*Authentica Novissima del Codi de Justinià*, títol *De inofitiose testamento* (C. 3, 28, 6). Agraïm al doctor Tomàs de Montagut la localització precisa de la cita en el *Corpus iuris civilis*.

la família com a dipositària de béns i drets. Els pares, diu el *Liber*, no poden desheretar els fills si no han comès una falta greu. A ells, als fills, han de deixar la quasi totalitat de l'herència, de manera que el pare testador només pot disposar d'una cinquena part dels béns propis en favor de les esglésies o de persones alienes.⁴² Evidentment, això no era el que havia fet Joan Bonsom en el seu primer testament, document que havia ratificat en el llit de mort. Podríem pensar, doncs, que va actuar induït o no (això no compta per al nostre argument) emparant-se en el nou dret romà, més individualista, que reconeixia al *pater familiae* una autoritat i llibertat de decisió molt gran sobre els seus béns. Una llibertat, però, que el mateix dret romà limitava, com bé sabien els jutges Donat i Guillem. Els juristes romans d'època clàssica sembla que es van plantejar molt aviat el problema moral derivat del fet que un pare, contravenint la pietat que havia d'observar envers els seus fills, pogués testar amb total llibertat, desheretant-los. I d'alguna manera, també en època romana clàssica, l'obligació moral es va convertir en norma jurídica, donant així origen al que avui anomenem la llegítima, que, en el dret romà justinianeu, se'n diu *portio debita*, una porció que depèn del nombre de fills o hereus forçosos del testador. Així, quan un testament es redactava sense respectar la llegítima, d'acord amb el dret romà, era un *inofficiosum testamentum*, que, com a tal, podia ser recorregut davant la justícia i anul·lat o esmenat, com fan els jutges Donat i Guillem que obliguen a descomptar del total dels béns del difunt la llegítima a favor del fill.⁴³

Recapitem: tenim presents a finals del segle XII tres ordenaments jurídics, el visigòtic del *Liber*, el feudal dels *Usatges* i el romà del *Corpus iuris civilis*, que, amb el dret canònic, comencen a configurar l'univers jurídic de l'estat feudal a Catalunya. Els tres ordenaments apareixen junts, si més no com a referent cultural, i potser per darrera vegada, en un judici de la cúria reial, celebrat a Osca el 9 de novembre del 1197. Aquí es van debatre els drets del comte-rei Pere I, l'arquebisbe de Tarragona i un feudatari aragonès, Ximeno

---

42 LV IV, 5, 1.

43 Sobre el tema del testament inoficiós, vegeu un article magistral, riquíssim d'informació, interpretació i erudició, de Tomàs de Montagut (1992).

d'Artusella, sobre Salou.⁴⁴ Vegem-ho: Gombau, bisbe de Lleida, Ricard, bisbe d'Osca, i Pere de Tavertet, sagristà de Vic, jutges elegits per les parts, jutgen la causa entre Pere, rei d'Aragó i comte de Barcelona, i Ramon, arquebisbe de Tarragona, per la donació de Salou a Ximeno d'Artusella feta pel rei Alfons contra la voluntat de l'arquebisbe. L'arquebisbe al·legava que la donació del rei a Ximeno no era vàlida en dret perquè el rei no podia donar Salou sense el seu consentiment perquè el lloc, com tot el que el rei tenia en el territori de Tarragona, ho tenia en feu per ell, l'arquebisbe. I invocava al seu favor les lleis dels gots que prevalen en tota la terra del rei, i els *Usatges*, que prohibeixen manifestament que algú pugui donar el feu sense el consentiment i la voluntat del seu senyor. La part contrària, és a dir, el propi rei, replicava que el seu pare, el rei Alfons, havia pogut fer la donació perquè, com a príncep i senyor, no estava obligat a sotmetre's a les lleis i als *Usatges* com les altres persones ho han d'estar. No obstant, la part del rei no va poder presentar o invocar cap llei o usatge concrets o raó de dret que confirmés que això havia de ser així, ans al contrari, tot el dret s'hi oposava. Així l'arquebisbe va poder argumentar que, segons les lleis godes i romanes, tothom, encara que sigui rei, príncep o senyor, s'ha de sotmetre a les lleis i els *Usatges*. Tots els reis i prínceps, fins i tot el més gran, l'emperador romà, que va promulgar i fundar lleis universals, diu l'arquebisbe, estan sotmesos a les lleis i les han de complir en tot, segons la llei. Tancada en aquest punt la fase probatòria, el tribunal declara nul·la la donació feta pel rei Alfons i mantinguda pel propi rei Pere a Ximeno d'Artusella, i sentència que Salou ha de retornar al rei, i, invocant, sembla, un principi de dret, de probable origen romà, sobre obres fetes en propietat aliena, disposa que Ximeno no pugui reclamar a ningú el reemborsament per l'esmerçat en obres a Salou contra la voluntat de l'arquebisbe.

---

44 Aquest document és conegut per una còpia del segle XVIII conservada a la Real Academia de la Historia (Madrid), a «Varios de Privilegios, Bulas y Escrituras del Reino de Aragón y de Cataluña», C-29, ff. 456-459. Ha estat transcrit i editat per Martín Alvira (2010: doc. 99), i reeditat per nosaltres (JUCAME II, doc. 828).

El text, un monument de la història de la cultura legal i judicial,⁴⁵ ajuda a tancar el seguiment que aquí s'ha fet dels temps de la justícia a l'alta edat mitjana. Observem-lo més de prop. L'arquebisbe, Ramon de Castellterçol, que coneix bé les lleis, invoca com a dret de la terra el *Liber* i els *Usatges*, i es basa, concretament, en l'usatge *Si quis suum fevum alicui dederit* per sostenir que el rei havia infringit la llei en donar el feu de Salou sense el seu permís.⁴⁶ A l'argument de la part del rei que, com a Príncep i Senyor estava per sobre de la llei, la part de l'arquebisbe objecta que el *Liber*, els *Usatges* i la llei romana no emparen aquesta presumpció, ans al contrari. I, en efecte, Isidor, la *Lex* i el dret romà així ho expressen.⁴⁷ Els jutges, entre el quals Pere de Tavertet, sagristà de Vic, que ja coneixem, li donen la raó, anul·len la donació reial a Ximeno d'Artusella i invoquen un principi de dret per negar que s'hagi d'indemnitzar Ximeno per les obres de Salou. És possible que aquí els jutges invoquin el dret romà, però, no havent localitzat la llei precisa, podem dir que hi ha dues lleis del *Liber* i un usatge, que hi són molt propers, si és que no van ser realment la font d'inspiració dels jutges en aquesta causa.⁴⁸

En resum i, per concloure, sempre segons la documentació recollida:

- A la Catalunya altmedieval hi havia, al principi (segles IX-X), un ordenament jurídic i unes pràctiques judicials tardoantigues dominants i potser exclusives, que, a partir d'algun moment de finals del segle X i principis de l'XI, van començar coexistir amb pràctiques judicials noves i amb un ordenament nou, que es creava. Després, durant el segle XII, ambdós sistemes de dret i justícia van coexistir i, avançat el segle, la coexistència es va ampliar amb un tercer sistema, importat i més vell encara que, de fet, retornava.

---

45 És possible que el judici sigui una maniobra del rei i l'arquebisbe per desposseir legalment el noble aragonès, però, des del punt de vista de la història del dret i l'administració de justícia, és una peça important.

46 *Si algú lo seu feu aurà donat ho empenyorat ho alienat sens volentat de son senyor, si son senyor ho sap e contradex, emparar porà lo seu feu can se volrà* (us. 33). Bastardas (1984: 74-75).

47 *Isidori Sententiarum lib. III, 5, 1, 2; LV II, 1, 2 (Quod tam regia potestas que populorum universitas legum reverentiae sit subjecta), i Lex romana visigothorum C. Th. I, 1, 2.*

48 LV X, 1, 6; LV X, 1, 7, i *Si quis alieno*, us. 169, que Bastardas no inclou, però, en la seva reconstrucció del codi a mitjan segle XII.

- La coexistència o no de sistemes legals i pràctiques judicials diverses, segons moments o fases del llarg període estudiat, permet parlar, en plural, dels temps de la justícia.
- Globalment considerada, doncs, la justícia evolucionava, canviava, com ho feia la societat.
- Hem anomenat justícia pública la dels segles IX, X i primera meitat de l'XI, i l'hem descrit individualitzant-la; hem fet el mateix amb la justícia de la segona meitat del segle XI i del XII que hem dit feudal, precisament per les formes de coexistència i els predominis en les pràctiques judicials i les cultures o mentalitats que s'hi expressen, i hem acabant identificant un tercer temps de la justícia, que comença a finals del segle XII, el temps de la justícia de l'estat feudal.
- Aquests tres temps es corresponen també a uns temps de la història política i social de Catalunya perfectament diferenciats i prou coneguts de tots els estudiosos. No cal, doncs, que ens hi estenguem.

BIBLIOGRAFIA

- ALTURO, Jesús (2000): *El llibre manuscrit a Catalunya: orígens i esplendor*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- ALTURO, Jesús (2003): *Història del llibre manuscrit a Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- ALVIRA, Martín (2010): *Pedro el Católico, Rey de Aragón y Conde de Barcelona (1196-1213). Documentos, testimonios y memoria histórica*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 6 vols.
- BARAUT, Cebrià (1996-1997 [2000]): «Fragment d'una altra versió catalana antiga del *Liber iudiciorum visigòtic*», *Urgellia*, 13: 7-19.
- BASTARDAS, Joan (1984): *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*, Barcelona, Fundació Noguera.
- BISSON, Thomas (1998): *Tormented voices. Power, Crisis, and Humanity in Rural Catalonia 1140-1200*, Cambridge/Londres, Harvard University Press.

- BROSSA, Maria (1983): «Estudi lingüístic d'un document català del segle XII (*Zo són clams*) de l'Arxiu de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 6: 335-359.
- FERRER I GODOY, Joan (2009): *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses (995-1273)*, Barcelona, Fundació Noguera.
- FONT I RIUS, Josep M. (2003): «L'escola jurídica de Barcelona», dins AADD (eds.), «*Liber Iudicum Popularis*» ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia i Interior: 67-100.
- GARCIA, Arcadi (1968-71): «El *Corpus Iuris Civilis* en els documents dels segles XII-XIV», *Ausa*, 6: 89-102.
- MASNOU PRATDESEBA, Josep (2021): *La vida canonical a la catedral de Vic (886-1230). L'aplicació de la reforma gregoriana a partir de l'estudi prosopogràfic*, tesi doctoral inèdita, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- MATEU IBARS, Josefina; MATEU IBARS, Ma Dolors (1988): «Inventari de res comune trobades en una querimoniae o clam (segle XII)», dins: *Miscel·lània d'homenatge a Moreu Rey*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, II: 401-415.
- MIRET I SANS, Joaquim (1915): *Antics documents de llengua catalana i reimpressió de les Homilies d'Organyà*, Barcelona, Llibreria Antiga i Moderna de S. Babra.
- MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomàs de (1992): «El testamento inoficioso en las Partidas y sus fuentes», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 62: 229-326.
- MORAN, Josep; RABELLA, Joan Anton (2001): *Primers textos de la llengua catalana*, Barcelona, Proa.
- MUNDÓ, Anscari M. (1960): «Un monument antiquíssim de la llengua catalana», *Serra d'Or*, any II, n. 6: 22-23.
- MUNDÓ, Anscari M. (1984): «Fragment del "Llibre jutge", versió catalana antiga del *Liber iudiciorum*», dins *Miscel·lània Ramon Aramon i Serra. Estudis de llengua i literatura catalanes*, IV, Barcelona, Curial: 155-193.
- MUNDÓ, Anscari M. (2003): «El jutge Bonsom», dins AADD (eds.), «*Liber Iudicum Popularis*» ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia: 101-118.
- MUNDÓ, Anscari M. (2008): «Fragments del Llibre Jutge en dues versions catalanes medievals», dins BELLÉS I SALLEN, Joan (ed.), *Llibre dels*

- judicis. Traducció catalana moderna del «Liber iudiciorum»*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia: 355-363.
- PONS I MARQUÈS, Joan (1938): *Cartulari de Poblet. Edició del manuscrit de Tarragona*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- PUJOL, Pere (1913): *Documents en vulgar dels segles XI, XII i XIII procedents del bisbat de la Seu d'Urgell*, 1913.
- RABELLA, Joan Anton (1997): «Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet (1080-1095)», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes XXXV. Homenatge a Arthur Terry*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat: 9-50.
- RASICO, Philip D. (1984-1985): «El català pre-literari en uns documents de l'antic bisbat d'Urgell (segles XI-XII)», *Urgellia*, 7: 281-305.
- RODENBUSCH, Cornel-Peter (2021): *The Wheel of Justice: Court Procedure, Conflict Resolution and Narratives in Medieval Catalonia (950-1130)*, tesi doctoral inèdita, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- RUBIO GARCÍA, Luis (1979): *Documentos lingüísticos catalanes*, Murcia, Universidad de Murcia.
- RUSSELL-GEBBETT, Paul (1965): *Mediaeval Catalan Linguistic Texts*, Oxford, The Dolphin Book.
- SALRACH I MARÈS, Josep Maria (2001): «Les modalitats du règlement des conflits en Catalogne aux XIe et XIIe siècles», dins AADD, *Le règlement des conflits au Moyen Âge. XXXIe Congrès de la SHMES* (Angers, juin 2000), Paris, Publications de la Sorbonne.
- SALRACH I MARÈS, Josep Maria (2013): *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any mil*, Vic, Eumo Editorial.
- SALRACH I MARÈS, Josep Maria (2020): «Els Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet. Traducció, datació i lectura», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XXXI: 503-517.
- SALRACH I MARÈS, Josep Maria (2021): «La Catalunya carolíngia i la natura pública del gran domini segons els documents judicials dels segles IX i X», *Catalan Historical Review*, 14: 133-146.
- SALRACH I MARÈS, Josep Maria; MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomàs de (dirs.); RIBAS, Josep; SAROBE, Ramon; VILAGINÉS, Jaume (2018): *Justícia i resolució de conflictes a la Catalunya medieval. Col·lecció diplomàtica. Segles IX-XI*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia. Parlament de Catalunya.

SALRACH I MARÈS, Josep Maria; MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomàs de (dirs.); RODENBUSCH, Cornel-Peter; SAROBE, Ramon; VILAGINÉS, Jaume (en preparació): *Justícia i resolució de conflictes a la Catalunya medieval. Col·lecció diplomàtica. Segle XII*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia. Parlament de Catalunya.

ELS LLIBRES DE CORT JURISDICCIONAL AL BISBAT DE GIRONA (SEGLES XIII-XV)¹

Lluís Sales i Favà
Universidade Nova de Lisboa

Albert Reixach Sala
Universitat de Lleida

El propòsit d'aquest capítol és el d'oferir un inventari el més exhaustiu possible dels registres propis de corts jurisdiccionals que es conserven pel nord-est català al llarg dels segles XIII-XV. Aquesta delimitació geogràfica i cronològica obeeix estrictament a raons operatives. I és que, com explicarem, la tradició arxivística i altres raons heurístiques obliguen a inspeccionar *in situ* una quantitat considerable de registres. Per aquesta mateixa raó, hem acotat l'enquesta als límits del bisbat de Girona i a la cronologia compresa entre les darreres dècades del segle XIII (partint d'un primer registre de Peralada que arrenca l'any 1286) fins al tombant del segle XV al XVI. Es tracta també d'una decisió eminentment pràctica: en realitat, no es poden al·legar raons per establir aquest segon límit perquè no s'adverteix cap cesura en l'evolució de les institucions i pràctiques vinculades als registres de cort jurisdiccionals.

---

1 Abreviatures utilitzades: AHG = Arxiu Històric de Girona; Am = Amer; CL = Caldes de Malavella i Llagostera; Gi-0X = Girona; Pe = Peralada, Ru = Rupià; SFe = Sant Feliu de Guíxols; To = Torroella de Montgrí.

Sigui com sigui, al llarg de les pàgines que segueixen presentarem els criteris emprats en la confecció de l'inventari de llibres de cort de la demarcació de Girona entre aproximadament 1280 i 1500 (vegeu-lo als annexos) i oferirem els elements de context essencials per interpretar-lo. D'entrada, apuntarem aspectes generals del funcionament de les corts de primera instància. Així passarem a centrar-nos en l'objecte principal del capítol: la descripció dels registres i tipologies documentals que generaren. Completarem l'estudi amb l'examen d'alguns casos específics en què els nivells de jurisdicció exercits per diversos titulars s'articulaven o se sobreposaven de forma complexa bo i trencant amb la lògica més elemental de divisió en districtes. Una darrera secció es dedicarà a breus consideracions finals i a apuntar possibilitats d'estudi i perspectives de recerca sobre la base de les sèries documentals inventariades.

Cal dir, des de bon principi, que el punt de partida bàsic del present inventari han estat els catàlegs disponibles (i en part publicats) dels diversos fons corresponents als districtes notariais de la Bisbal d'Empordà, Figueres, Girona, Olot i Santa Coloma de Farners.² Tots han resultat fonamentals per a la localització de cadascun dels volums. Això no obstant, les descripcions que ofereixen molts d'ells sobre els fons corresponents presenten uns quants reptes. D'entrada, cosa que és indèstria de l'escassa tradició historiogràfica sobre la font que ens ocupa, la majoria presenten disparitat de criteris a l'hora de fixar nomenclatures, descriure continguts bàsics dels registres i, sobretot, fer front a la dificultat bàsica inicial d'aïllar dins de les sèries notariais els llibres de cort jurisdiccional (Sales 2019: 28-29). Davant d'això, ha resultat imprescindible una inspecció directa de tots els volums que havien estat identificats prèviament per algun catàleg com un volum vinculat a una cort. A aquesta tasca ha calgut

---

2 Respectivament: Auladell *et al.* 2017; Fort, Serna i Soler 2001; Adroer, Serna i Soler 2004; Balcells, Soler i Costa 2009; Grau 1995; Palou i Pons Guri 1992. Els catàlegs de les notaries de Besalú, Castellfollit, el Mallol, Olot, Sant Feliu de Pallerols i Santa Pau estan disponibles en versió mecanografiada a la sala de consulta de l'ACGAX. Per elaborar l'inventari que presentem en aquest volum ha resultat imprescindible la col·laboració de tots els arxius públics esmentats. Agraïm, doncs, l'ajuda i l'atenció especials prestades pel personal de l'Arxiu Històric de Girona, amb el seu director Joan Ferrer al capdavant, i pel de l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa, en especial, Xavier Puigvert.

sumar-hi cerques en fons arxivístics al marge dels dipòsits notariais on puntualment es tenien referències de la conservació de registres de cort, sobretot el fons Comtes d'Empúries dins de l'Arxiu Ducal de Medinaceli amb reproduccions a l'Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries, a més dels d'altres institucions com l'Arxiu Comarcal del Baix Empordà.³

La redescrípció del conjunt de volums localitzats ha estat duta a terme seguint diversos criteris. En primer lloc, hem optat per simplificar les tipologies de llibres, atesa la gran diversitat i casuística que procurarem descriure més endavant en comentar el propi inventari. Així mateix, hem posat l'èmfasi en els aspectes més propis de les institucions, com la titularitat de la cort, o del contingut del volum, això és la datació i un balanç de les principals tipologies d'actes que conté. Respecte de la datació, cal tenir en compte, en qualsevol cas, el problema de la disposició dels documents a l'interior dels llibres, en què no sempre se segueix un ordre estrictament cronològic.

En suma, tot el que comentarem en les pàgines que segueixen es basarà en la mostra reunida de llibres de cort conservats en diversos arxius i procedents d'instàncies jurisdiccionals situades dins de l'àrea de Girona entre finals del segle XIII i inicis del XVI. S'ha entès, per tant, com la part d'un tot que desconeixem. Certs indicis ens mostren que el nivell de conservació varia força en cada cort i, mentre que en alguns termes es conserven sèries bastants completes, en d'altres, siguin de nuclis més importants o menys, el que es preserva és gairebé testimonial. En aquest sentit, cal assenyalar un buit important en la col·lecció de fons inventariats per la demarcació gironina com és la producció de la cort del veguer i el batlle reials de la ciutat de Girona, fons desaparegut per raons que els historiadors encara no han aconseguit concretar (Allingri en aquest mateix volum).⁴

---

3 Tenint en compte que l'extens fons dels comtes d'Empúries de l'Arxiu Ducal de Medinaceli continua en curs de catalogació, ens haurem de limitar a recollir els pocs registres fins ara identificats, una llista que en un futur es podria veure ampliada.

4 Dins de la notaria reial de Girona tan sols ha estat possible identificar tres volums de notaris que degueren actuar com a escrivans: vegeu l'inventari a l'apèndix.

UN ESQUEMA DEL FUNCIONAMENT DE LES CORTS JURISDICCIONALS I DELS DOCUMENTS I REGISTRES QUE GENERAREN

L'inventari dut a terme de fonts produïdes per escrivans que actuaven al servei d'una cort jurisdiccional de l'àrea de Girona i que es conserven en diferents fons arxivístics permet establir les característiques següents. Com se sap, els volums que podem anomenar genèricament *llibres de cort* recullen les actes generades per les actuacions diverses de qui exercia la jurisdicció sobre un determinat territori o, més aviat, dels seus oficials o delegats, és a dir, el batlle jurisdiccional i la cort que presidia (Ginebra 2000: 110). Per això inclouen documents diversos en relació al fet d'impartir justícia o a les distintes accions de govern d'un territori, és a dir, a l'exercici de la jurisdicció en un o més àmbits. Òbviament, no hi ha una correlació perfecta entre totes les accions concretes i les tipologies documentals desenvolupades pels escrivans, en el sentit que algunes actes recorrien a un formulari prou flexible com per certificar procediments no del tot equivalents. Alhora, com recalcarem, hi ha certs mecanismes que només presenten un reflex documental indirecte i d'altres que no acostumaren a plasmar-se en cap registre escrit.

Aclarit això, també cal dir que, malgrat l'existència de documentació diversa entorn a l'exercici de la jurisdicció, destaquen, en general, les actes referents al mixt imperi (Font Rius 1968) o, en altres termes, a afers pertanyents al dret civil o familiar. Els procediments propis de la justícia criminal, en canvi, en rares ocasions apareixen a les fonts estudiades. En conseqüència, si els llibres de cort contenen de forma predominant documents derivats de l'exercici de la jurisdicció civil, cobreixen dos àmbits diferenciats dins d'aquesta esfera: els procediments contenciosos i els que s'han convingut a denominar de *jurisdicció graciosa* (Claustre 2006).

Dins del primer àmbit, convé distingir també entre dos grans grups de procediments. D'una banda, els que no inclouen cap fase d'investigació i validació de proves i avançaven en uns paràmetres equivalents als actuals procediments administratius. De l'altra, els que, arran de visions confrontades o interpretacions entorn a un element conflictiu o disputa, acabaven exigint la intervenció de la cort o els seus oficials. Això darrer implicava, a grans trets, que

s'interroguessin testimonis, consultessin proves i altres accions similars que permetien, normalment a un jutge o especialista en dret, pronunciar-se i facilitar l'emissió d'una sentència per part del batlle (Sales 2019: 43-101).

Segons el lloc o la cort en qüestió, tota aquesta diversitat de tipologies documentals podien formar part d'un únic volum o perfilar-se en llibres específics. Abans, però, d'entrar a comentar les diferents possibilitats, farem un repàs sumari al conjunt d'actes d'acord amb la distinció establerta entre procediments contenciosos no inquisitius i procediments inquisitius i, a continuació, a propòsit de la *jurisdicció graciosa*. Deixarem per a un apartat final la correspondència i la documentació relativa al govern o administració de la comunitat o comunitats sota la jurisdicció del titular corresponent.

L'exercici de la jurisdicció contenciosa podia implicar o no mecanismes inquisitius. En qualsevol cas, tot procés arrencava d'una denúncia emesa davant de la cort que es registrava amb un document anomenat clam i, en cas d'haver-se de repetir, reclam. Una variant dels clams podien ser els requeriments, que també es concretaven en una fórmula documental molt simple. Un cop presentada la denúncia, si no s'arribava a cap acord informal previ, es podien encetar diferents procediments. El més habitual era fer una empara o embargament preventiu de béns tant immobles com mobles, així com de drets, del denunciat. L'objectiu era forçar la negociació o ja preveure una compensació final al denunciat. La requisita de béns implicava un nou instrument. Podia seguir-la una penyora processal que, per contra, no comportava el registre de cap acta, i, finalment, un encant o subhasta pública del que s'havia embargat o empenyorat. Des del punt de vista documental, un encant donava peu a notificacions de la venda judicial que en suposava la realització i en què s'enumeraven els objectes venuts, els preus i els compradors. Així mateix, en qualsevol estadi del litigi es podien posar en pràctica dos altres mecanismes, la imposició de pena preventiva o el manament, ambdós amb el propòsit de constrènyer els implicats a dur a terme una determinada acció, com ara respondre a una demanda, satisfer un pagament o presentar certa documentació, entre moltes altres possibilitats. Així, els manaments consistien en les notificacions del saig a l'escrivà d'una ordre donada a un particular sobre qualsevol d'aquestes accions. Les imposicions

de pena instaven al mateix, si bé hi afegien l'amenaça d'incórrer a una certa pena en cas d'incompliment.

Fins aquí hem vist activar-se procediments força rígids que acabaven portant els contendents a una negociació extrajudicial, al pagament a càrrec de la part denunciada o, en darrera instància, a la requisada de béns per tal de satisfer el denunciant. Això no obstant, si no s'assolia una solució satisfactòria pels implicats i seguien enfrontats, calia encetar una investigació dels fets i que el titular de la cort o el seu oficial dictés sentència. Davant dels casos més complexos, acabava essent necessari que intervingués un jutge assessor titulat o expert en lleis. Només uns quants dels procediments d'aquest tipus deixaren petja documental. Molts se saldaren de forma oral. Malgrat això, hi ha unes quantes actes de fases concretes del procés que s'acostumen a trobar als registres de cort. En primer lloc, hi ha les fermes de dret, document amb què l'encausat es comprometia a complir els requeriments que el procés exigís i a col·laborar amb la cort bo i evitant recórrer a un altre tribunal pel mateix litigi. Aquesta era la forma, doncs, de remetre una causa a la via inquisitiva. També podien registrar-se declaracions per part de testimonis o juraments per part d'un particular a atendre un manament, ordre o decisió per part dels oficials jurisdiccionals. De forma més puntual, es generaren actes específiques per estimacions prèvies a execucions judicials de béns. Quant als mecanismes complexos i encara poc coneguts que implicaven la detenció o empresonament d'encausats, apareixen amb certa freqüència a les fonts les dues actes següents: les manlleutes, que permetien l'alliberament d'un reu a partir de la declaració jurada d'un segon individu, i les seguretats, també una declaració, però en aquest cas amb el compromís d'autoreclusió dins d'un espai delimitat fins que no es resolgués el procés. Finalment, alguns registres contenen documents relatius a estadis diversos del procés d'inquisició i, sobretot, sentències dictades per part dels jutges que intervenien en la causa i que sovint es limitaven a aconsellar sobre la decisió que, en última instància, hauria de prendre el batlle. Algunes d'aquestes sentències eren simplement interlocutòries i podien prendre la forma de remissions de penes enmig de processos que continuaven avançant.

Mereix una menció a part l'exercici de la *jurisdicció graciosa* per part de les corts jurisdiccionals, o sigui el servei que oferien

a particulars de sancionar o establir una situació legal a partir de l'autenticació d'accions sense que necessàriament hi hagués hagut una confrontació prèvia o litigi. El reflex documental d'aquestes pràctiques és divers, tot i que segurament més reduït que el dels mecanismes propis de la jurisdicció contenciosa. Entre les pràctiques de *jurisdicció graciosa*, hi havia, en primer terme, la possibilitat de registrar una obligació o el compromís de realitzar una acció. El ventall d'opcions era gran, però predominaven les obligacions de dur a terme un pagament en un futur en el marc d'una relació creditícia de la naturalesa que fos. La forma documental de l'obligació davant d'una cort jurisdiccional constituïa, per tant, una alternativa als compromisos prestats davant de notari. Una altra pràctica voluntària paral·lela eren els dipòsits de diners en mans de la cort per tal de ser entregats a un tercer o simplement custodiats a l'espera d'alguna circumstància. Això també es concretava en una acta específica.

Tots els procediments esmentats i que toquen tant la jurisdicció contenciosa com la graciosa implicaven sovint que les corts s'haguessin de comunicar amb particulars i, en especial, amb instàncies homòlogues. D'aquí que els oficials recorreguessin sovint a l'intercanvi de correspondència. Entre les principals funcions de les cartes hi havia la sol·licitud o oferiment d'informació, trametre ordres per instar l'inici o aturada de certs procediments i altres continguts més aviat relatius a l'administració dels mateixos òrgans jurisdiccionalis o de govern. Una tipologia específica de lletra especialment vinculada a la morositat era l'anomenada lletra requisitòria per mitjà de la qual una cort es dirigia a una altra per notificar una reclamació contra una persona sotmesa a la jurisdicció de la segona i requerir una acció sota amenaça d'actuar contra qualsevol habitant del terme d'aquesta. Des d'un altre punt de vista, les lletres enviades per la cort, així com les rebudes, solien conservar-se en la forma original, en el seu primer esborrany o en una còpia registral. En paral·lel a la possibilitat de conservar-les com a fulls solts o relligats, les còpies registrals es podien incloure en llibres diversos de la cort.

Un tercer gran àmbit en què les actuacions dels titulars d'una jurisdicció i els seus oficials estructurats en una cort quedaren reflectides en diverses tipologies documentals té a veure amb el govern i l'administració del col·lectiu dels seus sotmesos, és a dir, amb l'exercici de prerrogatives o facultats pròpies del senyor

jurisdiccional, la concessió de franqueses o permisos o la regulació de la vida social. En el primer grup trobem documents diversos com actes de nomenament de càrrecs, mentre que la resta d'actuacions acostumen a plasmar-se per escrit a través d'una fórmula oberta a tota mena de continguts com són les crides públiques o pregons. En efecte, les crides podien orientar-se tant a informar els veïns de certs assumptes com a donar publicitat a un requeriment d'una autoritat jurisdiccional o a diversos dels procediments contenciosos duts a terme pels oficials de la cort que abans apuntàvem com ara empires, citacions o certs processos inquisitius. També prenia la forma de crida l'aplicació de certs càstigs que podien derivar-se de l'incompliment d'aquestes disposicions com els bandejaments. Entre les concessions destaquen els guiatges atorgats per al lliure trànsit dins dels dominis del senyor jurisdiccional en qüestió i altres llicències o permisos en relació amb atribucions d'aquest.

OBSERVACIONS PRELIMINARS SOBRE ELS REGISTRES DE CORT DE L'ÀREA DE GIRONA

Tenint en compte aquest ampli ventall de tipologies documentals produïdes pels oficials de les corts jurisdictionals, constatem, tal com avançàvem, que també variaven les característiques dels diversos volums en què s'aplegaven. Ens ho il·lustra perfectament l'inventari elaborat de registres de fons de l'àrea de Girona. Reproduint a grans trets la classificació comentada, un primer perfil de llibre que, de manera genèrica, anomenem *de cort* podia incloure la major part d'actes comentades, ja estiguessin relacionades amb la jurisdicció contenciosa, la graciosa o, fins i tot, amb gestions pròpies de l'administració i govern de la comunitat. Una combinació que, a més, prenia matisos distints segons el cas concret o el moment. Per fixar-nos en el cas d'una única cort, constatem el contrast següent en la producció de l'escrivà al servei del batlle jurisdiccional dels senyors de la vall d'Hostoles. Del període de 1344 a 1351 trobem un exemple de llibre de cort genèric que alterna diferents actes però, en realitat, dins d'un ventall molt limitat: només conté lletres enviades i rebudes, així com promeses per part de sotmesos a la jurisdicció amb finalitats molt diverses, sense incloure cap document propi de procediments

executius. Per contra, d'unes dècades més tard, de l'etapa entre 1393 i 1401, es conserva un altre llibre sense cap perfil concret que, a més de lletres i crides en nom del senyor jurisdiccional, sí que té assentaments de clams, empare, imposicions de penes i altres tipologies pròpies de les accions no contencioses.⁵ Malgrat aquesta variabilitat intrínseca, trobem exemples de llibres de contingut general en pràcticament totes les corts de la demarcació de les quals es conserven fons i, per tant, s'hauria de considerar el format predominant.

Això no impedeix que en algunes corts es perfilin formats més específics respecte dels volums esmentats de composició heterogènia i que de vegades donaren lloc a autèntiques sèries diferenciades. Això succeïa, com és lògic, en les corts de poblacions més importants i, per tant, amb més activitat i més diversificada. Entre aquests volums específics, predomina el registre en què es recullen distints procediments de les accions contencioses, en especial les vies més executives. Trobem llibres d'aquesta mena arreu, tant en viles de certa importància com en corts menors com Capmany, Colomers, Siurana d'Empordà, Vallgornera o Vilaüt. Tot i que no sigui una tendència generalitzada, una institució molt activa i amb un volum de fons conservats elevat com és la cort de Peralada (i, en força sentits, del conjunt del vescomtat de Rocabertí) conté també uns quants registres que apleguen procediments executius en què tan sols intervenia el saig i que els propis escrivans titularen *llibres del saig o dels saigs*.⁶ Alhora, en llocs puntuals alguns dels llibres conservats es limiten a actes molt específiques d'aquests procediments com els clams (un cas de Palamós), les penes i empare (quatre volums de Monells), els encants (un únic volum de Peralada) o, ja respecte dels mecanismes contenciosos, les fermes de dret (amb sengles exemples d'Amer i Monells).

Pel que fa als serveis de *jurisdicció graciosa*, es troben registres específics d'obligacions que potser formaven part de sèries més completes només preservades en part. Succeeix en força llocs; en concret, a la mateixa ciutat de Girona, a Cruïlles, Monells, Peratallada i Torroella de Montgrí. Altres registres, en canvi, tendeixen a contenir

5 Respectivament: ACGAX, SF, vols. 9 i 76.

6 Són, en concret, els següents: AHG, Pe, vols. 137 (1393-1403), 1437 (1404-1407), 163 (1417-1420), 967 (1473-1480).

les successives actes escrites generades per un o diversos processos inquisitius, incloent, per tant, citacions, testificacions i sentències, entre d'altres documents. Destaquen els registres d'aquesta mena que formen part del fons d'Amer i que agrupen actes tocants a diferents processos sobre la jurisdicció del mateix terme en disputa entre l'abat del monestir i el veguer reial de Girona o d'altres per confrontacions de particulars tant locals com forans. També n'hi ha mitja dotzena de la cort reial de Torroella de Montgrí, en què s'alternen els litigis sobre drets jurisdiccionalment entre distints senyors amb qüestions entre altres persones privades.

Per una altra banda, s'han identificat dos exemplars en què es registren únicament crides per part de la cort (en concret, dins els fons de Castelló d'Empúries i de Monells) i dos altres (de Torroella de Montgrí i del vescomtat de Bas) en què tan sols es recullen manlleutes. En paral·lel, una tipologia que acostuma a generar sèries específiques en els fons de bastantes corts són els reculls de lletres rebudes i enviades. En trobem sèries bastant completes en corts com les de les viles de Caldes de Malavella, Castelló d'Empúries, la Bisbal d'Empordà, Monells, Palamós, Peralada, Sant Feliu de Guíxols i Torroella de Montgrí, a banda d'altres localitats menors com Cassà de la Selva, Púbol, Sant Sadurní de l'Heura o Ullastret. I això per no mencionar casos en què es conserva tan sols un únic volum. Finalment, val la pena esmentar el cas del llibre de comptes que es conserva del batlle reial de Sant Feliu de Guíxols dins de la notaria d'aquesta vila, un tipus de registre pensat per a l'audició de comptes de preservació usual en moltes poblacions de reialenc de la Catalunya del període però normalment incorporats al fons de llibres de comptes del Mestre Racional, màxim responsable de fiscalització dels oficials reials i altres comissaris.⁷

Si analitzem la relació de 473 registres des d'una perspectiva diacrònica, comprovem que el més antic, com hem avançat, s'enceta el maig de 1289, mentre que el darrer que hem pres en consideració conté actes fins a la tardor de 1545. Des d'un punt de vista global, és evident que el volum de registres conservats augmenta a partir de la dècada de 1340, encara que el moment àlgid es correspon amb el

---

7 Per alguns exemples editats: Casas Homs (1976), Bertran (2005).

darrer decenni d'aquesta centúria i els dos primers de la següent: en 30 anys s'acumulen gairebé un quart del conjunt de llibres que ens ocupa. Durant la segona meitat del segle xv torna a declinar el nombre de registres, per bé que, si ho comparem amb l'inici de l'arc cronològic, els 103 registres de l'etapa 1450-1500 superen clarament els 46 entre 1300 i 1350. Factors d'índole molt diversa explicarien aquesta evolució a llarg termini, però la tendència general a un augment progressiu de la quantitat de llibres més enllà de davallades puntuals confirma la hipòtesi de la plena consolidació de les corts jurisdiccionals com a institució. La producció escrita que generaren i que se'n conserva n'és un clar indicador.

Més interessant resulta encara fixar-se en l'evolució al llarg dels dos segles baixmedievals de les diverses tipologies de registres comentades abans. En una primera etapa fins a mitjan segle xiv, el tipus majoritari de volum són els que hem anomenat llibres de cort *genèrics* i en què solen abundar les tipologies lligades a procediments executius, però no necessàriament. El primer volum específic és un registre de lletres de la cort de l'abat del monestir de Sant Feliu de Guíxols de l'any 1317 i el segon, ja de dues dècades més tard, un de fermes de dret de la cort reial d'Amer de 1338. Coincidint amb l'augment del volum de registres entorn de 1340 se'n van succeint cada cop més que contenen un ventall concret d'actes o que devien formar part de veritables sèries específiques dins dels fons de les respectives corts. Els llibres que recullen tan sols cartes enviades i rebudes, en part perquè són la tipologia específica més freqüent (105), marquen una consolidació clara durant el darrer terç del segle xiv després de les primeres aparicions en el decenni 1340, salvant dos exemples precoços aïllats. Els volums en què només es registren obligacions, malgrat ser escassos (10), suggereixen una tendència similar. Ho fan també els processos, que presenten una gran concentració entorn de 1350 i, després de casos esparsos en dècades successives, una altra concentració entre 1440 i 1460. Amb tot, és clar que són majoritaris els del segle xv (18) respecte dels del segle anterior (tan sols 6). En relació amb aquest fet, és possible plantejar una hipòtesi de treball que permetria vincular l'increment de la documentació de processos judicials (és a dir, en especial, declaracions, sentències i processos més o menys íntegres) amb un possible avenç de la via processal en les instàncies jurisdiccionals que estudiem. Aquesta dinàmica, al seu

torn, es podria posar en relació amb noves tendències respecte del segle anterior com el major nombre de personal especialitzat que es documenta assessorant els titulars de les corts o els seus batlles i, al mateix temps, d'advocats que defensen tant els òrgans jurisdiccionals com les parts enfrontades.

Si ara baixem a observar les tipologies d'actes que podem trobar en volums que no se centren en exclusiva en cap forma documental, n'extraïem algunes idees provisionals. Òbviament, per a resultats més consistents caldria ampliar l'examen a molts altres dels registres inventariats. Proposem una primera confrontació entre un volum genèric de la cort vescomtal de Peralada de l'any 1394 amb un altre de la cort dels Senesterra a Monells d'unes dècades més tard, en concret de 1420. El primer conté un total de 200 actes per un any complet i el segon 317. En ambdós casos una de les actes predominants són els clams, sobretot si els considerem juntament amb els reclams o accions posteriors a un clam inicial. Aquesta, però, és l'única coincidència evident: mentre que a Peralada destaquen els manaments, al volum de Monells una mica posterior ho fan de manera molt més clara les imposicions de pena, testimonials al registre de l'oficial jurisdiccional dels vescomtes de Rocabertí. A banda d'altres diferències notables en el nombre d'empares o fermes de dret d'un i l'altre, el de Monells inclou crides, tipologia absent a la font de la cort peraladenc, on possiblement es registraven en un volum a part. Els contrastos que observem en els dos llibres examinats també destaquen si es posen en relació amb dos altres estudiats de les corts de Caldes de Malavella i Sant Feliu de Guíxols de mitjan i inicis del segle xv, respectivament. Això no obstant, tots corroboren la imatge d'unes instàncies poc executives (Marcó i Sales 2020: 296-299).

Taula 1. Comparació de tipologies d'actes entre dos registres de les corts de Peralada (any 1394) i Monells (any 1420)

Acció	Peralada any 1394 (Pe vol. 137)		Monells any 1420 (Mn vol. 219)	
	Nombre	%	Nombre	%
Obligació	4	2,0	3	0,9
Clam (i reclams)	74 (32 clams vs. 42 reclams)	37,0	79 (1 reclam)	24,9
Requeriment/manament	48	24,0	17	5,4
Empara	9	4,5	29	9,1
Imposició de pena	2	1,0	90	28,4
Ferma de dret	18	9,0	55	17,3
Lletra requisitòria	0	-	0	-
Fadiga (de penyora)	45	22,5	3	0,9
Venda pública	0	-	0	-
Crida pública	0	-	33	10,4
Altres tipologies	0	-	88	2,5
Total	200		317	

Font: Elaboració pròpia a partir dels registres indicats

Després de confrontar dos llibres de cort de dues viles de certa importància pertanyents a dos moments diferents, podem comparar dos registres d'un únic lloc, la mateixa cort de Peralada, també amb un salt cronològic de més de mig segle: sent un de 1387 i l'altre de 1447. Els hauríem de considerar igualment dos llibres de cort genèrics, però en una comparació interna dels volums que es preserven de la jurisdicció dels vescomtes de Rocabertí no són justament els que inclouen de forma majoritària actes tocants a procediments executius amb una gran intervenció de saigs, sinó que s'hi recullen més aviat documents corresponents a fases contencioses i a accions de govern dels oficials. Així les coses, observem, d'entrada, que, fixant-nos en ambdós casos en un únic any natural, el nombre total d'actes

8 Consisteixen, en concret, en 3 manlleutes, 2 interlocutòries judicials, 2 declaracions judicials i una llicència per fer de pregoner de la senyora jurisdiccional.

que recullen, 63 i 74 respectivament, és sens dubte inferior al dels altres dos llibres comparats abans. Al marge d'això, en ambdós llibres peraladencs hi destaquen les promeses amb finalitats molt diverses tant per part de particulars com de persones que passaven a assumir càrrecs a la cort. A partir d'aquí, però, no es constata cap altra semblança clara. Mentre que al volum de 1387 s'hi troba un nombre considerable de guiatges i unes quantes manlleutes, en el segon no hi ha cap d'aquestes dues actes i, en canvi, s'hi alternen bastantes crides i compareixences davant dels jutges, a més d'algunes deposicions de testimonis, tipologia inexistent en el primer.

Com advertíem, exercicis de comparació com els realitzats s'haurien de dur a terme de forma més sistemàtica. Amb tot, a la llum dels quatre volums analitzats, no s'adverteixen lògiques clares en la distribució de les actes entre llibres, de fet, en la mateixa línia del que s'entreveia a propòsit del desenvolupament de registres específics per a certs documents del ventall ampli que es produïen en les corts jurisdiccionals. Tenint en compte això, encara seria més arriscat extrapolar diferències en els procediments entre instàncies d'indrets diversos o, fins i tot, evolucions temporals dins d'una mateixa institució.

Per una altra banda, en aquest inventari realitzat dels llibres de cort de l'àrea de Girona també hi ha un apartat *Altres*, amb volums de mal catalogar i exemples finalment exclosos de l'aplec seguint de forma rigorosa els criteris de selecció establerts. La majoria dels volums descartats consisteixen en manuals notariales que, d'acord amb una tònica habitual a què ens tornarem a referir, contenen assentaments amb actes pròpies d'una cort jurisdiccional de la mateixa localitat. Casos més particulars serien llibres notariales d'oficials molt específics, per exemple, un suposat llibre de cort de Sant Feliu de Guíxols que, en realitat, consisteix en un llibre de l'any 1446 que el notari d'aquesta vila reservava per al guardià del port; o el registre que un fedatari de la notaria reial de Girona destinava a les sentències que emetien comissions de prohoms o representants escollits per les comunitats de la vegueria de Girona que dirimien en disputes de límits, camins, recs o d'altres elements que suscitaven conflictes veïnals.⁹ Cal destacar, finalment, un registre que havia estat catalogat com un llibre de

---

9 Respectivament: AHG, Notariales, SFe, vol. 632; AHG, Gi-10, vol. 105.

cort i que, a la pràctica, consisteix en una tipologia de font rarament conservada per la baixa edat mitjana com són els llibres amb actes del procés de purga o judici de taula, és a dir, d'audició a què s'havien de sotmetre tots els oficials i comissaris de l'administració reial (Lalinde 1965-1967; Ferro 1987: 402 i 407; Beauchamp 2021). Cobreix el període entre 1462 i 1476.¹⁰

Taula 2. Comparació de tipologies d'actes entre dos llibres de cort de Peralada dels segles XIV i XV

Acció	Peralada any 1387 (Pe vol. 957)		Peralada any 1447 (Pe vol. 965)	
	Nombre	%	Nombre	%
Obligació	0	-	1	1,3
Ferma de dret	4	6,3	0	-
Manament	0	0,0	2	2,7
Imposició de pena	5	7,9	0	-
Promesa	15 ¹¹	23,8	36 ¹²	48,6
Encant	3	4,8	0	-
Crida/pregó	1	1,6	12	16,2
Compareixença davant jutge	3	4,8	9 ¹³	12,2
Deposició testimoni	0	-	8	10,8
Manlleuta	7	11,1	0	-
Lletra	2	3,2	0	-
Nomenament	0	-	2	2,7
Guiatge	21	33,3	0	-
Altres tipologies	2	3,2	4	5,4
Total	63		74	

Font: Elaboració pròpia a partir dels registres indicats

10 AHG, Gi-06, vol. 189.

11 Es tracta específicament de promeses per fer foc en una parcel·la de terra (4), promeses dels carcellers de la cort (5), promesa per esdevenir saig (1), indeterminades (4), promesa d'indemnitat (1).

12 Inclou 14 promeses que suposen treves en bandositats.

13 En un cas segueix a la compareixença una declaració judicial; en un altre la deposició d'un testimoni; i, finalment, en un altre, a més de les deposicions de testimonis, una sentència judicial.

Com dèiem, sovint és molt difícil de traçar la línia divisòria entre autèntics llibres de cort i manuals notariais. Segons ja han observat alguns autors, el fet que en localitats mitjanes o petites l'escrivà de la cort fos el propi notari que regentava la notaria local (i això per raons sovint lligades als monopolis senyorials que constituïen tant les escrivanies curials com les notaries) implicava que força cops el mateix fedatari registrés en manuals propis de la notaria actes derivades d'accions de la cort (Sales 2019: 28-29). Aquesta pràctica, al capdavant, s'hauria de prendre com un avantatge per a la investigació: en llocs on no s'han arribat a conservar registres propis de la cort jurisdiccional els manuals notariais ajuden a omplir buits documentals. Per posar tan sols un exemple de molts de possibles, constatem que en el terme de Rupjà no han pervingut registres de la cort que hi tenia el batlle del bisbe de Girona. Això no obstant, es poden trobar actes de cort en alguns manuals notariais consultats.¹⁴

JURISDICCIONS DINÀMIQUES I/O FRAGMENTADES

La jurisdicció civil exercida per un baró titular o pel monarca quedava ben reflectida en els registres que han estat descrits fins aquí. Al llarg del segle XIV, en un territori més o menys compacte, es tendeix a identificar un sol senyor que assumia les competències en aquesta esfera del dret, imposant-les sobre tots els aforats o districtuals. Al mateix temps, l'autoritat per a resoldre les causes penals podia restar en mans de la mateixa senyoria, circumstància que el llenguatge jurídic medieval, arreu de l'Europa occidental, descriu com de jurisdicció omnímoda (Carrier 2000: 238; de Francisco Olmos 2012: 282-283). Però els llibres de les corts locals dels batlles proporcionen evidències sobre d'altres formes de repartir i d'exercir la jurisdicció: diferents nivells de competència, amb el concurs de diverses senyories, que acabaven provocant rivalitats.

14 Es tracta, en concret, d'AHG, Notariais, Ru, vol. 497 (1371) —un manual amb actes barrejades incloent fermes de dret ; Ru, vol. 493 (1371) —un manual amb miscel·lània d'actes entre les quals obligacions i empires-; Ru, vol. 501 (1374)— un altre manual amb una notable barreja d'actes.

És ben sabut que les jurisdiccions, que eren importants fonts de renda, des d'antic havien aparegut en processos d'alienació on es buscava, d'una banda, cobrir deutes o millorar les finances dels barons o del monarca, i de l'altra, eixamplar el propi estat senyorial (Ferrer i Mallol 1971-1972). Malgrat els freqüents canvis en la titularitat de les jurisdiccions, es detecta un patró de continuïtat institucional que inclou el manteniment de les normes operatives (la forma de veure les causes, de processar les persones), del tipus d'actes documentals, i, fins i tot, dels oficials de referència. Ambdós fenòmens, els canvis en la titularitat i l'harmonització institucional, es testimonien en els llibres de les corts locals.

Torroella de Montgrí ens en forneix un bon exemple. Indret de domini reial des de finals del segle XIII, l'any 1364 fou alienat per Pere el Cerimoniós al comte Joan I d'Empúries per a cobrir el pagament del dot de Blanca de Sicília, germana de la reina Elionor.¹⁵ La vila restà sota la fèrula del comtat fins l'any 1373, quan el rei la recuperà per a cedir-la a la cambra de Mata d'Armanyac, consort de l'infant Joan. Un registre del batlle de Torroella datat d'aquesta darrera època acredita el canvi de titularitat de la jurisdicció (del comte al reialenc), però alhora la continuïtat en el tipus de procediments incoats a la cort civil i, fins i tot, l'ús del mateix llibre o el recurs als mateixos oficials.¹⁶ En aquest darrer sentit, vegi's el cas de Ramon Torró, que actuà com a lloctinent a Torroella del procurador general del comtat d'Empúries, és a dir en funcions presidencials de la cort. Fou substituït a primers de juny del 1373 per Bernat Mateu, antic batlle a Palafrugell.¹⁷ Tot sembla indicar que Torró hauria caigut en desgràcia, investigat per apropiari-se indegudament dels ingressos del seu càrrec, procés contra el qual a més actuà de forma irada.¹⁸ Així i tot, el canvi de titularitat jurisdiccional —notificat el 29 de juny a la vila— es convertí en una segona oportunitat per a Torró, que a partir

15 ACA, Cancelleria, reg. 996, f. 4r-10v (3-8-1364).

16 AHG, Notarials, To, 4 (1371-1374).

17 AHG, Notarials, To, 4, s.f. (14-6-1373).

18 Ibidem.

d'aquell moment torna a ser vist actuant com a delegat senyorial, tot i que ara per autoritat reial i sota la denominació de *batlle*.¹⁹

Amb tot, el dinamisme dels poders feudals i els reiterats processos d'alienació provocaren situacions més complexes: de jurisdiccions compartides entre senyories, en què el mer i el mixt imperi sobre un mateix territori quedaven escindits (Pons Guri 1989). Aquest és el cas de Tossa i del seu territori a partir de 1348, en què l'abat del monestir de Ripoll i els Montcada es repartiren el mixt i el mer imperi respectivament en virtut d'una sentència judicial que culminava un llarg plet (Zucchitello 2001: 112). Coneixem aquest cas a través de la documentació derivada del contenciós; però, en canvi, són escasses les evidències sobre l'exercici efectiu d'aquest repartiment jurisdiccional en els llibres de cort. El fet que la cort del districte de Caldes de Malavella, just a partir d'aquell període, deixés de perseguir els aforats de Tossa, o que ja no els oferís un espai per a registrar-hi obligacions jurades, és un indicatiu de l'acceptació dels Montcada dels termes de la sentència (Sales 2014). Quan l'any 1357 el batlle de Caldes emetia una marca contra els homes de Tossa per deutes acumulats amb el sastre Francesc Benet es reconeixia, també, que la vila costanera formava part d'una nova realitat jurisdiccional pel que fa a l'esfera civil.²⁰ En canvi, amb la documentació conservada, de moment no pot acreditar-se que, en casos de naturalesa criminal, els Montcada mantinguessin de forma efectiva el dret d'assignar jutges o de rebre els emoluments generats per aquestes causes. D'altres casos coneguts de jurisdiccions compartides al territori de la vegueria de Girona són, durant el segle XIV, els de Blanes (els vescomtes de Cabrera hi tenien el mer imperi, i el llinatge dels Blanes el mixt), Brunyola (l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona hi ostentava el mixt imperi, el rei el mer imperi), Lloret (on entre 1328 i 1357 la jurisdicció civil estigué disputada entre la Seu de Girona i els Montcada, mentre la criminal era en mans dels darrers), Palafolls (els senyors de Palafolls hi tenien el mer imperi, els vescomtes de Cabrera el mixt) o la vall de Gualba (el monestir de Sant Cugat controlava la jurisdicció civil; els vescomtes, la criminal) (Pons Guri 2005; Martínez 2019).

19 Vegeu, per exemple, AHG, Notarials, To, 4, s.f. (18-8-1373).

20 AHG, Notarials, CL, 53, f. 136r (17-7-1357).

A banda d'aquests repartiments més o menys usuals, d'entre la massa documental analitzada sobresurten casos singulars, d'exercici d'una jurisdicció mínima, coercitiva, sobre els homes propis per part del seu senyor. Als segles XIII i XIV, aquesta jurisdicció sovint no passava de ser una pretensió dels senyors alodials avalada pels juristes (Gudiol 1907: 323-324; Rovira 1933: 195-196)²¹; a la pràctica, però, acabaven ells mateixos resolent els conflictes sobre els seus dominis i persones a través de les corts, robustes i eficaces, implantades per la senyoria que ostentava la jurisdicció civil districtualitzada. Aquesta darrera circumstància ha estat ben demostrada per a Caldes de Malavella, quan a mitjan segle XIV una munió de senyors territorials recorrien, per raons eminentment pràctiques, a la cort civil dels Montcada amb objectiu de reclamar els censos impagats dels seus homes propis i alous, o per resoldre-hi d'altres tipus de contenciosos (Sales 2018). Valgui d'exemple el cas dels arrendataris dels drets de la pabordia de Lloret de la catedral de Girona l'any 1360; Pere Llobet de Riudellots de la Selva, i Berenguer Oliver de Girona, en reclamar les rendes impagades als tinents dels seus dominis a la parròquia de Caldes recorregueren a la cort dels Montcada en lloc d'actuar ells mateixos per autoritat. Així, al llarg de l'hivern de 1360 denunciaven l'home de la vila Bonanat Boïga per un deute i requerien a la cort local que embargués tota la seva collita.²²

Un cas tardà de resistència senyorial més activa davant de la consolidació d'una jurisdicció districtual el documentem a un nucli fora de la demarcació en què ens centrem, a Sabadell, al Vallès, a inicis del segle XV. Els Togores, antics senyors jurisdiccionals relegats a propietaris alodials a partir de la implantació d'una baronia en mans de la ciutat de Barcelona al territori, es veieren contrariats l'any 1401 per una disputa sobre el seu dret a jutjar. Un cens impagat enfrontava a Joan Togores amb un pagès, quan aquest darrer pretengué dur el cas a la cort districtual que recentment havia posat en funcionament

21 Al segle XV Tomàs Mieres recordarà que era costum a la vegueria de Girona que qualsevol senyor tingués el dret d'empenyorar censos o honors que es tinguessin per ell i, alhora, d'empresonar els homes propis (excepte aquells que eren de feus de reialenc o eclesiàstics). Vegeu Cobos 2001: 73 (títol VIII) i 139 (títol XXX).

22 AHG, Notarials, CL, 58, f. 17v (11-2-1360) i f. 79r (29-9-1359).

la ciutat de Barcelona. El cens derivava del consentiment obligatori que haurien hagut de donar els Togores per a carregar un censal sobre un alou seu. Els senyors eminents de la terra pretenien ells mateixos d'assignar un jutge en la causa que els enfrontava amb el pagès, en una concepció del dret íntimament lligada al domini alodial i dels homes. En canvi, els arguments del pagès i dels seus representants legals feien èmfasi en la naturalesa del terme jurisdiccional i en la capacitat de processar-hi qualsevol dels seus habitants. Sembla evident que, en aquest cas concret, el pagès pretenia recórrer a la justícia oferta per la ciutat de Barcelona, que podia percebre com a més imparcial. Així i tot, en una sentència motivada, els consellers de la ciutat finalment concediren la raó a Togores, que podria continuar exercint determinats drets jurisdiccionals com a senyor directe.²³

Els Togores haurien pogut escollir jutges per a dirimir els contenciosos sobre els seus alous i també sobre els destrets que conservaven a la vila de Sabadell (entre d'altres, el forn).²⁴ Però segurament no hi haurien pogut consolidar una cort pròpiament dita per a imposar penes de forma discrecional als homes dels seus dominis. D'altres senyories més potents, generalment de naturalesa monàstica, anirien més enllà en la defensa de la seva parcel·la de jurisdicció mínima. És el cas, ben documentat, del monestir de Sant Feliu de Guíxols. Senyor jurisdiccional de la vila fins a 1354, quan fou transferida al rei, l'abat restà com a titular destacat d'homes i d'alous tant a la vila com a la vall d'Aro (en aquest darrer espai, de fet, hi ostentaria la jurisdicció civil i criminal transitòriament, entre les dècades de 1360 i 1370) (Orti 2000). Mantenint-s'hi com el principal aloer i amb la inèrcia jurisdiccional que venia d'antic, a partir de 1354 l'abat hauria habilitat una cort especial a la vila, pensada ara en exclusiva per a defensar la pròpia renda feudal derivada de la tinença de terres, d'homes i dels diversos drets banals. En paral·lel, i sense contradicció per part dels monjos, és ben sabut que el rei assumí la justícia civil districtualitzada a través d'una cort de referència per a tots els habitants del lloc.

---

23 Seguiu més extensament aquest cas a Sales (2018: 143-145).

24 Sobre aquesta casuística, vegeu Benito (2003: 493-496).

De l'exercici jurisdiccional privatiu per part de l'abat se'n conserva un interessant llibre d'actes, en mal estat de conservació, amb una cronologia que s'estén entre 1385 i 1449.²⁵ A través dels seus assentaments, aprenem que diferents dignitats del monestir (el capellà major, el sagristà, el propi abat, i també els arrendataris dels drets del l'abadia) van fer ús d'aquesta cort per a resoldre alguns contenciosos per via d'autoritat, sense excloure, a la vegada la interacció amb el batlle reial.²⁶ Per aquesta via privativa, l'abadia guixolenc va imposar i protegir els diferents vets o monopolis que ostentava a la vila (el vi, la sal, la pesca de la tonyina i l'emperador, i la verema) i a la seva dominicatura de Sant Amanç (la farga de destret), així com la taxa del mesuratge del forment de la vila i el delme del peix. Així, per exemple, el 18 de gener del 1421 la cort en qüestió imposava una prohibició —sancionada amb una multa de 50 lliures— al patró de barca Antoni Pruneu perquè no tragués de la vila 7 botes de mena plenes de vi que haurien estat venudes fraudulentament durant el període descrit com *lo vet del vin de la cuyna dell dit monestir*.²⁷ La cort s'encarregava alhora de protegir els propis censos derivats de la tinença pagesa. L'any 1386 el sagristà feia imposar una empara al bracer Oliu i a la seva dona per una terra que treballaven, que era del domini útil de Pere Mates, i que estava ubicada a les hortes de Sant Feliu. La mesura havia de servir per a forçar el pagament dels censos deguts al sagristà en concepte de l'hort.²⁸ Finalment, la cort també era utilitzada pels monjos per a protegir els drets que tenien sobre els

25 AHG, Notarials, Sfe, 1044 (1385-1449).

26 L'any 1409 el saig reial, a instància dels arrendataris dels drets del monestir, manava a *en Crestià*, de Santa Cristina d'Aro, que s'afanyés a escurar els pous del rec del molí. Vegeu AHG, Notarials, Sfe, 895 s.f. (31-10-1409). Semblaria que, en el període, les dignitats monacals recorrien a la cort reial per a resoldre els contenciosos que afectaven els seus honors, però només en aquells casos relatius a la vall d'Aro, i no, en canvi, a la vila de Sant Feliu (on ja comptaven amb la cort privativa). Evidentment, en d'altres espais on el monestir tenia dominis, es nomenaven procuradors que podien participar en cadascuna de les corts locals operatives en defensa dels interessos senyorials. Així, el 1366 el cambrer del monestir nomenava a un Joan Vidal per a exigir censos i terços dels honors que l'abadia tenia dins del territori de la parròquia de Palafrugell. Vegeu AHG, Notarials, Sfe, 20 (2), f. 34v-35r (20-10-1366). Seguiu també a Orti (2000: 38).

27 AHG, Notarials, Sfe, 1044, s.f. (18-1-1421).

28 AHG, Notarials, Sfe, 1044, s.f. (1386).

remences, com ara el d'exigir-los jornades de treball. Entre el febrer i el març del 1387, en el marc de les obres de reforma del refector del cenobi (*qui és estat embiguat e entegelat de novo*), l'abat utilitzaria la seva cort per a emetre diversos manaments pels quals una llarga nòmina d'individus —amb una alta proporció de dones— van ser forçats a invertir un dia en el transport i col·locació de terra a les dependències monàstiques.²⁹

En el cas del monestir de Sant Feliu de Guíxols es tracta, en síntesi, de l'exercici dels drets inherents a una senyoria feudal, però a través d'una estructura complexa i eficaç com la de la cort. La cort privativa de l'abat comptava amb un batlle *pro iuribus dicti monasterii*, però també amb saigs, pregoner i escrivà. Emetia imposicions de penes, manaments i empires, a més de nomenar un jutge ordinari, als serveis del qual hom hi accedia mitjançant la presentació de fermes de dret. Amb tot, la discrecionalitat de l'abat en aquesta institució resultava important, tal i com queda acreditat a través d'un assentament probablement datat del 1431, en el qual es descriu com el prelat va decidir de no admetre una ferma de dret en el conflicte pel foriscapi d'una vinya, imposant alhora una pena al tinent.³⁰

Semblant, tot i que més conflictiu, és el cas d'Amer. Durant bona part del segle XIV l'abat del monestir local i el veguer reial de Girona van disputar-s'hi parcel·les de jurisdicció, fins que a partir de 1381 el primer inicià el procés de compra del mer i del mixt imperi (Pladevall 1994: 59-61; Blanco de la Lama 2002: 42-44). Per a mitjan segle XIV s'han descrit les tensions pel dret d'emetre viafors, i.e. la crida a la mobilització militar dels habitants de la vall d'Amer, entre l'abat i els oficials reials (To 2010: 298-9 i 305-9). Per exemple, mentre el juny de 1340 els saigs de la vegueria gironina manaven als homes de la vila i de la vall de congregar-se a la plaça *pro sequire senyera domini Regis*, els oficials de l'abat responien prohibint a tothom d'obeir a aquesta crida per considerar-la contrària a un privilegi concedit al bisbe.³¹ Si l'autoritat militar derivada dels drets propis d'un castell termenat estigué disputada, no ho sembla menys la jurisdicció de tipus civil-contenciós,

29 AHG, Notarials, Sfe, 1044, s.f. (2/3-1387).

30 AHG, Notarials, Sfe, 1044, s.f. (1431?).

31 AHG, Notarials, Am, 24, f. 50r (26-6-1340).

tal com, per exemple, s'observa en l'estira-i-arrossa entre abat i veguer pel dret d'aquest segon a consolidar un corredor públic (encarregat d'executar les subhastes); o bé pel dret a tenir-hi notaria pública.³²

Els incidents d'aquest tipus són realment abundants entre la documentació conservada pel període, així com els intents d'arribar a acords. L'any 1328 un jutge reial reconeixia que, malgrat el contingut d'anteriors crides emeses pel veguer, l'abat tenia el dret d'imposar bans, empires i penes.³³ Afegia que aquest dret existia en virtut de les constitucions generals de Catalunya, en probable al·lusió a la ratificació en Corts dels drets jurisdiccionals dels senyors sobre els seus homes propis (Freedman 1993: 153 i 190). En una causa judicial més extensa sobre els drets jurisdiccionals incoada durant els primers mesos de 1330 per la part reial, es van aportar testimonis i proves.³⁴ Un articulat preparat per a contrastar declaracions assenyalava que els clams per afers civils (concretament, per deutes monetaris de qualsevol volum) s'havien exposat des d'antic davant dels oficials reials a la vall, que eren els jutges de Girona qui solien veure les causes que requerien d'aquesta figura, els oficials reials qui n'executaven les decisions i, fins i tot, qui supervisaven els fraus en les mesures del mercat. Les causes criminals requeien també en el veguer de Girona. Finalment, es recordà que en el passat els intents d'usurpació per part de l'abat havien estat objecte de càstigs i de penes.

Gràcies a les declaracions jurades que van produir-se en el marc d'aquest procés, surten a la llum d'altres detalls sobre el repartiment jurisdiccional a la vila en el període. Un dels més singulars és la suspensió, temporal, de la capacitat del veguer Girona per fer valdre el mixt imperi un cop a la setmana, durant el dia de mercat a la vila. Un home anomenat Bernat Hospital, havent viscut durant 27 anys a Amer, declarà que en el temps de l'abat Santromà, en els dies de mercat —que eren els dilluns— els saigs de Girona no empenyoraven objectes, sinó que ho feien els de l'abadia, i que això havia estat

32 Pel primer cas, vegeu AHG, Notarials, Am, 24 (2), f. 31v-32r (13-4-1435). Pel segon, vegeu AHG, Notarials, Am, 826, s.f. (19-3-1330) i s.f. (20-3-1330).

33 Del contingut d'aquest dictamen se'n va fer recordatori públic l'any 1343: AHG, Notarials, Am, 24 (5-4-1343).

34 AHG, Notarials, Am, 826 (1330).

establert per privilegi reial.³⁵ Ferrer Pardina, antic escuder del veguer reial, concretà que la suspensió es donava des de *hora terciè seu adveniente mercato* fins a *completorum ipsius diei*,³⁶ mentre que un altre membre de la casa del veguer matisava que, en els dies de mercat, l'abat simplement castigava petits furts.³⁷ Jaume Borgonyà, que havia estat saig de Girona, descriu un incident pel qual els oficials reials, volent investigar un crim que incloïa lesions, van ser interceptats per un representant de l'abat, que al·legava que la inquisició en curs lesionava els drets del monestir³⁸. El veguer, tanmateix, va considerar que aquell tipus de procediments no interferien en els drets que tenia l'abat els dies de mercat. Val a dir que dos mercaders gironins, Jaume Bell-lloc i Pere Ferrer, van declarar, en canvi, que els clams dirigits contra la seva clientela s'exposaven als saigs de Girona, tant els dilluns com la resta de dies.³⁹ Tanmateix, el fet que un d'aquests mercaders (Bell-lloc) descrivís el funcionament de la jurisdicció en temps molt reculats (1285) podria indicar que l'abat s'hauria apropiat de la parcel·la de jurisdicció en qüestió en un període posterior.⁴⁰

En funció d'aquest material normatiu pot entendre's que, a mitjan segle XIV, l'abat comptava amb una parcel·la de jurisdicció mínima sobre els seus alous i homes, a més d'una altra de relativa al mercat, no exempta de controvèrsia i que hauria evolucionat en el temps; mentre que el veguer estava al càrrec dels contenciosos civils que hi

-
- 35 AHG, Notarials, Am 826, s.f. (9-2-1330). No s'ha identificat cap abat cognominat Santromà, però sí en canvi dos monjos (Bernat de Santromà i Guillem Bernat de Santromà) que actuaren com a cambres i representants de l'abadia el 1310 el primer, i entre 1318 i 1334 el segon. Vegeu Marqués (2005: 78) i Corts, Galtés i Manent (1998-2001: 71-72).
- 36 AHG, Notarials, Am 826, s.f. (12-2-1339). Arnau Puigmolí, saig de la vegueria, en donava una descripció similar: *hora mayianali illius diei usque ad pulsationem vesperorum ecclesiam beati Michelis de Amerio*. Vegeu AHG, Notarials, Am 826, s.f. (20-3-1339).
- 37 AHG, Notarials, Am 826, s.f. (12-2-1339).
- 38 AHG, Notarials, Am 826, s.f. (20-3-1339).
- 39 Vegeu, respectivament, AHG, Notarials, Am 826, s.f. (10-3-1339) i s.f. (21-3-1339).
- 40 Jaume de Bell-lloc declarà que abans del temps descrit com *adventum gallicorum* (probablement el setge de 1285 en el marc de la croada contra Pere II), i durant quatre anys, freqüentà Amer amb el seu pare els dies de mercat, i que en aquelles jornades la jurisdicció hi era exercida pels oficials reials. Vegeu AHG, Notarials, Am 826, s.f. (10-3-1339).

havia al districte, a més de l'esfera criminal. La pràctica observada a través dels registres de cort existents assenyalava encara d'altres complexitats en aquest repartiment.

Una sèrie de llibres dipositats al fons notarial d'Amer de l'AHG evidencia que durant aquest període central del segle XIV l'abat hi regí una cort pròpia, amb oficials repartits per la vall i els termes propers, i que també assignava jutges.⁴¹ Certament, una bona part de les accions executives que manava (empares, imposicions de penes, empresonaments, obligacions) tenien a veure amb reclamacions instades per ell mateix per causes relatives als propis dominis territorials. A tall de mostra, valguin els 105 procediments d'aquest tipus vistos en aquesta cort entre el gener i el setembre del 1343, la totalitat dels quals foren instats per l'abat.⁴² Fins a 91 tenen a veure amb deutes al senyor (censos emfitèutics, lluïsmes o foriscapis), mentre que la resta es relacionen amb conflictes sobre divisòries i usos dels immobles (5), normatives del mercat (2), préstecs de l'abat que restaven impagats (2) i els drets de remença (1).⁴³

A través d'aquesta documentació, en conseqüència, es constata que l'abadia sancionava les normatives del mercat i protegia la renda derivada de la lleuda, per exemple prohibint que la volateria i el gra es venguessin fora dels portals o que hom pastés, cogués o vengués el pa sense autorització.⁴⁴ Alhora, en una vila mercat amb certa densitat i mobilitat de persones, l'abat s'erigia com a àrbitre en petits conflictes entre particulars o també en la regulació de les juguesques. Quan l'any 1339 Guillem Gony, monjo i representant de l'abat, imposà una sanció a Elisenda Broda per aturar les baralles i insults contra un home

41 Els dos llibres més antics conservats que acrediten aquesta pràctica jurisdiccional són AHG, Notarials, Am 24 (1 i 2) (1327-1345) i Am 60 (1352-1355).

42 Vegeu AHG, Notarials, Am 24 (1), f. 97r-110v (v.1) i Am 24 (2), f. 48r-49r.

43 Hi ha quatre casos insuficientment descrits, dos dels quals són mesures per a forçar la compareixença davant de l'abat, i un per a fer-se'n captiu.

44 Vegeu alguns exemples de crides públiques en aquest sentit a AHG, Notarials, Am 24 (2), f. 25r (19-3-1333); Am 24 (1), f. 83v (15-11-1341) i Am 24 (1), f. 91v (1-7-1342). Una part de les companyies reials mobilitzades en la campanya del Rosselló contra Jaume III de Mallorca eren a Amer l'any 1343. Aquests *homes estranys* eren proveïts per flequers que pastaven pa de forment sense autorització, circumstància que fou perseguida per l'abat. Vegeu AHG, Notarials, Am 24 (2), f. 48v (4-7-1343).

anomenat *Borguyen* i la seva dona *qui noviter venerunt ad populandum in villa de Amerio* és probable que estigués protegint els seus homes propis instal·lats a la vila.⁴⁵ En aquest període, sabem que l'abat havia posat en marxa una estratègia per atraure població mitjançant l'enfranquiment d'alguns mals usos; la potestat jurisdiccional resultava una eina interessant per afavorir aquesta crida.⁴⁶

Com a colofó a aquestes consideracions, cal fer notar que els llibres de la cort de l'abat que han estat localitzats són curulls d'actes d'asserviment al monestir o de promeses personals d'esdevenir-ne home propi i soliu. Aquest és un tipus de material no contenciós, que no sol trobar-se en els registres de corts districtualitzades sinó en els protocols notariais, i que certifica que l'esfera de jurisdicció gestionada per l'abat tenia molt a veure amb els seus drets com a senyor d'homes i de masos.

Menys evidències factuais tenim, en canvi, de l'exercici de la jurisdicció districtual exercida per l'autoritat reial sobre la vila i la vall d'Amer. Tan sols un registre fragmentari i en mal estat de conservació corresponent a 1338 permet d'entrellucar-ne alguns detalls. Conté, en exclusiva, clams i fermes de dret; una sèrie documental existent com a mínim des de l'any 1325.⁴⁷ En aquest cas, la cort estava presidida per un lloctinent del veguer i comptava amb un aparell de saigs propis que intervenien en causes que incloïen baralles i nafres, conflictes sobre censos per alous que no eren de l'abat però sí d'altres senyories, o bé en denúncies pecuniàries entre particulars. És així com el 30 de març de 1338 el jueu gironí Astruc Ravaya hi presentava un clam contra Dolça Serrabola, de Sant Climent d'Amer, per un deute de 20 s.⁴⁸ En defensa dels seus homes propis, el mateix abat del monestir d'Amer utilitzava aquesta cort reial per a denunciar una partida d'assaltadors que haurien entrat a robar en dos masos (mas del Puig i mas d'en Casademont) i, fins i tot, havien ferit i provocat la mort d'un home.⁴⁹

45 AHG, Notariais, Am 24 (1), f. 47v (3-3-1330).

46 Vegeu Pruença (1995: doc. 211, 6-1-1337) i Font Rius (1983: doc. 387).

47 AHG, Notariais, Am 631, s.f. (30-3-1338).

48 AHG, Notariais, Am 631, s.f. (30-3-1338). La sòlida sèrie de protocols notariais conservada per Amer testimonia que l'activitat creditícia dels jueus gironins hi fou molt destacada en aquest període.

49 AHG, Notariais, Am 631, s.f. (1338).

Amb tot, es fa evident que els delegats reials comptaven amb autoritat suficient com per imposar-se en l'esfera civil i criminal, mentre que l'abat els disputava aspectes relatius als serveis militars i a parcel·les de la jurisdicció civil a la vila, de menor entitat, que tenien a veure amb l'ordenació de l'espai del mercat i del disciplinament social (Ferrer i Mallol 1971-1972: 361). L'equilibri entre les dues senyories fou inestable i provocà un seguit de contenciosos al llarg del segle XIV. La documentació conservada —tant actes de cort com privilegis i sentències— ens permetrà, en un futur, d'ampliar el nostre coneixement sobre aquest cas.

Com a síntesi d'aquest apartat, cal indicar que els registres de les corts locals conservats pel nord-est de Catalunya (que contenen les actes de l'exercici efectiu de la justícia) permeten de descriure, amb certa precisió, els diferents arranjaments jurisdiccionals en el territori. Més enllà de la prou coneguda divisió entre el mer i el mixt imperi, s'evidencia que en el segle XIV algunes senyories eclesiàstiques van consolidar corts particulars per a imposar la mòdica coerció entre els seus remences, a la vegada que maldaven per retallar d'altres parcel·les d'autoritat al veguer reial.

CONSIDERACIONS FINALS I PERSPECTIVES DE RECERCA

La confecció d'un inventari dels registres de cort conservats per l'àrea de Girona entre finals del segle XIII i inicis del segle XVI ens ha permès observar diverses qüestions sobre aquesta font. En primer lloc, hem confirmat el repte que suposa la identificació i catalogació dels llibres derivats de l'exercici de la jurisdicció per part d'un senyor i els seus oficials en un terme concret. L'atenció escassa que tradicionalment havia rebut aquesta documentació i el consegüent tractament arxivístic són una primera barrera. Destaca en aquesta tendència la confusió amb els volums produïts per notaris del mateix territori. Una circumstància que, en qualsevol cas, evidencia la imbricació entre notaris i escrivans de cort.

Alhora, hem assajat una classificació dels llibres de cort, des del model més habitual del que denominem llibre de cort *genèric* fins a d'altres amb actes més específiques, com les centrades en les tipologies pertanyents a fases executives o a tipus concrets. Entre

aquests últims destaquen els registres consagrats a la correspondència emesa i rebuda per la cort en qüestió. En general, s'ha observat que el volum de fonts produïdes per les instàncies jurisdiccionals de l'àrea analitzada augmentà progressivament des dels primers testimonis de finals del segle XIII. Alhora, en especial al llarg del segle XV, es diversificaren els perfils de volum amb un increment del pes de la documentació estrictament processal. Hem proposat que el recurs a aquesta via pogué augmentar durant el segle XIV. Finalment, l'anàlisi comparada del contingut exacte d'uns pocs llibres de cort ha posat en relleu les dificultats d'establir patrons definits en l'ús, organització i registres de les distintes tipologies d'acta segons cada cort i, fins i tot, en l'evolució interna d'aquestes institucions.

Per una altra banda, aprofundint en alguns dels registres inclosos en el catàleg hem pogut copsar la complexitat de l'arquitectura jurisdiccional a la Catalunya nord-oriental. La fragmentació i encavallament de drets jurisdiccionals obligava a adoptar solucions diverses i revocables. Tanmateix, els canvis fruit de les correlacions de força de cada moment entre senyors jurisdiccionals, en especial entre prelats i el rei i els seus delegats al territori, no bloquejaren mai del tot el funcionament i la continuïtat del sistema.

Fetes aquestes observacions preliminars dels fons lligats a instàncies jurisdiccionals de la demarcació de Girona, queden encara obertes moltes vies per a futures recerques. Podem apuntar-ne algunes. Sens dubte, els llibres de la cort del batlle han de permetre als investigadors de la baixa edat mitjana d'avançar en el coneixement d'aspectes poc explorats sobre la societat, l'economia i la cultura del període. D'entre aquests, destaquen assumptes tan variats com la interacció dels particulars amb la justícia, l'entramat institucional del país i la col·laboració entre senyories. També ajudaran a aprofundir en fenòmens com el crèdit i la morositat entre les classes populars, així com activitats econòmiques que han deixat poc rastre en altres tipus de fonts.

Malgrat que, al nord-est català, les actes dels llibres de cort, en la línia de la pràctica notarial corrent en aquest territori, continguin formes protocol·litzades generalment redactades en llatí, a mesura que avancem en el temps es poden documentar més actes en català, que recullen l'expressivitat amb què hom interactuava amb la justícia

(Allingri 2014: 782-783; Sales en premsa).⁵⁰ L'absència d'advocats o d'altres juristes interposats en aquestes corts de primera instància, on s'actuava per compulsió després d'una denúncia, en el fons constitueix un avantatge per a l'historiador, que pot acostar-se a formes genuïnes del llenguatge. Les declaracions davant del batlle o del jutge, per bé que escasses, proporcionen formes més o menys espontànies de jurament, d'interpel·lació o de remissió a fets passats. Així mateix, en paral·lel a qüestions lingüístiques, aquestes actes també permeten d'inferir la posició i percepció dels actors del Dret i del món jurídic en general, és a dir, en essència, quin nivell de familiaritat hi tenien. Es pot intuir a partir de la freqüència en l'al·lusió a costums locals, privilegis o, fins i tot, disposicions reials d'abast més general.

Des d'un altre punt de vista, molts dels volums conservats i, en especial, els que contenen correspondència, palesen que les diverses corts locals interactuaven amb freqüència. Això obre interessants camps d'estudi que caldria encetar amb una cartografia d'aquestes relacions. Permet, per exemple, en els casos de jurisdiccions senyorial, d'interessar-se per l'arquitectura institucional de les baronies i per com van tendir a replicar l'administració reial amb la instauració de les figures dels procuradors del senyor o dels veguers, dels batlles i dels processos de fiscalització d'aquests oficials. També ofereix perspectives per ponderar la capacitat d'algunes senyories per imposar mesures en estats o dominis aliens, bé a través de la col·laboració (mitjançant la petició d'activar procediments a les corts), bé a través de la coerció (mitjançant l'amenaça al dret de marca o l'empresonament d'oficials). En aquest sentit, les recerques realitzades posen en relleu el cas particularment interessant de les corts episcopals per intervenir en procediments incoats en d'altres instàncies per causa del crèdit i de la morositat. D'acord amb la documentació estudiada fins ara, les excomunionis i d'altres càstigs eclesiàstics resultaven eines efectives per a forçar el pagament o la negociació (Salrach 1997: 1046).

Ahora, els contactes entre corts poden ser un bon indicador de la projecció territorial de les dinàmiques socioeconòmiques (o sigui,

---

50 La pervivència del llatí al nord-est de Catalunya per contrast amb altres àrees és una tendència que també s'observa en les actes de les reunions dels consells municipals: Miquel i Reixach (2021: 40-42).

per exemple, de la potència d'un mercat) d'una zona determinada. Aquests contactes també indiquen fins a quin punt se solapaven els vincles entre corts i els fluxos comercials observats en d'altres fonts com les notaries; o, en canvi, si predominen els lligams d'ordre polític determinats per les aliances familiars dels titulars de les respectives corts.

Dins d'aquesta mateixa realitat econòmica canviant en una cronologia àmplia, els clams i els diferents tipus d'empenyorament o embargament constitueixen sèries que permeten l'estudi del crèdit estès entre les classes populars i els processos de diferenciació social en el si de les comunitats. Alguns investigadors, fent ús d'aquest material contenciós, ja han observat fenòmens altrament indesxifrables, com ara són l'ús de les corts per a la sostracció de l'excedent agrícola per part dels agents especialitzats en el crèdit, les demores en els pagaments dels crèdits, o els processos de desposseïció de béns mobles i immobles causats per la morositat (Viciano 2001; Ciscar Pallarés 2014). Els llibres de la cort encara tenen d'altres potencials en relació amb activitats econòmiques que solen quedar fora del focus de la majoria de fonts. A tall de mostra, poden trobar-s'hi esments als actors o salaris per a feines temporals o serveis menors que no necessitaven contractes que haguessin de ser protocol·litzats —particularment quan aquestes activitats derivaven en impagaments.

Un darrer gran element d'interès dels llibres de cort és la finestra que obren al govern i a l'administració de les comunitats per part dels senyors jurisdiccionals. Són particularment interessants, en aquest sentit, els volums que recullen actes pertanyents a aquests àmbits. Per la banda dels senyors, hi ha camp per recórrer en l'anàlisi dels mecanismes per a governar espais i col·lectius locals; i sèries de pregons amb ordinacions o altres disposicions que poden il·lustrar aspectes poc treballats. Per la banda de les comunitats pageses o vilatanes, en parròquies amb nuclis poc desenvolupats i que no arribaren a dotar-se d'estructures de representació fins molt avançat el segle xv, és possible que els llibres de cort siguin l'únic registre de certa activitat comunal per contrast amb les viles o ciutats amb una administració municipal més madura, que ja produïa les seves pròpies fonts.

BIBLIOGRAFIA

- ADROER, M. Àngels, SERNA, Èrika, SOLER, Santi (2004): *Catàleg dels protocols del districte de Figueres (II)*, Barcelona, Fundació Noguera.
- ADROER, M. Àngels, GRAU I PUJOL, Josep M. T., MATAS BALAGUER JOSEP (1996): *Catàleg dels protocols del districte de Girona*, Arxiu Històric de Girona, Barcelona, Fundació Noguera, vol. I.
- ALLINGRI, Matthieu (2014): *Le métier de notaire en Europe méridionale à la fin du Moyen Âge : Étude comparée de deux modèles régionaux (Italie communale, pays catalans, v. 1280-1420)*, Tesi doctoral inèdita, Lió, Université Lumière Lyon 2.
- AULADELL, Marc, COSTA, Immaculada, MANCEBO, Sílvia, SOLER, Santi (2017): *Catàleg dels protocols del districte de la Bisbal d'Empordà*, Barcelona, Fundació Noguera, 2 vols.
- BALCELLS, Marta, SOLER, Santi, COSTA, Immaculada (2009): *Inventari dels fons de les notaries Girona-1 a Girona-4*, Girona, exemplar mecanografiat.
- BALCELLS, Marta, SOLER, Santi, COSTA, Immaculada (2009): *Inventari dels fons de les notaries Girona-5 a Girona-11*, Girona, exemplar mecanografiat.
- BENITO, Pere (2003): *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)*, Barcelona, CSIC.
- BLANCO DE LA LAMA, Joan (2002): «Masos i masos grassos a la vall d'Amer (segles XIV-XVI)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 43: 29-105.
- BEAUCHAMP, Alexandra (2021): «*Purga de Taula* and other procedures of royal officers' accountability in the Medieval Crown of Aragon (14th Century)», dins MARTÍN ROMERA, Maria Ángeles, ZIEGLER, Hannes (eds.), *The Officer and the People*, Oxford, Oxford University Press: 133-152.
- BERTRAN ROIGÉ, Prim (2005): «Els llibres del batlle de Cervera, Galzeran Sacirera (1459-1460). Notes de vida quotidiana i conflictivitat urbana a Cervera, a darreries de l'edat mitjana», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 26: 875-902.
- CASAS HOMES, Josep M. (1976): *Llibre del batlle reial de Barcelona. Berenguer Morey (1375-1378)*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana.

- CARRIER, Nicolas (2000): «Une justice pour rétablir la «concorde» : la justice de composition dans la Savoie de la fin du Moyen Âge (fin XIIIe - début XVIe siècle)», dins *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public*, 31: 237-257.
- CISCAR PALLARÉS, Eugenio (2014): «Los “clams” o pequeñas infracciones agrarias en la práctica judicial del Reino de Valencia (siglos XVI-XVIII)», *Revista de Historia Moderna*, 32: 181-217.
- CLAUSTRE, Julie (2006): «Introduction», dins CLAUSTRE, Julie (ed.), *La dette et le juge. Juridiction gracieuse et juridiction contentieuse du XIIIe au XVe siècle (France, Italie, Espagne, Angleterre, Empire)*, París, Publications de la Sorbonne: 9-14.
- COBOS FAJARDO, Antoni (ed.) (2001): *Costums de Girona, de Tomàs Mieres*, Girona, Biblioteca d'Història Rural.
- CORTS I BLAY, Ramon, GALTÉS I PUJOL, Joan, MANENT I SEGIMON, Albert (1998-2001): *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, v.1, Barcelona, Generalitat de Catalunya-Claret.
- FARÍAS ZURITA, Víctor (2009): *El mas i la vila a la Catalunya medieval: els fonaments d'una societat senyorialitzada (segles XI-XIV)*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa (1970-71): «El patrimoni reial i la recuperació dels senyorijs jurisdiccionals en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales*, 7: 351-491.
- FERRO, Víctor (1987): *El Dret Públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic, Eumo.
- FONT I RIUS, Josep Maria (1969): «Mero y mixto Imperio». Dins *Diccionario de historia de España*, vol. II, Madrid, Revista de Occidente.
- FONT I RIUS, Josep Maria (1983): *Cartas de poblacion y franquicia de Cataluña*, v.2, Barcelona, CSIC.
- FORT, Joan, SERNA, Èrika, SOLER, Santi (2001): *Catàleg dels protocols del districte de Figueres (I)*, Barcelona, Fundació Noguera.
- FREEDMAN, Paul (1993), *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*, Vic, Eumo.
- DE FRANCISCO OLMOS, José María (2002), «La evolución de la sucesión al trono en la europa medieval cristiana. III. La consolidación de la figura del príncipe heredero en Castilla y Aragón (siglos XIV-XV)», *Anales de la Real Academia Matritense de Heráldica y Genealogía*, 15: 209-414.

- GRAU PUJOL, Josep M. (1995): *Catàleg del fons notarial del districte de Santa Coloma de Farners*, Barcelona, Fundació Noguera.
- GUDIOL, Josep (1907): «Traducció dels Usatges, les més antigues constitucions de Catalunya y les Costumes de Pere Albert», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*: 285-334
- LALINDE ABADIA, Jesús (1965-1967): «La Purga de Taula», dins *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, vol. 1, Barcelona, Universitat de Barcelona: 499-523.
- MARQUÈS PLANAGUMÀ, Josep Maria (2005): «El monestir d'Amer: persones i institucions», *Quaderns de la Selva*, 17: 53-80.
- MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro (2019): *Els vescomtes de Cabrera a la Baixa Edat Mitjana. Identitat familiar, dinàmica patrimonial i projecció sociopolítica*, Barcelona, CSIC.
- MIQUEL MILIAN, Laura, REIXACH SALA, Albert (2021): «Enregistrer la prise de décision dans les conseils municipaux de la Catalogne du Bas Moyen Âge», dins OTCHAKOVSKY-LAURENS, François, VERDON, Laure (dirs.), *La voix des assemblées: quelle démocratie urbaine au regard des registres de délibérations? Méditerranée-Europe XIIIe-XVIIIe siècle*, Aix-en-Provence, Publications Universitaires de Provence : 35-49
- ORTI GOST, Pere (2020): «Vendre, lluir i exercir el poder polític en terres remences: el cas de la vall d'Aro al segle XIV», *Recerques*, 77: 27-53.
- PALOU, Hug, PONS GURI, Josep Maria (1992): *Catàleg de l'Arxiu Històric Notarial d'Arenys de Mar*, Barcelona, Fundació Noguera.
- PLADEVALL I FONT, Antoni (1994): «Privilegis reials de constitució del règim municipal de la vila i vall d'Amer», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 34: 57-75.
- PONS GURI, Josep Maria (1989): «Jurisdiccions compartides a la Catalunya baix-medieval», dins IDEM, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, v. 3, Barcelona, Fundació Noguera: 116-143.
- PONS GURI, Josep Maria (2005): «Unes franqueses per a la vila i el port de Blanes», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 26: 263-71.
- PRUENCA I BAYONA, Esteve (1995): *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, Barcelona, Fundació Noguera.
- ROVIRA I ERMENGOL, Josep (1933): *Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert*, Barcelona, Barcino.

- SABATÉ CURULL, Flocel (1997): *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Barcelona, Dalmau.
- SALES I FAVÀ, Lluís (2014): «Suing in a local jurisdictional court in late medieval Catalonia. The case of Caldes de Malavella (1328-1369)», *Continuity and Change*, 29: p. 49-81.
- SALES I FAVÀ, Lluís (2018): «Masos i renda feudal en una baronia jurisdiccional. El cas de Caldes de Malavella al segle XIV», dins MORELLÓ BAGET, Jordi, ORTI GOST, Pere, VERDÉS PIJUAN, Pere (eds.), *Renda feudal i fiscalitat a la Catalunya baixmedieval. Estudis dedicats a Manuel Sánchez Martínez*, Barcelona, CSIC: 647-682.
- SALES I FAVÀ, Lluís (2019): *La jurisdicció a Sabadell a la baixa edat mitjana. Edició i estudi d'un llibre de la cort del batlle (1401-1404)*, Girona, Documenta Universitaria - Associació d'Història Rural.
- SALES I FAVÀ, Lluís (en premsa): «Deux actions en justice». Dins CATAFAU, Aymat (coord.) *Le Catalan médiévale*, Turnhout, Brepols.
- SALRACH, Josep Maria (1997), «Prácticas judiciales, transformación social y acción política en Cataluña (siglos IX-XIII)», *Hispania*, 197: 1009-1048.
- SOBREQUÉS VIDAL, Santiago, SOBREQUÉS CALLICÓ, Jaume (1973): *La Guerra Civil Catalana del segle XV*, Barcelona, Edicions 62, 2 vols.
- TO FIGUERAS, Lluís (2010): «La defensa del valle: las decenas de Amer (Cataluña vieja) en la Baja Edad Media», dins DE LA IGLESIA DUARTE, José Ignacio (coord.), *Monasterios, espacio y sociedad en la España cristiana medieval*, Logroño, Instituto de Estudios Riojanos.
- VICIANO, Pau (2001): «Marché du crédit et structuration de l'espace rural», *Histoire et Sociétés rurales*, 21, 4; 11-38.
- ZUCCHITELLO, Mario (2001): «Jurisdiccions compartides: els exemples de Tossa i Lloret de Mar», *Quaderns de la Selva*, 13: 109-140.

NOTAIRES ET ACTIVITÉ JURIDICTIONNELLE EN CATALOGNE À LA FIN DU MOYEN ÂGE : L'EXEMPLE DE LA VIGUERIE DE GÉRONE¹

Matthieu Allingri
Université d'Aix-Marseille-CNRS, UMR 7303 Telemme

INTRODUCTION

La notion médiévale de *jurisdictio*, comme l'ont souligné diverses approches d'ordre sémantique ou anthropologique, ne se limite pas au domaine du droit ou de la justice, mais embrasse toutes les attributions du pouvoir, en l'absence notamment de la séparation établie par la pensée constitutionnelle moderne entre pouvoirs législatif, exécutif et judiciaire (Tierney 1993 : 49 ; Cortese 1995 : t. I, 317 ; Costa 1969). Cette conception du pouvoir a pris une forme renouvelée à partir du XIIe siècle, à la fois plus savante et plus concrète, dans le cadre de constructions politiques appuyées sur la notion de souveraineté, sur une forte territorialisation et sur des formes inédites de délégation de l'autorité. Flocel Sabaté en a souligné les paradoxes dans la couronne

---

1 Abréviations : AHG : Arxiu Històric de Girona (Gi-X : Notaria Girona-X) ; ADG : Arxiu Diocesà de Girona (G : *Notularum* ; U : Lletres) ; AMGi : Arxiu Municipal de Girona ; ACA : Archivo de la Corona de Aragón (C : Cancillería real) ; Not. : notaria ; not. : notaire.

d'Aragon et surtout en Catalogne vis-à-vis d'autres monarchies européennes, entre les principes affirmés par la couronne dès la fin du XIIe siècle, accompagnés de la mise en place d'un quadrillage juridictionnel du territoire symbolisé par la figure du viguier, et l'impossibilité pratique de surmonter l'affirmation concurrente des pouvoirs féodaux en la matière, entérinée par les Cortes de 1283 (Sabaté 1993).

Le rôle des notaires dans ces constructions politiques et institutionnelles fragmentées et concurrentes n'a été que très peu considéré jusqu'à une date récente, alors qu'en Italie on a très tôt souligné leur contribution majeure aux innovations politiques, institutionnelles et culturelles du monde communal. Les notaires des pays catalans n'ont certes pas joui de la même autonomie et de la même force collective que dans l'Italie communale, n'ayant été dotés que tardivement de structures corporatives, du reste limitées. Leur rôle apparaît aussi plus strictement assujéti à des cadres définis par les pouvoirs locaux qu'en Italie, où ils manifestent une forte créativité politique et institutionnelle à travers l'exercice de multiples missions, subordonnées ou parfois très autonomes. Enfin, bien qu'en Catalogne le notariat public ait été institué dès le XIIe siècle dans les principaux centres urbains, c'est surtout entre la fin du XIIIe et la première moitié du XIVe siècle qu'il a pris son essor en termes d'effectifs. Néanmoins, il est devenu alors en quelques décennies un maillon central de l'articulation institutionnelle des rapports sociaux, économiques et politiques, à un niveau de densité tout à fait comparable à celui de l'Italie : environ 6 scribes professionnels pour mille habitants à Gérone avant la peste, près de 9 pour mille au seuil du XVe siècle, ce qui est plus significatif encore si on le rapporte à la population adulte masculine : cela représente un homme adulte sur 25 ou 30 (Allingri 2014).

La méconnaissance du rôle des notaires dans l'exercice du pouvoir et dans ses cadres institutionnels tient d'abord à l'historiographie du notariat, longtemps portée par des érudits au contact de la profession et par des historiens du droit qui en cherchaient l'origine au prisme de ses caractéristiques modernes, centrées sur l'élaboration d'actes privés dans un cadre d'exercice libéral. De plus, le fait qu'en pays catalans les scribes des appareils administratifs et judiciaires soient dits *scriptores*, le terme *notarius* étant réservé aux titulaires du

notariat public, a contribué à masquer le continuum entre notariat et écritures du pouvoir en termes de formation ou de carrières. Le renouvellement récent de l'histoire du droit, de la diplomatique et de l'approche historique des institutions, centrée sur le rôle des acteurs sociaux, laisse percevoir l'omniprésence des notaires dans les cadres du pouvoir à la fin du Moyen Âge.

Nous nous limiterons ici à examiner leur rôle dans l'exercice local de la juridiction, en laissant de côté celui qu'ils jouent au sein des cours ou des institutions centrales de la couronne ou des princes territoriaux, à travers l'exemple de la région de Gérone. Le cadre juridictionnel de référence, celui de la viguerie dont la cité est le siège, présente la particularité de coïncider avec l'espace du diocèse. Ainsi, il est fréquent que des agents royaux, pour une enquête ou une levée fiscale par exemple, se voient assigner comme cadre d'exercice le diocèse ; un juge d'appel, siégeant à Gérone, reçoit les appels des sentences de toutes les juridictions royales du diocèse, etc. Cette particularité, reconnue dès 1206, se perpétue au bas Moyen Âge sous l'action résolue des élites géronaises visant à favoriser une homogénéité juridictionnelle dans l'espace sous domination socio-économique de la ville (Sabaté 2017 : 399-403). La création du duché de Gérone en 1351, désormais dévolu au fils héritier de la couronne et coïncidant avec la viguerie, et l'incorporation définitive du comté d'Empúries à la couronne en 1402 ont encore accru la cohésion de cet espace juridictionnel — sans pour autant réduire sa fragmentation — et le rôle de capitale régionale de la ville.

Au niveau local, le rôle le plus évident des notaires en la matière est celui de scribes des cours juridictionnelles ; mais nous verrons qu'en dépit du cloisonnement de principe entre notaires publics et scribes du pouvoir, d'une part, et entre l'activité juridictionnelle et sa documentation, d'autre part, le pouvoir était loin de s'adresser aux seuls scribes de cour pour ses besoins en écritures, et que les scribes et notaires avaient des rapports très diversifiés avec l'exercice de la juridiction, y prenant même une part active, bien au-delà d'un rôle d'écriture subordonné au processus décisionnel. Cette fluidité tient à l'importante mobilité des carrières, mais aussi au parcours de formation et à la culture hybride des notaires, entre notariat public et écritures du pouvoir.

L'ARTICULATION INSTITUTIONNELLE ENTRE L'ACTIVITÉ JURIDICTIONNELLE ET SA DOCUMENTATION : UNE STRICTE SUBORDINATION DE PRINCIPE

Une activité documentaire organisée en deux pôles bien distincts, objets de contrôle et de rivalités des pouvoirs juridictionnels

Les écritures du pouvoir et celles visant à donner valeur authentique aux volontés des personnes s'inscrivent en Catalogne dans une longue tradition, richement documentée dès le haut Moyen Âge et portée pour l'essentiel par le clergé local. Son association à partir du XIIe siècle aux notions nouvelles de notariat public et de la *iurisdictio* dans son acception romaniste a été un processus long et complexe (Zimmermann 2003). Le système documentaire ainsi défini, sous le contrôle étroit des pouvoirs locaux, était articulé en deux pôles bien distincts : le notariat public, chargé de conférer une pleine reconnaissance publique aux volontés des personnes, et les écritures issues de l'activité juridictionnelle elle-même, incarnée principalement par des cours locales dotées d'officines spécifiques. Ces deux pôles ont souvent été identifiés par les historiens du droit à l'exercice de la foi publique judiciaire et extrajudiciaire (Durán Cañameras 1958), ce qui est erroné car la *iurisdictio* ne se réduit pas à la justice : les livres de cour documentent l'exercice de l'autorité en général.

Sans revenir sur la genèse et la densification du maillage d'officines notariales et de cours locales, moins par des créations *ex nihilo* que par une institutionnalisation dotant d'un cadre formel une activité déjà largement transformée au fil de la construction de nouveaux rapports sociaux et politiques (Tréton 2007, Allingri 2014, Ruiz Gómez 2017), deux points méritent d'être précisés. *Primo*, en Catalogne, beaucoup d'églises ou monastères ont conservé le contrôle du notariat du voisinage au nom d'un usage établi par une longue tradition culturelle, sans que cela coïncide forcément avec l'affirmation d'un pouvoir juridictionnel aussi institutionnalisé qu'ailleurs. *Secundo*, la densité et l'activité du notariat et des cours locales sont restées limitées jusque vers 1270 : ce sont la fin du XIIIe siècle et la première

moitié du XIVe qui ont été le moment clef d'expansion des effectifs, d'organisation et de clarification des cadres d'activité, à travers de nombreuses interventions normatives et de multiples conflits de juridiction. Dans le diocèse de Gérone, les officines notariales et les cours locales se multiplient à la fin du XIIIe siècle sous l'action des pouvoirs locaux, et des professionnels laïcs relaient alors les scribes ecclésiastiques. À Gérone, le notariat public n'emploie en tout que cinq personnes autour de 1300, mais environ 35 avant la peste ; la cour du viguier et du bayle, dont les fonds ont disparu mais dont j'ai pu étudier le personnel par la prosopographie, ne compte encore que deux scribes en 1312, mais une petite dizaine dès les années 1340, effectif demeuré stable jusqu'au XVe siècle. De même, la cour épiscopale passe de trois scribes jusqu'au début des années 1290 à une petite dizaine avant la peste, répartis en deux *escrivanies* (celle de l'évêque et celle de la cour de l'official), effectif à peu près stable par la suite (Allingri 2014).

Hormis à Barcelone et dans quelques autres villes comme Lérida et Tortosa, le notariat en Catalogne a pris essentiellement la forme d'un monopole territorial, concédé à un titulaire dans le cadre local de la seigneurie ; les habitants avaient l'obligation de s'adresser au titulaire, qui s'appuyait sur un nombre variable de substituts pour satisfaire la demande, même si en pratique cette obligation n'a jamais été appliquée de manière rigide. Le titre de notaire public reposait ainsi sur la seule concession, parfois temporaire, d'une officine de district, même s'il existait aussi des formes d'investiture à caractère personnel dans un cadre territorial plus large, de la part du roi ou de seigneurs territoriaux comme le comte d'Empúries. Quant aux officines associées aux cours juridictionnelles, elles étaient concédées par le seigneur à un titulaire selon le même principe de monopole sur le district de la cour. Le titulaire ou ses substituts devaient rédiger toutes les écritures des officiers de la cour, même durant leurs déplacements, et ceux-ci, à l'inverse, devaient leur confier leurs écritures en exclusivité. Dans ces deux types d'officines de district, dont le personnel était lié au seigneur juridictionnel par un serment spécifique, la documentation produite n'était pas la propriété des scribes : ils ne pouvaient l'emporter en quittant leur charge, et devaient l'archiver sur place pour que leurs successeurs puissent l'exploiter (Lalinde 1966 : 223 ; Torras 2000 : 362). Ainsi en 1334,

la concession pour un an de la *scribania* de Verges est suivie d'un inventaire détaillé de ses écritures.² Les termes consacrés par l'usage pour désigner les deux types d'officines, que nous reprendrons pour les distinguer, sont respectivement ceux de *notaria* et de *scribania* en latin, *notaria* (pl. *notaries*) et *escrivania* (pl. *escrivanies*) en catalan. Toutefois, dans le nord de la Catalogne, ces termes ont été employés de manière indistincte jusqu'au début du xive siècle et souvent au-delà (Allingri 2014 : 90-91). Chaque officine avait un siège fixe ; à Gérone, la *domus notarie* ou *scribanie* jouxtait la *domus curie* des officiers royaux ou *Cort Reial*. Leurs titulaires étaient qualifiés respectivement de *notari major* et d'*escrivà major de la cort*.

Dans le cadre local de la juridiction royale ou seigneuriale, l'activité des deux officines chargées des actes publics a souvent été réglementée en parallèle, notamment dans la première moitié du xive siècle. À Gérone, un moment clef de ce processus a été le conflit de 1311-1312 entre les élites municipales et les titulaires des deux *escrivanies* à propos des tarifs des écritures, enjeu majeur pour les uns comme pour les autres, en particulier celui des actes les plus simples et courants (Allingri 2014 : 223-228). Les tarifs des deux officines ont été fixés simultanément, comme dans tous les cas documentés dans la région (Pons Guri 1989).

La définition des districts notariaux et juridictionnels a été un processus complexe, enjeu d'innombrables affrontements, même si l'organisation territoriale fixée au xive siècle a perduré dans ses grands traits jusqu'à l'époque moderne. Les deux types de districts n'ont pas toujours coïncidé, même si c'était souvent le cas, notamment dans les régions rurales où, nous le verrons, *notaria* et *escrivania* étaient souvent confiées au même titulaire ou ne formaient qu'une seule officine ; même des domaines seigneuriaux vastes et compacts comme les vicomtés de Cabrera ou de Rocabertí concentraient en un siège unique juridiction et notariat public, respectivement à Hostalric et à Peralada, tandis que d'autres comme la baronnie de Llagostera ou les domaines des Cruïlles-Peratallada articulaient plusieurs districts notariaux et juridictionnels. Certaines *notaries*, en revanche, ne

---

2 AHG, Not. Castelló 170, 3-11-1334 ; série d'actes publiée dans Allingri (2014, annexe 14).

paraissent pas voir été associées à une cour juridictionnelle au XIVe siècle, soit dans des espaces marginaux où le notariat dépendait de monastères ou d'églises paroissiales qui n'ont guère structuré leurs prétentions juridictionnelles, soit parce que le pouvoir juridictionnel local n'a pris que tardivement la forme d'une cour à l'activité régulière, puisqu'il était bien plus aisé d'affirmer son contrôle sur la fonction notariale, à partir de ressources culturelles souvent préexistantes, que de mettre en place une infrastructure de cour, fût-elle minimale. À l'inverse, en raison du pluralisme juridictionnel du bas Moyen Âge, il pouvait y avoir diverses cours en un lieu pourvu d'une seule et même *notaria*. Même dans une ville royale comme Gérone, où tous les niveaux de juridiction temporelle étaient aux mains des officiers royaux, ils se partageaient entre les cours du bayle, compétent pour le seul territoire de la cité, et du viguier, représentant du roi dans une circonscription plus large, sur laquelle il n'exerçait qu'une supervision lointaine du fait de l'autonomie conservée par diverses cours royales ou seigneuriales, dotées de leur propre *escrivania*. À Gérone, les deux officiers partageaient une seule *escrivania* — son titulaire Berenguer Adam est dit en 1312 *notarius curie regie interioris et exterioris Gerunde*³ ; mais ailleurs, comme à Barcelone, ils avaient chacun la leur, parfois attribuée au même titulaire (Sabaté 1993 : 758). Quant au ressort de la *notaria* publique, d'après les concessions dont elle a fait l'objet à la fin du XIIIe siècle, il correspondait à la *civitas* et à sa *iurisdicctio*, c'est-à-dire à son territoire propre (*terminum*), régi par le bayle. Toutefois, en 1331 le notaire majeur Bernat de Taialà s'est fait reconnaître par le roi l'exclusivité des actes notariés *tam in civitate predicta quam vicaria et baiulia eiusdem*, assimilant le ressort de la *notaria* à celui de la viguerie au motif sans doute que ses substituts exerçaient de fait au-delà du territoire de la cité.⁴ La monarchie elle-même a contesté cette interprétation forcée en 1361, après la condamnation pour dettes de Bernat de Taialà, exilé en Sardaigne sans que les droits de sa famille sur la *notaria* fussent remis en cause ; mais une composition amiable a fini par confirmer

3 Guilleré (2000 : 88). Les deux *escrivanies* n'ont été qu'un bref moment concédées à part (AMGi, pergamins, 23-10-1334), et semblent avoir toujours eu un seul régent.

4 ACA, C., reg. 445, f. 262r-263r ; cf. Allingri (2014 : 262-266).

à ses héritiers cette extension du ressort de la *notaria* en 1365, avant qu'ils ne la vendent pour liquider ses dettes. En pratique, toutefois, les notaires de Gérone n'intervenaient que dans un territoire bien délimité de 10 à 15 km de rayon ; et le bourg de Sant Pere de Galligants a représenté une enclave notariale dans la ville jusqu'en 1340, quand la monarchie en a acquis les droits par un *concombium* avec l'abbé. Les efforts du notaire majeur Jaspert de Campllong de 1366 à 1380 pour contester les droits sur le notariat de centres ecclésiastiques comme l'abbaye d'Amer ont été vains ; il n'a obtenu que le notariat de la vall d'Aro en 1379, aux dépens d'une prévôté de la cathédrale (Allingri 2014 : 279-286).

Ainsi, en dépit de la claire distinction entre notariat public et *escrivanies* de cour, ces deux pôles d'élaboration d'écritures publiques étaient unis par des liens étroits au pouvoir juridictionnel et participaient conjointement de son exercice.

La place des notaires au sein des *escrivanies* de cour : des droits d'exploitation souvent complexes et hiérarchisés

Le rôle le plus évident des notaires au service du pouvoir, celui de scribes des cours juridictionnelles, présente une grande variété de situations. En effet, de même que les droits relatifs au *dominium* ont été fractionnés en de multiples niveaux à la fin du Moyen Âge, les droits d'exploitation des *escrivanies* (comme des *notaries*), dans une optique patrimoniale, ont pu être concédés selon des modalités très variées à toute une pyramide de titulaires, régents ou substitués, dont il n'est pas toujours aisé de saisir le statut en l'absence d'indication explicite. Les nombreuses concessions d'*escrivanies* impliquent toujours le serment du bénéficiaire de régir *bene et fideliter* l'*escrivania* ou de la faire régir par des substitués *ydonei et sufficientes*, mais les conditions concrètes des concessions sont très variées.

Certaines *escrivanies* liées à une église paroissiale étaient sous contrôle du recteur, qui pouvait en assurer la desserte ou la confier à des scribes professionnels, quand il ne délégait pas à des clercs formés au notariat à la fois le service religieux de la paroisse et la desserte de l'*escrivania*. Ainsi en 1336, le recteur de la chapelle Sant

Just près du *castrum* d'el Mallol, *cui capelle annexa est scribania seu notaria totius termini et vicecomitatus de Basso*, concède à deux frères le service de la chapelle et de l'*escrivania* de la vicomté de Bas.⁵

Les *escrivanies* des cours royales faisaient l'objet de concessions presque toujours viagères au XIIIe siècle, quelquefois temporaires, servant à rémunérer le service d'officiers ou de fidèles du roi, notamment de scribes de la chancellerie ou de juristes de la cour (Conde et Gimeno 1989 : 298-311). En revanche, dès le seuil du XIVe siècle, la monarchie a multiplié les concessions emphytéotiques, aliénant définitivement les droits d'exploitation des *notaries* et *escrivanies* royales pour faire face à court terme à des besoins financiers. Le cas de la *notaria* de Gérone est significatif : en 1298, au port de Palamós, Jacques II, sur le point de partir en expédition en Sicile, transforme la concession viagère dont jouissait déjà son fidèle juriste Ramon de Tialà en concession perpétuelle au bénéfice de ses héritiers, moyennant un droit d'entrée de 4000 s. et un cens de deux maravédis (*aurei*). Dès lors, hormis ce versement annuel symbolique, l'exploitation et les revenus du notariat géronais ont été entièrement aliénés, la monarchie n'intervenant que ponctuellement pour régler des litiges ou entériner les changements de mains de la *notaria*. De même, l'*escrivania* de la cour du viguier et du bayle, après diverses concessions viagères, a été concédée à perpétuité dans les années 1340 au juriste Bernat de Bordils, mort de la peste de 1348 ; sa famille en détenait encore les droits au XVe siècle (Allingri 2014). Les autres seigneurs juridictionnels ont fait de même : à compter du XIVe siècle, ils procèdent rarement à des concessions d'*escrivanies* (sauf à la suite d'aliénations de juridiction), car les droits d'exploitation ont été cédés à des personnes qui les transmettent à leurs héritiers ou les vendent à des tiers. Les concessionnaires d'origine étaient souvent des notaires, mais leurs héritiers se sont en général comportés en rentiers, nommant un régent ou substitut et se réservant une part (souvent les deux tiers) des revenus. À Verges en 1334, après la mort du titulaire, le notaire Francesc Jaspert, l'exploitation de la *scribania* est concédée par sa veuve et son héritier à l'*escrivà* Pere Costa, qui devait déjà en assurer la régence et avait épousé la fille du notaire ; la concession,

---

5 AHG, Gi-7 4, not. Francesc Simon, 22-6-1336.

pour un an et pour le prix de 550 sous melgoriens, sert à compléter le versement de la dot et du trousseau.⁶ À Gérone, la famille Bordils a concédé l'*escrivania* de la cour du viguier et du bayle au début des années 1350 à Bartomeu d'Avellaneda, *escrivà* de la chancellerie royale issu d'une famille de drapiers géronais, d'abord à ferme pour trois ans, puis en viager ; lui-même en a confié l'exploitation à des substitués. Après sa mort en 1404, la famille Bordils a semble-t-il opté pour l'affermage temporaire de l'*escrivania* à des scribes actifs en son sein. Quant aux deux *escrivanies* épiscopales, l'évêque a resserré son contrôle sur leur exploitation à partir du milieu du XIVe siècle. Celle de l'évêque ou du vicariat avait un personnel de clerks notaires salariés, qui reversait régulièrement à l'évêque les émoluments du sceau, tandis que celle de la cour de l'official, la plus importante, était exploitée non plus par concessions viagères, mais par affermage annuel ou pluriannuel à des scribes actifs en son sein.

Quand les titulaires n'exerçaient pas eux-mêmes ou quand ils ne pouvaient à eux seuls assurer le service de la cour, ils recrutaient des scribes comme régents ou substitués, par des contrats généralement brefs, d'un à quatre ans, très nombreux dans les registres notariaux ou diocésains. En 1345, un *escrivà* géronais est même nommé substitut pour quelques semaines seulement par le titulaire de la *notaria* et de l'*escrivania* de Rupjà, pour un salaire de 60 sous.⁷ La prosopographie indique un très fort *turnover* au sein des *escrivanies* géronaises : aux côtés de quelques scribes actifs sur une longue période, beaucoup ne servaient que quelques années.

Le statut des notaires au sein des *escrivanies* de cour était donc très varié : certains étaient titulaires de l'*escrivania* et en tiraient souvent d'importants revenus, au point parfois de se comporter en rentiers sans exercer eux-mêmes ; d'autres, à l'opposé, n'étaient que des scribes embauchés par des contrats précaires ; et entre ces extrêmes, certains assumaient la régence pour le titulaire, prenaient à ferme l'*escrivania* pour quelques années ou agissaient de manière autonome comme substitués du titulaire, notamment au sein des plus grandes cours.

---

6 V. *supra*, note 2.

7 AHG, Gi-1 2, not. Guillem Reig, f. 48v.

Indépendamment de la valeur patrimoniale souvent considérable des *escrivanies* de cour, même des plus locales comme celle de Verges, leur fonction était clairement assujettie à l'officier en charge de la juridiction locale. C'est lui qui était nominalement responsable de toutes les procédures dont l'*escrivania* établissait la documentation (Sales 2019). Les scribes des cours royales devaient, comme les officiers, rendre compte de leur activité (*purgar taula*) au terme de l'exercice triennal de ces derniers, devant une commission de juges dits de la *taula*. À Gérone, le choix des scribes de la cour était laissé au titulaire de l'*escrivania* et sans limite de temps, alors que dans d'autres villes, ils étaient en poste pour trois ans, comme les officiers de la cour, voire pour une seule année avec possibilité de prorogation (Torras 2000 : 363). Les scribes de cour devaient tenir les comptes des sommes perçues pour les écritures sollicitées par les particuliers, qui étaient partagées au prorata des droits des divers titulaires et concessionnaires ; ils devaient aussi tenir le compte des amendes perçues, dont une part revenait à la cour et servait à rétribuer son personnel (Sabaté 1993). Enfin, il ne semble pas y avoir eu de différence majeure entre les *escrivanies* des cours royales et seigneuriales en termes de procédure ou de production documentaire ; celles-ci variaient plutôt selon leur degré de compétence ou leur niveau de juridiction (Torras 2000 : 355-356).

D'autres formes de production documentaire subordonnée à l'activité juridictionnelle

Bien qu'au niveau local l'exercice de la juridiction civile ou ecclésiastique reposât au quotidien sur des cours dotées d'une *escrivania*, auxquelles on peut ajouter les *escrivanies* municipales des principales villes — Gérone, en plus de la charge permanente du notaire des jurats et du conseil, employé à partir de la fin du xive siècle un ou deux notaires en fonction notamment des besoins d'émissions de *censals*, tous recrutés parmi les notaires publics de la ville —, d'autres agents se voyaient confier par le pouvoir juridictionnel des missions plus ou moins exceptionnelles ou temporaires ; et dès lors que cette activité suscitait un volume substantiel d'écritures, il était d'usage qu'un scribe leur fût spécialement attribué. Dès le xiiie siècle, ce type de désignation est courant par exemple pour les enquêtes ;

ainsi le notaire de Puigcerdà Pere Ripoll est *datus notarius a domino rege* pour accompagner les enquêteurs diligentés par le roi au sujet des fiefs nord-catalans en 1263-65 (Tréton 2013).

Les registres de la chancellerie royale contiennent à partir de la fin du XIIIe siècle et au début du XIVe des nominations d'*escrivans* affectés au service personnel d'un juge de la cour du roi, pour rédiger les actes des causes ou enquêtes qui lui sont confiées (Conde, Gimeno 1989 : 315-316). Ainsi en 1305, parmi toute une série de concessions de ce type, Jacques II nomme Ramon Viader *escrivà* des actes de Ramon de Taialà, *iudex curie nostre* — et par ailleurs notaire majeur de Gérone — sur proposition de ce dernier, qui a lui-même choisi son scribe.⁸ Ramon Viader était originaire comme lui de la région de Gérone, précisément de Flaçà ; il est par la suite actif pour les Taialà comme notaire public de la ville de 1309 à sa mort en 1348. De même en 1313, Nicolau Hispà, sans doute apparenté au notaire de Sant Feliu de Guíxols Bartomeu Hispà (1276-1318 au moins), auquel il a succédé peu après, est choisi comme *escrivà* par le juge de la cour royale Bernat d'Abadia, et nommé comme tel par le roi.⁹

En outre, des notaires ou *escrivans* locaux étaient parfois désignés ponctuellement comme scribes d'une cause, qu'il s'agit d'un procès devant une autorité juridictionnelle ou d'une procédure arbitrale ; cela concernait des affaires longues et complexes, confiées pour cette raison à un juge délégué ou à des arbitres dotés d'emblée d'un scribe *ad hoc*. Ainsi en 1338, en marge de son activité de notaire public de Gérone, Jaume Comte est *scriptor* d'une cause opposant deux clercs au sujet d'un bénéfice presbytéral du chapitre cathédral, confiée par le pape à l'examen de l'abbé séculier de Sant Feliu de Gérone.¹⁰ En 1379, le procès intenté par le notaire majeur de Gérone Jaspert de Campllong contre l'abbaye d'Amer, dont il conteste les droits sur le notariat de la vallée environnante, est conduit par voie arbitrale, et les actes de la procédure, dont nous conservons un volumineux

8 ACA, C, reg. 203, f. 2r, avec renvoi au formulaire du premier acte de la série, f. 1v.

9 ACA, C, reg. 210, f. 7r.

10 AHG, Gi-6 18, not. Jaume Comte, 27-11-1338.

recueil intéressant la partie de l'abbé, sont confiés au notaire géronais Narcís Simó.¹¹

Certains *escrivans* se sont même spécialisés dans les écritures de ces causes judiciaires ou arbitrales en marge de l'activité régulière des cours locales. C'est le cas, très particulier, de l'*escrivà* géronais Bonanat Mascord : il reçoit du roi en 1315 la faculté de confectionner toutes écritures *in causis que coram quibuscumque iudicibus ordinariis, delegatis seu subdelegatis, necnon arbitris seu arbitratoribus infra episcopatum Gerundensem ventilentur, quiquidem te ad premissa assumere seu eligere voluerint pro scriptore*, ces écritures étant dotées de pleine valeur publique.¹² Souvent cité par les notaires géronais comme *scriptor Gerunde* de 1329 à 1348, date de son testament¹³, il semble en effet avoir été spécialisé dans les écritures judiciaires, dans un cadre processuel ou arbitral, sans pour autant être scribe de la cour de Gérone ni d'aucune autre, mais en mettant ses compétences à disposition des juges ou arbitres chargés de causes complexes. Il était en réalité rattaché à la *notaria* publique de la ville : en 1334, lorsque le notaire majeur Bernat de Taialà et son épouse Margarida vendent au drapier Bonanat de Llémèna les revenus de la *notaria* pour quatre ans, à compter de la sant Feliu (1er août) 1337, il est qualifié de *notarius actorum a me dicto Bernardo substitutus*, aux côtés des huit notaires substitués de Bernat alors en activité à Gérone et du notaire du village de Corça, également rattaché à la *notaria* géronaise.¹⁴ Ce statut extérieur à la cour des officiers royaux lui permet peut-être d'intervenir plus aisément comme scribe dans des conflits de juridiction : ainsi en 1336, il est scribe d'une cause opposant le viguier de Gérone à l'abbé d'Amer à propos de la juridiction sur la vallée avoisinant le monastère.¹⁵

Un cas particulier de cause judiciaire requérant la désignation d'un scribe *ad hoc* était le contrôle de l'activité des officiers locaux

11 AHG, Not. Amer 149 ; cf. Allingri 2014.

12 ACA, C, reg. 212, f. 13r.

13 AHG, Gi-4 35 (not. Francesc Simon), f. 8r-9r.

14 AHG, Gi-6 4 (not. Jaume Comte), 6e cahier, f. 12r-18r, série d'actes des 7 et 8-2-1334.

15 AHG, Gi-5 19 (not. Pere Massanet), f. 78r.

du roi au terme du mandat triennal du viguier (*purga de taula*). Les *inquisitores* choisis à cet effet désignaient leur scribe parmi les notaires ou *escrivans* locaux ; ainsi en 1348, la charge échoit à l'*escrivà* Ferrer Savall, employé les années précédentes comme substitut du scribe de la cour de l'official.¹⁶ Lorsqu'en 1371 les notaires publics géronais se voient concéder collectivement l'exploitation de la *notaria* par le notaire majeur, par un *establiment* sans doute viager accompagné de la rédaction de *capitula* fixant la gestion collective de ses revenus, confirmés par le roi et le duc de Gérone — ce qui donne de fait aux notaires une large autonomie dans la gestion de leurs intérêts professionnels, avant même la création de leur collègue en 1423 —, un chapitre prévoit aussi que la *scribania tabule* soit réservée à l'un d'entre eux et qu'une partie des revenus de la charge soit reversée à ses collègues, dans le but de limiter la concurrence et d'assurer à tous une véritable rente.¹⁷

Notaires et *escrivans* locaux étaient aussi employés ponctuellement lors de levées fiscales. En mars 1337, le notaire géronais Jaume Comte est ainsi désigné par l'*escrivà* du roi Bernat sa Pera, administrateur général de la collecte du *bovatge* levé pour le roi en Catalogne, comme notaire des trois collecteurs du *bovatge* dans le diocèse, en considération de sa fidélité au roi. Il avait en effet servi plusieurs années comme scribe à la cour de Gérone et, devenu notaire public de la ville, il maintenait une collaboration étroite avec les officiers royaux. Deux ans plus tard, il donne quittance aux collecteurs des divers paiements reçus pour ce travail : il a parcouru à cheval le diocèse durant 345 jours en continu, accompagné d'un scribe rétribué à ses frais, puis est parti huit jours à Barcelone porter à la cour du roi les livres du *bovatge*, acquérant un coffre dans lequel ils ont été rangés *in scribania domini regis*.¹⁸

16 AHG, Gi-4 5 (not. Berenguer Duran), f. 39v et s. ; ADG, Manuals de col·lacions de beneficis, 155, f. 3v.

17 Allingri (2014 : 238 et s.) ; chapitre cité dans AHG, Corçà 4 (not. Andreu Calmell, 1381), f. 37r-40r.

18 AHG, Gi-6 20, f. 94v. La quittance contient la copie de la lettre de Bernat sa Pera fixant ses conditions de rétribution et détaille les paiements reçus : salaire (1725 sous à raison de 5 sous par jour), frais de bouche, de monture et de logement, rémunération d'écritures annexes, frais d'achat de la caisse et de transport des livres à Barcelone.

Enfin, des notaires ont parfois été employés au niveau local par la députation des États de Catalogne, qui s'affirme comme organe permanent dans le cadre du financement des guerres de la couronne dans les années 1360.¹⁹ Ainsi en 1364, le notaire Ramon Bruguera, par ailleurs notaire des jurats de Gérone, reçoit 95 livres de la Diputació del General de Catalogne par l'intermédiaire du changeur Ramon Medir, en rétribution d'écritures *tamquam notarium assumptum* par les députés du diocèse, les Géronais Jaume sa Trilla et Francesc Terrades. Il s'agit notamment de 439 obligations contractées par les syndics de communautés du diocèse en garantie des paiements à effectuer au titre de l'aide accordée au roi par la Députation pour la guerre contre la Castille, à la suite des cortes de Monzón et de Barcelone.²⁰

Comme on le voit, la confection des écritures du pouvoir juridictionnel était bien conçue comme une tâche spécialisée et strictement subordonnée au processus décisionnel, mais elle transcendait largement le cadre des *escrivanies* de cour, par le recours permanent à d'autres scribes professionnels et à des notaires publics. La distinction formelle entre notaires et scribes du pouvoir recouvre, de fait, une large superposition des rôles, liée à la mobilité des carrières et aux interactions très variées qui se nouaient autour de l'activité juridictionnelle.

---

19 Sur les députés du diocèse, attestés à partir de 1365, v. Reixach (2019 : II, 512 et s).

20 AHG, Gi-10 1 (not. Bonanat Nadal), 19-11-1364.

L'ACTIVITÉ DES SCRIBES AU SEIN ET AUTOUR DES COURS JURIDICTIONNELLES : MOBILITÉ DES CARRIÈRES, DIVERSIFICATION ET SUPERPOSITION DES FONCTIONS

Notaires publics et *escrivans de cour* : des carrières mobiles et entremêlées

De fait, au-delà de la claire distinction entre les offices de notaire et d'*escrivà de cort*, leur personnel coïncidait largement et partageait une même culture professionnelle, fruit d'une formation en grande partie commune et d'itinéraires professionnels extrêmement mouvants, qui le voyaient exercer successivement ou en parallèle des fonctions diverses.

La carrière des notaires géronais du ^{xiv}^e siècle l'illustre parfaitement : si l'accession au notariat public a été pour la plupart un aboutissement, la charge étant très rémunératrice car limitée à un petit nombre de titulaires et permettant, surtout à partir de 1370, une intégration rapide aux élites municipales — seuls l'ont abandonnée ceux qui ont pu entrer au service des cours ou offices centraux de la monarchie —, tous ont connu une carrière mouvante avant d'y accéder, comme apprentis ou assistants de notaires publics de la ville ou des environs, mais aussi, pour la plupart, comme scribes à la cour du viguier et du bayle ou à la cour épiscopale (Allingri 2014 : chap. 4). Certains ont même servi les deux cours, comme Ramon Gil, formé sans doute comme apprenti du notaire Ramon Viader de 1332 à 1334, attesté comme scribe de la cour épiscopale de 1335 à 1340, puis à la cour du viguier et du bayle au plus tard en 1345, avant de devenir notaire public de 1346 à sa mort en 1372. Ramon Bruguera et Pere Amic, formés comme assistants du notaire de Banyoles, ont eux aussi servi successivement les deux cours dans les années 1330-1340 avant de devenir notaires publics.

Au-delà des quelques dizaines de personnes qui ont accédé au cours du siècle au statut de notaire public de Gérone, le parcours des centaines d'autres *escrivans* actifs dans la ville que j'ai pu reconstituer par la prosopographie est également significatif : la plupart, après une formation reçue en général auprès d'un notaire, ont alterné des contrats de durée plus ou moins longue tantôt comme assistants de

notaires, tantôt de scribes de cour, à Gérone ou alentour, donnant naissance à un groupe fourni de scribes professionnels qui ne parvenaient pas toujours à s'établir comme titulaires, quand ils n'ont pas opté pour une carrière ecclésiastique. Ainsi Ponç de Vila, clerc tonsuré originaire de Sant Julià de Ramis, a dû être formé par le notaire géronais Pere Massanet, qui le cite comme témoin de 1329 à 1331, sans doute dans le cadre d'un contrat de deux ans. En octobre 1334, il est embauché par le sacristain de Cornellà del Terri pour régir la petite *notaria* de la paroisse jusqu'au 15 août suivant, mais il doit s'agir d'un renouvellement de contrat car le sacristain lui donne quittance des parts de salaire dues jusqu'à ce jour ; et en octobre 1335, il est recruté comme substitut pour deux ans par Jaume Hospital, régent de l'*escrivania* de la cour de l'official. Enfin, à partir de 1339 il est cité comme clerc ou hebdomadier (*domer*) de l'église de Sant Martí Vell, toujours à proximité de sa région d'origine, au nord de Gérone (Allingri 2014 : 267, 561).

De fait, les *escrivans* de cour semblent avoir souvent été formés auprès de notaires publics, avant de se spécialiser par la pratique au sein des *escrivanies*. Ce constat suggéré par la prosopographie est corroboré par le fait que, si les contrats d'apprentissage auprès de notaires sont relativement nombreux, ils sont très rares en revanche — j'en ai trouvé un seul à Gérone — auprès des *escrivans* de cour.²¹

Outre les aller-retour entre notariat public et *escrivanies* de cour, il était fréquent, particulièrement dans les sièges de juridiction mineurs en contexte rural, que l'*escrivania* de la cour et la *notaria* publique fussent confiées à la même personne. C'était la norme dans les juridictions très fractionnées du Bas-Empordà, comme à Monells où les deux charges ont été exercées conjointement par Jaume Martí (1301-1342) puis par son fils Bernat (1342-1384) et, après deux brèves régences, par Pere Antoni (1388-1421 et 1426-27). De plus, ceux-ci ont parfois cumulé la *notaria* et l'*escrivania* avec celles, voisines, de Cruilles ou de Sant Sadurní ; Bernat Martí notamment a régi les trois, alors même qu'elles relevaient de juridictions distinctes : celle des seigneurs de Cruilles, celle de l'évêque pour Sant Sadurní,

21 AHG, Gi-5 19 (not. Pere Massanet), f. 70r, publié dans Allingri (2014, annexe 12.4).

tandis que Monells dépendait selon les périodes de la couronne ou des comtes d'Empúries. À Verges, *notaria* publique et *escrivania* de la cour étaient confondues en une unique *scribania* ; ainsi l'inventaire des écritures qui suit sa concession en 1334 mêle des *libri notarum* et des *instrumenta* à des *libri curie* et surtout à des liasses de procès civils ou criminels²² — forme documentaire qui explique sans doute la forte déperdition des fonds judiciaires par rapport à ceux du notariat public. Cette situation était courante en Catalogne ; même dans la ville importante de Manresa, l'*escrivania* de la cour du viguier était unie à la *notaria* publique, ce qui explique que la documentation de la cour soit conservée dans le fonds notarial ; et dans la petite ville voisine d'Igualada, une seule *escrivania* servait à la fois de *notaria* publique, d'*escrivania* du bayle seigneurial, d'*escrivania* du bayle et du sous-viguier royaux et d'*escrivania* municipale (Torras 2000 : 364-365 ; Cruz Rodríguez 1994: 554-555).

Les scribes de cour pouvaient aussi être actifs en parallèle comme notaires publics sans être titulaires ou régents d'une *notaria*. En effet, ceux des cours royales notamment semblent avoir souvent reçu du roi le titre de notaire général, qui leur permettait d'établir des actes notariés dans toutes les terres de la couronne (*per totam terram et dominationem domini regis*), indépendamment du monopole de la *notaria* locale. Cela pouvait s'avérer utile pour des missions annexes au service des officiers royaux, mais constituait d'abord une faveur, confortant leur assise professionnelle et offrant un revenu d'appoint. Ainsi Bernat Cabot, *escrivà jurat* de la cour de Gérone pour son titulaire Berenguer Adam depuis au moins 1305²³ et qui est encore son substitut lors du conflit de 1311-1312, reçoit le titre de notaire général en 1311 à la chancellerie, à Barcelone.²⁴ Francesc Feliu, scribe de la cour depuis au moins 1335, est nommé en 1339 notaire *per totam Cathaloniam*, ainsi que Jaume Hospital²⁵, devenu sans doute alors régent de l'*escrivania* de la cour après avoir régi celle de l'official depuis 1335. La concession du titre de notaire général

---

22 V. *supra*, note 2.

23 Boadas, Casellas (2005 : I, n° 140).

24 ACA, C, reg. 208, f. 2v.

25 ACA, C, reg. 866, f. 1r-2v.

semble avoir servi, plus largement, à récompenser des services rendus à la monarchie ; beaucoup de notaires publics géronais l'ont reçu à partir des années 1330, comme Jaume Comte en avril 1338, à l'issue de son travail de près d'un an pour les collecteurs du *bovatge*²⁶, ainsi que les scribes entrés au service des cours ou offices centraux de la monarchie, comme Ferrer de Riurans de Caldes de Malavella, *escrivà* de la reine Elisenda (veuve de Jacques II), en 1338.²⁷ L'*escrivà* géronais Guillem Lluqués reçoit ce titre en 1327²⁸, deux ans après avoir été, quinze semaines durant, le scribe d'une tournée d'enquête du juriste Ramon de Gornau dans le diocèse, ordonnée par l'infant Alphonse au sujet d'hommes ou communautés qui n'avaient pas répondu à un appel militaire du viguier.²⁹ Les exemples de telles attributions du titre de notaire général ou de celui, plus restreint, de notaire *per totam Cathaloniam* sont nombreux par la suite. Quant à Bernat Climent, *scriptor curie* de Monells, il est nommé notaire *per totum comitatum Impuriarum* à la chancellerie royale en 1386, lors d'un premier rattachement du comté d'Empuries à la couronne.³⁰

Beaucoup d'*escrivans de cort*, sans doute la majorité pour les cours royales, semblent avoir été dotés ainsi d'un titre parallèle de notaire. Dans le royaume de Valence, à la requête des autorités municipales de la capitale et d'autres villes, le roi s'est même engagé en 1321 à ne plus nommer au service des cours locales que des personnes pourvues d'un titre de notaire, révoquant toute autre nomination antérieure.³¹ Ces notaires souscrivaient comme *scriptor* les actes de la cour, et comme *notarius* les instruments qu'ils dressaient pour les particuliers en vertu de leur titre personnel, en marge du service de la cour ; mais au-delà du formalisme qui donne un aspect différent aux documents produits dans ces deux cadres d'activité, il est clair qu'ils étaient étroitement liés par leur itinéraire culturel et leur pratique professionnelle.

---

26 ACA, C, reg. 863, f. 242v.

27 ACA, C, reg. 863, f. 242v.

28 ACA, C, reg. 230, f. 2r.

29 AHG, Gi-7 11 (not. Joan de Masdemont), 22-9-1325 : quittances des rémunérations perçues. L'évêque le nomme ensuite notaire des actes judiciaires de sa cour en novembre 1335 (ADG, G-11, f. 2r).

30 ACA, C, reg. 947, f. 12r. Sur ce rattachement, cf. Sabaté (2017: 408).

31 ACA, C, reg. 219, f. 322v.

L'essor des scribes-procurateurs à la périphérie de l'activité juridictionnelle

Outre le binôme formé par le notariat public et les *escrivanyes* de cour, l'essor de l'activité des cours juridictionnelles à partir surtout de la première moitié du XIVe siècle et leur médiation accrue dans les affaires patrimoniales ont ouvert à leur périphérie un nouveau débouché aux détenteurs d'une formation notariale : la représentation d'intérêts juridiques ou patrimoniaux, à travers l'exercice de procurations, de tutelles ou de curatelles, est devenue une activité complémentaire pour certains, quasi-spécialisée pour d'autres (Allingri 2014 : 594-597 et 660-666). En effet, les cours appliquant depuis le XIIIe siècle une procédure très technique qui requérait d'employer des médiateurs spécialisés, sans pour autant solliciter l'assistance coûteuse de juristes, les notaires se sont vite imposés dans ce rôle. Dès les années 1320-1340, phase de croissance et d'organisation de l'activité des cours locales, l'intervention de notaires comme procurateurs a été reconnue et encadrée par la législation de Majorque ou de Valence³². À Gérone, l'étude des procurations dans les registres notariaux de l'époque montre que dans les affaires judiciaires délicates, les procurateurs élus sont souvent des notaires ou *escrivans*³³. Au-delà d'une simple représentation *ad lites*, ils sont fréquemment chargés d'opérations complexes impliquant diverses formes d'intervention *in iudicio et extra* : exiger un héritage ou traiter d'une succession litigieuse, mettant en jeu par exemple les intérêts complexes de nobles ou de marchands, recouvrer des créances délicates ou des sommes dues à des titres variés, ou accomplir les démarches d'obtention d'un bénéfice ecclésiastique parfois disputé. Ces missions sont confiées à des notaires publics, mais aussi aux scribes des cours locales, du viguier et du bayle comme de l'official. Ceux-ci semblent avoir souvent complété leurs revenus en représentant eux-mêmes les intérêts des parties ayant affaire à la cour, dont ils maîtrisaient parfaitement les rouages, bien que cela créât un conflit

32 *Furs de València* (Colón et García 1974-2002), II, VI, 6 (Cortes de 1329) ; Planas Rosselló (1998 : 121).

33 Par ex. AHG, Gi-5 5 (Pere Massanet, 1325) et Gi-6 20 (Jaume Comte, 1339) : Allingri (2014 : 596-597).

d'intérêts vis-à-vis de la partie adverse. Le phénomène semble avoir été durable en pays catalans en dépit de multiples interdictions, dès la fin du XIIIe siècle pour les scribes des cours du viguier et du bayle de Barcelone³⁴ ou en 1340 à Majorque.³⁵ L'évêque de Gérone interdit à son tour en 1373 aux *escrivans* de la cour de l'official d'intervenir comme procureurs en son sein,³⁶ et c'est dans la seconde moitié du siècle que les scribes de la cour du viguier et du bayle ont cessé d'agir comme procureurs, se reliant parfois sur l'exercice de tutelles ou curatelles.

Toutefois, aux côtés de notaires publics ou d'*escrivans* de cour, on voit apparaître dès la première moitié du siècle quelques *escrivans* qui ne travaillent ni pour les uns, ni pour les autres et paraissent plus ou moins spécialisés dans ce type de tâches, finissant parfois par être qualifiés de *causidici* ou de *procuratores* ; c'est le cas par exemple de Domènec de Donç, à l'origine d'une lignée de notaires et de juristes géronais. À Perpignan, dès les décennies centrales du siècle, il est difficile de distinguer clairement le groupe des notaires et *escrivans* de celui des juristes, en raison d'un « considérable chevauchement entre les deux groupes (particulièrement entre scribes et *causidici*) » (Emery 1967 : 614). À Gérone, le *fogatge* de 1360 révèle également un faible écart de richesse entre le groupe des notaires et *escrivans* et celui des juristes, pour autant que les critères d'imposition permettent d'en juger.³⁷

Cette spécialisation de certains *escrivans* s'est fortement accrue dans la seconde moitié du siècle. Souvent qualifiés alors de *procurator*, *procurator causarum* ou *causidicus*, ils ne sont pas moins de 13 selon le *fogatge* de 1360. Dans certains cas, il est clair qu'ils se sont spécialisés après une formation notariale. Leurs fonctions présentent toute une gradation entre celles d'*escrivà* et d'avocat ; certains sont dits tantôt *scriptor*, tantôt *causidicus*, mais d'autres sont toujours définis comme procureurs et semblent proches des juristes. De fait, les notaires semblent avoir parfois dépassé le rôle de procureur pour exercer celui d'avocat, consultant et assistant les parties dans la conduite du

34 Privilèges dits *Recognoverunt proceres* de 1284, chap. 105: Mata Ventura (2001 : 215).

35 Planas Rosselló (1998 : 121).

36 ADG, U-63, f. 189r (17-8-1373).

37 AMGi, reg. 26634 ; cf. Allingri (2014 : 660).

procès tout en élaborant les écritures nécessaires. Cet empiètement est dénoncé un peu partout en pays catalans dès la fin du XIIIe siècle, et semble s'être amplifié en dépit des mesures visant à l'endiguer. Ainsi, des *furs* accordés au royaume de Valence par Martin Ier lors des Cortes de 1403 ont fini par imposer un examen spécifique aux notaires voulant exercer comme avocats (Planas Rosselló 1998 : 122-123).

La multiplication de ces médiateurs spécialisés tenait sans doute aussi à la technicité accrue des outils financiers, notamment avec l'essor généralisé au milieu du XIVe siècle des rentes constituées (*censals* et *violaris*), devenues à la fois le pivot du crédit et d'une nouvelle économie rentière en pays catalans. En effet, les notaires étaient les artisans incontournables des outils juridiques complexes sur lesquels elles se fondaient et des experts reconnus dans le traitement des problèmes de perception des intérêts biannuels (*pensions*), de transfert des droits à des tiers ou de rachat (*lluïció*) des rentes. Or, beaucoup d'investisseurs cherchaient à s'assurer des revenus réguliers en se déchargeant de ces tâches de gestion des contrats et de recouvrement sur des intermédiaires. Notaires et *escrivans* sont devenus très actifs comme procureurs en la matière, à Gérone comme à Valence où certains paraissent même spécialisés dans la poursuite de débiteurs défaillants (García Marsilla 2002 : 338).

Cette « troisième voie » de l'activité notariale a été reconnue dès la fondation de la confrérie des juristes et notaires de Gérone en 1409. Les scribes sont en effet répartis entre trois rubriques dans sa matricule : *discreti notarii*, *scriptores* et *scriptores et procuratores*, qui correspondent — avec des nuances qu'il serait trop long d'exposer ici — aux notaires publics (titulaires), aux scribes de la cour du viguier et du bayle et aux scribes-procurateurs.³⁸ Les simples *escrivans* au service des notaires sont exclus de la confrérie ; seuls leurs *escrivans jurats* (substitués) sont associés aux *scriptores*, à défaut sans doute d'une rubrique spécifique. Quant aux scribes de la cour épiscopale, ils sont éparpillés entre diverses rubriques. Les scribes-procurateurs étaient devenus des médiateurs omniprésents avec les rouages du pouvoir juridictionnel et des marchés financiers ; j'en ai dénombré 20

---

38 AMG, reg. 11520, f. 19r-43v ; cf. Allingri (2014 : 663-666).

à 25 à Gérone vers 1410 par la prosopographie, même si leur niveau d'activité comme leur type de spécialisation devait être variable, entre représentation *ad lites*, recouvrement de créances, administration de revenus (comme *batlles*) ou de tutelles, solution de contentieux financiers etc.

La persistance d'interférences entre écritures du pouvoir et actes notariés

Enfin, en dépit de la claire distinction de principe entre le rôle des notaires et celui des *escrivans* de cour, on observe en pratique une séparation imparfaite et des formes d'hybridation entre les écritures du pouvoir juridictionnel et ce qu'on qualifie souvent à tort d'« actes privés », les actes notariés ayant d'abord une valeur publique, reconnue par le pouvoir juridictionnel.

Ainsi, durant toute la première moitié du XIVe siècle, au-delà des missions temporaires suscitant la désignation d'un scribe *ad hoc*, les officiers royaux de Gérone s'adressent souvent aux notaires publics pour dresser ponctuellement des écritures touchant à leur office, comme des rémissions de peines après composition financière ou les quittances du salaire d'officiers subalternes de leur cour. De tels actes, présents dès le premier registre notarial conservé (1311-12³⁹), sont particulièrement nombreux dans ceux de Jaume Comte ou dans celui de Berenguer Duran de 1348 (Gi-4 5), deux notaires ayant longtemps servi la cour auparavant comme scribes. On trouve ainsi dans ce dernier registre une série de 24 rémissions de peines à des paysans par le viguier ou le sous-viguier, du 26 mars au 10 avril 1348 — un mois avant l'arrivée de la peste à Gérone —, dont une rémission collective à 15 habitants de Celrà. Les paysans, condamnés par la cour à une amende pour dettes, sont exonérés de la peine du tiers (*terç*) due à la cour, moyennant l'obligation de payer l'amende fixée et de rembourser le capital et les frais de procédure aux prêteurs (surtout

39 AHG, Gi-5 1, not. Guillem Fullà. Cette pratique est ancienne : v. par ex. un sauf-conduit (*guiatge*) accordé par le viguier à un marchand de Peralada, ou l'attribution d'un curateur par le juge ordinaire aux filles d'un savetier défunt, dans les deux cas devant un notaire public (AMGi, pergamins, 24-1-1264 et 13-7-1290).

des juifs). Ces actes se déroulent devant les témoins habituels du notaire, ce qui confirme que l'officier s'est rendu délibérément auprès de lui. Ce choix pourrait s'expliquer en partie par l'insuffisance du personnel de l'*escrivania* de la cour, dénoncée à plusieurs reprises par les élites municipales jusqu'au début des années 1320. Cependant, il manifeste surtout les limites de ce qui est perçu alors comme relevant de l'activité juridictionnelle : les transactions passées entre les officiers et des particuliers, fussent-ils des auxiliaires de la cour ou des personnes jugées par celle-ci, sont confiés à la médiation des notaires publics et non à un mandat (*iussio*) aux scribes de la cour. De tels actes ont disparu des registres notariaux dans la seconde moitié du siècle, qu'ils fussent consignés dans les livres de la cour ou par des quittances moins formelles que des actes notariés ; c'est en tout cas le signe d'une conception plus étendue des attributions du pouvoir juridictionnel, qui a fini par absorber certaines opérations considérées jusqu'alors comme relevant des rapports entre personnes (Allingri 2014 : 598, 676-677).

Sur le plan des formes documentaires, l'exercice conjoint ou successif des fonctions de notaire public et d'*escrivà* de cour a aussi favorisé la circulation de modèles de l'une à l'autre, voire des formes d'hybridation. La distinction formelle établie dès le XIIIe siècle entre l'*instrumentum* notarial et les *acta* ou *epistole* exprimant l'action d'une autorité⁴⁰ laisse place ainsi, en pratique, à des zones de flou ou de superposition. Il est fréquent par exemple, lorsqu'un acte notarié implique le dépositaire d'une forme d'autorité, que celui-ci prescrive à ses subordonnés d'appliquer les dispositions prises dans l'acte par une formule de mandat incluse dans l'instrument : *requirens cum hoc publico instrumento, vicem epistule gerenti in hac parte...* Et de même que les officiers royaux s'adressent encore souvent à des notaires pour consigner certaines opérations, les scribes de cour rédigent toujours une bonne partie de leurs actes en forme d'*instrumentum*, en particulier à la cour épiscopale où cela a donné lieu à la tenue

---

40 Un certain flou entoure cependant les actes du pouvoir du point de vue de la diplomatique, car celle-ci s'est construite autour des chartes et actes de chancellerie et n'a que récemment entrepris d'inclure dans son champ d'analyse les nouvelles typologies d'écritures issues de l'activité judiciaire ou administrative courante à partir des XIe-XIIIe siècles (Nicolaj 2004).

systématique et durable de deux séries de registres depuis les années 1290, *Notularum* et *Lletres*.

Enfin, les registres notariaux géronais montrent à partir de la fin du ^{xiv}^e siècle une intégration accrue de l'activité notariale à des « chaînes d'écritures » relevant de l'activité juridictionnelle. Lluís Sales Favà a montré combien les procédures très homogènes appliquées par les diverses cours, royales aussi bien que seigneuriales, ont favorisé à partir de cette époque, au-delà de la fragmentation juridictionnelle et des rivalités fréquentes entre les titulaires de la juridiction, une intégration accrue des procédures et des formes de collaboration, sensibles notamment dans l'abondante correspondance échangée au quotidien entre les cours (Sales 2019). Or, la même intégration est perceptible entre l'activité des notaires et celle des cours juridictionnelles : les lettres, conservées en nombre croissant dans les registres notariaux, témoignent à la fois de sollicitations fréquentes et de la nécessité accrue de conserver la trace des procédures avec lesquelles les notaires sont conduits plus que jamais à interagir dans la mise en forme des intérêts de leurs clients. De manière générale, l'évolution de la teneur des registres montre une activité bien moins tournée qu'au début du siècle vers l'enregistrement des transactions ordinaires — souvent consignées désormais dans les livres de cour et surtout dans des livres de comptes ou autres écritures privées, sous la tutelle du pouvoir juridictionnel — et qui tend à se spécialiser dans la garantie d'opérations plus complexes ou litigieuses et la défense d'intérêts conflictuels, mettant les notaires en contact plus étroit que jamais avec l'activité juridictionnelle (Sales 2014 : chap. 7).

L'IMPLICATION DES NOTAIRES DANS L'EXERCICE DIRECT DE LA JURIDICTION

Enfin, en dépit de la distinction formelle entre notaires publics et scribes des pouvoirs juridictionnels et de la subordination de principe de ces derniers à l'activité du seigneur ou de ses représentants, les *escrivans* de cour mais aussi les notaires publics ont joué dans les faits un rôle non négligeable dans l'exercice direct de la juridiction. Leur nomination, sur le mode de l'investiture, était d'ailleurs assortie d'un serment de fidélité qui faisait d'eux les agents du seigneur ; et au-delà

des fonctions qui leur étaient formellement assignées, ils étaient parfois perçus par celui-ci comme des auxiliaires dans l'exercice plus large de sa juridiction et sollicités pour des services annexes. C'est particulièrement le cas dans les localités sous seigneurie de l'évêque de Gérone, comme la Bisbal et Rupia, centres fortifiés dont il a fait les points d'appui de son autorité dans le Bas-Empordà, zone fragmentée et disputée au comte d'Empúries et à la monarchie. À la fin du XIIIe siècle, l'évêque a parfois imposé à ceux auxquels il confiait ces *notaries* non seulement un serment de fidélité, mais une prestation d'hommage.⁴¹ Aux XIVe et XVe siècles, il s'adresse fréquemment à eux par lettres pour leur demander divers services, les sollicite régulièrement pour mettre à jour les reconnaissances des services qui lui sont dus dans une localité par la rédaction d'un *capbreu*, et peut même dans un contexte d'urgence militaire leur confier provisoirement la garde du *castrum* avec d'autres hommes de confiance, comme à Rupia en 1365 (Saura 2019 : 21-24). Toutefois, au-delà de ces services occasionnels manifestant un lien personnel avec le seigneur, notaires et *escrivans* exerçaient aussi au quotidien des fonctions plus ou moins pérennes relevant de l'exercice de la juridiction, par délégation implicite ou parfois explicite.

Les formes de délégation ordinaire aux scribes de cour

En premier lieu, les *escrivans* de cour, en principe strictement subordonnés à l'officier titulaire de la juridiction, étaient souvent conduits en réalité à assumer seuls la responsabilité des affaires courantes de la cour. Le cas le plus évident est celui des actes de juridiction gracieuse : l'enregistrement des obligations de cour, nombreuses et d'un montant souvent modique, était une opération de routine qui ne requérait pas la présence de l'officier titulaire et se déroulait généralement devant le seul scribe de la cour. À tel point qu'à Monells au seuil du XVe siècle, Pere Antoni, à la fois notaire du lieu et scribe de la cour, a pris l'habitude de les enregistrer dans le *manual* de la *notaria* et non dans les livres de la cour, sans doute en

---

41 Cf. ADG, G-1, f. 16v.

partie en raison de leur proximité formelle avec les reconnaissances de dettes notariées (*debitoria*), mais aussi de la similitude du processus documentaire qui de fait, devait reposer essentiellement sur le scribe. Ces obligations restaient généralement à l'état de note dans son *manual* sans faire l'objet d'une mise au net ultérieure ; c'est seulement en cas de demande d'expédition de la part du créancier qu'il les mettait en étendue, sur de simples feuillets glissés dans le *manual* et non dans le livre de la cour. Du reste, lorsqu'il cite de telles *obligationes* dressées à Monells ou ailleurs, c'est dans des termes parfois ambigus sur leur statut d'actes notariés ou d'actes de cour (Allingri 2014 : 747-748). Ces formes de simplification, sur le plan procédural et sur le plan documentaire, visaient clairement à alléger la charge de travail du personnel de la cour, et les délais et les coûts pour les justiciables.

D'autres actes de routine au sein des cours juridictionnelles étaient souvent laissés à la responsabilité du scribe, comme les demandes d'enregistrement de pièces *in libro curie*⁴² et sans doute les notifications, actes très formels pour lesquels la personnalité publique du scribe, garantie par sa prestation de serment, devait être perçue comme un gage suffisant d'authenticité. Les très nombreuses notifications de crieurs ou de sergents affirmant avoir effectué les proclamations ordonnées par la cour, et surtout les citations ou assignations qui forment une grande partie des actes de procédure, paraissent souvent adressées en effet au scribe de la cour (*retulit se preconitzasse / intimasse...*). Celui-ci jouait ainsi le rôle d'un auxiliaire de juridiction, et non celui d'un simple scribe subordonné de manière externe à l'activité juridictionnelle.

Les formes de délégation explicite à des notaires ou *escrivans*

Outre ces formes de délégation ordinaire, plus ou moins implicite, un scribe de cour ou même un notaire public pouvait aussi exercer des fonctions juridictionnelles par délégation explicite, en vertu d'une commission *ad hoc*. Les registres diocésains en conservent maints exemples, et bien d'autres sont documentés dans les registres notariaux ou les *libri curie*.

42 Par ex. AHG, Not. Monells 218, f. 7v-9r, 21r.

Ainsi l'évêque délègue parfois aux notaires attachés à son service des tâches touchant à l'exercice de sa juridiction : en 1321, il donne commission à son notaire Pere Capmany pour absoudre un serviteur de l'église de la Bisbal coupable d'avoir forcé un coffre contenant les cierges d'une fondation⁴³ ; en 1376, il confie à Lluís Carbonell une enquête sur les legs pieux en faveur des pauvres, avant de faire de lui trois ans plus tard son notaire attiré ; et en 1406, il le charge avec un autre clerc du chapitre de résoudre un conflit sur des offrandes entre clercs de Sant Gregori.⁴⁴ Il est vrai que ces notaires de l'évêque sont aussi des clercs, et que les missions de ce type sont souvent confiées plus largement au clergé diocésain et notamment géronais. Or l'évêque confie aussi à de simples notaires laïcs l'exécution de décisions émanant de la juridiction ecclésiastique : en 1344, il charge un notaire de Terrades d'exécuter un mandat pontifical de collation d'un bénéfice ; en 1351, il donne commission au notaire Jaume Comte d'exécuter la bulle pontificale de dispense matrimoniale accordée à un couple apparenté au quatrième degré, la peste ayant réduit les possibilités de mariage ; et deux ans plus tard, il confie à un notaire de Camprodon l'exécution de la dispense accordée à un prêtre géronais pour avoir blessé un homme durant la guerre entre Pierre IV et Jacques III de Majorque.⁴⁵

Des notaires se voient fréquemment confier par l'évêque, à partir surtout du milieu du XIVe siècle, des commissions d'information sur un délit présumé, ou préalables à une réorganisation de l'exploitation de biens ecclésiastiques⁴⁶, et parfois une véritable commission d'enquête ou d'interrogatoire de témoins ; c'est alors une large part de l'instruction des procès qui leur est *de facto* déléguée. Ainsi en 1344, l'évêque charge Pere Almar, notaire de Torroella de Montgrí, d'examiner les témoins présentés par Guillem Sirvent de Torroella, qui entend prouver par ce moyen qu'il est tonsuré, et de lui en envoyer le procès-verbal.⁴⁷ En 1353, il donne commission au notaire de

---

43 ADG, G-3, f. 88r.

44 ADG, U-69, f. 129r ; U-106, f. 50r.

45 ADG, U-8, f. 10r ; U-19, f. 186r-v ; U-21, f. 182v-183v.

46 Par ex. ADG, U-3, f. 122v-123r (1328) ; U-89, f. 5v, 9r-v (1400) ; U-101, f. 53r-v, 62v (1401), etc.

47 ADG, U-8, f. 6v.

Figueres Bernat Company pour instruire une cause entre le conseil de fabrique (les *obrers*) de Vilamalla et un groupe de villageois qualifiés de « jeunes hommes » et auditionner les témoins.⁴⁸ Dans un formulaire de la Bisbal, parmi des notes prises par le notaire de Rupjà que l'on peut dater de 1374-76, on trouve un modèle adapté d'une lettre adressée à Pere Vilana, official de l'évêque de Gérone, par l'*escrivà* anonyme d'une cour juridictionnelle que l'on peut identifier comme celle de Rupjà, car les personnes citées relèvent de son district. Il indique avoir reçu, à la demande de l'official qui lui en avait donné commission par lettre (*pretextu cuiusdam comissionis per vos literatorie michi facte*), le serment de calomnie d'une femme d'Ultramort ; il l'a aussi interrogée pour lui faire confirmer sous serment la teneur de la pétition déposée par son procureur devant la cour de l'official contre d'autres personnes d'Ultramort. Il retourne à l'official, avec sa réponse, la lettre de commission et la copie de la pétition qui devait y être jointe (*quamquidem comissionis literam una cum dicta petitione vobis mito presentibus interclusas*).⁴⁹ Dans le formulaire de la cour de Gérone publié ci-après dans ce volume, le juge ordinaire, pris par d'autres tâches, délègue même au scribe de la cour l'examen de la cause jusqu'à la sentence incluse.⁵⁰

Des notaires ou *escrivans* locaux ont pu également être nommés commissaires royaux pour des missions ponctuelles, hors de toute subordination en tant que scribes à un office. Ainsi en 1385, l'*escrivà* géronais Pere Costa est chargé de collecter auprès du clergé diocésain des arriérés de sommes allouées au roi.⁵¹ Cependant, une telle délégation de juridiction à des notaires est demeurée exceptionnelle.

Les notaires désignés juges ordinaires de petites cours

Enfin, des notaires ont parfois été conduits à assumer des charges régulières de juridiction, notamment celle de juge ordinaire de cours

48 ADG, U-21, f. 249r-v.

49 AHG, Not. La Bisbal 1480, f. 77r.

50 Arxiu parroquial de Sant Feliu de Pallerols, Diversos, f. 18v.

51 ADG, U-73, f. 24r ; G-61, f. 97v-98r.

locales. Il est vrai que celle-ci avait d'abord un rôle d'assessorat juridique, visant à assister l'officier de juridiction dans certaines décisions délicates ; mais il s'agissait bien d'un office régulier attaché à toutes les cours, qui jouait non seulement un rôle central dans le traitement des causes judiciaires en émettant des sentences entérinées par la cour, mais exerçait certaines prérogatives de manière autonome, comme la validation de certaines opérations requérant la *cognitio* d'un juge par l'apposition de son *auctoritas et decretum*. La charge était en principe réservée à des juristes, mais au XIVe siècle, la multiplication et la fragmentation des juridictions, accentuée par les aliénations opérées par la couronne en quête de finances, ont rendu difficile de les pourvoir toutes d'experts en droit. C'est ainsi que la charge a été souvent confiée à des notaires, essentiellement à partir de la peste de 1348 qui a dû rendre patent le manque de juristes pour toutes les cours locales. C'est à ce moment précis que les Cortes de Perpignan de 1351 ont réglementé l'exercice d'offices de juridiction par des notaires : selon le chapitre 5, si un notaire est pourvu d'un office de viguier, de bayle *o de qualque altre offici de jurisdicció*, il doit cesser d'exercer comme notaire durant cette charge, et le juge ordinaire du lieu — ou lui-même, s'il est pourvu de cet office — doit confier à un autre notaire le soin de clore ses actes antérieurs (Madurell et Noguera 1965 : doc. 29). L'exercice de cette fonction par des notaires (ou parfois par des clercs dotés d'une formation notariale) a concerné surtout de petites cours seigneuriales, moins attractives pour les juristes. Ainsi en 1355, Jaume Comte est cité pour avoir confirmé en tant que juge de Cassà (de Pelràs ?) le tuteur désigné par testament par un habitant de Púbol.⁵² En 1357 le jeune clerc Berenguer Capella, formé comme scribe à Gérone, est nommé juge ordinaire du *castrum* de Lloret par un procureur de la prévôté de novembre du chapitre⁵³, avant d'être créé notaire par l'évêque l'année suivante, puis notaire public de Gérone (1364-1409). En 1360 Ramon de Sant Julià, seigneur des *castra* de Palol de Revardit et de Rocacorba, à environ dix kilomètres au nord-ouest de Gérone, nomme le notaire géronais Ramon Gil juge de ses cours seigneuriales sans limite de temps :

52 AHG, Gi-1 10 (not. Guillem Llobet), 25-8-1355.

53 ADG, G-36, f. 195r.

*confisus de fide, legalitate, scientia et industria vestri discreti R. Egidii notarii, civis Gerunde, quamdiu michi placuerit ex certa scientia comitto et concedo officium iudicatus castrorum predictorum et quorumcumque negotiorum quorum cognitio ad iudicem meum ratione castrorum predictorum pertineat, ita quod (...) audiatis et de eis cognoscatis, et faciatis quod decreveritis executioni demum dari. Ego enim quicquid per vos in et super predictis cognitum fuerit ratum et gratum promitto ac etiam sponte ratum et firmum habere etc.*⁵⁴

En 1360, le notaire de Peralada Guillem Dalmau régit même la judicature de toute la vicomté de Rocabertí par délégation du titulaire, le jurispérite Pere Moles de Peralada (*rexit per aliqua tempora et nunc nomine meo regit officium iudicature dicte ville et totius dicti vicecomitatus*). Le 13 mars, celui-ci, n'ayant reçu aucune reddition de comptes des revenus perçus à ce titre, fait donation *pro anima* au couvent des Carmes de Gérone de ce que lui doit le notaire.⁵⁵

Des notaires ont continué régulièrement à officier comme juges ordinaires de petites cours à la fin du siècle et au-delà, en dépit de la politique de rachat des juridictions aliénées par la couronne portée par des villes comme Gérone, qui souhaitaient favoriser ainsi une homogénéité juridictionnelle favorable à leurs intérêts socio-économiques alentour (Sabaté 2010 : 284). Ainsi en 1386 et 1389, l'évêque confie successivement l'office de juge ordinaire des petites cours de Dosquers et Crespià à deux notaires de Besalú, Pere Ginestar puis Bernat Cornell.⁵⁶ Cependant, cet usage est surtout fréquent en Bas-Empordà, espace à la grande densité de petites cours juridictionnelles.

Comme établi par les Cortes de Perpignan de 1351, qui ne faisaient là qu'entériner un principe de droit romain, la charge de juge devait être distincte de celle du notaire responsable de l'authenticité de la documentation. C'est pourquoi, quand elle est confiée à un notaire, celui-ci est généralement actif dans une localité voisine, ce qui est

54 AHG, Gi-5 116 (not. Bartomeu Vives), f. 76r (15-4-1360).

55 AHG, Gi-5 240 (not. Ramon Peradalta), f. 50v.

56 ADG, U-75, f. 20 ; U-78, f. 1v-2r.

systématique dans le Bas-Empordà ; et de préférence au sein d'un même espace de juridiction. Ainsi à Monells en 1407, l'office est régi par Bernat Climent, notaire du *castell* voisin d'Ullastret, sous la juridiction royale du comté d'Empúries.⁵⁷ Il peut aussi arriver que l'office soit confié à un scribe subalterne : ainsi à Rupjà en 1350-1351, Guillem Pons, qui a laissé un registre rédigé comme assistant (sans doute *escrivà jurat*) du régent de la *notaria*, est en même temps juge ordinaire de la cour⁵⁸ ; mais il s'agit d'un cas particulier car tout en étant au service du régent de Rupjà depuis 1345⁵⁹, il était devenu en parallèle, depuis 1348, régent de la *notaria* voisine de la Bisbal, soumise à la même juridiction épiscopale (Saura 2019 : 19).

On peut s'interroger sur l'étendue des fonctions juridictionnelles exercées en pratique par ces notaires en tant que juges ordinaires. Étant chargés de cours mineures, il est probable qu'ils assuraient avant tout des fonctions élémentaires comme la validation de certaines opérations par l'apposition de leur autorité judiciaire (*decretum*) : tutelles, comme dans le cas cité plus haut de Jaume Comte, copies d'instruments, etc. Néanmoins, on trouve aussi des mentions d'un véritable rôle de sanction judiciaire par l'émission de sentences. En 1327, dans l'un des premiers cas recensés, l'évêque ordonne par lettre à Pere de Santjoan, notaire et juge d'Ullà, de faire justice sommaire à la demande d'un certain Bernat Esteve d'Ullà, établi à Majorque, concernant sa légitime paternelle.⁶⁰ En 1395, l'évêque donne commission au juriste géronais Joan de Donç pour juger (en appel ?) une cause relative à un *censal* ayant déjà fait l'objet d'une sentence du notaire Andreu Calmell, juge ordinaire de la Bisbal.⁶¹

57 AHG, Not. Monells 193 (not. Pere Antoni), f. 56v.

58 AHG, Not. Rupjà 476, f. 3v, 30v.

59 Voir les registres Ru 473, 468 et le fragment de 1345 au début du formulaire LB 1480. En revanche, le registre de la Bisbal LB 1633 de 1346-47, qui lui est attribué par l'inventaire et par Jordi Saura Nadal, est tenu en réalité par Pere Oliver d'Ullastret comme substitut du notaire Francesc Ballester, puis comme régent après la mort de ce dernier en mars 1347. Pere Oliver est mort lui-même peu après, sans doute au cours de la peste ; ce n'est qu'à ce moment que Guillem Pons intervient à la Bisbal, dont l'évêque Arnau de Mont-rodon lui confie la régence.

60 ADG, U-3, f. 5v.

61 ADG, U-84, f. 26v.

En outre, en marge de l'exercice de charges de juridiction, mais souvent en relation avec elles, les notaires semblent avoir été fréquemment sollicités comme arbitres à partir du milieu du XIVe siècle. Ce dépassement de fonctions, comme tous ceux évoqués plus haut, traduit avant tout le haut niveau de technicité atteint par la formation des notaires catalans à partir de cette époque, qui portait à leur octroyer désormais un haut niveau de confiance et à leur attribuer des missions délicates et un rôle majeur dans la défense d'intérêts juridiques et patrimoniaux. Ainsi dès 1358, un litige financier entre le viguier et le sous-viguier sortants de Gérone est confié à l'arbitrage des notaires publics Ramon Bruguera et Bartomeu Vives.⁶² Ce rôle arbitral, qui sollicitait l'expertise juridique des notaires, était cependant bien plus fréquent dans les campagnes. Dès 1311-1314, le notaire d'Amer Bartomeu Descatllar est lui-même par deux fois arbitre de compromis qu'il rédige dans le hameau de Finestres.⁶³ Un siècle plus tard, un tel recours est devenu fréquent en Bas-Empordà : sur sept compromis enregistrés par le notaire de Monells en 1407, trois sont confiés à l'arbitrage de notaires : deux à Bernat Climent, par ailleurs juge ordinaire du lieu, et un à Andreu Calmell, notaire de Corçà qui avait également officié comme juge ordinaire, et à Guillem Banyils, ancien notaire de Gérone et de la Bisbal, alors juge de Peratallada.⁶⁴ Comme on le voit, dans ces régions rurales l'exercice de charges de juge ordinaire a contribué à faire des notaires, au-delà de cette charge, des médiateurs reconnus dans la résolution des conflits.

CONCLUSION

En somme, le degré d'expertise professionnelle acquis par les notaires catalans à partir surtout du milieu du XIVe siècle, à travers une formation pourtant essentiellement pratique, mais souvent longue et qui les conduisait à travailler aussi bien au service de notaires

62 AHG, Gi-5 246 (not. Ramon Peradalta, *manual* de compromis), 15-3-1358.

63 AHG, Not. Amer 19 (registre consacré aux actes reçus à Finestres), f. 1r-6r et 28r.

64 AHG, Not. Monells 193 (not. Pere Antoni), f. 8r, 59v, 63r et cédule 12.

publics que de cours juridictionnelles, leur a permis non seulement de répondre aux attentes sociales élevées qui entouraient désormais leurs fonctions, mais de se voir souvent confier des rôles dépassant de loin celles-ci, comme juges ordinaires de petites cours, comme médiateurs reconnus dans les conflits, comme auxiliaires de juridiction au quotidien ou par délégation. Les limites théoriques entre notariat public et écritures du pouvoir, et entre activité juridictionnelle et activité documentaire étaient devenues fort poreuses, non seulement par l'exercice successif ou simultané des fonctions de notaire et de scribe de cour, ou par les nombreuses missions que des notaires pouvaient être sollicités d'accomplir au service du pouvoir, mais par la contiguïté qui s'est établie entre le travail des notaires publics — devenu bien plus spécialisé dans la défense d'intérêts complexes ou conflictuels — et les mécanismes du pouvoir juridictionnel. Par leur maîtrise des instruments et procédures en usage dans les cours juridictionnelles comme des outils juridiques sur lesquels se fondaient les marchés financiers, beaucoup ont trouvé du reste un nouveau débouché dans un rôle de médiation ou de gestion d'intérêts juridiques et patrimoniaux, qui confinait parfois avec un rôle d'avocats. L'élite des notaires, dans les villes catalanes de la fin du siècle, n'avait guère à envier socialement aux juristes, et la profession dans son ensemble, sous ses diverses facettes, était plus que jamais au cœur de l'articulation des dynamiques sociales et de l'exercice du pouvoir juridictionnel.

BIBLIOGRAPHIE

- ALLINGRI, Matthieu (2014) : *Le métier de notaire en Europe méridionale à la fin du Moyen Âge. Étude comparée de deux modèles régionaux (Italie communale, pays catalans, v. 1280-1420)*, thèse de doctorat, Université Lyon 2.
- BOADAS, Joan et CASELLAS, Enric, dir. (2005) : *Catàleg de pergamins del fons de l'Ajuntament de Girona (1144-1862)*, 2 vol., Barcelone, Fundació Noguera / Gérone, Ajuntament de Girona.

- COLÓN, Germà, GARCÍA, Arcadi, éd. (1974-2002) : *Furs de València*, Barcelone, Barcino, 9 vol.
- CONDE, Rafael et GIMENO, Francisco (1989) : « Notarías y escribanías de concesión real en la Corona de Aragón (s. XIII) », dans *Notariado público y documento privado de los orígenes al siglo XIV. Actas del VII Congreso internacional de diplomática, Valencia, 1986*, Valence, Generalitat valenciana : 281-329.
- CORTESE, Ennio (1995) : *Il diritto nella storia medievale*, 2 vol., Rome, Il Cigno Galileo Galilei.
- COSTA, Pietro (1969) : *Iurisdictio. Semantica del potere politico nella pubblicistica medievale (1100-1433)*, Milan, Giuffrè.
- CRUZ RODRÍGUEZ, Joan (1994) : « Notaris i escrivans a Igualada », dans SANS TRAVÉ, Josep Maria et al. (dir.), *Actes del I Congrés d'història del notariat català*, Barcelone, Fundació Noguera : 549-557.
- DURÁN CAÑAMERAS, Félix (1958) : « La fe pública judicial y extrajudicial en Gerona a través de los tiempos », *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 12 : 301-317.
- EMERY, Richard W. (1967) : « The Black Death of 1348 in Perpignan », *Speculum*, XLII/4 : 611-623.
- GARCÍA MARSILLA, Juan Vicente (2002) : *Vivir a crédito en la Valencia medieval*, Valence, Publicacions de la Universitat de València.
- GUILLERÉ, Christian, éd. (2000) : *Llibre Verd de la ciutat de Girona*, Barcelone, Fundació Noguera / Gérone, Ajuntament de Girona.
- LALINDE ABADÍA, Jesús (1966) : *La jurisdicción real inferior en Cataluña*, Barcelone, Ayuntamiento de Barcelona, Museo de Historia de la Ciudad.
- MADURELL, Josep Maria, NOGUERA, Raimon, éd. (1965) : *Privilegios y ordenanzas históricos de los notarios de Barcelona (Centenario de la Ley del Notariado. Sección cuarta : Fuentes y bibliografía, vol. II, t. 1)*, Barcelone, Junta de Decanos de los Colegios notariales de España.
- MATA VENTURA, Víctor (2001) : « El cos de procuradors de plets de les corts del veguer i batlle de Barcelona en el segle XIV », *Barcelona, Quaderns d'història*, 4 : 214-224.
- NICOLAJ, Giovanna (2004) : « Gli *acta* giudiziari (secc. XII-XIII) : vecchie e nuove tipologie documentarie nello studio della diplomatica », dans NICOLAJ, Giovanna (dir.), *La diplomatica dei documenti giudiziari* :

- dai placiti agli acta* (secc. XII-XV), Bologne, Ministero per i beni e le attività culturali, Direzione generale per gli archivi : 1-24.
- PLANAS ROSSELLÓ, Antoni (1998) : « Los abogados de Mallorca en el sistema jurídico de la recepción del derecho común », dans *L'assistance dans la résolution des conflits*, 4e partie (*Recueils de la Société Jean Bodin*, LXV), Bruxelles, Société Jean Bodin : 115-143.
- PONS GURI, Josep Maria (1989) : « Taxacions dels salaris de notaris i escrivans en jurisdiccions baronals de les terres gironines (Palafrugell, Bàscara, Caldes de Malavella, Llagostera, Cassà de la Selva i vescomtat de Cabrera) », dans IDEM, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, t. I, Barcelone, Fundació Noguera : 95-158.
- REIXACH SALA, Albert (2019) : *Institucions locals i elits a la Catalunya baixmedieval (Girona, 1345-1445)*, 2 vol., Barcelone, Fundació Noguera.
- RUIZ GÓMEZ, Vicenç (2017) : *D'homines a universitas : notariat, règim municipal i fiscalitat. Terrassa, 1180-1322*, thèse de doctorat, Universitat de Barcelona.
- SABATÉ, Flocel (1993) : *El veguer a Catalunya. Anàlisi del funcionament de la jurisdicció reial al segle XIV*, thèse de doctorat, Universitat de Barcelona.
- SABATÉ, Flocel (2010) : « Justice, jurisdiction et pouvoir dans la Catalogne du bas Moyen Âge », dans CLAUSTRE, Julie, et al. (dir.), *Un Moyen Âge pour aujourd'hui. Mélanges offerts à Claude Gauvard*, Paris, Presses universitaires de France : 278-285.
- SABATÉ, Flocel (2017) : « La ville de Gérone contre l'évêché d'Empúries », dans CASTELNUOVO, Guido, VICTOR, Sandrine (dir.), *L'histoire à la source : acter, compter, enregistrer (Catalogne, Savoie, Italie, XIIe-XVe siècle). Mélanges offerts à Christian Guilleré*, Chambéry, Éditions de l'université Savoie-Mont-Blanc : 399-411.
- SALES FAVÀ, Lluís (2019) : *La jurisdicció a Sabadell a la baixa edat mitjana : edició i estudi d'un llibre de la cort del batlle (1401-1404)*, Gérone, Documenta Universitaria - Associació d'Història Rural.
- SAURA NADAL, Jordi (2019) : *La notaria de Rupjà a l'Edat Mitjana. Un estudi de l'activitat notarial (1371-1372)*, mémoire de Master Cultures medievals, Universitat de Barcelona.
- TIERNEY, Brian (1993) : *Religion et droit dans le développement de la pensée constitutionnelle (1150-1650)*, Paris, Presses universitaires de France.

- TORRAS SERRA, Marc (2000) : « Escrivanies judicials, vicarials i senyorials », dans SANS TRAVÉ, Josep Maria *et al.* (dir.), *Actes del I Congrés d'història del notariat català*, Barcelone, Fundació Noguera : 355-407.
- TRÉTON, Rodrigue (2007) : « Prélude à l'histoire du notariat public à Perpignan et dans le comté de Roussillon (1184-1340) », www.mediterranees.net/histoire_roussillon/moyen_age/notariat.pdf (version enrichie du texte catalan paru dans *Afers*, 58, 2007 : 551-609).
- TRÉTON, Rodrigue, éd. (2013) : *Liber feudorum A. Les investigacions sobre els feus dels reis Jaume I i Jaume II de Mallorca, 1263-1294*, Barcelone, Fundació Noguera.
- ZIMMERMANN, Michel (2003) : *Écrire et lire en Catalogne (IXe-XIIe siècle)*, Madrid, Casa de Velázquez.

ELS LLIBRES DE LA CORT DEL JUSTÍCIA AL MÓN RURAL VALENCIÀ: ESCRIVANS I PRODUCCIÓ DOCUMENTAL (SEGLES XIII-XV)¹

Pau Viciano
Universitat de València

L'1 de juliol de 1446, els darrers dies de les Corts celebrades a València, el síndic de Castelló, el jurista Nicolau Batle, recolzat per tot el braç reial, aconseguia una provisió de la reina Maria sobre els registres de l'escrivania del justícia d'aquesta vila. Segons afirmava, la pràctica antiga dels escrivans de la cort del justícia havia estat elaborar els registres següents:

Primerament, un libre quan era intitulat libre comú, en lo qual eren registrades dels jures del justícia, saigs, corredós, manaments, relacions, empires, aseguraments, bans e capleutes de persones, requestes e altres actes semblants. Lo segon era intitulat de letres sparces. Lo terç de obligacions e condempnacions. Lo quart de execucions. Lo quint de tuteles e cures. Lo sisè de pleyts de menor suma. Lo seté de pleyts civils de major suma. E lo huytè de feyts criminals.

---

1 Abreviatures utilitzades: AMC = Arxiu Municipal de Castelló; c = Caixa.

El que denunciava el síndic castellonenc era que, des de feia vint anys, *los notaris que qui han regida la dita cort, lexant la dita forma e pràtica, solament fan uns memorialis, los quals apellen baldufaris, breus e mal formats, en gran dan e lesió dels contralients en la dita cort e de la cosa pública* (Sánchez Adell 1993: 167).

Amb aquesta iniciativa parlamentària, la vila de Castelló aconseguia una provisió o acte de cort que forçava els escrivans del justícia, sota diverses penes i la privació del càrrec, a mantenir tots els registres detallats segons l'anomenada *pràctica antiga*. Si les autoritats locals havien hagut d'arribar a una instància tan alta per denunciar la negligència dels escrivans del justícia era, sens dubte, perquè aquest ofici tenia un paper determinant en la vida pública i, per tant, els seus registres esdevenien un element clau de la memòria administrativa.²

D'altra banda, el fet deixava clar també que el control de la cort del justícia se n'eixia de les competències del municipi. I, de fet, el justícia era un oficial reial, el jutge ordinari de la vila, nomenat pel batlle local entre una terna de candidats proposats,³ això sí, pel Consell Municipal. Per això mateix, els justícies formaven part del sector de prohoms que controlaven els principals càrrecs locals, de manera que l'exercici de l'ofici s'inscrivia en una rotació de les magistratures, que anava des del nivell de simple conseller al poder executiu representat pels jurats. El justícia es trobava, doncs, entre l'administració reial i la local: era nomenat pel batlle per un mandat anual i li retia comptes de la seua gestió econòmica, però alhora presidia el Consell Municipal i pertanyia al grup dirigent de la localitat. D'altra banda, dictava les sentències en nom del rei, però amb l'acord del seu consell, format pels prohoms que governaven el municipi (Viciano 2008: 261-267).

---

2 Sobre la reglamentació foral i les competències del justícia al regne de València, poden veure's els estudis clàssics de Lalinde (1967) i Roca (1970), així com els treballs posteriors de Narbona (1986, 2012-2014). Pel que fa a l'actuació d'aquest magistrat en la ciutat de València, en la jurisdicció criminal, Diéguez (2001, 2002), Narbona (1990, 1992) i Pérez García (1987, 1990, 1991). Sobre els justícies d'altres localitats valencianes, tant en l'aspecte criminal com civil, Barrio (1994-1995), Ferrer (1992-1993), Furió (2006), Garcia-Oliver (2003), Guinot (1994-1995), Insa (1981), Magdalena (1988), Navarro (1982) i Viciano (2006, 2008).

3 A partir, precisament, de 1446, les noves ordenacions municipals van introduir la insaculació i el nom del justícia era extret per sorteig i lliurat al batlle, que el feia públic. Vegeu Roca (1952: 125-126).

Ja des de l'ordenament foral de Jaume I, el justícia era el jutge ordinari, civil i criminal, en tots els municipis regits pels Furs de València, en un principi vigents només en el domini reial i des de 1329 estesos al conjunt del regne, tant a les poblacions urbanes com als llocs rurals. Exercia la jurisdicció en nom del senyor que la posseïa, és a dir, el monarca en les terres reials, i en els dominis de la noblesa i de l'Església dels respectius senyors particulars, si gaudien dels drets jurisdiccionalment corresponents. Atès que no s'exigia que el justícia tingués una formació com a jurista, els furs reglamentaven també la figura de l'assessor, expert en els temes legals que era triat pel mateix titular de l'ofici.⁴ A aquest coneixedor de la legislació foral s'hi afegia l'escrivà de la cort i els oficis subalterns com eren el saig i el corredor, l'encarregat de vendre en subhasta els béns embargats per deutes.⁵

Els justícies exercien, així, la jurisdicció civil i criminal en primera instància, de manera que les seues sentències, en el cas de les poblacions reials, només podien apel·lar-se davant el monarca. Només escapaven de la seua acció alguns casos d'especial gravetat, reservats a la cort del governador,⁶ i els afers relacionats amb el patrimoni reial, competència del batlle general i dels seus agents locals.⁷ Tenien també competència per a jutjar els plets entre musulmans i cristians, però en els casos en què les dues parts eren musulmanes,

4 *Can la cort elegerà o pendrà a.ssi assessor, elege e prena a.ssi assessor covinent en aquel dia e-l qual ell serà elet en cort. Lo qual assessor sigue ab ell en la cort; e aquel sie habitador e vehí de València; e no sie en aquel offici perdurablement, mas d'an en an sie elet per aquel qui serà elet en cort*, rúbrica 3, fur 15, edició de Colón i García (1980: 150).

5 Un estudi d'aquests càrrecs de la cort, per al cas de Castelló en Viciano (2008: 261-267) i per a Alcoi en López Serrano (2017: 97-115). La presència de corredors de la cort jueus ha estat estudiada per Magdalena (1988: 78-79).

6 A banda de les apel·lacions, el governador tenia jurisdicció sobre els plets relacionats amb els oficials de les ciutats reials, les causes d'alta jurisdicció en les terres nobiliàries on els senyors no la posseïen, els litigis entre senyors i els seus vassalls i, evidentment, els delictes de lesa majestat, entre altres. Vegeu l'estudi clàssic de Lalinde (1963) i l'article de López Rodríguez (2003), centrat en els conflictes entre la jurisdicció del governador i la de la noblesa. Sobre la governació d'Oriola, amb jurisdicció sobre les terres meridionals incorporades per Jaume II al regne de València, vegeu Ferrer (1990).

7 Disposem de l'estudi clàssic de Piles (1970) sobre el batlle general de València. De la mateixa manera que en el cas de la governació, existia una altra batllia general amb seu a Oriola (Ferrer 1987). Sobre la jurisdicció en els aspectes patrimonials, Mora (1994).

en terres senyoriales on els titulars no tenien jurisdicció, les causes corresponien al governador, mentre que pertanyien a la cort del batlle general en el reialenc i en els llocs eclesiàstics sense jurisdicció.⁸ Tret d'aquestes excepcions, totes les causes suscitades en una localitat eren competència del justícia. Per això mateix, en les grans ciutats, com ara València, va caldre dividir la jurisdicció d'aquest oficial entre un justícia criminal i un de civil, i encara aquest s'havia desdoblant entre el justícia civil comú i el dels 300 sous, que jutjava les causes que implicaven afers valorats fins a aquesta suma.⁹

En la seua activitat el justícia produïa dos tipus de registres diferents, redactats per l'escrivà de l'ofici. En primer lloc, els anomenats *judiciaris* o *llibres de la cort del justícia*, en què es reflectien les actuacions derivades de l'exercici quotidià de la seua jurisdicció, civil i criminal, que incloïen la documentació generada pels litigis, des de les denúncies fins a les sentències, passant per declaracions de testimonis i tota mena de documentació processal. A més, en l'exercici de la jurisdicció graciosa o voluntària, el justícia protegia certs drets de particulars que no es derivaven d'un litigi, com ara la designació de tutors i curadors o la formalització de deutes amb un valor similar al dels registres notariales.¹⁰ Tots aquests actes conformaven les judiciàries, però el justícia també havia de produir d'altres llibres, concretament de caràcter comptable. Com que ingressava una part de les multes que imposava¹¹ i realitzava despeses per assegurar el funcionament de la cort, començant pel seu salari, n'havia de retre

8 Sobre la jurisdicció que afectava els musulmans del regne, amb atenció també a la seua organització judicial pròpia, Gual (1949), Roca (1952) i Meyerson (1994: 338-341).

9 Ja en 1307 Jaume II va crear una mena de *subjustícia* per a fer-se càrrec de les causes civils valorades en 30 sous, una suma que elevà a 50 sous en 1321 i, finalment, Pere el Cerimoniós fixà en 300 sous. També data de 1321 el desdoblament del justícia entre un de civil i un altre de criminal (Roca 1970).

10 Sobre la documentació notarial generada per les diverses modalitats de deute, Furió (2005).

11 Normalment, un terç de la multa era per a l'acusador, un altre per al Consell Municipal i l'altre per al justícia en nom del rei. Ara bé, el seu salari i les despeses que originava la cort es retenien d'aquests ingressos, de manera que només el romanent —si n'hi havia— es lliurava a la batllia local. Vegeu Viciano (2000: 65-66). Quan el titular de la jurisdicció era un noble, com succeïa al comtat de Dénia, el procediment era el mateix, però òbviament els diners els rebia el justícia senyorial: Tomás (2013: 58-60).

comptes davant el batlle local. Aquest oficial reial incorporava en les entrades de la seua pròpia comptabilitat —la de les rendes de la batllia— el saldo aportat pel justícia, i hi adjuntava, com a peça justificativa davant el mestre racional, el quadern de comptes que li havia lliurat el justícia, anomenat *llibre de bans i calònies*.¹² Finalment, les incidències de les vendes judicials es registraven en els *llibres del corredor de la cort del justícia*, una documentació, tanmateix, que no s'ha conservat en la mateixa mesura que els judicaris, segurament perquè no tenien el relleu de les actes que documentaven l'actuació jurisdiccional del titular de l'ofici.¹³

Els registres que són objecte d'aquest treball són precisament els llibres de la cort o judicaris, corresponents a localitats de l'àmbit rural valencià, entenenent per *rural* les viles on, malgrat les seues activitats artesanals i comercials, predominava l'economia agrària i la majoria dels veïns eren llauradors. La cronologia s'allarga des de mitjan segle XIII, en el mateix regnat de Jaume I, fins a mitjan segle XV; dos moments, un de fundacional i un altre de plena consolidació institucional, que permeten copsar els canvis en el contingut i l'organització material dels registres del justícia. Pel que fa al segle XIII, l'estudi se centra en els llibres més antics d'Alcoi (1263-1264) i Cocentaina (1269), en ambdós casos viles reials situades en l'interior meridional del País Valencià. Per al segle XV, les fonts han estat el primer llibre conservat del justícia de Sueca (1457) i un de Castelló de la Plana de la mateixa època (1456). La primera població pertanyia a un gran estat eclesiàstic com era l'orde de Montesa i la segona, al domini reial; ambdues estaven situades en grans hortes del litoral i comptaven amb una població d'uns 200 i 600 focs, respectivament. En els tres primers casos disposem d'acurades edicions de les fonts,¹⁴ mentre que el llibre de Castelló seleccionat, per

12 Per això mateix, aquests llibres de *calònies* i bans es conserven a la secció Mestre Racional de l'Arxiu del Regne de València, mentre que els judicaris han romàs en els respectius arxius municipals.

13 Per a Castelló de la Plana, Magdalena (1988: 322, 326) reproduïx les portades dels llibres del corredor de 1430 i 1476. S'han conservat quaderns d'aquests tipus en AMC, Cort del Justícia, c. 11, 12, 14, 15 i 20.

14 El d'Alcoi a càrrec de Diéguez i Ferragud (2011); el de Cocentaina editat per Torró (2009a), i el de Sueca, per Ferrando i Rangel (2011).

la proximitat cronològica amb el de Sueca, és inèdit.¹⁵ Pot avançar-se, finalment, que el caràcter reial o senyorial d'una localitat no resulta significatiu per a explicar l'organització i complexitat dels llibres del justícia, sinó que això depenia de la cronologia en què s'inserien, és a dir, del procés de maduració institucional i del context socioeconòmic del moment. D'aquesta manera, la comparació s'estableix entre els llibres corresponents a les dues èpoques definides, amb un estudi previ dels responsables de la seua redacció, els escrivans de la cort, centrat sobretot en el cas de Castelló, el que està millor documentat i que precisament il·lumina el marge d'actuació d'aquests notaris a l'hora de definir l'organització material i conceptual d'aquests registres.

ELS ESCRIVANS DEL JUSTÍCIA: BURÒCRATES DAVANT OFICIALS ELECTES?

La petició del síndic de Castelló en les Corts de 1446 deixava clar que el Consell Municipal no tenia capacitat legal per exigir al justícia que posàs ordre en els seus registres. Però també suggereix que aquest oficial no tenia capacitat per a disciplinar el treball de l'escrivà de la seua cort. De fet, les queixes de les autoritats castellonenques no s'adreçaven contra el justícia, sinó directament contra l'escrivà i era aquest el qui era amenaçat amb privació de l'ofici. Això significa que no es considerava responsable el justícia de la incúria del seu escrivà a l'hora de redactar els llibres de la cort. Fins i tot pot plantejar-se fins a quin punt l'escrivà era *seu*. A diferència de l'assessor, que era elegit pel justícia i acabava el seu mandat amb ell, la designació dels escrivans de la cort no era competència dels justícies, sinó que depenia directament de l'autoritat reial.¹⁶ Al segle XIII els mateixos monarques podien nomenar els primers titulars de les escrivanies públiques¹⁷ i, posteriorment, aquesta facultat es delegava en els batlles locals. Aquests oficials gestionaven el proveïment de les escrivanies des d'una perspectiva més aviat patrimonial, com una font d'ingressos

15 AMC, Cort del Justícia, c. 15.

16 En el cas de localitats eclesiàstiques o nobiliàries que gaudien de la jurisdicció, aquesta potestat la tenia el senyor.

17 Per al cas de les viles del sud, vegeu Mira (2005: 85).

més per a la batllia. Normalment l'escrivania del justícia s'establia en emfiteusi, com qualsevol altre monopoli reial. Això significava que, a canvi d'un cens relativament modest, els escrivans podien perpetuar-se en l'ofici de manera indefinida i fins i tot llogar-lo als seus hereus, amb la condició que l'escrivania fos regida efectivament per un notari.

A Cocentaina, en 1274 l'escrivania fou concedida a títol vitalici al notari Joan Miquel, fill de Sanxo Miquel, a canvi d'un cens anual de 20 sous. Aviat, però, passà a mans del notari Domingo Cepillo i en 1288 el rei la tornà a concedir de manera vitalícia al fill homònim de l'anterior escrivà, amb un cens bastant inferior, d'un morabatí anual (Torró 2009a: 11-12). Domingo Cepillo retingué l'escrivania durant quaranta anys, fins a 1328. De manera que l'escrivania de Cocentaina restà establerta a cens durant tot el segle XIII i, almenys, el primer quart del segle següent (Ferragud 2003: 94-95). De fet, a les viles reials del sud del regne, des d'Ontinyent fins a Alcoi, era habitual que, ja des de la fi del segle XIV i durant tota la centúria següent, les escrivanies estiguessen establertes a canvi de censos que oscil·laven entre els 9 i els 50 sous anuals (Mira 2005: 85-86). Prova també de l'estabilitat dels escrivans en el càrrec és que, durant tot el regnat d'Alfons el Magnànim, en la cort d'Alcoi només hi hagué dos notaris: Bernat Vilaplana i Pere Martí (López Serrano 2017: 99).

En els grans estats nobiliaris, on els justícies actuaven exercint la jurisdicció dels senyors, les escrivanies de la cort també s'establien en emfiteusi, com era el cas del comtat de Dénia (Tomás 2013: 54). La seguretat dels escrivans en la possessió del càrrec no devia afavorir el seu zel a l'hora de mantenir en ordre els registres de la cort. Però sobretot els donava un marge d'independència respecte als justícies, que no tenien la facultat de destituir-los i, per tant, difícilment podien supervisar el treball dels escrivans i forçar-los a redactar els registres d'una manera diferent de com ho feien. Més encara quan els justícies no tenien necessàriament coneixements sobre l'escriptura notarial i —diguem-ho així— estaven de pas pel càrrec. D'aquesta manera, l'escrivà tendia a convertir-se en un buròcrata permanent, que podia fer prevaldre el seu criteri pel que fa als registres escrits sobre uns justícies que, tot i ser càrrecs electes, canviaven cada any. Els consells locals fins i tot es malfiaven de la influència dels escrivans del justícia en la vida política municipal.

Per això s'establien incompatibilitats entre la possessió de l'escrivania i l'exercici de càrrecs en el consell. Així succeïa a Castelló durant la vigència de les ordenacions municipals de 1446, mentre que en les de 1475 la prohibició s'atenuava, ja que els escrivans del justícia podien ser consellers però no jurats ni mostassafs (Viciano 2008: 267).

Taula 1. Escrivans de la cort del justícia de Castelló

Notari	Anys	Càrrecs municipals
Bagó, Jordi	1486	justícia, jurat, conseller
Bagó, Lluís	1492	
Batle, Nicolau	1469	conseller
Berbegal, Francesc	1463, 1479	jurat, mostassaf, conseller
Colomer, Pere	1433-1434, 1436-1439	jurat, conseller
Egual, Guillem	1467-1468, 1470, 1473-1474, 1480	jurat, conseller
Eiximeno, Gaspar	1464-1465, 1471, 1481,	justícia, jurat, conseller
Eiximeno, Miquel	1451	jurat, mostassaf, conseller
Feliu, Antoni	1476, 1478, 1485, 1490	jurat, conseller
Feliu, Guillem	1492, 1499-1500	conseller
Gascó, Bernat	1461-1462	jurat, conseller
Gascó, Llorenç	1475	jurat, conseller
Manyes, Dionís	1454, 1495	conseller
Miralles, Mateu	1472	justícia, jurat, mostassaf, conseller
Moliner, Guillem	1450, 1453	justícia, jurat, conseller
Moliner, Joan	1460	conseller
Navarro, Joan	1423-1427, 1429-1432	
Reus, Galcerà de	1492-1498	
Sanxis, Miquel	1488-1489	conseller
Valentí, Antoni	1491, 1493-1494,	jurat, mostassaf, conseller
Valentí, Joan	1452, 1466, 1482-1484, 1487	justícia, jurat, mostassaf, conseller

FONT: Elaboració pròpia a partir de dades extretes de Viciano (1989: 108-109) i AMC, Llibres de Consell, c. 5 (1400-1401) - c. 23 (1500-1501).

La perpetuació dels escrivans, però, no depenia només del caràcter emfiteutic de la vinculació a l'ofici. Fins i tot en els llocs on els batlles substituïren la possessió a cens per un arrendament anual, alguns notaris aconseguien l'adjudicació de la subhasta any rere any. Això va succeir a Castelló, on l'escrivania del justícia estava establerta en emfiteusi en mans dels hereus de Pere Ros d'Ursins, almenys des de 1412 fins a 1420, fins que ja a partir de 1423 era arrendada per un període anual o de dos anys. Des del punt de vista patrimonial, el canvi de gestió va ser un èxit per a la batllia, ja que es passà d'ingressar un cens anual de 18 sous a un arrendament de 500 (Viciano 2000: 53-54). No es coneixen les circumstàncies en què es produí aquest canvi, tot i que tingué lloc en el context d'unes polítiques generals de redreçament de les rendes de la batllia. Segurament, com succeí en el cas de l'escrivania de la batllia, el canvi de gestió suposava una inversió considerable de diners per recuperar dels emfiteutes el domini útil de l'escrivania i poder introduir així l'arrendament a curt termini. En qualsevol cas, el canvi de gestió no va impedir que el notari Joan Navarro aconseguís l'arrendament, una i altra vegada, entre 1423 i 1432 (quadre 1). Ni que Pere Colomer el succeís, perpetuant-se en l'ofici entre 1433 i, almenys, 1439. No tenim dades sobre els anys quaranta, però segurament les queixes presentades en les corts de 1446 denunciant la incúria dels escrivans tindrien a veure amb aquesta monopolització de l'ofici. A partir d'aleshores, la majoria dels escrivans repetiren alguna ocasió en el càrrec, però tret d'algun cas excepcional no arribaren a assolir el control que havien tingut inicialment Joan Navarro i Pere Colomer.

En conjunt, en el total de 60 anys documentats entre 1423 i 1500, hi hagué 21 notaris diferents que ocuparen l'escrivania del justícia una mitjana d'uns 3 anys. Tret dels esmentats Joan Navarro i Pere Colomer, només duplicaren aquesta xifra Guillem Igual i Joan Valentí en la segona meitat de segle xv. D'aquesta manera, no tornà a donar-se la perpetuació dels escrivans en el càrrec que podia estar en el rerefons de la denúncia de les Corts de 1446. Ara bé, la presència aïllada o intermitent dels notaris en l'escrivania facilitava que, tot i respectar-se les incompatibilitats, poguessen participar activament en la vida política local, fins i tot exercint abans o després de ser escrivans les més altes magistratures. És a dir, sense deixar de formar part del grup de prohoms més influents del

municipi. De fet, el 85 % dels escrivans documentats van ocupar algun càrrec municipal i la majoria d'ells (61 %) exerciren com a jurats, la màxima autoritat executiva. Fins i tot hi hagué 5 escrivans que també foren elegits justícies, normalment uns pocs anys després d'haver-se ocupat de l'escrivania.¹⁸ Dos d'ells, Mateu Miralles i Joan Valentí arribaren a exercir tots els oficis municipals: conseller, mostassaf, jurat i justícia. Aquesta pertinença dels escrivans del justícia a l'elit política local, des del punt de vista de les relacions amb el municipi, era una arma de doble tall: podia facilitar l'entesa i la cohesió de dues institucions centrals en la vida comunitària, però també podia ampliar l'espai dels enfrontaments de bàndols que clivellaven la vida política. No pot descartar-se, doncs, que rere les acusacions contra els escrivans del justícia formulades en 1446 hi hagués un rerefons d'enfrontaments polítics.¹⁹ Podem dubtar, doncs, que la incúria dels escrivans del justícia arribàs realment als extrems denunciats. S'han conservat, tot i que sovint fragmentaris, els registres de la dècada dels anys vint i trenta del segle xv i contenen sèries ben definides com ara les d'obligacions. En qualsevol cas, la pràctica documentada dels escrivans de la cort era —com veurem— redactar judicis que s'organitzaven en diverses sèries especialitzades, a banda de conservar-se el registre d'*actes comuns*, però sense arribar a la complexitat exposada pel síndic de la vila en les Corts de 1446.

ELS LLIBRES DEL SEGLE XIII: UNS REGISTRES INDIFERENCIATS

La característica definitòria dels llibres de la cort del segle XIII era la seua relativa brevetat i la inexistència de seccions o registres dedicats a una tipologia documental o una pràctica jurisdiccional concreta, a

18 Així, Jordi Bagó fou justícia en 1491-1492, Gaspar Eiximeno en 1469-1470 i 1483-1484 i Guillem Moliner en 1477-1478. En canvi, foren justícies abans que escrivans Mateu Miralles (1468-1469) i Joan Valentí (1463-1464).

19 Precisament en 1446 la Corona imposà, malgrat la resistència de les autoritats municipals, el sistema d'elecció dels oficis per sorteig, l'anomenada *insaculació*, en una resposta autoritària per a suprimir els enfrontaments de bàndols i reforçar el poder reial sobre una de les principals viles del país (Viciano 2008).

diferència del que succeïa en una ciutat de les dimensions de València.²⁰ El llibre d'Alcoi estudiat, corresponent a 1263-1264, ocupa 32 folis amb un total de 317 entrades (Diéguez i Ferragud 2011). Els registres corresponents al primer any s'estenen des de febrer fins a desembre, mentre que els del segon van des de gener fins a octubre. Es tracta, doncs, d'un llibre fragmentat i bastant desorganitzat cronològicament, però pot considerar-se que, com a mitjana, cada any comprendria una vintena de folis i dos centenars d'entrades. Els de Cocentaina, en general més tardans, entre 1269 i 1294, eren més voluminosos, ja que ocupaven una mitjana de mig centenar de folis, és a dir, una única mà de paper amb unes tres-centes entrades.²¹ En les dues viles, les característiques materials dels judicaris eren les habituals en els registres documentals de l'època: quaderns en paper, en format foli, escrits amb lletra gòtica cursiva, relligats amb coberta de pergamí.

Els llibres eren registres indiferenciats en què els assentaments se succeïen barrejats sense cap altre ordre que el cronològic i encara amb algunes vacil·lacions. En el cas d'Alcoi, ambdós llibres estudiats consten de 317 entrades, però cadascuna pot incloure més d'una actuació jurídica, que tingué lloc en una data posterior o bé el mateix dia però clarament diferenciada de la que encapçala l'entrada esmentada.²² D'acord amb aquest criteri, hem comptabilitzat en el llibre 477 registres, corresponents sobretot a les diverses actuacions processals, especialment de causes civils, que duia a terme el justícia (quadre 2). En total, aquestes disposicions judicials sumaven 310 casos, que suposaven el 64 % del total del llibre. La majoria d'aquests actes eren denúncies (*clams*) presentades personalment davant aquest jutge,

20 Ja a les darreries del segle XIII els registres del justícia de la capital estaven organitzats en diferents seccions, segons es desprèn dels volums publicats per Guinot, Diéguez i Ferragud (2008), Gregori, García Marsilla i Pujades (2008) i Silvestre Romero (2008).

21 Càlculs propis a partir de les dades exposades en l'estudi introductori de Torró (2009a), considerant només els set llibres que s'han conservat complets (1269, 1275-1276, 1277-1278, 1290 i 1294).

22 Per exemple, l'entrada núm. 142 inclou dues obligacions, un clam i un manament executori, que hem considerat registres o actuacions jurisdiccionals diferents. L'entrada núm. 38 abasta les declaracions de cinc testimonis, que hem comptat també com a registres separats: Diéguez i Ferragud (2011: 63 i 28-29). No hem comptabilitzat com a actes independents, però, les mencions a juraments, fermes de dret i citacions judicials que segueixen un clam.

és a dir, el 26 % de tots els registres i el 40 % dels que formaven part d'un procediment judicial. Altres actes processals, sobretot compareixences i declaracions dels acusats, i les declaracions de testimonis, sumaven un 33 % de les actuacions en judicis. La resta estava constituïda per diversos tipus de fiances (*fermances*) —incloent-hi les *fermes de dret*, amb què els encausats es comprometien a acatar les disposicions del justícia—, nomenament de procuradors, garanties de seguretat (*asseguraments*), embargaments preventius (*empares*), fiances per evitar la presó dels acusats o custodiar béns embargats (*caplleutes*) i nomenament d'àrbitres. Les sentències eren relativament escasses, un 3 % dels actes judicials, especialment en relació amb la gran quantitat de clams registrats. En part, això es devia al fet que molts dels clams eren, en realitat, reclamacions de deutes que es resolien sense haver-se iniciat un judici que pogués haver donat lloc a una sentència. Així, el 23 de maig de 1263 Pere Figuera presentà un clam contra Pere de Sagra, per un deute de 27 sous per la compra d'un bou i el mateix dia, sense cap més tràmit registrat, el justícia manà al deutor, sota pena del quart, que pagés la suma en un termini de 10 dies.²³

Les lletres eren pràcticament inexistentes, cosa que fa pensar que no devien registrar-se sempre les còpies de la correspondència rebuda o enviada. S'hi afegia alguna provisió d'oficis subalterns, com ara guardians del terme, i algunes ordinacions promulgades juntament pel justícia i el Consell Municipal. El més remarcable davant el predomini dels registres que formaven part dels procediments judicials era que els que estaven directament relacionats amb l'endeutament i la morositat —obligacions, manaments executoris i vendes— no arribaven a un terç del total, 138 que suposaven el 28 %. Així i tot, no resulta negligible que en una època tan primerenca com el segle XIII el pes del crèdit i l'endeutament tingués ja un relleu tan destacat en la conflictivitat de la vida comunitària.²⁴ El document més freqüent eren els manaments executoris, un 58 % dels lligats al crèdit, amb els quals el justícia manava a un deutor el pagament

23 *Clame's en P[ere] Figera d'en P[ere] de Sagra de xx e vii sous \que lo deu/ per raon d'un bou. On pregue la justícia que li face fer compliment dret segons fur de València. Eodem die dat li fo dia de pagar a x dies sots [pena del quart. Fiança] en P[ere] de Sagra: Diéguez i Ferragud (2011: 37).*

24 Sobre l'endeutament en la vila d'Alcoi al segle XIII, Torró (1992).

de la suma deguda en el termini, en aquests casos, de quinze dies sota pena del quart si no ho feia.²⁵ En segon lloc es trobaven les obligacions, mitjançant les quals un deutor es comprometia a pagar al creditor en un termini fixat,²⁶ mentre que la venda en subhasta de penyores o béns dels deutors tenia un relleu escàs, semblant al de les sentències. El predomini dels manaments executoris, el tipus d'actuació més freqüent en el llibre després dels clams, responia al fet que s'aplicava a qualsevol mena de deute impagat, tant als registrats com a obligacions davant el mateix justícia com a altres modalitats de formalització del crèdit. Probablement, la majoria d'aquests procediments no arribava a culminar en la venda dels béns del deutor, i això explicaria per què les subhastes judicials, sobretot de terres i algunes cases,²⁷ eren relativament escasses en el llibre judiciari, amb un pes equivalent al de la meitat de les obligacions i la quarta part dels manaments executoris.

-
- 25 Un exemple en l'entrada núm. 27: *Datum fuit diem Petro de Domonova Siurane ut solvat Petro Siurane xviii solidos regalium infra xv dies sub penam quartis* (p. 25). Normalment, però, el termini concedit era de 10 dies. Sobre aquesta actuació judicial, Magdalena (1988) i Furió (2006).
- 26 Un exemple en l'entrada núm. 68: *Guillelmus de Gardiola obligat se solvere Berengario Zagariga vel eius procuratori xi solidos monete regalium Valencie. [...] hinc usque ad in proximo venturo festo sancti Iohannis Babbiste mensis iunii sub penam quarti* (p. 40). La normativa foral sobre les obligacions es tracta en Magdalena (1988), García Marsilla (2002) i Furió (2006).
- 27 En realitat, la majoria de les actuacions que hem consignat com a *ventas* eren el manament al corredor de la cort perquè iniciàs la subhasta dels béns del deutor, amb un termini de 30 dies en el cas dels béns immobles, durant els quals aquest podia paralitzar la venda si pagava o oferia seguretats. Com a exemple, pot veure's l'entrada núm. 15: *Mandavit iustitia preconizare cursori illes domos quas Sancho Nicolau et uxor eius [Granate?] havent in villa de Alcoy ad currendum et solvendum Bernardo de Tolone viii solidos et meala infra xxx^a dies secundum forum Valencie* (p. 20). En altres ocasions era el deutor mateix el qui oferia els béns per a ser venuts, com s'anotà en l'entrada núm. 1: *Bernardus Coniler mandavit cursori quod venderet omnem suum sedentem quem habet in villa et [termino] de Alcoy per cuncta loca ad curendum infra xxx dies ad solvendum xxxv solidos regalium Berengario Carboni* (p. 17).

Taula 2. Tipologia dels actes dels llibres del justícia del segle XIII

Tipologies documentals	Alcoi 1263-1264	Cocentaina 1269
Clams	127	88
Actes processals	55	115
Testimonis	50	7
Fermances	27	34
Procuradors	16	13
Asseguraments	9	13
Empares	1	12
Caplleutes	1	11
Àrbitres	9	3
Sentències	15	4
Lletres	3	12
Obligacions	38	6
Manaments executoris	81	1
Vendes	19	15
Ordinacions	3	4
Provisió d'oficis	3	16
Altres	20	12
TOTAL	477	366

FONT: Elaboració pròpia a partir de Diéguez i Ferragud (2011) i Torró (2009a).

La importància del crèdit en els registres del justícia es fa encara més evident si, a més dels documents que hi són lligats explícitament, s'hi afegien els relatius a actuacions processals per reclamacions de deutes impagats. En aquest sentit, cal remarcar que quasi la meitat dels clams (59 casos) eren posats per creditors contra els seus deutors, mentre que formaven també part d'aquesta mena de causes una bona part de les declaracions dels acusats (22) i de testimonis (10). Això faria augmentar els registres relatius al deute a 229 (48 % del total) i, tenint en compte que encara hi hauria d'altres actuacions processals en causes de la mateixa naturalesa, pot considerar-se que l'endeutament i la morositat representarien la meitat de les actuacions anotades en els llibres del justícia d'Alcoi ja en una fase fundacional de la vila com era el regnat de Jaume I.

A grans trets, les característiques materials i el contingut dels judicials d'Alcoi es donaven també en la vila propera de Cocentaina. El primer llibre conservat, corresponent a 1269, consta de 53 folis, amb unes dates extremes del final de desembre de 1268 i del dia de Nadal de 1269. Està format per una sola mà de paper, amb coberta de pergami i inclou 320 entrades (Torró 2009a). Tal com succeïa a Alcoi, es tracta d'un registre únic, indiferenciat, que acumula disposicions jurisdiccionals de tota mena amb un ordre merament cronològic. I també com pot observar-se en el llibre alcoià, una mateixa entrada podia incloure actuacions diferents, que en aquest cas sumen un total de 366 registres (quadre 2). La majoria es referia igualment a causes judicials (300), però a Cocentaina el predomini d'aquesta documentació era encara més aclaparador, amb un 82 % del total del llibre. En canvi, les actuacions més nombroses no eren els clams sinó altres incidències processals, sobretot les respostes dels acusats a les imputacions, que suposaven el 31 % dels registres del llibre i el 38 % dels corresponents a judicis. Els clams eren el segon tipus de document més freqüent, amb un 29 % de la documentació dels processos, mentre que les declaracions de testimonis eren molt menys nombroses que a Alcoi. L'escassa presència de les sentències, el 5 % de les actuacions judicials, era semblant en les dues localitats, però va ser més freqüent a Cocentaina el registre de lletres, 12 en un any, que representaven un 3 % del total del llibre. Algunes ordinacions i, especialment, el nomenament de diversos oficis completaven, com succeïa a Alcoi, les anotacions d'aquest judiciari.

El més remarcable del llibre de Cocentaina és l'escassetat d'actes directament lligats a l'endeutament i la morositat. Les vendes tenien un relleu semblant al del cas d'Alcoi (4% dels registres), però les obligacions i els manaments executoris eren pràcticament inexistents, de manera que, en conjunt, les actuacions motivades pel deute es limitaven a 22, un 6 % del total del judiciari. Tal com succeïa a Alcoi, aquest percentatge pot matisar-se considerant les actuacions processals sobre causes iniciades per la reclamació d'un deute. D'aquesta manera, el 76 % dels clams (67 casos) i el 44 % de les declaracions i compareixences dels reclamats (51), juntament amb una declaració de testimonis, faria pujar els registres relacionats amb l'endeutament i la morositat a 141, que representarien un 38 % del total. Aquest percentatge s'acosta més al que hem documentat

per a Alcoi (48 %), però no deixa de ser remarcable la quasi absència d'obligacions i d'execucions de deutes impagats. És probable que a Cocentaina una part de les obligacions no es formalitzassen davant notari ni en els judicialis. Les operacions registrades en els llibres de comptes dels drapers, un sector influent dels mercaders que comercialitzaven tota mena de productes, tenien ple valor legal i feien innecessari el recurs al justícia per a escripturar els deutes.²⁸ En el mateix judiciari de 1269 Bernat de Clarmont jurà ésser fidel a l'*officio draperie* i es comprometia a *facere librum operatorii bonum et legalem, et scribere bene et fideliter debita et soluciones uniuscuiusque emptoris, et non transportare tempus spectantes vendiciones por alio* (Torró 2009a: 106, núm. 279). D'aquesta manera, totes les operacions registrades pel draper equivaldrien a les obligacions. Però fins i tot acceptant que els drapers, en una vila orientada ja cap a la producció tèxtil com Cocentaina,²⁹ registrassen una part considerable de les transaccions, encara caldria explicar l'absència de referències a les execucions dels deutes impagats. Això planteja la qüestió, com suggereixen els editors del llibre, de l'inici d'una incipient especialització dels registres, de manera que les obligacions i execucions tendirien a agrupar-se en quaderns diferenciats (Torró 2009a: 16-17).

El llibre estudiat, que abasta un mandat complet de 1269, no presenta cap indicació explícita d'una especialització dels registres en sèries o seccions diferents. De fet, comença amb la fórmula *Incipit liber curie de* [Cocentaina], cosa que dona a entendre que sols existia un judiciari indiferenciat. Ara bé, alguns dels llibres conservats, com el de 1288, registren sobretot condemnes per deutes, sota la pena del quart, que solien donar lloc a un manament executori o a una obligació de respondre per part del deutor. Així mateix, s'hi inclouen també declaracions de testimonis sobre les reclamacions d'aquests deutes. És possible, doncs, que ja en 1269 existís, a banda del judiciari conservat, un altre registre perdut dedicat a les reclamacions

28 Els furs ja atorgaven aquest valor jurídic als llibres de comptes dels drapers segons Torró (2009a: 17), tot i que en 1329 se suprimí aquesta facultat, que també havia beneficiat els canviadors, tal i com descriu Febrer (1995).

29 Sobre el desenvolupament de la indústria tèxtil a Cocentaina i la seua comarca, i la seua petjada documental en els llibres del justícia, Llibrer (2013, 2014).

i execucions de les obligacions i altres deutes. De fet, el llibre de 1294, amb un contingut semblant al de 1288, ja està encapçalat per un títol que indica que es tracta d'un registre especialitzat: *L[iber] sentenciarum et condap[n]acionum et testium et confessionum [iusticiati] Guillelmi Botelo, iusticie Cocentanie* (Torró 2009b). Encara que hi trobem alguna actuació relativa a dots i altres qüestions, aquest llibre conté sobretot, tal com indica el títol, condemnes i testimonis lligats a deutes impagats. Tot sembla indicar, doncs, que en les darreres dècades del segle XIII ja s'estava produint, tot i que amb vacil·lacions, un procés d'especialització que donava lloc a dos tipus de registres: el llibre judiciari comú i un altre de reservat a les actuacions provocades per la reclamació de deutes. Es tractaria d'una tendència que, ja a inici del segle XIV, hauria donat lloc a una major concreció d'aquesta sèrie, que es limitaria a dues tipologies documentals: les obligacions i les condemnes. Així, en 1304 existia ja un registre específic denominat *Libre de obligacions e condempnacions* (Furió en premsa).

ELS LLIBRES DEL SEGLE XV: UNS REGISTRES COMPLEXOS

Segons les declaracions del síndic de Castelló en les Corts de 1446, durant el primer quart del segle XV els judicis havien assolit una gran complexitat, ja que constaven de vuit *llibres* o seccions clarament diferenciades. El *libre comú*, que també s'anomenava *libre d'actes comuns*, incloïa els juraments dels oficis, des del mateix justícia fins als saigs i corredors, així com tota mena d'actuacions judicials: manaments i relacions diverses, empires i caplleutes, assegurances, bans, demandes *e altres actes semblants*, és a dir, els procediments habituals que no havien donat lloc a sèries especialitzades. Existia un registre especial per a les lletres, un per a tuteles i cures, i tres per als plets: dos per a les causes civils —una comuna i una altra per a casos *de menor suma*— i un per a les causes criminals. Finalment, les actuacions lligades directament al deute havien donat lloc a dues sèries: una d'obligacions i condemnes i una altra d'execucions. Ara bé, la pràctica documentada a mitjan segle XV a Castelló no era exactament aquesta. En els anys cinquanta i seixanta els llibres del justícia només constaven de quatre sèries: els actes comuns, les lletres, les reclamacions dels quarts i les *obligacions e condempnacions*,

que incloïen tant l'endeutament original com les noves obligacions generades pels deutes impagats que no se satisfien immediatament després de la condemna.³⁰ Això significava que la meitat de les seccions corresponia a registres vinculats directament al crèdit i la morositat.

El llibre de la cort del justícia de Castelló de 1463 constava, així, de les quatre seccions dividides en cinc quaderns, que sumaven 200 folis.³¹ El primer era la mà de reclamacions (*Prima manus retroclamorum*) d'obligacions impagades i de la pena del quart. El segon quadern corresponia a la mà d'obligacions (*Prima manus obligacionum*); el tercer i el quart estaven dedicats als actes comuns (*Prima i secunda manus actum communium*), i, finalment, un darrer quadern era el registre de les lletres (*Prima manus literarum*). Cada quadern incloïa la gestió de tot el mandat del justícia, de gener a desembre, tret del cas dels actes comuns: la primera mà arribava fins a l'inici d'octubre i la segona cobria la resta de l'any. Tots els quaderns, amb alguns folis en blanc, ocupaven vora mig centenar de folis, tret del primer, que només en tenia una desena. La mateixa estructura presenta el llibre del justícia de 1466,³² però en aquest cas amb només un quadern per a cada secció, que cobreix el mandat sencer, de gener a desembre. Comença amb la mà de lletres (*Prima manus literarum*), seguida per les reclamacions de deutes, sota l'epígraf de *Quarts*, les obligacions (*Prima manus obligacionum*) i els actes comuns (*Prima manus actium communium*). El llibre fa un total de 202 folis, amb una mitjana de mig centenar per quadern, tot i que el que corresponia als quarts —com en el llibre de 1463— només tenia escrits una desena de folis i el de la mà de lletres en tenia reservats més de vuitanta però només se n'ocupà una setantena. Així doncs, a diferència del cas de 1463, els actes comuns no foren la secció que generà més documentació. Ho foren les lletres, que traduïen a producció documental les relacions fonamentalment econòmiques

30 AMC, Cort del Justícia, c. 15 (1454-1456)-16 (1462-1469). Aquests registres d'obligacions han estat la font per a estudis sobre el crèdit jueu per Magdalena (1988) i Mira (1993) i sobre la immersió dels llauradors en el mercat i la projecció econòmica de la vila en el seu entorn rural per Viciano (2004, 2006, 2013, 2018).

31 AMC, Cort del Justícia, c. 16.

32 AMC, Cort del Justícia, c. 16.

entre la vila i les comarques rurals del nord del regne, d'on procedia i on es dirigia majoritàriament la correspondència del justícia.

Taula 3. Estructura del llibre del justícia de Castelló de la Plana (1456)

	Registres	Mans	Folis
Quarts	161	1	12
Actes comuns	316	1	54
Lletres (execucions)	265	3	113
TOTAL	742	5	179

FONT: Elaboració pròpia a partir de AMC, Cort del Justícia, c. 15.

El llibre de 1456 només presenta tres sèries (taula 3): les reclamacions dels quarts, els actes comuns i les execucions (*manus execucionum*), que eren tot lletres enviades o rebudes pel justícia. Les dues primeres constaven d'una sola mà i la darrera, de tres, de manera que, en conjunt, el judiciari estava format per cinc quaderns que sumaven 179 folis. Tot i que el llibre està relligat amb cobertes de pergami i foliat des del principi fins al final, resulta evident que hi manca la sèrie d'obligacions. Tal com ens ha arribat, aquest judiciari presenta un clar predomini dels actes comuns pel que fa al total de registres (42%), mentre que la major extensió en folis corresponia a les lletres (63 %), que —com hem dit— eren en realitat manaments executoris expeditos o rebuts pel justícia de Castelló en forma de carta, especialment per impagament de censals.³³ Si es detallen els registres dels actes comuns,

33 Les lletres incloïen tant els manaments executoris originalment enviats o rebuts en 1456 com tota la correspondència derivada d'aquests i dels que s'havien enviat o rebut anteriorment i que encara no s'havien resolt, tant sobre obligacions com, sobretot, de censals. Una *lletra executòria* rebuda per un justícia motivava la seua *lletra responsiva* en què informava el remitent de les actuacions dutes a terme (comunicació per mitjà del saig al deutor i lliurament de garanties). En cas de no fer-se efectiu el pagament, el justícia foraster enviava una *lletra de subhastació*, demanant l'inventari i la venda dels béns del deutor, que era contestada amb una *lletra responsiva de subhastació*. I el justícia de la localitat del deutor encara podia enviar una *lletra comminatòria* si es dilatava la venda, que rebia la corresponent resposta: Magdalena (1988: 51-54). Qualsevol incidència en aquest procediment, com les al·legacions que

a fi de poder comparar les seues tipologies documentals amb les dels llibres del segle XIII, es comptabilitzen 207 actuacions processals —des dels clams a les multes i les «altres» tipologies—, que només representaven el 27 % del total, molt lluny, doncs, del pes que havien tingut en els llibres del segle XIII (taula 4). Tanmateix, les disposicions lligades directament al deute i la morositat, incloses en els actes comuns —manaments executoris a veïns de Castelló, inscripció de béns i vendes en subhasta— tenien una presència encara menor, amb 109 casos i un 14% dels registres, la meitat que les actuacions judicials. Ara bé, si als actes comuns referents en especial al crèdit s’hi afegeixen les reclamacions dels quarts (161), que en els llibres del segle XIII quedaven incloses en el terme genèric de *clams*, i els manaments executoris de la sèrie de lletres (265), els registres derivats de la morositat ascendirien a 535, el 72% del total. Més encara: si es considera que bona part de la resta d’actes comuns, incloent-hi les notificacions, s’inscrivien també en causes per deutes —com succeïa al segle XIII, pot admetre’s que almenys les tres quartes parts dels registres del judiciari de 1456 derivarien de la conflictivitat al voltant de la morositat. I encara mancaria la formalització de l’endeutament original en forma d’obligacions i les condemnes per impagament, que constituïen una sèrie absent en el llibre de 1456, però que sens dubte hauria existit. Tenint en compte que als anys seixanta aquesta secció constava d’uns 50 folis que reunien al voltant de 300 registres, pot pensar-se que el judiciari hauria tingut també una mà d’obligacions, de manera que el total se situaria en un miler i els registres relatius al mercat del crèdit superarien els 800, cosa que representaria un 80 % del total, que encara podria acostar-se al 85 % si s’hi afegien —com hem dit— altres actuacions de la sèrie d’actes comuns.

---

podien fer el deutor i el creditor, generava una nova correspondència creuada entre els dos justícies, de manera que aquesta secció del judiciari va esdevenir la majoritària, tant en nombre de registres com de folis.

Taula 4. Tipologia dels actes dels llibres del justícia del segle xv

Tipologies documentals	Castelló 1456	Sueca 1457
Clams	19	
Actes processals	8	
Testimonis	3	
Fermances	3	
Procuradors	2	
Asseguraments	4	
Empares	10	
Caplleutes	6	
Paus	15	
Multes	3	
Pena del quart	161	
Manaments executoris	82	29
Inscripció de béns	18	5
Vendes	9	11
Lletres	265	228
Altres	134	16
TOTAL	742	289

FONT: Elaboració pròpia a partir de AMC, Cort del Justícia, c. 15 i Ferrando i Rangel (2011).

Aquesta hegemonia del deute i de la morositat en els llibres del justícia del segle xv es confirma en poblacions de caràcter més rural que Castelló situades fora del domini reial. Era el cas de Sueca, un lloc de l'orde de Montesa que a mitjan segle xv comptava amb uns 200 focs, la tercera part de la vila de la Plana.³⁴ El llibre del justícia de Sueca de 1457 permet confirmar que el volum de registres i les tipologies documentals eren similars a les del cas castellanenc. Val a dir que, tal com ens ha arribat, el judiciari de Sueca està incomplet. Consta de cinc quaderns, tres mans de *letres*, *cures e altres actes e*

34 Sobre aquesta comunitat rural, Furió (1982) i, en especial sobre l'endeutament censalista estudiat a partir dels manaments executoris del justícia, Furió, García Marsilla, Mira, Vercher i Viciano (1993).

enamentaments i dues d'*execucions, ofertes, demandes e altres actes*, amb un total de 221 folis (Fernando i Rangel 2011). En la primera sèrie predominen les lletres amb el 94 % dels 242 registres d'aquestes mans i un 78 % de tot el judiciari. La resta consistien en actuacions sobre cures, almoines i herències que eren objecte de diversos plets sovint motivats per la reclamació de deutes. De fet, la immensa majoria de les cartes, 206, que representaven el 90 %, eren manaments executoris enviats o rebuts pel justícia de Sueca, sobretot de censals impagats, així com la correspondència derivada de tot el procediment que culminava amb la venda judicial dels béns del deutor. Precisament, la segona sèrie, la d'*execucions*, contenia els manaments executoris de deutes reclamats per un creditor de Sueca a un altre veí i que, per tant, es notificaven a través del saig, sense haver de recórrer a la correspondència. Aquestes actuacions representaven el 60 % dels registres d'aquesta secció, mentre que la resta es repartia entre vendes i inventaris de béns embargats als deutors. Tret d'una minoria de lletres que no estaven directament relacionades amb el deute, pràcticament la totalitat dels actes de les dues seccions conservades es derivaven de l'endeutament, és a dir, que representaven més del 85 % dels registres del judiciari.³⁵

Taula 5. Estructura del llibre del justícia de Sueca (1457)

	Registres	Mans	Folis
Lletres, cures i altres	242	3	148
Execucions i altres	47	2	73
TOTAL	289	5	221

FONT: Elaboració pròpia a partir de Ferrando i Rangel (2011).

La qüestió que es planteja com és com podia afectar a aquesta hegemonia del deute i la morositat el fet que el llibre estigués

35 Les 206 lletres derivades de la morositat, juntament amb els manaments executoris que no es notificaven per carta, les inscripcions de béns i les vendes sumaven 251 registres, el 86 % dels 289 de comptabilitzats per a tot el llibre.

incomplet. En efecte, les tres mans de la primera sèrie cobreixen tot el mandat del justícia, però la segona, d'execucions, només inclou la tercera i la quarta mà, des d'agost fins a desembre, de manera que manquen les dues primeres. També és raonable pensar que el judiciari original contindria una secció destinada a les obligacions i una altra per als actes comuns. La incorporació de les dues mans d'execucions que falten, podria afegir-hi, d'acord amb la mà completa coneguda, uns 80 registres addicionals, mentre que les obligacions i els actes comuns, ponderant les dades de Castelló de 1456, podrien estimar-se al voltant de dos centenars per cada sèrie.³⁶ D'aquesta manera, les actuacions vinculades directament amb el deute i les seues reclamacions representarien un 70 % dels registres, i encara podrien acostar-se al 75 % si considerem —una volta més— que una gran part dels actes comuns, més enllà de les execucions, també correspondrien a procediments —com ara clams, declaracions, fermances— de causes motivades per la morositat.

L'ENDEUTAMENT COM A MOTOR DE LES TRANSFORMACIONS DELS LLIBRES DEL JUSTÍCIA

La comparació entre els llibres del justícia del segle XIII i els de mitjan segle XV permet constatar el procés d'augment del nombre d'actuacions registrades i de les dimensions materials dels volums. Es va passar de dos o tres centenars d'actes documentats per a Alcoi i Cocentaina als anys seixanta del segle XIII a una quantitat que pot

---

36 Tenint en compte que el nombre de lletres de Sueca era el 86 % de les de Castelló, si apliquem aquesta proporció als actes comuns (no lligats al deute) i a les obligacions de Castelló (207 i 300 registres respectivament), l'estimació per a Sueca seria de 178 i 258, és a dir, al voltant de 200 registres per cada sèrie. Si es pren, amb totes les cauteles, aquest valor, les actuacions derivades de l'endeutament i la morositat —251 de documentades més les estimades: 80 d'execucions i 200 d'obligacions— ascendirien a 531, mentre que els actes comuns estimats (200) i els 38 de documentats (22 lletres i 16 de diversos) sumarien 238 registres, de manera que el deute hauria motivat el 69% dels 769 actes del justícia de Sueca. Per bé que l'aproximació és grollera i les xifres merament indicatives, pot pensar-se que la restitució de les mans que falten matisaria, evidentment, l'hegemonia de l'endeutament documentada en el judiciari conservat, però no esborraria el pes determinant que tenia en la producció documental de la cort del justícia.

estimar-se en un miler en el judiciari de Castelló (1456) i uns set-cents en el de Sueca (1457). De la mateixa manera, el volum dels llibres augmentà de mig centenar a més dos-cents folis, cosa que reflectia tant el nivell demogràfic d'aquestes poblacions com, especialment, la seua complexitat social i econòmica, que donava lloc a les actuacions registrades en els judicaris.³⁷ Aquest creixement dels llibres, però, no fou merament quantitatiu, sinó que també guanyaren complexitat, en separar-se dels *actes comuns* algunes seccions especialitzades, sens dubte per a facilitar l'ordenació i, per tant, la consulta de la memòria administrativa. Els llibres del segle XIII tenien un caràcter indiferenciat, en què qualsevol tipus d'actuació era anotada en un ordre cronològic, sense cap altre recurs per a poder recuperar la informació. En canvi, els judicaris del segle XV estaven ja estructurats en diverses seccions especialitzades, que havien anat separant dels *actes comuns*. Resulta significatiu que la majoria d'aquestes noves sèries estiguessen relacionades directament amb el deute: obligacions, penes del quart i execucions de béns.³⁸ Fins i tot l'apartat dedicat a les lletres, en realitat, contenia bàsicament manaments executoris i disposicions relatives a la persecució de la morositat.

El pes creixent de l'endeutament en els llibres de la cort, fins al punt d'haver esdevingut hegemònic a mitjan segle XV, estava en la base d'aquestes transformacions. El primer impacte del deute es produí en el pas del segle XIII al XIV, quan a Cocentaina apareixen les primeres sèries del judiciari dedicades a les obligacions i condemnes. En aquesta època foren les obligacions, registrades tant pels notaris com pel justícia, la forma de crèdit quotidià per a la majoria de la població (García Marsilla 2002: 85-100). L'expansió d'aquest mercat, molt vinculat al consum, va incidir en els registres de la cort en forma tant d'obligacions originals com de reclamacions, amb totes les actuacions que se'n derivaven fins a arribar a la venda judicial de béns. Ara bé, sens dubte, la resolució dels deutes impagats es va veure agilitzada pel fet que les obligacions

---

37 Cal dir que el nombre de folis encara seria superior, atès que els llibres estaven incomplets.

38 Altres sèries documentades al segle XV, com les de *tuteles e cures* a Castelló (AMC, Cort del Justícia, c. 11, 1435-1436) o les de *clams* a Sueca editats per Ferrando i Rangel (2011: 13) no sembla que hagen tingut la continuïtat de les vinculades al deute.

es registrassen en una secció a banda, de manera que els creditors podien recolzar les seues demandes amb una ràpida localització del contracte, per part del justícia, en el llibre de la cort.³⁹

La segona onada del deute fou protagonitzada per un nou tipus de contracte: el censal (Furió 1993). Des de les darreries del segle XIV aquesta nova modalitat de crèdit s'havia anat difonent entre tots els sectors socials, fins al punt que havia suscitat la preocupació dels moralistes (García Marsilla 2002: 363-373). A diferència de les obligacions, que solien tenir un valor econòmic modest i que vencien en un termini estipulat, els censals aportaven als deutors capitals de més volum —uns centenars de sous entre la pagesia— a canvi de satisfer una pensió anual al creditor mentre no es retornàs la suma cedida. En la pràctica, els censals esdevenien una font d'ingressos perpètua per als censalistes i, de fet, no estaven interessats en la restitució del capital sinó l'adquisició de rendes. Ara bé, els contractes dels censals —el carregament original— no s'escripturaven davant el justícia sinó en els protocols notarials. L'impacte que tingué el crèdit censalista en la pràctica administrativa de la cort es derivava de les reclamacions de pensions impagades. El procediment iniciat amb el *clam* del creditor no diferia gaire del que s'aplicava en el cas de les obligacions. La diferència raïa en el fet que la majoria de les reclamacions de pensions censalistes no eren locals, sinó que s'expedien o es rebien de fora de la vila, cosa que va contribuir decisivament al creixement de la correspondència fins a esdevenir una secció separada dels *actes comuns*.

En el cas de Castelló, una població de trets urbans que projectava la seua influència econòmica cap a les comarques del nord del país, la majoria d'aquestes lletres es trametien a l'exterior, ja que els creditors solien ser veïns de la vila.⁴⁰ A Sueca, un lloc més rural, es donava el

39 En algunes viles de Catalunya, els llibres de les corts dels batlles jurisdiccionals, els oficials amb competències semblants a les dels justícies, també experimentaren un procés d'especialització en seccions vinculades al deute en les primeres dècades del segle XIV: una d'obligacions —en què no sols constava el registre original sinó també els procediments judicials derivats de les reclamacions— i una altra de lletres, relacionades amb l'administració de la cort i la senyoria (Sales, 2010, 2019).

40 Entre 1416 i 1498, a partir d'una documentació sovint fragmentària, es documenten 284 lletres que contenien manaments executoris originals de censals —sense comptar les reclamacions d'obligacions ni, sobretot, la

fenomen invers: els creditors, majoritàriament forasters, acudien a reclamar les pensions impagades davant el justícia de la seua localitat i aquest escrivia al justícia de Sueca perquè fes arribar el manament executori al seu veí deutor.⁴¹ D'aquesta manera, es generava una abundant correspondència entre els dos justícies, ja que el foraster era informat de les actuacions que s'anaven duent a terme fins que el deutor pagava o es venien els seus béns. Al capdavant, darrere la inflació de la secció de lletres, hi havia el fet que el censal era una forma de crèdit de major radi geogràfic que les obligacions. D'entrada, perquè els capitals prestats no sempre es trobaven en una comunitat rural i calia cercar-los fora, en viles més urbanes. Però també perquè el caràcter perpetu de les rendes censalistes afavoria la seua transmissió a altres creditors —en el mercat secundari del deute o per herències— i la dispersió geogràfica dels perceptors i possibles reclamants davant els justícies.

L'endeutament i, sobretot, la morositat van ser el motor, o almenys un factor determinant, de les transformacions que van experimentar els llibres de la cort del justícia entre els segles XIII i XIV, tant per la quantitat d'actuacions registrades com per l'especialització en seccions que es desglossaven dels *actes comuns*. En altres institucions com l'administració de la mateixa ciutat de València, la gestió del deute censalista va provocar a l'inici del segle XV modificacions de gran abast, com la creació de les clavaries dels censals i del quitament, escindides de la clavaria comuna, amb els llibres de comptes corresponents (Cruselles 2017: 135). En el cas dels justícies, no es tractava d'administrar un deute propi sinó de registrar i, sobretot, de gestionar les reclamacions presentades davant la seua cort; però les innovacions en l'organització material dels judicials se situaven en el mateix procés de desenvolupament burocràtic que va afectar les

---

nombrosa correspondència derivada dels procediments executius—, el 83 % (237) de les quals havien estat trameses pel justícia de Castelló fora de la vila: Viciano (2008: 208-210).

41 En el cas de Sueca coneixem els manaments executoris de censals dirigits contra els veïns del lloc, 859 per al període 1485-1515, el 60 % (522) dels quals procedien de València i altres poblacions. No sabem quants manaments va enviar el justícia de Sueca a deutors forasters, però amb tota seguretat no superarien els adreçats als mateixos veïns (347): Furió, García Marsilla, Mira, Vercher, Viciano (1993: 151), Viciano (2008: 208-210).

institucions municipals, tant sota la pressió de les demandes fiscals de la Corona i del deute públic que se'n derivava (Furió 1999), com pel volum creixent de l'endeutament privat.

BIBLIOGRAFIA

- BARRIO BARRIO, Juan Antonio (1994-1995): «Lo marginal y lo público en Orihuela a través de la acción punitiva del Justicia Criminal, 1416-1458», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 10: 81-98.
- COLON, Germà i GARCÍA, Arcadi (1980): *Furs de València*, Barcelona, Editorial Barcino, vol. 1.
- CRUELLES GÓMEZ, Enrique (2017): «Las sociedades arrendatarias de los impuestos municipales de Valencia (1410-1450)», *Medievalismo*, 27: 133-158.
- DIÉGUEZ SEGUÍ, Maria Àngels (2001): *El Llibre de Cort de Justícia de València (1279-1321): estudi lingüístic*, València-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DIÉGUEZ SEGUÍ, Maria Àngels (2002): *Clams i crims en la València medieval segons el Llibre de Cort de Justícia (1279-1321)*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- FEBRER ROMAGUERA, Manuel Vicente (1995): «Tablas de cambio privadas y operaciones bancarias en la Valencia medieval», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 65: 809-836.
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa (1987): «La Batlia General de la part del regne de València dellà Xixona», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*, 6: 279-310.
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa (1990): *Organització i defensa d'un territori fronterer. La governació d'Oriola en el segle XIV*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals.
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa (1992-1993): «El justícia a les viles de la governació d'Oriola (s. XIV)», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*, 9: 219-240.
- FURIÓ, Antoni (1982): *Camperols del País Valencià. Sueca, una comunitat rural a la tardor de l'Edat Mitjana*, València, Diputació de València.

- FURIÓ, Antoni (1993): «Crédito y endeudamiento. El censal en la sociedad rural valenciana (siglos XIV-XV)», dins SERRANO MARTÍN, Eliseo i SARASA SÁNCHEZ, Esteban (coord.), *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (ss. XII-XIX)*, Saragossa, Diputación de Zaragoza-Institución Fernando el Católico, vol. 1: 501-534.
- FURIÓ, Antoni (1999): «Deuda Pública e intereses privados. Finanzas y fiscalidad municipales en la Corona de Aragón», *Edad Media. Revista de Historia*, 2: 35-80.
- FURIÓ, Antoni (2005): «Le crédit dans les registres notariaux de la région de Valence au bas Moyen Âge», *Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Âge*, 117: 407-440.
- FURIÓ, Antoni (2006): «Crédit, endettement et justice: prêteurs et débiteurs devant le juge dans le royaume de Valence (XIIIe-XVe siècle)», dins CLAUSTRE, Julie (dir.), *La dette et le juge. Juridiction gracieuse et juridiction contentieuse du XIIIe au XVe siècle (France, Italie, Espagne, Angleterre, Empire)*, Paris, Éditions de la Sorbonne: 19-53.
- FURIÓ, Antoni (2021): «Rents instead of land. Credit and peasant indebtedness in late medieval Mediterranean Iberia: the kingdom of Valencia», *Continuity and Change*, 36: 177-209.
- FURIÓ, Antoni, GARCÍA MARSILLA, Juan Vicente, MIRA, Antonio José, VERCHER, Salvador i VICIANO, Pau (1993): «Endeutament i morositat en una comunitat rural. El censal a Sueca a finals del segle XV», dins *Actes de la V Assemblea d'història de la Ribera (Almussafes 1988)*, Almussafes, Ajuntament d'Almussafes: 119-166.
- GARCÍA MARSILLA, Juan Vicente (2002): *Vivir a crédito en la Valencia medieval. De los orígenes des sistema censal al endeudamiento del municipio*, València, PUV.
- GARCIA-OLIVER, Ferran (2003): *La vall de les sis mesquites. El treball i la vida a la Valldigna medieval*, 2a ed., València, PUV.
- GUAL CAMARENA, Miguel (1949): «Mudéjares valencianos. Aportaciones para su estudio», *Saitabi*, 7 (33-34): 165-199.
- GUINOT RODRÍGUEZ, Enric (1994-1995): «Sobre la activitat del Justícia a un menut poble valencià d'inicis del segle XV: Xixona (1413)», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 10: 63-80.
- INSA RIBELLES, María Dolores (1985): «La justicia municipal en el condado de Cocentaina durante el siglo XVI: problemas jurisdiccionales», dins SÁEZ, Emilio, SEGURA GRAÍÑO, Cristina i CANTERA

- MONTENEGRO, Margarita (eds.), *La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XVI*, Madrid, Universidad Complutense, II: 1645-1659.
- LALINDE ABADÍA, Jesús (1963): *La Gobernación General en la Corona de Aragón*, Saragossa, Institución Fernán de el Católico.
- LALINDE ABADÍA, Jesús (1967): «El Curia o Cort. Una magistratura medieval mediterránea», *Anuario de Estudios Medievales*, 4: 169-297.
- LLIBRER ESCRIG, Josep Antoni (2013): «Artesanos ante la justicia. La organización de la industria textil medieval a través de la documentación judicial: el ejemplo contestano (1470-1492)», *Historia. Instituciones. Documentos*, 40: 123-151.
- LLIBRER ESCRIG, Josep Antoni (2014): *Industria textil y crecimiento regional: la Vall d'Albaida y el Comtat en el siglo XV*, València, Universitat de València.
- LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos (2003): «La Corona y las jurisdicciones señoriales en el Reino de Valencia durante el reinado del Magnánimo», *En la España Medieval*, 26: 127-166.
- LÓPEZ SERRANO, Sergio (2017): *La corte de justicia de Alcoy durante el reinado de Alfonso V el Magnánimo (1416-1458)*, tesi doctoral inèdita, Alacant, Universitat d'Alacant.
- MAGDALENA NOM DE DÉU, José Ramón (1988): *Judíos y cristianos ante la «Cort del Justicia» de Castellón*, Castelló de la Plana, Diputació de Castelló.
- MEYERSON, Mark D. (1994): *Els musulmans de València en l'època de Ferran i Isabel. Entre la coexistència i la croada*, València, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.
- MIRA JÓDAR, Antonio José (1993): «Els diners dels jueus. Activitats econòmiques d'una família hebrea al món rural valencià», *Revista d'Història Medieval*, 4: 101-126.
- MIRA JÓDAR, Antonio José (2005): *Entre la renta y el impuesto. Fiscalidad, finanzas y crecimiento económico en las villas reales del sur valenciano (siglos XIV-XVI)*, València, PUV.
- MORA CAÑADA, Adela (1994): «La organización del patrimonio real valenciano bajo Fernando el Católico(1489-1493)», dins GUTIÉRREZ CALVO, María Dolores i PÉREZ-BUSTAMANTE, Rogelio (eds.), *Estudios de historia del derecho europeo. Homenaje al P. G. Martínez Díez*, Madrid, Universidad Complutense, vol. 3: 183-203.

- NARBONA VIZCAÍNO, Rafael (1986): «El Justicia Criminal. Una corte medieval valenciana, un procedimiento judicial», *Estudis Castellonecs*, 3: 287-310.
- NARBONA VIZCAÍNO, Rafael (1990): *Malhechores, violencia y justicia ciudadana en Valencia bajomedieval (1360-1399)*, València, Ajuntament de València.
- NARBONA VIZCAÍNO, Rafael (1992): *Pueblo, poder y sexo. Valencia medieval (1306-1420)*, València, Diputació de València.
- NARBONA VIZCAÍNO, Rafael (2012-2014): «La justicia municipal en el Reino de Valencia (ss. XIII-XV)», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*, 18: 347-357.
- NAVARRO REIG, Joaquín (1982): «El justicia, los jurados y otros cargos municipales de la Villa de Cocentaina (1269-1295)», *Revista del Instituto de Estudios Alicantinos*, 36: 135-157.
- PÉREZ GARCÍA, Pablo (1987): «Origen y configuración de una magistratura urbana de la Valencia foral: El justicia criminal», *Estudis*, 13: 21-73.
- PÉREZ GARCÍA, Pablo (1990): *La comparsa de los malhechores. Un ensayo sobre la criminalidad y la justicia urbana en la Valencia preagermanada (1479-1518)*, València, Diputació de València.
- PÉREZ GARCÍA, Pablo (1991): *El Justicia Criminal de Valencia (1479-1707). Una magistratura urbana ante la consolidación del absolutismo*, València, Diputació de València.
- PILES ROS, Leopoldo (1970): *Estudio documental sobre el Bayle General de Valencia, su autoridad y jurisdicción*, València, Institución Alfonso el Magnánimo.
- ROCA TRAVER, Francisco A. (1952): *Ordenaciones municipales de Castellón de la Plana durante la Baja Edad Media*, València, Institución Alfonso el Magnánimo.
- ROCA TRAVER, Francisco A. (1952): «Un siglo de vida mudéjar en la Valencia medieval (1238-1338)», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, v: 115-208.
- ROCA TRAVER, Francisco A. (1970): *El justicia de Valencia, 1238-1321*, València, Ajuntament de València.
- SALES FAVÀ, Lluís (2010): «Los libros de la corte del baile: fuente para el estudio de las élites urbanas y sus actividades financieras en el noroeste catalán (siglos XIV-XV)», dins COLLANTES DE TERÁN, Antonio i BONACHÍA, Juan

- Antonio (ed.), *Fuentes para el estudio del negocio fiscal y financiero en los reinos hispánicos (siglos XIV-XV)*, Madrid, Ministerio de Hacienda: 249-266.
- SALES FAVÀ, Lluís (2019): *La jurisdicció a Sabadell a la baixa edat mitjana. Edició i estudi d'un llibre de la cort del batlle (1401-1404)*, Girona, Documenta Universitaria - Associació d'Història Rural.
- SÁNCHEZ ADELL, José (ed.) (1993): *El llibre de privilegis de Castelló de la Plana, 1245-1470*, Castelló de la Plana, Ajuntament de Castelló de la Plana.
- TOMÁS BOTELLA, Bernardo (2013): *El condado de Dénia en tiempos de Alfonso el Viejo. Rentas y poder señorial*, València, PUV.
- TORRÓ, Josep (1992): *La formació d'un espai feudal. Alcoi de 1245 a 1305*, València, Diputació de València.
- TORRÓ, Josep (ed.) (2009a): *Llibre de la Cort del Justícia de Cocentaina (1269-1290)*, València, PUV.
- TORRÓ, Josep (ed.) (2009b): *Llibre de la Cort del Justícia de Cocentaina (1294-1295)*, València, PUV.
- VICIANO, Pau (2004): «Marché du crédit et structuration de l'espace rural. Le Pays Valencien au XVe siècle», *Histoire & Sociétés Rurales*, 21: 11-38.
- VICIANO, Pau (2005): «Violencia y sociedad en una villa medieval. Castellón de la Plana en el siglo XV», *Hispania. Revista Española de Historia*, 66 (224): 851-882.
- VICIANO, Pau (2006): «El mercat d'animals de treball en una vila valenciana del segle XV», *Recerques. Història, Economia i Cultura*, 52-53: 141-159.
- VICIANO, Pau (2008): *Regir la cosa pública. Prohoms i poder local a la vila de Castelló (segles XIV-XV)*, València, PUV.
- VICIANO, Pau (2013): «Endeudarse para consumir e invertir. La función económica de las obligaciones en una villa rural valenciana (Castellón de la Plana en 1499)», *Historia Agraria. Revista de Agricultura e Historia Rural*, 61, 2013: 13-44.
- VICIANO, Pau (2018): «Mercado cerealista, crédito a corto plazo y desigualdad económica en el reino de Valencia. Las villas de Cocentaina y Castellón en el siglo XV», *Hispania. Revista Española de Historia*, 78, (258): 103-137.

EL REGISTRO DOCUMENTAL DE LAS CORTES JUDICIALES LOCALES EN EL ARAGÓN BAJOMEDIEVAL

Guillermo Tomás Faci
Archivo de la Corona de Aragón

INTRODUCCIÓN¹

La justicia era un aspecto crucial de la vida en sociedad en el Aragón medieval (no más que en cualquier otro territorio europeo de la época) y concentraba las expectativas que el grueso de la población tenía depositadas en aquellos poderes sociales que decían tener un

---

1 Esta investigación se ha llevado a cabo dentro del plan de trabajo del Grupo de Referencia CEMA (HR20_20R, Gobierno de Aragón) y forma parte, igualmente, de las actividades desarrolladas en el marco del proyecto de investigación DECA (PGC2018-097683-B100, Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades). Los archivos utilizados en este trabajo se citan mediante las siguientes siglas: ACA = Archivo de la Corona de Aragón (Barcelona), AHPHU = Archivo Histórico Provincial de Huesca, AHPT = Archivo Histórico Provincial de Teruel, AHPZ = Archivo Histórico Provincial de Zaragoza, AHPNZ = Archivo Histórico de Protocolos Notariales de Zaragoza, AMA = Archivo Municipal de Almudévar, AMC = Archivo del Monasterio de Nuestra Señora de la Gloria de Casbas (depositado en la diócesis de Huesca), AMS = Archivo del Monasterio de Sigüenza (Villanueva de Sigüenza), APNLDG = Archivo de Protocolos Notariales de La Almunia de Doña Godina, BC = Biblioteca de Catalunya (Barcelona). La mayoría de los fondos aragoneses se ha consultado en red a través del portal *DARA. Documentos y Archivos de Aragón*.

carácter *público*. A pesar de ello, se trata de una problemática no muy frecuentada por la historiografía de la Edad Media, poco en el caso del reino de Aragón y poquísimos cuando nos desplazamos a sus áreas rurales, por la simple razón de que las fuentes son escasas y dispersas. Y, en la intersección de esas dos afirmaciones, se encuentran las cuestiones que abordo en este artículo, esto es, la producción del registro documental de las instituciones judiciales aragonesas y su conservación archivística.

La bibliografía sobre la justicia en Aragón durante el periodo foral incluye bastantes contribuciones sobre aspectos concretos, estudios basados en fuentes judiciales o ediciones de estas últimas, mientras que escasean las síntesis. Las contribuciones más abundantes corresponden a Martine Charageat, quien ha analizado en los últimos años cuestiones como la venganza, los pleitos matrimoniales, la pena de muerte o el asesamiento jurídico (Charageat 2007, 2011, 2014, 2015); asimismo, son notables los estudios de M.ª Carmen García Herrero sobre el arbitraje (1995), de M.ª Teresa Iranzo Muñio sobre la justicia urbana de Zaragoza en el siglo XII (1993) y de Huesca (2005: 174-186) o la monografía de Manuel Gómez de Valenzuela sobre derecho penal (2019). La figura del Justicia de Aragón también ha merecido atención, en parte motivada por su relevancia simbólica y real en el ordenamiento político del reino, a pesar de lo cual su funcionamiento ordinario sigue siendo mal conocido (Morales 2006 y Sarasa 2009).

Andrés Giménez Soler publicó en 1901 uno de los escasos intentos de describir sintéticamente el sistema judicial de la Corona de Aragón en la Edad Media. Al abordar lo que sucedía en el reino aragonés, destacó que, en mayor medida que en Cataluña o Valencia, la variabilidad imperaba, con frases como: *al salir de Cataluña y entrar en una de sus regiones hermanas a esa uniformidad sustituye la más pintoresca variedad o es imposible reducir a sistema aquella organización* (Giménez 1901: 42-43). Ahora bien, aunque sea sencillo extraer esa sensación cuando se penetra en esta materia, tampoco es difícil encontrar los elementos que jerarquizaban y dotaban de coherencia ese sistema de apariencia caótica. Esa visión negativa y un tanto prejuiciosa de Giménez Soler se opone al hecho evidente de que, para los aragoneses del periodo foral, era un sistema inteligible, donde sabían bien a qué instancias debían recurrir para reclamar justicia

y, de hecho, lo hacían con una frecuencia que denota la expectativa de obtenerla. Al fin y al cabo, la constante conflictividad en materia jurisdiccional que se atestigua, más que un síntoma de desbarajuste o caos, parece remitir a la importancia que todos los niveles de la sociedad política concedían a este asunto.

El objetivo de estas páginas es presentar y analizar el tipo de documentación seriada que nos han legado las cortes jurisdiccionales aragonesas, y más concretamente las del ámbito rural, que se cuentan entre las peor conocidas. Para conseguirlo, me ha parecido conveniente comenzar por una rápida presentación del sistema judicial y sus fuentes escritas, para después centrarme en los tribunales locales y en una tipología textual concreta que algunos de estos produjeron: los *libros de la corte del justicia*; por último, describiré el tipo de documentos que aparecen con más frecuencia en estos volúmenes.

EL SISTEMA JUDICIAL ARAGONÉS

La justicia del reino de Aragón adquirió en el siglo XIII los rasgos que, más o menos, la definieron durante el periodo foral (Giménez 1901 y Laliena 2010: 73-80). Se construyó como resultado de la suma de varios sistemas que se conformaron en virtud de los diversos fueros y costumbres de carácter local vigentes en las diferentes comarcas del reino desde los siglos XI-XII (Jaca, Huesca, Ejea, Borja, Zaragoza, etcétera), que compartían un fondo común pues, en última instancia, todos bebían del corpus legal jaqués, con la excepción de Teruel y Albarracín, donde existía una legislación propia que hundía sus raíces en el modelo castellano de Sepúlveda y que se mantuvo hasta finales del siglo XVI. Esa constelación de sistemas autónomos fue cohesionada y armonizada en el doscientos gracias a la acción política conjunta de la monarquía y las Cortes: en 1247 se aprobó una legislación común que anuló progresivamente las costumbres locales (con la salvedad turolense ya mencionada); y a lo largo de varios hitos (1265, 1283, 1348), se instituyó un juez de última instancia —el Justicia de Aragón— que jerarquizaba el sistema.

Para describir este entramado de tribunales, nos servirá como guía un informe elaborado hacia 1340, encuadrado al final de un

registro del Archivo de la Corona de Aragón, donde se enumeran todos los oficiales dependientes del rey que actuaban dentro del reino.² En total se mencionan 224 cargos (el deterioro del manuscrito sugiere que en origen eran algunos más), y justo la mitad de ellos tienen un carácter judicial: 65 justicias (incluyo entre ellos a dos *zalmedinas*, cuatro *jueces* y diez *alcaldes*, denominaciones propias de ciertas comarcas y localidades) y 47 escribanos que trabajaban para ellos. Obviamente, los señoríos nobiliarios y eclesiásticos quedaban fuera del listado, pero sabemos que este sistema se extendía por sus dominios.

El primer oficial que figuraba en el listado, como no podía ser de otro modo, era el Justicia de Aragón, que funcionaba como un tribunal de última instancia para todos los aragoneses, con la salvedad de los vasallos de señorío laico que, en principio, no podían apelar a él (Giménez 1901: 25-37, Morales 2006 y Sarasa 2009). Sus funciones se definieron, en primer lugar, en los fueros aprobados en Ejea de los Caballeros en 1265, donde se le atribuyeron competencias en los conflictos que enfrentaban la monarquía con sus vasallos (de allí el rol de *mediador* que se le ha atribuido abusivamente desde el siglo XIX), y, sobre todo, en las Cortes de 1348 que siguieron la insurrección unionista, cuando se consolidó como intérprete de los Fueros. Desde aquel momento, esta corte se convirtió en una instancia judicial omnipresente en la vida social del reino, como lo prueba el hecho de que los archivos locales estén plagados de documentos producidos en ella (en su mayor parte, firmas de derecho y confirmaciones de privilegios).³ A pesar de la enorme importancia de este magistrado, no puede olvidarse que el rey nunca dejó de ser la principal fuente de justicia, lo cual no se manifestaba tanto en su participación directa en los juicios (esto es inusual desde el siglo XIII) como en el constante nombramiento de jueces delegados por su parte, inhibiendo así los tribunales competentes (Giménez 1901: 7-17).

---

2 ACA, Cancillería, reg. 287, ff. 197r-211v. Se edita y analiza en Martínez Ferrando (1944).

3 La Letra intimada que el ex-Justicia de Aragón Juan Jiménez Cerdán escribió en 1435 alude expresamente a este hecho: *los advogados, por razón de aquellos [en alusión a los Fueros de 1348], aducen la mayor partida de los feytos del regno a la cort del Justicia de Aragón.*

Por debajo del Justicia de Aragón, se encontraba una serie de justicias asentados en las ciudades y principales villas del reino (Zaragoza, Huesca, Tarazona, Jaca, Barbastro, Daroca, Calatayud, Teruel, Borja, Ejea) que, desde comienzos del siglo XIII, se convirtieron en tribunales competentes no solo en las cuestiones locales de esas localidades, sino también en las apelaciones y causas de cierta gravedad que procedían de los distritos circundantes (Tomás y Laliena 2020: I, 40). En origen su nombramiento solía corresponder al rey, pero fue generalmente transferido —total o parcialmente— a las propias oligarquías urbanas en virtud de privilegios reales. La proyección territorial de esos magistrados hizo de ellos un elemento esencial del dominio que las elites ciudadanas ejercían sobre la población rural, tal como se demostró con virulencia en los conflictos que enfrentaron las comunidades de aldeas del sur de Aragón con los *jueces* de Calatayud, Daroca y Teruel a causa de la jurisdicción que estos afirmaban tener sobre aquellas (Gargallo 1984 y Corral 1987: 90-92). A título comparativo con el caso de Cataluña, cabe destacar que, frente a los vegueres catalanes, los sobrejunteros aragoneses prácticamente no tenían atribuciones judiciales, que —como hemos visto— correspondían a los justicias urbanos.

En el escalón inferior podemos ubicar los restantes 50 justicias que se mencionaron en el informe de 1340 (y otros muchos que, al estar en los señoríos de la nobleza o la Iglesia no se apuntaron). Su alcance territorial era diferente según la región de Aragón: en las áreas con hábitat agrupado, como el valle del Ebro o las Cinco Villas, solía existir uno en cada localidad de una cierta importancia (así, los había en pueblos como Sariñena, Rueda de Jalón, Tauste, Alcaine o Tamarite de Litera, por mencionar algunos ejemplos); en el mosaico aldeano del tercio septentrional del reino los justicias actuaban más bien en el marco de valles (es el caso de los de Ansó, Echo, Tena o Broto) o incluso en distritos más o menos convencionales (como el de Serrablo, un amplio conjunto de aldeas de la cuenca del río Gállego, o el que agrupaba varios pequeños valles del Sobrarbe).

Las atribuciones de estos justicias locales no son fáciles de precisar, desde el momento en que no se definen en los textos normativos y nos debemos basar en los registros de sus acciones que, como veremos, son escasos. En general, sus funciones estaban centradas en cuestiones internas como la gestión de los embargos (generalmente

siguiendo órdenes de instancias superiores), los conflictos entre vecinos en torno a propiedades y derechos de uso, la tutorización de menores, o los conflictos en torno a matrimonios o herencias; por el contrario, las cuestiones de cierta gravedad debían de desviarse automáticamente a los jueces urbanos.⁴ Los justicias locales también tenían un notable papel político en la comunidad rural, paralelo al de los *bailes* en Cataluña: presidían las reuniones del concejo y se encargaban de mantener el orden público.⁵

LA DOCUMENTACIÓN SERIADA DE LAS CORTES JUDICIALES

Para tratar este asunto, seguiré los tres escalones que he definido en el punto anterior, si bien me centraré en el que se refiere a las cortes judiciales de carácter local. De manera general, la documentación judicial en Aragón es escasa en comparación con los otros territorios de la Corona de Aragón, un hecho que hunde sus raíces, como vamos a ver, en la combinación de formas de producción documental, de prácticas archivísticas y de los azares de conservación.

Los azares de la conservación son el principal motivo de la escasez de documentación producida por el nivel superior del sistema judicial, es decir, por el Justicia de Aragón. Es bien conocido que las Casas del Reino, donde estaban los archivos de las principales instituciones

---

4 En relación con los embargos, es interesante el caso de Almodévar. En el archivo municipal de esta localidad se atestiguan numerosas actuaciones del juez de la ciudad de Huesca y del Justicia de Aragón. Por el contrario, más allá de presidir las reuniones del concejo, el de la villa solo se menciona un privilegio en el que se ratifica que él custodiaría los embargos y prisioneros que las instancias políticas o judiciales superiores ordenasen (AMA, carp. 6, núm. 56).

5 En el condado de Ribagorza, en la frontera con Cataluña, el reparto de funciones entre bailes y justicias era diferente y se hallaba, como en otras cuestiones, a medio camino entre Aragón y el principado. Existía un solo justicia para toda la comarca, que tuvo su asiento sucesivamente en las villas de Graus y Benabarre, el cual veía las causas de acuerdo con los Fueros de Aragón. En los pueblos que se regían por esa normativa —la inmensa mayoría— existía un *baile* sin atribuciones judiciales, que presidía el concejo y servía de intermediario señorial. Las villas de Arén y Montañana, por el contrario, se gobernaban por las *Constitucions* catalanas y sus respectivos bailes, a diferencia de lo que se observa en el resto del territorio, sí que actuaban como jueces ordinarios.

aragonesas anteriores a la Nueva Planta, ardieron en 1809 y, así como de la Diputación del General se salvó una parte importante de sus fondos, los del Justicia, la bailía general y la cancellería no corrieron la misma suerte (Navarro 2000, 2004). De la quema se salvaron un millar de procesos judiciales y, lo más interesante, medio centenar de registros (enteros o fragmentarios) que hoy se reparten entre el Archivo Histórico Provincial de Zaragoza y el de la Diputación Provincial de la misma ciudad (Ximénez de Embún 1992 y Iranzo 2012). Estos volúmenes arrancan a comienzos del siglo xv y se pueden agrupar en cuatro series: *Libros de la corte del justicia*, *Emparas*, *Ejecutorias* y *Causas*.⁶ Aparte de este fondo, se debe destacar la notable serie de 274 procesos de infanzonía del s. xiv producidos en la corte del Justicia de Aragón y conservados en el Archivo de la Corona de Aragón, a donde se remitieron para que se expidiese el privilegio correspondiente (Conde 1999: 319-320).

Cuando descendemos a los archivos judiciales urbanos —cuyas competencias, como hemos visto, se extendían al ámbito rural colindante— el panorama es algo más halagüeño: los municipales de Zaragoza, Huesca, Teruel, Jaca o Daroca nos han transmitido fondos judiciales relativamente abundantes (Charageat 2007: 100-101). El grueso está compuesto por los cuadernos o volúmenes que recogían causas concretas, los cuales no se conservaron porque el juicio afectase la institución municipal sino por una práctica sistemática de archivado de los procesos por parte de las cortes judiciales instructoras. Esto no se deduce únicamente de la conservación de abundantes piezas desde mediados del s. xv, sino también de algunos rasgos físicos homogéneos que presentan: casi siempre son cuadernos en cuarto y en papel, con un refuerzo de pergamino en su lomo, en cuya portada se inscribían los datos básicos que permitían su rápida identificación (denunciante, denunciado y materia) e incluso en ocasiones se añadían letras identificables con firmas archivísticas.

Menos habitual es que esas cortes produjesen y/o nos hayan transmitido registros de actos judiciales, los cuales ofrecerían una imagen mucho más completa de sus actividades ordinarias. En el caso

---

6 Estos registros han recibido escasa atención por parte de los investigadores, por lo que debe destacarse el estudio de Martine Charageat (2011) sobre el libro de la corte del Justicia Ferrer de Lanuza del año 1456.

del justicia de Huesca parece tratarse de un problema de producción de los volúmenes: la serie se inicia hacia 1500 y desde entonces se prolonga casi completa hasta los decretos de Nueva Planta; antes de esa fecha, la documentación aparece repartida por los protocolos de los notarios que servían a la escribanía de la institución, como es el caso de Antón de Bonifant (activo entre 1443 y 1485), quien registraba los actos y pesquisas judiciales tanto del justicia como de los jurados de la ciudad.⁷ Esta forma de proceder se repite en bastantes localidades. En sentido contrario, de los magistrados de Teruel, Ejea y Jaca se conservan unos pocos registros de carácter anual datados en el siglo xv (cuatro, dos y uno, respectivamente), que son indicativos de que allí sí que debieron de existir series continuadas.⁸ En el caso de la corte del zalmedina de Zaragoza, hubo de existir una serie propia de registros desde fechas muy tempranas, si atendemos a un fragmento de comienzos del siglo xiv que se conserva en el Archivo Histórico de Protocolos de la ciudad;⁹ cabría pensar que se perdiesen durante los bombardeos de 1809, si bien ese dato no concuerda con el hecho de que Ricardo del Arco los mencione explícitamente —esta y otras series hoy desaparecidas— dentro de su *Repertorio de manuscritos referentes a la historia de Aragón*, editado en 1942 (Arco 1942: 376).

LA DOCUMENTACIÓN DE LOS JUSTICIAS LOCALES.

LOS LIBROS DE LA CORTE DEL JUSTICIA

En el escalón inferior del sistema judicial aragonés, el correspondiente a los justicias locales, la documentación es más escasa y dispersa que en los niveles superiores. La principal causa de este hecho es que, a diferencia de lo que sucede en otros territorios

7 A título de ejemplo, el protocolo de 1482 (AHPHU, N, 160) contiene decenas de pesquisas judiciales realizadas ante la presencia del justicia y de los jurados durante aquel año. Algunos ejemplos, relativos a la violencia contra las mujeres, se describen en García (1999).

8 Registros de Teruel: AHPTE, Concejo, caja 22, núm. 1 (1431) y 4 (1478); ACA, Varia 24, núm. 16 (1411) y 17 (1434). Del justicia de Ejea de los Caballeros: ACA, Varia 31, núm. 6 (1450) y 7 (1454). Del justicia de Jaca: AHPHU, Justicia, caja 1245, núm. 8 (1450).

9 AHPNZ, papeles sueltos, caja 5, núm. 3.

de la Corona de Aragón, aquí los archivos municipales no custodian fondos judiciales que se remonten al periodo medieval o, dicho con otras palabras, esas pequeñas cortes jurisdiccionales no nos han transmitido fondos orgánicos que produjesen en el ejercicio de sus funciones.

Así las cosas, nuestras vías de información pasan por dos circunstancias. La primera, que alguna institución o familia fuese parte en una causa y tuviese interés en conservar la sentencia o el proceso; y, puesto que estos jueces no solían juzgar cuestiones de mucha importancia, no sucede con frecuencia. Por ejemplo, en el archivo del monasterio de Sigena aparece una sentencia del justicia de Alcolea de Cinca de 1427 por el acceso a una finca, y en el del convento de Santa María de Casbas, dos sentencias del justicia de Casbas de Huesca que afectaban al patrimonio monástico.¹⁰ Si nos desplazamos a la comarca de Ribagorza y al caso de su justicia —cuyas competencias eran más amplias que las de un simple juez local, por tratarse de una jurisdicción señorial y por la amplitud territorial de su circunscripción—, los únicos materiales procesales conservados nos han llegado a través del cabildo catedralicio de San Vicente de Roda, y son dos pleitos del siglo XIV sentenciados a su favor.¹¹

La segunda vía de transmisión de documentación de esas cortes judiciales —y, de lejos, la más frecuente— pasa por la conservación de los protocolos notariales de los escribanos que servían en ellas, de modo similar a lo que señalábamos más arriba respecto a los jueces urbanos de Huesca.¹² Como es sabido, las series notariales medievales aragonesas son menos ricas y tempranas que las catalanas

---

10 AMS, perg. 113; AMC, perg. 119 y 154. Todos se pueden consultar en el portal *DARA. Documentos y Archivos de Aragón*.

11 AML, códices de Lleida núm. 10, editado en Moret y Tomás (2014); *ibídem*, fondo de Roda, papeles sueltos, caja 1.

12 El hecho de que la mayor parte de la documentación de las cortes judiciales locales nos llegue a través de fondos notariales es comprensible en un periodo en que la fe pública judicial todavía no se había escindido claramente de la fe pública ordinaria. En el ámbito castellano nos sirve de ejemplo el caso de Burgos (Laso 1996: 934); en el catalán se han analizado exhaustivamente los registros documentales de la baronía de Llagostera: Sales 2019 (39-44), donde la distinción entre protocolos y libros de la corte judicial ha sido desarrollada por el propio investigador dentro de un fondo notarial en que aparecían mezclados.

o valencianas, pero siguen siendo muy superiores a las del resto de reinos ibéricos y, desde luego, proporcionan muchos más casos susceptibles de ser estudiados de los que tengo la capacidad de analizar en estas páginas. En relación con los documentos judiciales, los escribanos podían actuar de dos maneras diferentes: insertándolos de forma indiscriminada dentro de sus protocolos notariales o abriendo registros específicos.

Hasta donde sabemos, lo más habitual era lo primero, es decir, que las escrituras producidas por los justicias locales se introdujesen en los protocolos de los escribanos que les servían, un hecho que concuerda con un rasgo de la cultura notarial aragonesa: la aversión a crear libros especializados para las diferentes materias. Algunos casos nos pueden servir de ejemplo. De la localidad de Laluenga, aldea dependiente de la villa de Pertusa, cerca de Barbastro, se conserva un protocolo de 1345 en el Arxiu Capitular de Lleida, y en él descubrimos la variedad de documentos que se mezclaban anárquicamente: contratos entre particulares, testamentos, acuerdos del concejo y, lo que más nos interesa, el testimonio de dos actos judiciales (más concretamente, embargos).¹³ No lejos de allí se encuentra el monasterio de Sigena, donde se conserva un protocolo de 1407 del notario Vallés de Garrapún, que estaba al servicio de las monjas. En su comienzo él mismo escribió su nombramiento como justicia de Sena (*el dito Vallés como justicia que tenga juicio en Sena, ell o su lugartenient*), si bien no legalizó ningún acto en el ejercicio de esa función (cabe pensar que eso lo haría otro notario); sin embargo, sí que aparecen —repartidas por el protocolo— algunas actuaciones judiciales de la propia priora de Sigena en tanto que señora terrenal, quien, por tanto, tampoco debía de tener un libro específico para esas cosas.¹⁴ Por último, del pueblo vecino de Alcolea de Cinca nos ha llegado una interesante colección de protocolos del notario Pascual de Buira, datada entre 1377 y 1403, en la que se registraron con regularidad tanto sentencias del justicia de esta villa como algunos actos judiciales relativos a otras localidades que, como Alcolea, pertenecían al conde de Urgell.¹⁵

---

13 ACL, fondo de Roda, códice núm. 8.

14 AMS, G, caja 6, núm. 1.

15 AHPNZ, cajas 4507 y 4508.

Dicho eso, en unas pocas ocasiones se atestigua que se abrieron registros específicos dedicados a los documentos de las cortes judiciales rurales, que solían recibir el nombre de *Libro de la corte del justicia*, una tipología escrita prácticamente inexplorada en Aragón. En el País Valenciano, por el contrario, es bien conocida: Alcoy, Cocentaina, Segorbe o la propia Valencia tienen series que arrancan en la segunda mitad del siglo XIII, y han sido objeto de un programa específico de edición dentro de la colección «Fonts Històriques Valencianes». Más allá de la similitud terminológica, las diferencias entre Aragón y Valencia son grandes y podrían tener un origen antiguo: en 1264 Jaime ordenó que los justicias del segundo reino elaborasen esta clase de libros y que los hiciesen en romance, tal como efectivamente se hizo a partir de entonces (Cabanes y Huici 1988: 101). Esa disposición podría explicar que allí la producción de estos registros y su preservación en los fondos municipales sea incomparablemente más sistemática que en Aragón, donde no se atestigua ningún mandato en esa dirección.

En el Aragón rural he podido identificar hasta la fecha tres libros de esta tipología. Los tres se han transmitido a través de fondos notariales y, de hecho, comparten casi todos los rasgos externos con los protocolos: son registros en papel en cuarto, los textos están muy abreviados, las grafías se caracterizan por una considerable cursividad y se insertan elementos que facilitan una rápida localización de los documentos (las fechas se resaltan, a modo de rúbricas, y se suele señalar la tipología documental con una expresión o palabra abreviada). En lo lingüístico, aunque predomina el romance aragonés, el latín está más presente que en los protocolos notariales ordinarios, siguiendo una tendencia general en los escritos judiciales del reino de Aragón. Por todas esas similitudes, no es arriesgado aventurar que el examen de las series notariales permitirá identificar nuevos libros de este tipo que han pasado inadvertidos hasta ahora.

El libro de la corte del justicia de Épila (1330)

El más temprano de los tres libros corresponde al año 1330 y procede de Épila, una villa de tamaño medio (161 fuegos en 1495)¹⁶ emplazada en la ribera del río Jalón.¹⁷ La localidad perteneció al realengo —salvo momentos puntuales— hasta la segunda mitad del siglo XIV y, por ello, la elección de su justicia dependía del rey y figura en la lista de oficiales reales mencionada más arriba.¹⁸ En aquel año el cargo estaba en manos de Martín de Trasmoz.

Desde el punto de vista archivístico, el cuaderno se integra en la serie de protocolos del notario epilense Pedro Cormano de Sádaba, comprendida entre 1316 y 1338, lo que hace de ella una de las más antiguas de Aragón. Sus registros se distribuyen en la actualidad entre los archivos notariales de La Almunia de Doña Godina —donde está el cuaderno que nos interesa— y Zaragoza. Este caso resulta significativo sobre el modo asistemático como los escribanos registraban los documentos judiciales: en 1330 hubo dos volúmenes independientes, pero otros años —como 1316— encontramos los actos del justicia repartidos por un protocolo muy heterogéneo. De hecho, del propio 1330 solo conservamos dos fragmentos del protocolo del notario que comprenden desde mitad de octubre hasta final de año, y allí aparecen otras nueve escrituras del justicia intercaladas entre las propiamente notariales.¹⁹

Se trata de un cuaderno de 39 hojas con cubiertas de pergamino que recoge parcialmente el año 1330 —la era hispánica 1368—, donde se registraron 27 actos judiciales emanados de la corte del justicia ordinario de la villa, que fueron redactados por el mencionado Pedro Cormano. Aun reconociendo que se han perdido bastantes hojas y que el protocolo notarial correspondiente recogía más escrituras, la cifra es ciertamente muy modesta para una localidad de un cierto tamaño

16 Los datos demográficos se indican para aproximarse al tamaño de las localidades, y se toman de Serrano (1995).

17 AHPNLA, núm. 1113. Agradezco a Mario Lafuente, que me proporcionase esta referencia documental.

18 En 1290 Alfonso III concedió al vecindario de Épila un privilegio por el que este nombraría cuatro candidatos, y el monarca escogería el justicia entre ellos (AHPZ, Híjar, caja 1942, núm. 1).

19 AHPNZ, caja 4511.

y dinamismo económico, así que cabe pensar que no se ponían por escrito más que ciertas actuaciones del magistrado, quizás aquellas en que una de las partes lo solicitó y pagó. De los tres volúmenes, este es el que presenta una escritura más cuidadosa y donde los documentos aparecen menos abreviados, lo cual no es más que el reflejo de la evolución general de la cultura escrita notarial.

El libro de la corte del justicia de Sena (1462-1489)

Otro libro procede de Sena, villa emplazada en los Monegros que sumaba 72 fuegos en 1495. Apenas a dos kilómetros se encuentra el monasterio de Santa María de Sigena, institución de la que dependía en lo temporal, y en cuyo archivo se ha transmitido un amplio conjunto de protocolos notariales de este pueblo y otros cercanos, entre los que se encuentra el volumen que nos interesa.²⁰

El registro está compuesto por múltiples pliegos encuadernados que suman 245 hojas en cuarto y comprendía un extenso lapso cronológico que se inicia en 1462 y concluye en 1489 (con bastantes lagunas). A diferencia del caso anterior, este no fue redactado por una sola mano sino por diversas —no siempre identificadas— que se corresponden necesariamente con los sucesivos escribanos que sirvieron en la corte del justicia local. Cabe pensar que, a lo largo de los años en que el registro estuvo abierto, fue pasando de las manos de unos notarios a otros hasta que, finalmente, quedó integrado entre los protocolos de algún notario local que, en un momento imposible de determinar, los depositó en el propio monasterio de Sigena.

En algunas partes, el libro tiende a organizarse de un modo concordante con lo que hemos visto en Épila: cuadernos o conjuntos de papeles que recogen los actos del justicia durante un año. En estos casos suele aparecer un encabezamiento donde se describe sintéticamente el contenido. Por ejemplo, los documentos correspondientes a 1462 ocupan los folios 4r-17r; en el reverso de la hoja previa al comienzo de este año, se anotó el siguiente título:

---

20 AMS, G. caja 7, núm. 1.

Libro de la cort del lugar de Sena de Sixena, que faze el discreto don Johán Albión, justicia del dito lugar en el anyo de mil CCCC L XII.

Sin embargo, ni siquiera en este año —que selecciono, precisamente, por ser uno de los más claros— aparece el curso completo: al llegar a junio hay una discontinuidad en el cuaderno y de la segunda mitad del año casi no hay documentos. Y es que el desorden impera en todo el volumen: los cuadernos y hojas sueltas se añaden caóticamente; los saltos cronológicos hacia adelante y hacia atrás son constantes; hay años enteros sin un solo documento, etcétera. Esta falta de sistematicidad, unida a la cursividad de la letra o la abundancia de anotaciones sin carácter diplomático, invita a considerarlo un conjunto de apuntes encuadrados más que un registro propiamente dicho donde quedase testimonio escrito de todos los actos judiciales desarrollados ante aquella corte local.

El libro de la corte del justicia de Cuevas de Cañart (1474-1490)

El tercer ejemplo que he localizado corresponde a Cuevas de Cañart, una pequeña villa que sumaba 116 fuegos en 1495, emplazada en las profundidades de las serranías del sur de Aragón, cerca de la frontera con el País Valenciano. La localidad perteneció a la orden del Hospital, si bien durante el último tercio del siglo xv el dominio fue disputado por los señores de Híjar en virtud de una donación del rey Juan II en el contexto de la guerra civil catalana (Pallarés 2006: 18-23).²¹

Se trata de un volumen de 167 folios en cuarto que comprende desde 1474 hasta 1490 (con un prolongado salto cronológico desde 1476 hasta 1482, seguramente debido a la pérdida de los cuadernos intermedios), que fue escrito en su totalidad por el notario Bernat Fulla, quien ejercía como escribano del justicia de la villa. El libro se nos ha transmitido dentro de la serie de protocolos de dicho pueblo, actualmente en el Archivo Histórico de Protocolos Notariales de

---

21 AHPZ, N, caja 17, núm 1.

Zaragoza, si bien en un momento muy reciente, debido a la separación definitiva de fondos judiciales y notariales, se transfirió al Archivo Histórico Provincial de la misma ciudad. Debo advertir que en los protocolos de Fulla correspondientes a esos años aparecen esporádicamente documentos expedidos por el justicia local, lo que significa que en este caso tampoco hubo una separación perfecta entre la documentación escrita como simple notario y la que hacía como encargado de la fe judicial.

Aunque presenta grandes similitudes con el libro de Sena, este es más coherente y organizado que aquel, quizás como consecuencia de haber sido redactado en su totalidad por un solo escribano. En algunas partes los cuadernos se corresponden con los actos realizados por el juez durante un año, mientras que en otras no se da tal correspondencia. Todos los cuadernos fueron cosidos y se protegieron con unas cubiertas de pergamino sobre las que una mano del siglo xvii inscribió el título: *Libro del justiciado ville de las Cuevas de Canyart*.

A modo de ejemplo, me fijaré en los actos correspondientes a 1483, que se inician al comienzo de un cuaderno pero se prolongan sin solución de continuidad más allá del fin de año. En primer lugar, se escribió con letra cuidadosa el siguiente encabezamiento:

Liber curie justiciatus ville de Covis de Canyart, fecho por mí, Bernat Fulla, notario, como a regient la scrivania por Johán Gil, notario, como arrendador de aquella. Anno a nativitate Domini Mº CCCCº LXXXº tercio.

Como vemos, el cargo de escribano lo tenía arrendado un notario llamado Juan Gil, habitante en el pueblo vecino de Molinos, quien a su vez lo subarrendó a Bernat Fulla, que ejercía en la práctica el oficio. Los actos de 1483 ocupan 14 hojas (del folio 29r al 42r), en las que se plasmaron 98 documentos expedidos en 28 días distintos. Esto significa que la corte del justicia se reunió de media entre dos y tres días cada mes, si bien lo hacía con una frecuencia muy superior en primavera y otoño, quizás porque los periodos de más carga de trabajo o con mayores inclemencias meteorológicas llevaban a postergar las causas. En comparación con Épila, un pueblo bastante más grande, las acciones del justicia de Cuevas de Cañart registradas

en el libro son muy numerosas, lo cual sugiere que, en esta fecha más avanzada, se ponían por escrito muchos actos que un siglo y medio antes quedaban en el ámbito oral. Se debe advertir que el protocolo notarial de Bernat Fulla de aquel año contiene algún otro acto del justicia local (Pallarés 2006: 122).

TIPOLOGÍAS DOCUMENTALES Y FUNCIONES SOCIALES

En el último apartado, pretendo introducir el tipo de documentos que producían los justicias locales, no tanto para establecer una taxonomía más o menos precisa de todas esas tipologías, sino para ver qué cuestiones sociales se dirimían en estas cortes judiciales. Para ello, he partido esencialmente de los tres libros que se han descrito, aunque incorporo ejemplos con otras procedencias.

Antes de proseguir, se debe apuntar que existe un artículo de Rafael Conde donde se analizan sistemáticamente todas las categorías documentales que aparecen en uno de los libros de la corte del juez de Teruel conservados en el Archivo de la Corona de Aragón, más concretamente uno del año 1410 (Conde 1989). Este autor distingue medio centenar de tipologías, cada una de ellas ilustrada con un ejemplo transcrito, si bien es parco al explicar el contexto en que se utilizaban, su función, las relaciones entre esas tipologías o la frecuencia con que aparecen. Este hecho, unido a que el libro corresponde a un ambiente plenamente urbano y que afecta la única zona de Aragón donde no se aplicaban los Fueros, explica que no lo haya tomado como punto de partida de este apartado, pese a su indudable interés.

Del mismo modo que se observa en otros territorios, el crédito es la cuestión más recurrente. Ahora bien, a diferencia de otros espacios, lo que aquí aparece con más frecuencia son las cuestiones relativas a litigios por impago, a inmovilizaciones de bienes o a la gestión de los embargos. Si nos fijamos, en primer lugar, en el libro del justicia de Épila de 1330, encontramos que 13 de sus 27 documentos están asociados a deudas y, de ellos, 11 son *emparas* o embargos de bienes debido a impagos. Como ejemplo nos sirve este documento por el que, a requerimiento de un vecino, se confiscó una tierra de secano para compensarle lo que había tenido que pagar como fiador de una

deuda impagada; además, se insertó el acta de la notificación que el sayón hizo a los afectados:

Era millesima CCCª LXª octava, día lunes XV días entrant el mes de janero, ad instancia et requisición de Juhán López d'Albellón, don Martín de Trasmoc, justicia de Épila, enparó un albal sitiado en el mont de Épila, que fue de Pero Cabeça, fillo de don Juhán Cabeça qui fue, a Roder, segunt que deyusso yes afrontado, por razón de VI solidos qui el dito Juhán López diçia que avía entrado fiança por el dito Pero Cabeça cuenta Garçia Lanaja et su muller, dona Pascuela, e mandé el dito enparamiento seer notificado a la muller del dito Pero Cabeça, et a Bertholomeu, fillo del dito Pero Cabeça. Affruenta el dito albal con albal de Orti López et con albal de Menga Martín d'Almadech. Testes Ferrando de Sunén et Miguel Pérez de Sadava.

Ítem, est mismo día et en esta misma instancia, Gonçalo de Anessa, sayón de la cort, fizo fe a mí, notario dius escripto, que avía feyto la dita signifiçación a la muller del dito Pero Cabeça et a su fillo, segunt que por el dito justicia avía seydo mandado.

Aparte de este tipo de documento, destaca la subasta de un conjunto de bienes que habían sido previamente embargados, en la cual se siguió al pie de la letra el procedimiento codificado en los Fueros de Aragón (§ 1.3.5). En general, puede decirse que los justicias eran un elemento crucial en la circulación del crédito, en tanto que garantes de la devolución de las cantidades prestadas.

En Aragón los libros judiciales no fueron el soporte escrito habitual donde se formalizaban los contratos de crédito, a diferencia de lo que se documenta en otros estados de la Corona (Sales 2019: 120-135 y Furió 1998). Esta afirmación no se basa tanto en los contadísimos libros de cortes judiciales conservados, como en los más abundantes protocolos: las deudas se registraban siempre en los registros notariales bajo la forma de una tipología concreta, las *cartas de comanda* o reconocimientos de deuda, que es de lejos la más frecuente. Si nos fijamos, por ejemplo, en el protocolo de Laluenga de 1345 que se mencionó más arriba, encontramos que nada menos que el 45 % de los documentos eran comandas. Por el contrario, en las series notariales coetáneas de Cataluña analizadas por Lluís Sales, los

libros judiciales fueron el asiento de buena parte de los préstamos y, correspondientemente, el peso de las comandas en los protocolos descendiendo hasta el 11 % de los documentos (Sales 2019: 116). Parece claro que el crédito se ponía por escrito de modo diferente.

Dicho lo anterior, se debe reconocer que tenemos indicios de que en algunas localidades y en algunos periodos los libros de los justicias sí que se utilizaron para inscribir las operaciones de crédito. He localizado un ejemplo explícito. En el pueblo de Casbas de Huesca, en el somontano pirenaico, no conservamos ni protocolos ni libros del justicia, pero sí el rico archivo del monasterio femenino cisterciense que tomaba su nombre; en la venta de un olivar a favor de las monjas datada en 1305, el vendedor justificó la transacción por la necesidad de devolver una deuda que se había inscrito, justamente, en el libro de la corte del pueblo:²²

... como yo, Pero Garceç [ileg.], notario de Sieso, por satisfer al deudo et obligaci3n que yo fiç en el livro de la cort de Casos a Johán Péreç de Salas e a dona [ileg.] Sáncheç [ileg.], muyller d'él, estantes en Foçes, por quantía et deudo de CC^{os} XC^a IIII° solidos jaccenses que yo dar devo a ellos, segunt que's manifesta en el livro de la dita cort...

En un sentido parecido se puede interpretar una clase de documentos que aparece con frecuencia en el libro del justicia de Cuevas de Cañart; en 1483, por ejemplo, son 10 de los 98 actos registrados. Se trata de textos brevísimos (o abreviadísimos) por los que el justicia, a instancias de una persona, condenaba a un tercero a pagar una pequeña cantidad de dinero con motivo de una compra anterior. Como ejemplo, nos sirven estas dos anotaciones datadas el 14 de febrero y 17 de marzo de 1483, respectivamente (ff. 32v-34r):

Eadem die, instant Pero Guarner, el dito justicia condempnó a Pascual Royo en cinco solidos en las espensas de resta de hun asno que le vendié. El dito Pasqual dixo que verdat era. Testes Johan Salvador et Johan Sancho mayor, vezinos de la dita villa.

22 AMC, perg. 119. El pergamino se ha consultado a través de la digitalización de un microfilme y tiene numerosos pasajes ilegibles.

Eadem die, instant Pascual de Gargallo, el justicia condenpnó a Juhán Martín en siet et dos dineros, de trigo que avía comprado. Testes ut supra proxime.

Probablemente, nos encontremos ante una fórmula parecida a las *condemnacions* que se documentan con frecuencia en el reino de Valencia, que implicaban una condena a devolver una deuda no satisfecha en plazo, que tenía un pequeño recargo (Viciano 2013: 18-19 y García Marsilla 2002: 79), o también podrán ser, simplemente, compromisos de pago camuflados y asegurados judicialmente de este modo.

El segundo aspecto que aparece con más frecuencia lo podemos englobar en la categoría de derecho de familia. Las cuestiones testamentarias son escasas (y se limitan a renunciaciones a herencias) y las matrimoniales brillan por su ausencia; cabe pensar que esas cuestiones solían seguir el camino del arbitraje. Lo que abunda en los tres libros judiciales analizados son los documentos relativos a la tutela de menores: sobre todo, el nombramiento de tutores para menores huérfanos (situación en que, normalmente, el justicia no hacía más que sancionar las propuestas que le llegaban); con menos frecuencia, aparecen renunciaciones y reemplazos de tutores, y acciones para defender a los menores que tutelaban. Para apreciar el peso de estas cuestiones, basta decir que 12 de los 98 documentos expedidos por el justicia de Cuevas de Cañart en 1483 afectaban a la tutorización de menores, como por ejemplo el siguiente nombramiento de tutor para una niña huérfana de padre, expedido el 21 de enero de aquel año:

Eadem die, ante la presencia del dito justicia, comparecieron Johán Asensio, vezino de Bordón, Vicent Sancho de Castellot, Nicholau, vezino de Villarluengo, Nicholau Adam, Johán Sancho, Johán Sanz, Johán Jurdán, Domingo Donat, vezino de Molinos, Johán García, vezino de Molinos, Pere Lop, vezino de las Cuevas, Olaria Valero, madre de Catalinica Pérez, filla de Johán Pérez quondam, los quales dizieron et proposaron que, como la dita pubill sea menor de hedat de XIII anyos, que suplican al dito justicia que le dé tutor et curador et cetera. Daron et crehoron tudor a Johan Jurdán, vezino de la dita villa et cetera. Fianza Johan Sanz, sastre vezino de la dita

villa qui present era et cetera. Fueron enparados los bienes, así del tudor como de la fiança, et cetera. Juró el tudor. Testes Miguel d'Alffaros et Domingo Rúa, vezinos de la dita villa de las Cuevas.

Con menos frecuencia, aparecen causas de carácter laboral, generalmente derivadas del incumplimiento de contratos: como los casos del aprendiz que abandonó el servicio antes del plazo convenido o del tejero que hizo varios miles de tejas en virtud de un acuerdo escrito y, después, la otra parte no quiso las tejas ni, mucho menos, pagarlas, en ambas ocasiones registrados en el libro de Épila de 1330.

La resolución y mediación de conflictos entre miembros de la comunidad era una de las atribuciones rutinarias de los justicias locales, una función que a veces tenía un carácter más burocrático que propiamente judicial. Esto se percibe muy bien en el caso de Cuevas de Cañart, donde más de un tercio de los 98 actos de 1483 corresponden a la imposición de las indemnizaciones que los ganaderos debían pagar a agricultores por los daños ocasionados en sus campos de cultivo, que habían sido valorados previamente por un *apreciador*; en el mismo libro se incluyen varias imposiciones de treguas a personas contendientes (prohibiéndoles salir de casa bajo multa) y algunos conflictos de lindes entre propietarios. Los actos judiciales relativos a la explotación de los recursos económicos han dejado una huella documental más abundante, pues algunos fueron conservados por alguna de las partes y se han transmitido a través de sus archivos públicos y privados —con el fin de justificar derechos de propiedad o de uso. Por poner dos ejemplos, en el fondo municipal de Calaceite se conservan dos sentencias del justicia local relativas al uso de los abrevaderos, mientras que el del monasterio de Sigena custodia una sentencia de 1389 del justicia de Alcolea de Cinca que afectaba los bienes monásticos en esa localidad, que se edita a continuación:

Nós, Ferrer dels Ceyllés, Anthoni de Molsuy et Ponç de Serra, vezinos de Alcolea, vehedores puestos et asignados per la senyoria et consello del dito lugar, a mandamiento [a] nos feyto per lo honrado et discreto don Ramón d'Estanill, justicia de aquest mismo lugar, que fuésemos veher una questión qu'és entre Anthoni Box, de la una part, sobre que alguns heretés,

quant han regado sus posiciones als Pedregals, lançan-li la aygua en la su frontaçón de la carrera. Et vista la dita qüestión a güello et avido acuerdo de hombres buenos, pronunciamos et declaramos que, d'aquí adellant, en dingún tiempo ninguno dels dits heretés no gosen lançar la aygua en la dita carrera en pena de V solidos per quada vegada que la dita aygua lançarán en la dita carrera. Esto pronunciamos sots la pena puesta als contrafazientes, et taxamos-nos per nuestros treballos XII dinés, et per lo present scripto II dinés, los quals pague decontinent quiquiere que la dita aygua lançarà en la dita carera. Feyto fue esto a XXIX días de setiembre anno a nativitate Domini millessimo CCCº LXXXº IXº.

Los casos expuestos hasta aquí se pueden insertar dentro de la jurisdicción civil y graciosa, ámbitos donde se concentraban las funciones de los justicias locales; por el contrario, sus intervenciones en materia criminal —al menos las atestiguadas documentalmente— eran poco frecuentes, presumiblemente porque se derivaban a instancias superiores. Resulta significativo el caso del grave conflicto que enfrentó la ciudad de Teruel con sus aldeas en torno a la jurisdicción a lo largo del siglo xv, que tuvo en las *causas criminales civilmente iniciadas* uno de los centros del debate; el hecho de que se discutiese sobre ese campo intermedio refuerza la impresión de que se asumía comúnmente que las cuestiones civiles debían dirimirse ante las instancias locales y las criminales, ante el juez urbano.²³ Esa distribución funcional concuerda con la mencionada escasez de testimonios de causas criminales en la documentación de los justicias locales, que generalmente se limitaban a la recepción de *clamos* en primera instancia, así como a la ejecución de órdenes procedentes de instancias superiores. Un ejemplo de lo primero es una denuncia que un vecino de Cuevas de Cañart puso en 1483 contra otro vecino por una agresión física (f. 39v):

Eadem die, el dito Grabiell Franquo apellidó contra Nicholau Betés, fillo de Nicholau, diziendo que, estando en la carrera del senyor rey, le sallíe extranyo, sinse haver qüestión ninguna con él ni desaffios ni res, e él lo avía dado tochadas, et lo avía querido

23 BC, ms. 703, ff. 25r-28v, 34v-39r; *ibídem*, perg. 1853.

matar hun día del present mes de noviembre et cetera. Fiança Anthón Franquo, de la dita villa, el qual promiso de levar la causa o pagar las espensas in duplum iuxta forum et cetera, suplicando al dito justicia que procehiés a capción de su persona. Et el dito justicia mando se informar et cetera. Testes ut supra proxime.

Aquel registro judicial no contiene documentación que permita conocer la prosecución de la causa, ni siquiera si se llegó a investigar. Respecto a la intervención de instancias ajenas, es significativo que el único acto relativo a un homicidio que se menciona en el libro de la corte de Épila de 1330 se hizo a instancia del merino de Zaragoza, a quien le había llegado el rumor de una muerte y tenía el propósito de garantizar que el rey cobraba la multa correspondiente; o también lo es que en 1307 el rey investigase ese mismo tribunal local por haber ejecutado sumariamente a un musulmán que, en medio de un ataque psicótico, agredió a varias personas (Ledesma 1994: 9-31).

CONCLUSIÓN

A lo largo de estas páginas se ha verificado que la documentación de las cortes jurisdiccionales medievales de Aragón, y más de sus áreas rurales, es relativamente escasa, sobre todo si se compara con los otros territorios de la Corona homónima. Esta circunstancia se puede explicar como el resultado de la convergencia de algún evento desafortunado (el incendio del Archivo del Reino y, quizás también, la ruptura institucional de 1707), con unas prácticas menos sistemáticas de producción y conservación de las escrituras seriadas por parte de esas cortes judiciales. En relación con la producción, los tribunales no acostumbraron a generar registros específicos de actos judiciales, salvo en el ámbito urbano (e incluso aquí es raro que se remonten a antes del siglo xv), y en algunos casos puntuales del ámbito rural, como los mencionados de Épila, Sena y Cuevas de Cañart; en su lugar, las escrituras solían integrarse indiscriminadamente en los protocolos de los notarios que servían en cada institución. En cuanto a la conservación, el punto anterior trae aparejado que nuestra información dependa primordialmente de los archivos notariales, mientras que los municipales del ámbito rural no han transmitido fondos judiciales hasta fechas bastante tardías.

BIBLIOGRAFÍA

- ARCO Y GARAY, Ricardo del (1942): *Repertorio de manuscritos referentes a la historia de Aragón*, Madrid, CSIC.
- CABANES PECOURT, Mª Desamparados y HUICI MIRANDA, Ambrosio (1988): *Documentos de Jaime I de Aragón (1263-1268)*, Zaragoza, Anubar.
- CHARAGEAT, Martine (2007): «Pena de muerte y justicia en las ciudades aragonesas a fines de la Edad Media», *Clío & Crimen*, 4: 95-116.
- CHARAGEAT, Martine (2011): «Délibération et justice à la cour du Justicia d'Aragon (1456)», en BOUCHERON, Patrick (ed.), *L'espace public au Moyen Âge. Débats autour de Jürgen Habermas*, París, Presses Universitaires de France: 205-217.
- CHARAGEAT, Martine (2014): «Pour une étude de la conflictualité matrimoniale (xive-xvie siècles). Les archives de l'officialité césaraugustaine», en BEAULANDE-BARRAUD Véronique y CHARAGEAT Martine (ed.), *Les officialités dans l'Europe médiévale et moderne*, Turnhout, Brepols: 245-258.
- CHARAGEAT, Martine (2015): «La vengeance en Aragon (xiie-xviie siècle): entre pragmatisme judiciaire et polémiques juridiques?», en GAUVARD, Claude y ASENJO, María (ed.), *La vengeance en Europe xiie-xviiie siècle*, París, Publications de la Sorbonne: 133-156.
- CONDE Y DELGADO DE MOLINA, Rafael (1987): «El *Manual de Cort* de García Sánchez de Campos, Juez de Teruel (1411-1412)», *Saitabi*, 37: 95-113.
- CONDE Y DELGADO DE MOLINA, Rafael (1999): «La salva de infanzonía aragonesa: fueros, praxis documental y archivo», *Aragón en la Edad Media*, 14-15: 313-328.
- CORRAL LAFUENTE, José Luis (1987): *La comunidad de aldeas de Daroca en los siglos XIII y XIV: orígenes y proceso de consolidación*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico.
- FURIÓ DIEGO, Antoni (1998): «Endettement paysan et crédit dans la Péninsule Ibérique au Bas Moyen Âge», en *Flaran 17. Endettement paysan et crédit rural dans l'Europe médiévale et moderne*, Toulouse, Presses Universitaires du Mirail: 139-167.
- GARCÍA HERRERO, María del Carmen (1995): «Árbitras, arbitradoras y amigables componedoras en la Baja Edad Media aragonesa», en

- CALERO Inés María y TAILLEFER Lidia (ed.), *Nueva lectura de la mujer: crítica histórica*, Málaga, Universidad: 85-124.
- GARCÍA HERRERO, María del Carmen (1999): «Violencia sexual en Huesca a finales de la Edad Media», *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, 74: 83-100.
- GARCÍA MARSILLA, Juan Vicente (2002): *Vivir a crédito en la Valencia medieval. De los orígenes del sistema censal al endeudamiento del municipio*, Valencia, Publicacions de la Universitat de València.
- GARGALLO MOYA, Antonio (1984): *Los orígenes de la Comunidad de Teruel*, Instituto de Estudios Turolenses.
- GIMÉNEZ SOLER, Andrés (1901): «El poder judicial en la Corona de Aragón», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 8: 33-112.
- GÓMEZ DE VALENZUELA, Manuel (2019): *Cárceles, penas, verdugos y tormento en el derecho penal histórico aragonés*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico.
- IRANZO MUÑO, María Teresa (1993): «*Ad removendam discordie pestem*: justicia y sociedad en Zaragoza durante el siglo XII», *Aragón en la Edad Media*, 10/11: 417-435.
- IRANZO MUÑO, María Teresa (2005): *Elites políticas y gobierno urbano en Huesca en la Edad Media*, Huesca, Ayuntamiento.
- IRANZO MUÑO, María Teresa (2012): «Los archivos de la justicia real. Real Audiencia, Corte del Justicia, Inquisición», *DARA: Documentos y Archivos de Aragón*, 11: 12-13.
- LALIENA CORBERA, Carlos (2010): «La metamorfosis del Estado feudal. Las estructuras institucionales de la Corona de Aragón en el periodo de expansión (1208-1283)», en SESMA MUÑOZ, José Ángel (ed.), *La Corona de Aragón en el centro de su historia, 1208-1458: la monarquía aragonesa y los reinos de la corona*, Zaragoza, Grupo CEMA: 67-98.
- LASO BALLESTEROS, Ángel (1996): «La documentación de la Justicia Local en el Archivo Histórico Provincial de Burgos (1505-1808)», *Anuario de historia del derecho español*, 66: 933-950.
- LEDESMA RUBIO, María Luisa (1994): *Vidas mudéjares: aspectos sociales de una minoría religiosa en Aragón*, Zaragoza, Mira Editores.
- MARTÍNEZ FERRANDO, Ernesto (1944): «Super Officiis Aragonum», *Hispania. Revista española de historia*, 17: 499-535.

- MORALES ARRIZABALAGA, Jesús (2006): «El proceso de institucionalización y organización del Justicia de Aragón», en *Séptimo Encuentro de Estudios sobre el Justicia de Aragón*, Zaragoza, El Justicia de Aragón: 59-96.
- MORET OLIVER, María Teresa y TOMÁS FACI, Guillermo (2014): *El pleito del guiaje ganadero de Ribagorza (1316-1319). Edición y estudio lingüístico*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico.
- NAVARRO BONILLA, Diego (2000): «Vicisitudes históricas de la documentación procedente del antiguo palacio de la Diputación del Reino de Aragón», *Cuadernos de Aragón*, 26: 169-194.
- NAVARRO BONILLA, Diego (2004): «El archivo de la Corte del Justicia de Aragón en la Edad Moderna», en *Cuarto encuentro de estudios sobre el Justicia de Aragón*, Zaragoza, El Justicia de Aragón: 239-251.
- PALLARÉS JIMÉNEZ, Miguel Ángel (2006): *Las Cuevas de Cañart a finales de la Edad Media*, Zaragoza, Asociación Cultural El Morrón.
- SALES I FAVÀ, Lluís (2019): *Crèdit i morositat a la Catalunya del segle XIV. El cas de la baronía de Llagostera*. Tesis defendida en la Universitat de Girona. Disponible en <http://hdl.handle.net/10803/667626>
- SARASA SÁNCHEZ, Esteban (2009): «El Justicia de Aragón en la Edad Media. Génesis y primer desarrollo», en *Octavo Encuentro de Estudios sobre el Justicia de Aragón*, Zaragoza, El Justicia de Aragón: 19-28.
- SERRANO MONTALVO, Antonio (1995): *La población de Aragón según el fogaje de 1495*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 2 vol.
- SUSÍN MATUTE, María del Carmen (1992): «El fondo *Papeles de Justicia* del Archivo Histórico Provincial de Huesca», *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, 65-66: 148-154.
- TOMÁS FACI, Guillermo y LALIENA CORBERA, Carlos (2020): *Acta Curiarum Regni Aragonum. Tomo I. Cortes de los reinados de Alfonso II a Alfonso IV (1164-1328)*, Zaragoza, Grupo CEMA / Gobierno de Aragón.
- VICIANO NAVARRO, Pau (2013): «Endeudarse para consumir e invertir. La función económica de las obligaciones en una villa rural valenciana (Castellón de la Plana en 1499)», *Historia Agraria*, 61: 13-44.
- XIMÉNEZ DE EMBÚN GONZÁLEZ, Ana (1992): «Fuentes documentales para la historia del Justicia de Aragón en el Archivo Histórico Provincial de Zaragoza», *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, 65-66: 155-164.

***NO ESTARIA BÉ QUE UN CONSELLER
SE TROBÀS PER DITAS COSAS ESCRIT
EN BLANCH Y EN NEGRE.***
**LES VISITES DEL CONSELL DE CENT
DE BARCELONA, 1564-1714¹**

Ricard Torra-Prat²
Alexander von Humboldt Fellow a
Ludwig-Maximilians-Universität München

INTRODUCCIÓ

La rendició de comptes per part dels oficials públics a la Catalunya baixmedieval i moderna fou una pràctica habitual que darrerament ha gaudit d'una atenció notable per part de diversos investigadors que s'han ocupat de descriure'n qüestions com són ara el funcionament intern de les institucions que la posaren en pràctica (Montagut 1996, Sánchez de Movellán 2004 i Torra 2015); els homes que les capitalitzaren (Torra 2020: 325-357); les relacions que mantingueren

---

1 Abreviatures utilitzades: Arxiu de la Corona d'Aragó = ACA, Biblioteca de Catalunya = BC, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona = AHCB.

2 Aquest treball s'emmarca dins de les activitats del projecte "What's in a name? The concept of political corruption and its influence over Early Modern Catalan territorial administration" finançat per l'Alexander von Humboldt Stiftung

amb les altres entitats polítiques del Principat (Capdeferro 2007 i Torra 2016); la seva implementació arreu del territori (Serra 2011), o el resultat de les seves inspeccions (Torra 2020: 238-324). Això ha estat especialment cert pel que fa a dues de les principals jurisdiccions seculares que coexistiren a la Catalunya dels períodes que acabo d'esmentar, això és, la jurisdicció reial —de la qual s'ha estudiat tant el judici de taula (Lalinde 1965, Beauchamp 2021 i Torra 2021a) com la Visita dels oficials reials (Sánchez Lauro 2012 i Torra 2019)— i la jurisdicció del General (Llinàs 1990, Sánchez de Movellán 2004, Capdeferro 2007, Serra 2011 i Torra 2020). Tanmateix, a l'hora d'analitzar l'aplicació d'aquests sistemes al món local el gruix de treballs és tal vegada més discret: d'una banda, caldria citar l'extens estudi de Josep Serrano Daura dedicat a l'administració senyorial a les terres de l'Ebre, on es fa menció de l'ús dels sistemes de control en aquests espais jurisdiccionals abans i després del Decret de Nova Planta de 1716 (Serrano 1996: 837, 847, 1007-1013); d'altra banda, un primer intent de valoració sobre la Visita del Consell barceloní que jo mateix vaig oferir ara fa uns anys en el marc del XIVè Congrés d'Història de Barcelona (Torra 2018).

Precisament, l'objectiu d'aquest capítol és aprofundir en el coneixement de la Visita del Consell barceloní a través d'una anàlisi exhaustiva de les fonts documentals que s'hi interrelacionen. Una primera part, la dedicaré a oferir una breu descripció i contextualització d'aquest sistema de control dels oficials barcelonins; posteriorment, m'ocuparé d'analitzar detalladament el funcionament dels plets a partir del registre dels processos de la Visita conservats a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona; un tercer apartat el dedicaré a discutir el potencial de les fonts relacionades amb la Visita del Consell barceloní a l'hora d'investigar el concepte de corrupció política a la Barcelona altmoderna; finalment, clouran el capítol les conclusions pertinents.

UN MECANISME DE RENDICIÓ DE COMPTES (RELATIVAMENT) TARDÀ

Tant a la Catalunya baixmedieval i moderna com a la resta de la monarquia hispànica i l'Europa de l'*Ius Commune* l'erecció d'institucions destinades a fiscalitzar l'activitat dels oficials públics

fou més la norma que no pas l'excepció.³ Al Principat, durant el període baixmedieval, en primera instància es desenvoluparen sistemes de control destinats als oficials reials: la purga o judici de taula en el cas dels de rang inferior i les inquisicions contra els de rang superior qui *tabularis non tenerunt*,⁴ sistema que acabaria desembocant, al segle XVI, en la Visita dels oficials reials (Torra 2019). Paral·lelament a aquests sistemes de control contra els oficials reials, les Corts catalanes del segle XV començaren a assajar mecanismes per controlar les actuacions dels homes al servei de la cada vegada més independent (i potent) Diputació del General. Mentre les convocatòries de Corts gaudiren d'una certa regularitat, hom acceptà que la fiscalització la dugués a terme una comissió de nou persones dels tres estaments, essent-ne l'exemple paradigmàtic la que durant les Corts de 1431-1433 reformà de dalt a baix l'estructura de la Diputació del General. Tanmateix, l'espaiament de les reunions dels estaments amb el rei durant el segle XVI comportà que s'externalitzés el procés de control, assajant-se diversos mecanismes que desembocaren en la Visita del General acordada a les Corts de Barcelona de 1599 (Torra 2020: 39-63).

La història de la Visita del Consell barceloní presenta diferències d'origen i cronològiques substancials amb els dos precedents que acabo d'esmentar. D'origen perquè a diferència de les visites del General i dels oficials reials la legislació que n'emparava el funcionament no s'acordà en Corts. I cronològiques perquè tot apunta al fet que fins a la segona meitat del segle XVI no hauria existit cap fórmula dirigida a controlar l'actuació dels membres de l'administració consular barcelonina. Si fem cas de les ordinacions de la Visita del Consell barceloní que s'han conservat fins als nostres dies, el primer assaig de rendició de comptes no arribà fins a l'any 1564.⁵ Posteriorment, el sistema es reformà els anys 1578, 1591, 1595 i 1598,⁶ així com fou reconegut pel rei mitjançant un privilegi datat de 13 de juliol de

3 Tres estats de la qüestió actualitzats es poden trobar a: Macri (2008), Andújar, Feros i Ponce (2017) i Martín Romera (2020).

4 ACA, Reial Cancelleria, Registres, 1495, f. 113v-114r.

5 AHCB, Ordinacions Originals, 1B.XXVI, 26 (1595-1598), doc. 3, 22-2-1595. Tot el que sabem sobre les ordinacions de 1564 i 1578 és gràcies a les de 1595.

6 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-5, 7-2-1598.

1599.⁷ A efectes pràctics, la normativa que regí la Visita entre 1599 i 1714 fou la de 1595, juntament amb els afegitons que es van preveure l'any 1598 i la ratificació que suposava el reconeixement del sistema per part del rei a través del privilegi de 1599.

De la Visita del Consell barceloní se n'encarregaven quatre oficials: el procurador fiscal, encarregat d'instar les causes; l'advocat fiscal i l'assessor, encarregats d'instruir-les, escoltar les defenses i proposar la sentència definitiva, i l'escrivà, que confeccionava el cos del procés. A les ordinacions de 1598 la durada del procés s'estipulà en sis mesos, dividits en tres períodes de seixanta dies destinats a la presentació de les denúncies, recepció de les defenses dels acusats i confecció de les sentències, respectivament. La votació de les sentències proposades per l'advocat fiscal i l'assessor, que o bé podien presentar un vot conjunt o bé vots particulars, corria a càrrec del Consell de Trenta-sis (o Trentenari), que, mitjançant escrutini, votava si li semblava adient la proposta de sentència feta per l'assessor i l'advocat fiscal —si aquesta era conjunta— o, en el cas que hi hagués disparitat d'opinions entre aquests darrers, quina de les dues propostes feia més el pes a la majoria (Torra 2018: 160-165).

Pel que fa a l'activitat d'aquest sistema de fiscalització durant el segle XVII i primers anys del segle XVIII, val a dir que presentà una trajectòria força irregular. A diferència de la Visita del General que, malgrat les ingerències per part de la monarquia a partir de 1652, aconseguí mantenir una activitat destacable, la Visita del Consell barceloní sembla no haver-se pogut refer del tràngol que suposà la Guerra dels Segadors (1640-1652). Això hauria estat especialment cert a partir de 1659, quan el rei decidí introduir una modificació en l'ordenament de la institució mitjançant la qual s'establí la prohibició d'investigar qualsevol actuació comesa per un oficial municipal si aquesta havia estat feta a favor de la monarquia.⁸ Com a resultat de tot plegat, durant la segona meitat del segle XVII els processos de la Visita del Consell barceloní foren cada vegada més reduïts i insubstancials i en algunes ocasions no s'arribaren a presentar ni

7 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-5, 13-7-1599.

8 *Manual de Novells Ardits*, vol. XVII, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1922, p. 17-18.

querelles, tal com succeí en les visites de 1689, 1691 o 1693. Encara més: la situació no millorà amb l'arribada del segle XVIII perquè, a diferència de les visites dels oficials reials i de la Generalitat, el sistema barceloní no s'actualitzà coincidint amb les Corts de Barcelona de 1701-1702 (Torra 2018: 168).

EL FUNCIONAMENT DELS PLETS A TRAVÉS DE LA DOCUMENTACIÓ

Com tants altres sistemes de rendició de comptes baixmedievals i moderns, la Visita del Consell barceloní es basava en el sistema del *sindacato* (Garriga 2017), en principi pensat perquè els oficials públics haguessin de retre comptes un cop finalitzat el seu mandat, tot i que això no sempre era així: a tall d'exemple, en el cas de la Visita dels oficials reials o la Visita del General també es fiscalitzaven aquells membres que gaudien dels seus càrrecs a perpetuïtat.

El procediment s'iniciava, en el cas de la Visita del Consell barceloní, amb l'elecció dels oficials que s'havien d'encarregar de dur a terme la Visita que, tal com he dit abans, eren el procurador fiscal, l'assessor, l'advocat fiscal i l'escrivà; elecció que corria a càrrec del Trentenari. Escollits els oficials, el procurador fiscal s'encarregava d'instar l'inici de la inspecció mitjançant la publicació d'una crida pública que es repartia arreu de la ciutat. En aquest document s'estipulava que tots aquells que ho volguessin, poguessin *donar queixas contra dels qui foren concellers en lo any pròxim passat, clavari, advocats, taulers, oficials y altres qualsevol persones qui hajan tingut y vuy tinguen càrrech y administratió de la dita ciutat compresos en dit privilegi y ordinations de la Visita*. El termini que es concedia per presentar aquestes queixes era de seixanta dies a comptar a partir de la publicació de la crida i només es podien denunciar actuacions compreses dins dels supòsits legals de *dols, fraus y barateries*.⁹

Un cop rebuda la denúncia —cal suposar que s'arbitrava un sistema per efectuar les denúncies semblant al de la Visita del General, mitjançant el qual s'habilitaven unes caixetes on les persones les

9 AHCB, Ordinacions Originals, 1B.XXVI-27, Camisa 1627-1631-1632, 21-1-1627.

podien depositar anònimament (Torra 2015: 304)— el fisc, mitjançant el procurador fiscal, presentava la suplicació en la qual s'instava el procés contra la persona o persones denunciades, un autèntic escrit d'acusació. El nivell de detall d'aquests escrits varia d'una querella a l'altra: mentre que n'hi ha de relativament breus on amb prou feines es descriu el motiu de la denúncia,¹⁰ d'altres són prou extensos. És el cas, per exemple, de l'escrit d'acusació de la querella número 1 de la visita celebrada l'any 1620.¹¹ En aquest cas en concret, en el qual s'acusava els consellers que regiren la ciutat entre el desembre de 1618 i el novembre de 1619 d'haver ordenat fer obres sense obtenir abans el vistiplau del Consell de Cent, el procurador fiscal no només evidencià la problemàtica que havia dut a la presentació de la denúncia, sinó que repassà tota la bateria de normes i ordinacions municipals que els consellers havien ignorat. Encara més, anticipant-se, en bona mesura, a les més que previsibles defenses dels acusats, el procurador fiscal assenyalava que aquests havien *mal administrat les coses de la ciutat* i que no se'ls podia excusar de la malifeta perquè les obres eren noves —des del seu punt de vista el simple fet de continuar unes obres velles ja implicava una novetat— i per fer-ho havien desobeït una deliberació del Consell de Cent, tot plegat *per poder acudir a sos particulars gust[s]*. En aquesta ocasió, el procurador fiscal fins i tot descrivia amb detall tota la documentació que adjuntava a la suplicació i que havia de servir per provar —*fortificar* és la paraula que usaven els coetanis— el seu punt de vista. Finalment, tant en aquest escrit d'acusació en particular com en la resta, el fisc solia demanar que els acusats fossin investigats i declarats culpables, tot reclamant que es fes justícia.

Un cop presentada la suplicació d'acusació, el fisc solia aportar proves que reafirmessin la seva postura. Idealment, hom hauria volgut poder presentar evidències documentals de les pràctiques denunciades en les acusacions. No obstant això, aquesta solia ser l'excepció més que no pas la norma, perquè tal com hauria asseverat Josep Grau, mariner de professió i conseller sisè de 1651-1652, acusat d'haver venut l'ofici de bastaix de la taula de canvi per 400 lliures

10 Per exemple: AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-8, querella núm. 6, 25-2-1614.

11 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-11, querella núm. 1, 10-3-1620.

barcelonines, *no estaria bé que un conseller se trobàs per ditas coses escrit en blanch y en negre* —dient-ho de la garantia escrita que li hauria reclamat un dels interessats en comprar l'ofici en cas que Felip IV segrestés els oficis de la ciutat com a represàlia després de la Guerra dels Segadors, cosa que finalment no succeí.¹² De fet, casos com els de la querella núm. 1 de la visita celebrada l'any 1634, on el procurador fiscal ordenà que a manera de prova es transcrivissin els pamflets que circulaven per Barcelona contra l'acusat, Onofre Vila, conseller segon de 1632-1633, sembla que foren més l'excepció que no pas la norma.¹³

El més habitual fou intentar provar la versió del fisc mitjançant la declaració de testimonis que haguessin presenciat el fet delictiu en qüestió. Segons els doctors en drets que escriviren sobre la matèria, per certificar una acusació situada dins dels supòsits de la barateria —rebre diners per fer un acte de justícia— o el *coecho* —rebre diners a canvi d'alterar un acte de justícia— calien tres testimonis singulars —cadascun dels quals havia d'explicar una versió genuïna però alhora coincident amb la dels altres— (Vargas Machuca 1668: 123), mentre que segons les ordinacions de la Visita de 1595 amb dos n'hi havia prou.¹⁴ Amb tot, aconseguir-los no era pas senzill. Ben sovint els procuradors fiscals presentaven tants testimonis com podien, essent conscients del fet que individuar-ne dos o tres que l'acusat no pogués revocar mitjançant la seva defensa era quelcom tal vegada complicat, ja que moltes vegades hom acudia a declarar en contra de l'acusat o bé perquè hi tenia comptes pendants o bé perquè la versió de l'acusació era la *veu y pública fama* a la Barcelona de l'època. Com bé recordava un capellà de Santa Maria del Mar, pretendre trobar testimonis de les irregularitats comeses pels oficials públics —en aquest cas concret, de l'intercanvi monetari entre un conseller i una persona que volia obtenir una plaça d'insaculat dins del Consell de Cent— era gairebé una quimera: *jo no-u he vist perquè en aqueixes coses no-s cercan testimonis*.¹⁵ Un altre testimoni excepcional sobre

12 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-36, querella núm. 19, 21-2-1654.

13 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-19, querella núm. 1, s.f. Aquests escrits es troben en fase d'edició avançada per part d'Eulàlia Miralles i Ricard Torra.

14 AHCB, Ordinacions Originals, 1B.XXVI, 26 (1595-1598), doc. 3, 22-2-1595.

15 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-25, querella núm. 2, 9-2-1640.

el funcionament d'aquestes pràctiques ens l'aporta la declaració de Bartomeu Llopart, sastre de professió i domiciliat a Barcelona, que l'any 1633 comprà una plaça de corredor de coll de la ciutat al conseller segon Onofre Vila per 40 lliures barcelonines. En el procés de negociació, hi intervingueren, a part dels dos interessats, el negociant Rafael Gil, també de Barcelona, que exercí de nexa entre el conseller i el sastre; Pau Basí, sastre, que feu un crèdit a Bartomeu Llopart per poder adquirir la plaça en venda, i Andreu Roure, llibreter, que pel motiu que sigui —un dels testimonis assegurava que hauria estat el receptor final dels diners perquè Onofre Vila li havia entregat la plaça de corredor de coll com a regal— es trobava present en el moment de l'intercanvi. La descripció de la negociació feta per Llopart evidencia que el mercadeig de places gairebé mai el duïen a terme els principals interessats, sinó que se servien de terceres persones amb l'objectiu de distanciar-se del delicte. En aquest cas concret, ja s'ha dit que el negociant Rafael Gil feia de pont entre el comprador de la plaça i el venedor, traslladant els punts de vista a l'un i a l'altre, mentre que en el moment de certificar la venda fou Andreu Roure qui rebé els diners de mans de Pau Basí.¹⁶ Això permeté que en el moment de presentar la seva defensa davant els visitadors, Onofre Vila pogués argumentar que *en lo tracte de ditas quinze lliures ni de las quaranta que alt està dit no-y entrevingué ni-s tractà cosa ab esta part, sinó que entre ells s-o negociaren; sols a la postre digueren estaven contents y avinguts y que-ls fes mercè de anomenar dit Llopart, com ho feu*.¹⁷ En definitiva, la gran majoria de vegades les declaracions dels testimonis podien destapar l'existència del que ben probablement eren autèntiques xarxes de tràfic d'influències i intercanvis de càrrecs que no només afectaven el govern de la ciutat de Barcelona, sinó que també tenien vasos comunicants amb la Diputació del General.¹⁸

Finalitzats els dos mesos destinats a rebre les denúncies i a fortificar la posició del procurador fiscal, hom sotmetia a votació si la querella podia prosperar o no. En alguns casos, els processos

16 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-19, querella núm. 1, 18-2-1634.

17 AHCB, Capítols de la defensa presentats per Onofre Vila, capítol 66.

18 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-59, querella núm. 3.

conservats contenen l'evidència documental d'aquestes votacions.¹⁹ En una altra ocasió ja vaig fer notar que pel període comprès entre 1620 i 1646, es publicaren vuitanta-dues querelles d'un total de cent noranta-sis i se'n desestimaren cent catorze (Torra 2018: 166). Si es considerava que la querella podia prosperar, el procurador fiscal expedia una suplicació en la qual demanava que s'iniciés la fase de la defensa.²⁰ En aquest moment, els acusats podien sol·licitar una còpia del procés a l'escrivà de la visita amb l'objectiu de preparar la seva defensa.²¹ Aquesta solia vehicular-se a través d'uns capítols que pretenien revocar totes i cadascuna de les acusacions fetes pel procurador fiscal. A més a més, si ho consideraven oportú els podien acompanyar d'altra documentació que evidenciés la seva innocència i, molt especialment, de la declaració de testimonis favorables a la seva causa. Els capítols de la defensa solien presentar una estructura que es podria resumir en set punts, principalment: en primer lloc, exposaven que, en el fons, la defensa seria del tot innecessària ja que l'acusació per si sola ja no se sostindria; seguidament, evidenciaven, en el cas que n'hi hagués, errors procedimentals que invalidarien tota la causa; en tercer lloc, identificaven una per una totes les acusacions fetes pel procurador fiscal; tot seguit, responien les acusacions del fisc amb l'objectiu de desmentir-les; en cinquè lloc, identificaven els testimonis de l'acusació i les seves versions; en sisè lloc, desmentien les versions dels testimonis de l'acusació, i finalment, exposaven les qualitats i la bonhomia en general de l'acusat o acusats.

Un exemple paradigmàtic pel que fa als capítols de la defensa seria el dels que presentà Francesc Llarissa per la seva gestió com a ensacador del blat de la ciutat de Barcelona durant els anys 1628-1629. A Llarissa se l'acusà de vendre sacs que eren propietat de la ciutat per treure'n un rèdit personal, de rebre suborns de part d'alguns dels fabricants de sacs de la ciutat a canvi de comprar-los-en unitats en mal estat i de no servir el seu ofici les hores convingudes.²² Per rebatre aquestes acusacions, Llarissa presentà una bateria de capítols —vint

19 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-61, querella núm. 1, 21-3-1687.

20 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-13, querella núm. 1, 19-3-1624.

21 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-12, querella núm. 13, 8-3-1622.

22 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-16, querella núm. 8, 6-3-1630.

en total— que, com deia fa un moment, són un magnífic exemple de les dinàmiques pròpies d'aquesta tipologia d'escrits: per exemple, en el capítol núm. 3 especificava que desconeixia una deliberació feta pels consellers de la ciutat el 17 d'agost de 1629 tocant als inventaris de sacs que eren propietat de la ciutat amb l'objectiu d'evitar possibles fraus i com que no *consta ni puegue constar li sie estada notificada ni que de aquella dit Arissa (sic) ne haya tinguda notícia* considerava que no se'l podia acusar de no haver dut un inventari dels sacs. De manera anàloga, Llarissa també s'excusava pel que fa a les acusacions de no servir personalment l'ofici, tot assenyalant que la seva dona i altres l'havien ajudat de manera puntual per poder dur a terme tots *los caffers y ocupations de dit offici [...] perquè la ciutat sie servida ab tota puntualitat com és raó*. Pel que fa a rebatre les acusacions dels testimonis, Llarissa usà un mecanisme tal vegada recurrent, com era el d'assegurar que entre ell i els testimonis de l'acusació existien odís, enemistats i rancors previs que invalidaven la versió d'aquests darrers. A tall d'exemple, de Pau Tallet, fabricant de sacs que havia acusat Llarissa d'haver-lo extorsionat —*composat*— abans d'acceptar els sacs que havia fabricat per la ciutat tot amenaçant-lo que els sacs només passarien el control de qualitat si li pagava vint reals, en deia que *és la maior mentida [ynventió] del món, y lo dit Pau Tallet, concertant-se ab Llorens Pintor y Baltezar Folchs, s-o ha inventat per a fer dany a dit Llarissa*. En definitiva, Llarissa finalitzava els seus capítols de defensa tot assegurant que era *molt home de bé, de bon nom, vida y fama y que té gran zel de la conservació y benefici de la present ciutat y fa son offici ab tota puntualitat*.²³

Com he dit anteriorment, amb l'objectiu d'acabar de reblar els seus arguments, els acusats podien presentar, si ho consideraven oportú, documents i/o testimonis que certifiquessin els raonaments esgrimits en els capítols de la defensa. En el mateix procés contra Llarissa, aquest presentà un total de catorze testimonis que testificaren sobre diferents aspectes dels capítols de la defensa: com a mostra, Gregori Monjo, estudiant de gramàtica resident a Barcelona, assegurà haver vist com Pau Tallet i Francesc Llarissa havien discutit públicament i que, en acabat, Tallet hauria exclamat que aniria a veure els consellers

23 Ibídem, 6-5-1630.

per explicar-los que Llarissa li havia demanat vint reals a canvi de *fer bons* els seus sacs. I encara, Andrea Vacari, factor de les galeres d'Espanya, reblà el clau declarant que en una conversa a tres bandes entre ell mateix, Llarissa i Miquel Bertran, un altre dels testimonis de l'acusació, aquest darrer els havia dit que hauria mentit davant dels visitadors perquè estava molest amb Llarissa.²⁴ D'altra banda, de la mateixa manera que pel procurador fiscal resultava força complicat presentar documents que evidenciessin les pràctiques il·lícites comeses pels acusats, aquests darrers també podien tenir dificultats per presentar proves escrites que els exoneressin de les acusacions. Amb tot, en algunes querelles trobem exemples d'aquest tipus de documentació, com poden ser les *certificatòries* dels pagaments dels oficials de l'escorxador municipal presentades per Lluís Roger, conseller tercer de 1678 a 1679, amb l'objectiu de demostrar la seva innocència respecte al fet d'haver-se quedat amb part de la nòmina dels treballadors.²⁵

Passats els dos mesos destinats a la fase de la defensa, el procurador fiscal instava la sentència dels processos mitjançant una suplicació presentada als visitadors.²⁶ Fet això, l'assessor i l'advocat fiscal estudiaven tot el procés de nou i proposaven un veredict, que podia ser conjunt o desdoblant en vots particulars. Un exemple magnífic de l'existència d'aquesta disparitat de criteris a l'hora de decidir el resultat d'una causa ens l'ofereix el procés de la querella núm. 5 de la Visita de 1709. En aquest cas en concret, l'assessor, Miquel Grimosachs, i l'advocat fiscal, Antoni de Sunyer i de Bell-lloch, diferiren no tant en el fons de l'assumpte —ambdós consideraren que els mostassafs que exerciren durant l'any consular de 1707 a 1708 havien de ser condemnats per haver acceptat suborns a canvi de fer els ulls grossos a l'hora d'aplicar la normativa vigent pel que fa a la venda de determinats aliments (pesca i carn salada, principalment)—sinó pel que fa a la duresa de les penes. Per Grimosachs, els acusats havien comès dol, frau i barateria, fets que el procurador fiscal havia

24 Ibidem, 8-5-1630.

25 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-56, querella núm. 1, certificatòries inserides entre els f. 70v-71r.

26 Un exemple a AHCB, Processos de la Visita, XVII-78, querella núm. 5, 27-7-1709.

provat a bastament i, per tant, era partidari de condemnar-los a ser privats de l'ofici durant un termini de deu anys. De manera similar, per Antoni de Sunyer i de Bell-lloch els mostassafs *cada un respective segons sos delictas han comès dol, frau y barataria* segons allò estipulat per les ordinacions de la Visita i, per tant, el punt de vista de l'acusació restava del tot validat. Tanmateix, per Sunyer i De Bell-lloch, s'havia de condemnar un dels mostassafs, Ramon Sabater, a privació de l'ofici durant quatre anys, ja que se li havia *trobat menos delicta*, mentre que a Francisco Golorons i a Miquel Fuster, els altres dos mostassafs, se'ls havia de condemnar a restituir deu peces de vuit —a Fuster, a més a més, quatre altres monedes de plata que hauria obtingut a canvi d'expedir llicències per vendre porc salat fora de temporada— i a restar inhabilitats per exercir l'ofici durant un període de vuit anys.²⁷ Presentats els vots —o el vot conjunt, en el cas que l'advocat fiscal i l'assessor s'haguessin posat d'acord—²⁸ el Trentenari votava mitjançant escrutini quin dels parers havia de prevaldre. En el cas de la querella núm. 5 de la Visita de 1709 la majoria de consellers decidí que el vot particular de l'advocat fiscal *se tinga y repute per sentència diffinitiva del present procés de querela si y conforme en ell se conté*.²⁹

A diferència de la Visita del General, de la qual es pot resseguir el procés d'execució de les sentències que promulgà gràcies al registre de deutors de la Diputació del General, el conegut com a *Llibre de Vàlues* (Torra 2020: 277-301), en el cas de les decisions preses per la Visita del Consell barceloní fa de mal determinar fins a quin punt s'executaren. Teòricament, de l'execució de les sentències se n'ocupava el clavari de la ciutat³⁰ i, per tant, una possible localització de la documentació relacionada amb l'execució de les sentències seria la formada pels registres de clavaria.³¹ Tanmateix, la sèrie preservada no comprèn les dates durant les quals la Visita fou activa —a excepció del registre 1B.XI-164. D'altra banda, la legislació tampoc no acaba d'indicar

27 *Ibidem*, vots particulars de Miquel Grimosachs i d'Antoni de Sunyer i de Bell-lloch, s.f.

28 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-12, querella núm. 3, 9-8-1622.

29 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-78, querella núm. 5, 9-8-1709.

30 AHCB, Ordinacions Originals, 1B.XXVI-26, 22-2-1595.

31 AHCB, Clavaria, 06.01/1B.XI.

quin era l'itinerari processal un cop promulgada la sentència: si bé les ordinacions de 1598 insisteixen en el fet que calia instar el procés d'apel·lació contra la decisió de la Visita com a màxim tres dies més tard d'haver-se comunicat la sentència a les parts, i el privilegi de 1599 estableix que el procediment d'apel·lació no podia durar més de 30 dies, aquest darrer també estipula que l'apel·lació havia de ser davant la Reial Audiència de Catalunya, fet aquest darrer que ben probablement explicaria el silenci documental pel que fa a les execucions.

Un dels elements més característics dels sistemes de fiscalització que funcionaren arreu de la monarquia hispànica dels Àustries durant l'edat moderna fou la capacitat que tingueren per proposar —a partir de la seva experiència— reformes legislatives dirigides a millorar el funcionament de la incipient administració pública i de les estructures estatals. Un dels exemples més evidents d'aquest atribut comú de les visites, *pesquisas y juicios de residencia* ens l'ofereix la Visita del General de Catalunya, institució que ja durant els seus orígens com a comissió parlamentària de les Corts catalanes hauria contribuït a elaborar les reformes legislatives —*redreços*, se n'acabaria dient— dirigides a millorar el funcionament de la Diputació del General de Catalunya (Torra 2020: 319-323). I, encara que a voltes aquest atribut fos contestat (Capdeferro 2007: 60-69), d'altres institucions, com ara la Visita dels oficials reials, utilitzaren procediments semblants per corregir les disfuncions detectades en el marc de les inspeccions (Peytavin 2003: 21).³² En aquest sentit, soc del parer que l'experiència recollida per les successives visites del Consell barceloní per força hagué d'influir en la promulgació de les ordenances i redreços que el Consell de Cent publicà durant el segle XVII. Tres motius em porten a fer aquesta afirmació: en primer lloc, la relació existent entre la promulgació d'ordinacions impreses i querelles de la Visita que amb anterioritat s'havien ocupat de les problemàtiques corregides en les ordinacions; segonament, el fet que, almenys pel que fa al redreç aprovat el 25 d'octubre de 1632 referent a la prevenció dels excessos duts a terme pels consellers en matèria d'obres, en diversos capítols s'estableixi que en cas de contravenir a les disposicions la

32 ACA, Generalitat, sèrie RV, 57, 53, ordinacions relatives a les atribucions i deures dels oficials del Reial Patrimoni als Comtats Catalans, 31-1-1613.

Visita podrà exigir responsabilitats als contrafactors,³³ i, finalment, el mateix encapçalament d'unes ordinacions sobre la Universitat Literària en què es declara que *las ordinaciones siguientes son las que dispusieron y formaron los muy illustres señores consellers y junta de personas nombradas para reformar algunos abusos y excessos que reconocieron en las visitas que acostumbra hacer la ciudad en su universidad literaria*.³⁴ Encara que la visita a la qual es refereixen és força probable que no fos la Visita del Consell barceloní, sinó més aviat una inspecció *ad hoc* ordenada pels consellers, la relació entre el fet d'inspeccionar un determinat espai de l'administració de la ciutat i la confecció d'ordinacions a partir de l'experiència adquirida a través d'aquesta inspecció és clara.

LA IDEA DE CORRUPCIÓ DELS BARCELONINS?

Començava aquest estudi indicant l'existència d'un repunt notable dels treballs dedicats a estudiar els sistemes de rendició de comptes en l'àmbit de la monarquia hispànica dels Àustries en general, i a la Catalunya baixmedieval i moderna en particular, durant els darrers anys. De manera paral·lela, l'interès per l'anàlisi del fenomen de la corrupció al llarg de tots els períodes històrics també ha gaudit d'una nova embranzida, tant pel que fa a nivell estatal —en són un bon exemple els congressos *Debates sobre la Corrupción en el Mundo Ibérico, siglos XVI-XVIII* i *I Congrès Internacional d'Història de la Corrupció Política a l'Espanya Contemporània (segles XIX-XXI)*, celebrats respectivament a Madrid i a Barcelona l'any 2017— com a nivell internacional —entre molts d'altres valdria la pena destacar el congrés que acabà desembocant en la publicació de l'obra *Anticorruption in History* (Kroeze, Geltner i Vitoria 2017).³⁵ Tanmateix, aquesta autèntica allau de publicacions ben poques

33 BC, Fullets Bonsoms, 10935.

34 AHCB, Estudi General, Al·legacions jurídiques, 7V-10, 12, 15-12-1662.

35 Pel que fa a un llistat de monografies i obres col·lectives gens exhaustiu però prou il·lustratiu de l'amplitud temàtica, geogràfica i cronològica d'aquest fenomen: Gil i Villarreal (2017), Andújar i Ponce (2018), Riquer, Pérez, Rubí, Toledano i Luján (2018), Rosenmüller (2019), Castro (2019), Harivel (2019) i Kroeze, Dalmau i Monier (2021). Pel que fa a un molt bon estat de la qüestió

vegades ha comptat amb contribucions que fessin referència al problema de com conceptualitzar la corrupció en les societats del passat —en són excepcions: Génaux 2002 i 2004, Ponce 2016, Garriga 2017, Gil 2017, Harivel 2019: 21-29 i Torra 2021b. Aquest fet ha comportat —i encara comporta— notables entrebancs a l'hora de comprendre la idea de corrupció que els habitants d'un determinat lloc i temps històric podien posseir. En la majoria de les ocasions hom ha acabat atribuint a aquestes societats categories que de ben segur nosaltres identificaríem com a pràctiques corruptes —i. e. el cas del nepotisme (Jiménez 2019: 29-175)— però que rarament eren criticades en el marc de les societats d'arrel corporativa. En menor mesura, s'ha considerat que les pràctiques corruptes en un determinat espai jurídicopolític es podien explicar a través dels escrits doctrinals elaborats des d'altres territoris com si, tal vegada, l'Europa del Dret Comú hagués estat una espècie d'Unió Europea *avant la lettre* i en què hom se situava a l'empara d'uns mateixos paradigmes legals que haurien estat per sobre de la pluralitat de jurisdiccions del moment —no ja a nivell internacional sinó *estatal* (ententent aquí *estat* com a *regne*) (Garriga 2017).

Així doncs, al llarg de les properes línies em proposo reconstruir quina idea de corrupció posseïen els barcelonins a l'època moderna i, per fer-ho, utilitzaré preferentment la documentació generada per la Visita del Consell barceloní, tot explorant-ne el potencial i les limitacions com a font per a l'estudi de la història conceptual. Amb tot, abans de començar, m'agradaria fer una petita apreciació metodològica. Tal com he exposat recentment en una altra publicació (Torra 2021b), penso que la millor manera d'acostar-nos als conceptes del passat és intentant respondre preguntes fetes des del present ja que, de fet, aquesta és la feina que duem a terme els historiadors: oferir explicacions factibles —i, òbviament, sotmeses constantment a debat— a fenòmens ocorreguts en el passat. Per aquest motiu, quan exploro quina era la idea de corrupció dels barcelonins em refereixo a aquells comportaments i actituds que ells denunciaren ja en el seu temps com a contràries a l'exercici d'un càrrec públic i que nosaltres avui en dia qualificaríem, *grosso modo*, com a pràctiques corruptes

---

centrat en el cas hispànic a l'edat moderna, vegeu Andújar, Feros i Ponce (2017).

o corrupció. Això no implica necessàriament que ells fessin servir aquestes mateixes paraules, sinó que en tant que habitants d'una altra època i realitat política, jurídica, social i econòmica tenien accés a un ampli ventall de mots, eufemismes i sintagmes distints als que s'usen avui en dia a l'hora de remetre a la idea de corrupció (Richter 1995: 9). En aquest sentit, a l'hora de reconstruir tot aquest vocabulari ho faré seguint la metodologia proposada ara fa uns anys per l'Early Modern Research Group de la Universitat de Warwick (Knights 2010), basada en una anàlisi qualitativa de la història social dels conceptes clau, que busca incorporar el màxim d'usos —conceptes i contraconceptes— i d'actors possibles oficials públics, homes del comú o intel·lectuals, per citar-ne alguns —a l'hora d'estudiar els conceptes del passat. Pel cas concret que em proposo estudiar seran: el marc teoricolegislatiu de l'*Ius Commune* i les ordinacions particulars referents a la Visita; el punt de vista del fisc i operadors jurídics dins dels plets, i, finalment, el punt de vista dels actors no jurídics dins dels plets.

Els supòsits de dol, frau i barateria en la cultura de l'*Ius Commune* i la Visita del Consell barceloní

Una de les característiques principals del sistema de fiscalització dels oficials públics barcelonins —sobretot en comparació amb altres mecanismes existents a Catalunya i a la resta de la monarquia hispànica— era que en les ordinacions destinades a regular-ne el funcionament s'establí de manera prou clara quins eren els supòsits que podien jutjar-se i quins no. El capítol núm. 11 de les ordinacions de la Visita de 1595 determinava que només es poguessin presentar querelles contra oficials en aquells casos en què es pogués provar que s'hagués comès dol, frau o barateria demostrables mitjançant proves documentals o la declaració de dos o més testimonis singulars. A més, s'estipulava quins supòsits s'englobaven dins d'aquestes tres categories, qüestió que, com exposaré més endavant, també preveia i discutia la doctrina de l'*Ius Commune*. Així, per dol i frau manifest hom havia d'entendre *tot allò que los consellers o persones visitades faran scientment en dany notable de la present ciuta*, mentre que per barateria s'entenia *tot allò que los consellers o persones visitades hauran fet per haver rebut diners o altres dàdives per via directa o yndirecta, axí per ynseculacions y provisions de officis com per altres*

*qualsevol coses, encara que de aquell tal fet no-n resulta dany algú a la present ciutat.*³⁶

Aquests supòsits s'acabaren de perfilar a les ordinacions de 1598, en què als delictes de dol, frau i barateria s'hi afegí el de *mala administració en llurs oficis y càrrechs*, supòsit, aquest darrer, que ja s'esgrimia en plets tan reculats en el temps com el que enfrontà Jaume II (1291-1327) amb els paers de Cervera l'any 1311 (Turull 1991: 162-164). D'altra banda, la legislació de 1598 també concretà que les proves acceptades en el marc del judici havien de ser les *que lo dret comú del present Principat o lo dret canònic o romà y quiscun d-ells admet segons la qualitat dels delictes de que-s tractarà*.³⁷ Aquest darrer element apuntat per les ordinacions de 1598 és important perquè si bé és cert que era el dret municipal el que estipulava què es podia jutjar i què no en el marc de la Visita, l'*Ius Commune* s'encarregava de determinar la forma de provar aquests delictes. Aquesta dualitat, d'altra banda, tenia sentit en el marc d'un sistema fiscalitzador basat en unes normes, les de la ciutat de Barcelona, no tan riques i complexes com ho podien ser les que afectaven la jurisdicció del General, si més no pel que fa a identificar i delimitar les pràctiques irregulars dels oficials públics.

Tal com apuntà ara fa uns anys Josep M. Pons i Guri, tot i que a la Catalunya moderna hom presumia el dret comú com a supletori del dret municipal (constitucions i usatges) l'espectre tal vegada limitat d'aquest darrer respecte del primer —ni que fos per una qüestió merament acumulativa— comportava que a l'hora de la veritat el dret municipal acabés actuant més com a excepció del marc general representat pel dret comú (Pons i Guri 2006: 79). De fet, les Constitucions catalanes acabaven essent enteses i interpretades amb l'ajuda de l'*Ius Commune* i, per extensió, també les ordinacions de la Visita del Consell barceloní. En aquest sentit, tot seguint Juan Crisóstomo de Vargas Machuca, el qual escrigué un tractat extensíssim sobre el *sindicato* del justícia d'Aragó (Vargas Machuca 1668), hom podia identificar el delicte de barateria en un total de dotze supòsits: quan el jutge rebia un regal a canvi d'emetre una

36 AHCB, Ordinacions Originals, 1B.XXVI-26, 22-2-1595.

37 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-5, 7-2-1598.

sentència justa (p. 147-148); quan rebia diners per acabar un plet amb diligència (p. 148); quan acceptava un donatiu tot i no haver promès fer res a canvi (p. 148); quan acceptava la promesa d'un donatiu tot i que aquest no es materialitzés (p. 148); quan el jutge en un principi acceptava un regal però l'acabava rebutjant i no executava l'acció que havia ocasionat el regal també es considerava barateria, si no retornava el regal abans de la sentència (p. 148-149); quan al jutge se li perdonava un deute a canvi de fer justícia a qui li perdonava (p. 149); quan un dels litigants feia un préstec al jutge (p. 149-150); quan el jutge comprava o llogava quelcom als litigants fora del preu de mercat (p. 150); quan el jutge cobrava de les parts més diners dels que estipulava la llei (p. 150-151); quan el jutge exigia diners a les parts per cobrir-se les espatlles en una querella que el podia perjudicar (p. 151); quan el jutge rebia un regal o diners a través de la dona o els fills d'un dels litigants (p. 151-152), i, finalment, quan el jutge extorsionava els litigants, això és, els demanava diners per fer tot allò que se li pressuposava en tant que jutge (p. 152-153).³⁸

A l'hora de provar el delictes de barateria, si bé la majoria d'autors defensaven que n'hi havia prou amb aportar tres testimonis singulars pel fet que es tractava d'un delictes *atroz* i *clandestino* (Vargas Machuca 1668: 194), Vargas Machuca assegurava que a l'hora de la veritat existien diversos supòsits. En primer lloc, en alguns casos s'acceptaven dos testimonis de vista, lliures de tota excepció i que fossin tinguts per bons i de qualitat contrastada (p. 195); segonament, també es podien acceptar tres testimonis singulars que presentessin una lleugera variació en el que exposaven (p. 195-196); en canvi, si els testimonis expressaven versions substancialment diferents o acusaven el visitat de diferents delictes sense que existís un fil conductor entre les seves deposicions es considerava que l'acusació no tenia prou fonaments (p. 196-197). A més, tampoc no se solia acceptar la declaració de la persona que havia exercit com a mitjancera entre el corruptor i el corrupte, ja que se la considerava part interessada i, per tant, el seu testimoni estava viciat (p. 197). De fet, aquest darrer supòsit explicaria per què en moltes ocasions els negocis es concertaven a través de mitjancers, ja que això feia que fos molt més difícil seguir el rastre

---

38 Els mateixos supòsits també els recollí Berart (1627: 219-223).

dels diners i eliminava la validesa d'un dels testimonis directes del fet delictiu.

Pel que fa al supòsit de dol, tal com s'entenia dins la cultura jurídica de l'*Ius Commune*, feia referència a la sentència dictada injustament pel jutge per *sordes*, això és, a canvi de diners, per odi, enemistat o temor (Vargas Machuca 1668: 214). Aquesta idea general, com es veu ràpidament, distava d'allò estipulat a les ordinacions de la Visita de 1595 i, per tant, caldria suposar que les denúncies, processos i sentències basaren la seva argumentació més en aquestes darreres que no pas en la jurisprudència i discussions de caire doctrinal dels juristes. Amb tot i amb això, alguns juristes intentaren fer prevaldre el dret comú per sobre del municipal, amb poc èxit, tot sigui dit.³⁹ En definitiva, la concreció dels supòsits delictius que la Visita del Consell barceloní podia jutjar (de)limità enormement els *outputs* de la seva actuació; sobretot si ho comparem amb altres institucions semblants com ara la Visita del General, l'ordenament de la qual inclogué un ventall molt més ampli de supòsits punibles gràcies a l'ús dels termes genèrics *excessos* i *desordes*, que lluny d'identificar categories legals concretes, remetien a pràctiques il·lícites de diversa índole.⁴⁰

El punt de vista del fisc

A l'hora de dur a terme l'estudi de l'ús dels conceptes relacionats amb les pràctiques de corrupció denunciades davant la Visita del Consell barceloní és prou útil traçar una línia entre el llenguatge usat pel fisc —representat pel procurador fiscal, l'assessor i l'advocat fiscal de la Visita, principalment— i l'emprat per la resta de persones que participaren en els processos, principalment com a testimonis. No cal dir que aquesta és una distinció totalment artificial que proposo per evidenciar dues qüestions: d'una banda, les diferències notables en la utilització del llenguatge a l'hora de denunciar unes mateixes pràctiques depenent del lloc on se situés l'actor, cosa que s'explicaria

39 BC, F. Bon., 2738; però ACA, Generalitat, Sèrie G, 8, 14 2ª part, f. 10v-14r.

40 *Capítols per lo redrés del General y Casa de la Deputació de Cathalunya, fets en las Corts celebrades en lo Monestir de Sant Francesch de Barcelona per la S.C.R.M. del Serenissim Senyor Rey Don Felip II de Aragó y III de Castella, en lo any 1599*, Barcelona, Rafel Figueró, 1704, p. 4-10.

pel fet que els membres que representaven el fisc havien d'adequar situacions concretes a les categories legals que el dret vigent els permetia *processar*; d'altra banda, el fet que els testimonis a voltes denunciessin pràctiques que ells consideraven com a quelcom nociu per a l'administració i que el fisc ni tan sols es plantejava perseguir —el que equivaldria al nostre tràfic d'influències actual, per exemple.

Una primera qüestió que caldria apuntar aquí és la distinció entre l'esfera pública i la privada. Aquesta distinció tradicionalment s'ha posat en dubte en les societats premodernes. Tanmateix, sembla que els coetanis la tenien prou clara. Per exemple, en l'escrit d'acusació del procurador fiscal fet en el marc de la querella núm. 4 de la Visita celebrada l'any 1652, dirigit contra Francesc Mateu, conseller segon de 1650 a 1651, se l'acusava d'haver obrat *una casa pròpria que té y habita en la present ciutat [...] a gasto de la present ciutat*. Pel que sembla, Mateu no només hauria usat materials que la ciutat tenia emmagatzemats a la drassana sinó que també hauria ordenat als perfumadors que estaven sanejant la seu del Consell barceloní després de la darrera epidèmia de pesta que l'ajudessin a traslladar aquests materials. Segons el procurador fiscal no es podia permetre que *per obs propis de dit Matheu haja de pagar dit treball la dita present ciutat*.⁴¹ De manera anàloga, el procurador fiscal denuncià la política d'obra pública duta a terme pels consellers que regiren la ciutat entre 1618 i 1619, assegurant que es basava més en *gastos y intereses particulars* que no pas en la *necessitat ni conveniència de la ciutat*. A diferència de l'acusació de 1652, en què els interessos particulars es vinculaven de passada als supòsits de dol, frau i barateria, en aquest escrit de 1620 s'imputava als consellers d'haver *mal administrat les coses de la ciutat*, perquè el Consell de Cent havia prohibit continuar obres velles sense que se li consultés prèviament el parer, cosa que els consellers de 1618 a 1619 havien omès. De fet, el procurador fiscal anava un xic més enllà i els acusava de defraudar *la dita ley [...] per poder acudir a sos particulars gusts*.⁴² A l'*interès particular*, d'altra banda, hom hi contraposava el *benefici públich* tal com recordava l'escrit d'acusació de la querella núm. 5 de la mateixa Visita de 1620.

41 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-35, querella núm. 4, 27-1-1652.

42 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-11, querella núm. 1, 10-3-1620.

En aquest cas, s'acusava el conseller cinquè d'haver proveït places per les insaculacions a canvi de diners, tot deixant de banda *lo que més inporta per al govern y administratió de la cosa pública y present ciutat*, que no era altra cosa que insacular *personas convenientes per als officis de dita ciutat*.⁴³

La venda d'oficis públics fou una de les qüestions que més preocupà els agents fiscalitzadors de la ciutat, supòsit que també tractaren els doctors tot englobant-lo dins la categoria de barateria. Un dels casos més cèlebres el protagonitzà Onofre Vila, conseller segon de 1632 a 1633, de qui he parlat abans. A l'escrit d'acusació de la querella núm. 1 de la Visita de 1634, Vila fou acusat d'haver insaculat Magí Vilamajor i Pere Dalmau en unes places de conseller mercader i sastre *per interès de diners* i per *diners y algunas joyas*, respectivament. El procurador fiscal titllà aquestes accions de *coetxos* —Vargas Machucha identificava aquest delicte amb el fet de rebre diners a canvi d'alterar la justícia (Vargas Machuca 1668: 121-122)— fets *ab tant gran scàndol y publicitat que los minyons o anaven contant per los carrés*.⁴⁴ La venda de càrrecs també podia rebre l'epítet de *medis il·lícits, delictes y baratarias* que suposaven un *notable dany y desautoritat de la ciutat*.⁴⁵ Demostrar la venda de càrrecs, tanmateix, no era pas una tasca senzilla, ni en els casos com el d'Onofre Vila. Encara que l'escrit d'acusació assegurava que havia *comès dit Vila gran frau, dol y barataria contra la present ciutat*, a l'hora de la veritat només es pogué provar que la seva muller havia rebut dues joies de mans de Pere Dalmau a canvi de la plaça de conseller sastre, així com que havia alterat el preu de venda del vi claret a canvi d'un suborn pagat per la confraria de taverners de la ciutat, i encara amb testimonis parcials que tot just provaren el delicte de barateria.⁴⁶ Comptat i debatut, tal com recordava la sentència de la querella núm. 5 de la Visita de 1620 dirigida contra Guillem Pujol, conseller cinquè de 1618 a 1619 que havia estat acusat de vendre diversos oficis, els consellers havien de

43 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-11, querella núm. 5, 10-3-1620.

44 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-19, querella núm. 1, s.f.

45 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-10, querella núm. 2, 30-1-1619.

46 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-19, querella núm. 1, 8-8-1634.

ser *persones convenientes al benefici públich* nomenades *graciosament* per raó de la seva *virtut y mèrits*; altrament, advertien que:

*és de dret disposat [que] exhigir cosa alguna de la persona que anomenan y donar per dinés o altra dàdiva los officis y càrrechs de la ciutat és fer vendible lo que de gràcia estan obligats y deuan donar, y conforma ordinations de dita Visita y altrament de dret és expressa barataria.*⁴⁷

Una de les qüestions més interessants a l'hora d'analitzar els conceptes relacionats amb la idea de corrupció en èpoques premodernes és la d'intentar esbrinar si els coetanis utilitzaren algun terme per referir-se a la globalitat de les pràctiques de corrupció —tal com fem avui en dia amb el terme *corrupció*— o no. Recentment he apuntat que no hauria estat fins al segle xv que els catalans haurien començat a emprar els mots *desordes*, *abusos e defalliments* per referir-se *grosso modo* a aquestes pràctiques (Torra 2021b: 208). Tot i que com s'ha vist la Visita del Consell barceloní estava delimitada per les categories legals establertes a les seves ordinations i privilegis, la idea d'excés referida genèricament a pràctiques de corrupció apareix als escrits d'acusació. Per exemple, en el marc de l'acusació de la querella núm. 15 de la Visita de 1630, en què es descriu com a *excés* les extorsions comeses per Bartomeu Sala —conseller en cap durant 1628 i 1629— que haurien obligat Jaume Teixidor, corder, a comprar-li cànem de mala qualitat a canvi que l'ensacador dels blats de la ciutat li continués comprant sacs a Teixidor.⁴⁸ Amb tot, la idea d'excés també podia prendre un sentit literal, com quan el procurador fiscal titllà d'excessives les despeses tal vegada desproporcionades dels consellers de 1620 a 1621, a l'hora d'elaborar-se vestits pels dols de la mort de Felip III (1598-1621). Excés, aquest darrer, que, d'altra

47 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-25, querella núm. 2, document insertat dins del procés i datat de 13-7-1620.

48 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-16, querella núm. 15, 16-3-1630. De manera similar, aquesta idea també es troba a AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-8, querella núm. 9, 25-2-1614.

banda, no deixava de suposar *grans inconvenients en gran dany de la cosa pública y de la present casa*.⁴⁹

Una altra de les acusacions recurrents fetes contra els oficials de la ciutat fou el que el fisc, tot seguint el dret comú, anomenava *concuissió*, que, salvant les distàncies i amb totes les precaucions possibles, equivaldria al nostre abús de poder. Així, segons Gabriel Berart, el crim de *concuissió* —pel qual es podia perseguir un oficial en el marc d'una visita— implicava atacar el feble des d'una posició de força, tot amenaçant-lo i intimidant-lo. Fins i tot es considerava que l'oficial havia comès aquest delictes quan les amenaces no s'havien proclamat seriosament (Berart 1627: 223-224). En aquest sentit, la querella núm. 16 de la Visita de 1630 ofereix un exemple magnífic d'aquesta problemàtica. Segons l'escrit d'acusació del procurador fiscal, Bartomeu Sala, conseller en cap de 1628 a 1629, hauria usat la seva posició de poder per extorsionar els taverners de la ciutat, tot obligant-los a comprar cent càrregues de vi de mala qualitat sota l'amenaça, en cas de no fer-ho, d'ordenar l'enderroc de les barraques que aquests tenien a la zona de mar. Sempre segons l'escrit d'acusació, els taverners *opprimits del dit Barthomeu Sala, conseller en cap, reberen les dites cent càrregas de vi y pagaren al dit Sala lo preu de aquell a la dita rahó, cometent crim de concuissió*.⁵⁰ Semblant a la *concuissió*, una de les altres acusacions recurrents fou l'extorsió que, si fem cas a Berart, no era altra cosa que la barateria comesa per l'oficial tot aprofitant-se del seu càrrec públic (Berart 1627: 219). A voltes, aquest concepte apareix als escrits dels procuradors fiscals referint-se a pràctiques irregulars relacionades amb la venda d'oficis en general, com per exemple quan després de descriure les que hauria dut a terme Guillem Pujol, conseller cinquè de 1638 a 1639, el fisc asseverava que aquestes actuacions eren dignes *de tota punició y càstich y d-ellas resulte de molts coetxos, extorsions y baraterias y altres delictes*.⁵¹ Val a dir, però, que la idea d'extorsió també podia designar, a voltes, la introducció d'un nou impost considerat arbitrari,

49 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-12, querella núm. 13, 15-2-1622. En un sentit semblant, el terme també s'usa a 1B.XVII-11, querella núm. 1, 10-3-1620.

50 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-16, querella núm. 16, 26-2-1630.

51 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-25, querella núm. 2, 30-1-1640.

sobretot per qui l'havia de pagar: així, els credencers del dret del vi de 1638-1639 hagueren de veure com el procurador fiscal els acusava d'haver comès una *illícita extortió* per haver introduït, suposadament, un nou impost tocant a les càrregues de vi que no entraven dins del perímetre emmurallat de la ciutat. Tot i que l'acusació titllava aquest nou impost de *manifest dol y barataria*, la querella no prosperà perquè una cosa era l'abús de poder comès per l'oficial públic en l'exercici del seu càrrec i una altra de molt diferent, la introducció de nous impostos.⁵²

Un darrer terme relacionat amb la categoria jurídica de la barateria fou el de *composició*. Aquest mot, que com bé recull el *Diccionari català-valencià-balear* generalment designava el pacte o conveni per resoldre un conflicte entre dues o més parts, també s'usava durant el segle XVII com a sinònim de les idees de concussió i extorsió, si bé és cert que, com es veurà més endavant, fou una paraula que utilitzà amb major profusió l'home *comú* (i. e. no especialitzat en l'argot jurídic, en aquest cas) que no pas el fisc. Tot i així, d'exemples en què el procurador fiscal usà el concepte en un i altre sentit se'n troben, com quan en el marc de la querella núm. 5 de la Visita de 1709 s'acusà els mostassafs de la ciutat d'haver-se *composat* amb diferents gremis de la ciutat tot permetent-los vendre mercaderies fora del període habilitat, a canvi de rebre una quantitat de diners, *composicions prohibidas a dits mostassafs*.⁵³ I en el sentit d'extorsió i concussió trobem l'escrit d'acusació de la querella núm. 9 de la Visita de 1649 en què els obrers de 1647-1648 haurien *exhigit y extorquit* diners als propietaris de les carretes ferrades *coetxant y composant-los* a l'hora de concedir-los llicències de circulació per dins la ciutat.⁵⁴ Sigui com sigui, a l'hora de la veritat, això és, a l'hora de justificar la sentència, la *composició* desapareixia del lèxic emprat pels visitadors i hom s'afanyava a considerar que la cosa jutjada entrava dins les categories de *dol, frau y barateria* descrites a les ordinacions de 1595 i 1598, que en el fons eren les que, si s'aconseguien provar, garantien un resultat satisfactori per a l'acusació.

52 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-25, querella núm. 4, 9-2-1640.

53 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-78, querella núm. 5, 5-4-1709.

54 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-32, querella núm. 9, 10-3-1649.

El punt de vista dels actors no institucionals

Dins d'un procés de Visita a part dels actors institucionals o institucionalitzats com podien ser el fisc i els operadors jurídics que auxiliaven les parts en litigi —advocats i juriconsults, bàsicament— també hi podem trobar el punt de vista de *l'home comú* a través de les declaracions que acompanyaven les versions de les parts. Allò que resulta més interessant d'aquestes manifestacions pel que fa a l'estudi dels conceptes del passat és que l'escrivà que les reproduïa emprava el mateix llenguatge, el mateix univers conceptual, que la persona que declarava —o com a mínim un de prou semblant perquè el depositant estigués d'acord a signar la declaració—, que no solia estar lligada de mans i peus per les categories juridicoconceptuals establertes per l'*Ius Commune* i/o el dret municipal. Aquest fet comportà, com intento descriure en el decurs dels propers paràgrafs, un ús molt més genuí de mots, eufemismes i sintagmes que remetien a la idea o concepte de corrupció.

Tal com passava amb els documents produïts a partir de l'acció dels actors institucionals, sembla que els barcelonins del segle XVII tenien prou clara la distinció entre l'esfera pública i la privada, això és, entre allò que els oficials públics podien fer com a membres del Consell de Cent i allò que formava part de la seva vida privada. Així, Jeroni Matxí, mestre de cases de Barcelona que declarà com a testimoni en la querella núm. 9 de la Visita de 1614 considerava que Miquel Carreras, obrer de la ciutat entre 1612 i 1613, havia usat la pedra tretja dels merlets de la muralla no pas per servir en altres obres de *la ciutat*, sinó *per benefici particular*.⁵⁵ Dies més tard, el mateix Carreras intentava desmentir aquest extrem en l'interrogatori conduït pels visitadors, tot asseverant que *no creu ell depositant que pedra alguna dels merlets se sia empleada en benefici particular de ningú de la present ciutat*, i que en el cas que s'hagués arribat a aquest extrem, hauria estat sense que ell en fos conscient ni ho consentís.⁵⁶ De fet, Carreras reblava el seu argumentari en els extensos capítols de defensa que presentà davant els visitadors setmanes més tard, manifestant que *per sa casa ni de sous deutes, ni amichs ni per altres*

55 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-8, querella núm. 9, 5-3-1614.

56 *Ibidem*, 10-3-1614.

casas particulars se-n haja aportada una pedra de las mínimas de tota la ciutat (capítol 201) i que tot plegat era impossible *perquè sa honra, parts y virtut són molt conegudas y sab tota la ciutat qui és, y que no suffirà ni menos farà ni consentirà cosa mala, dolenta y perjudicial a la ciutat ni a sa pàtria* (capítol 202). De fet, Carreras semblava tenir molt clars altres conceptes i expressions contràries a la idea d'interès privat quan declarava que *és desdicha de hòmens honrats fer bé a la república, perquè quan més bé procura de fer un home de honra y de bon zel a una ciutat y al comú, las horas és més maldit y vituperat* (capítol 211). Carreras —de la mateixa manera que Matxí— era plenament conscient de les diferències entre allò públic i allò privat, i fins i tot dominava un ampli ventall de mots i expressions —*virtut, honra, parts, fer bé a la república*— diametralment oposats a la idea d'usar l'ofici públic en benefici privat. Hom podria preguntar-se si el punt de vista de Carreras no estava viciat pel fet de ser un home d'un cert bagatge intel·lectual —jurista de professió— i estar actuant sota consell d'un assessor jurídic. Tanmateix, un punt de vista similar al seu l'expressà anys més tard Andreu Saurina, passamaner de Barcelona, quan denunciava el concert al qual havien arribat els consellers de 1642 a 1643 amb els hereus de Francesc Vilar, deutor de la ciutat, manifestant que *los senyors consellers tenen obligació de mirar per les coses de la ciutat com per les pròpies, y encara millor*.⁵⁷

Un segon element a tenir en compte és la visió que els actors no institucionals tenien de la venda de càrrecs i places d'insaculació per part dels dirigents de la ciutat, situació que, com s'ha pogut veure anteriorment, era equiparada al delictes de barateria per la legislació de la Visita. Aquí sorprèn sobretot el fet que malgrat que tothom tingué molt clar que vendre places i oficis era quelcom nociu per la ciutat i sancionat per la legislació vigent, sovint *per Barcelona se murmurava que* [per insaculacions] *se-n havien pagades algunes quantitats*.⁵⁸ Perquè, val la pena remarcar-ho, encara que el mercadeig de càrrecs i d'insaculacions no estigués pas prohibit si es feia per motius tals com l'amistat, el parentiu o promeses futures d'aconseguir

57 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-28, querella núm. 2-3, 28-1-1644.

58 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-10, querella núm. 2, 6-2-1619.

una altra plaça en una altra institució,⁵⁹ no és pas menys cert que hom intentés encausar els consellers quan hi havia hagut la menor sospita que els nomenaments que s'havien fet no havien estat fruit dels vincles personals, sinó d'un intercanvi monetari. En aquest sentit, Joan Francesc Seguer, prevere de Santa Maria del Mar, era totalment transparent quan afirmava que Guillem Pujol, conseller cinquè de 1638 a 1639, havia fet nomenaments *per interès, perquè ha insiculat a persones no conegudes per ell, dit Puyol*. Tanmateix, aconseguir testimonis que provessin les vendes era difícil. El mateix Francesc Seguer reconeixia que les preteses vendes d'oficis dutes a terme per Guillem Pujol no les havia pas presenciats personalment *perquè en aqueixes coses no-s cercan testimonis*,⁶⁰ i com el mateix Pujol assegurava uns anys abans en una querella que li acabà comportant una inhabilitació, no se'l podia pas condemnar si no es provava que *se-n haya posat res en bolsa*.⁶¹ I pel que es desprèn de les declaracions dels testimonis de diverses querelles, hom se'n cuidava prou de no embutxacar-se els diners directament, ja fos acordant amb el comprador que aquest darrer diposités els diners en un lloc convingut,⁶² ja fos fent servir un mitjancer.⁶³

La idea del suborn també apareix de manera prou recurrent en les declaracions dels testimonis i en les defenses dels acusats, tot i que sol fer-ho a través d'expressions com són ara *haver diners de o prendre diners de*. És possible que no es fes servir el concepte *suborn* de manera literal perquè, com s'ha dit anteriorment, en aquella època servia per referir-se al jutge que venia la justícia a canvi de diners (Vargas Machuca 1668: 121). De fet, en un sentit literal només l'he pogut identificar en un dels capítols de la defensa presentats per Onofre Vila, conseller segon de 1632 a 1633, que assegurava que molts dels testimonis que l'havien acusat de vendre insaculacions ho havien fet per *malícia y subornació de persones enemigues y interessos*

59 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-25, querella núm. 2, 7-2-1640; 1B.XVII-59, querella núm. 3, 11-3-1684.

60 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-25, querella núm. 2, 9-2-1640.

61 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-11, querella núm. 5, 6-5-1620.

62 *Ibidem*, 13-3-1620.

63 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-15, querella núm. 15, 8-2-1628.

particulars.⁶⁴ Molt més comú era, en canvi, l'ús d'eufemismes per referir-s'hi, com per exemple quan Gabriel Forneguera, taverner de Barcelona, afirmava que els taverners compraren vi al conseller segon de 1628 a 1629 per sobre del preu de mercat *perquè nos fes bona obra que no se enderrocassen les barraques y que abaxàs lo preu del vi*.⁶⁵ O també quan Guillem Pujol, conseller cinquè de 1618 a 1619, havia etzibat a Tomàs Hereu, fuster de Barcelona *y donchs, no·y haurie per un dinar?*, després que aquest darrer hagués guanyat un concurs d'obra pública, pregunta que Hereu hauria entès de bones a primeres tot entregant-li cent lliures —tot i que més endavant li foren retornades.⁶⁶ En definitiva, fos quina fos l'expressió utilitzada per referir-se a la idea de suborn, hom sembla haver-la tingut prou clara, que els oficials públics no en podien acceptar i que, en tot cas, era una acusació vàlida en el marc de la Visita.

Des del punt de vista dels testimonis, un dels mots més emprats per descriure les corrupteles dels oficials públics fou el de *composició*, remetent o equiparant-la als delictes de concussió i extorsió. Tot plegat és força lògic, sobretot si es té en compte el fet que molts d'aquests testimonis es presentaven davant les autoritats fiscalitzadores amb el que ells creien que era un greuge flagrant. Per exemple, Bertran Sals, pagès de la parròquia de Santa Maria del Pi, assegurava que els obrers de 1647 a 1648 l'havien *composat [...] en dotze reals* a canvi de permetre-li usar una carreta ferrada per la ciutat, situació denunciada per altres pagesos de la mateixa parròquia usant el terme *composició*, en singular o en plural.⁶⁷ Un exemple encara més interessant sobre el sentit que els coetanis donaven al terme *composició* el trobem a la declaració d'Isidre Ferran, porter reial de Barcelona, en què desgranà les extorsions comeses per Joan Comes, obrer de la ciutat entre 1661 i 1662. En aquest sentit, Ferran relatava que Comes *sent obrer anà mendicant per lo Born als pagesos y revenedors, demanant-los pomas, un forch de alls y moltes altres ninyerias; y no volent-lis donar, ho*

64 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-19, querella núm. 1, f. 59v.

65 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-16, querella núm. 16, 4-3-1630.

66 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-11, querella núm. 5, 10-3-1620.

67 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-32, querella núm. 9, 22-3-1649 i 23-3-1649.

premia y se-n aportava dient 'ja-u pagaré'; y may ho pagava. Mentre que a alguns l'actitud de Comes els exasperava —a un pagès intentà prendre-li dues perdus i en veure que no se'n sortia acabà acordant que només se n'enduria una—, d'altres se'n compadien, com les hortolanes que *se-n reyan que ell se apocàs a dites ninyeries y festals actions.* A més a més, en algunes ocasions Comes extorsionà (*composà*) els pagesos del Born requisant-los els carregaments de fruita tot al·legant que tenien les parades massa a prop les unes de les altres, i només els els retornava quan els pagesos s'avenien a pagar *sis dinés y un sou* al sotsbatlle. L'actitud de Comes incomodà tant el porter que l'assistia, Isidre Ferran, que aquest darrer optà per renunciar al càrrec *molt antes de acabar* el seu servei.⁶⁸

Finalment, a partir de les declaracions en el marc dels processos de la Visita del Consell barceloní es poden extreure tot un altre reguitzell d'expressions més esporàdiques que remetien al concepte de corrupció o, si més no, als ideals que s'hi contraposaven. Per exemple, la qüestió del nepotisme i/o clientelisme —sense que s'usin aquests termes, val a dir— sura en el marc de la querella núm. 4 de la Visita de 1644, en què el procurador fiscal acusà els consellers de 1642 a 1643 d'haver comès *dol y frau y grandíssim dany a la present ciutat* perquè no havien entregat l'arrendament de les *carns grosses* al millor postor, sinó a un familiar. L'extrem fou confirmat pels mateixos consellers en els interrogatoris, si bé s'afanyaren a negar que ells, personalment, formessin part de la companyia de l'arrendament —que era el que la llei, en aquest cas, castigava.⁶⁹ Sigui com sigui, que en una societat d'arrel corporativa, on les xarxes de relacions personals tenien una importància tan cabdal, es denunciessin situacions com la descrita suara ens hauria de fer reflexionar sobre les idees polítiques dels catalans del sis-cents. Com també ho haurien de fer declaracions com la de Jaume Anderís, garbellador de Barcelona, que en el marc de la querella núm. 3 de la Visita de 1622 dirigida contra Josep Roger, credencier dels forments, i Ramon Cortada, palloler, acusats d'obtenir guanys il·lícits amb la venda dels grans de la ciutat tot barrejant gra bo amb pellofa i rebuig, els acusà d'administrar *molt mal sos officis*,

68 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-45, querella núm. 3, 13-2-1663.

69 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-28, querella núm. 4, 4-3-1644.

*font molt frau y dols contra la ciutat y bé públich.*⁷⁰ En definitiva, que quan els acusats en el marc de la querella núm. 13 de la Visita de 1622 posaren el colofó als seus capítols de defensa proclamant que s'havien comportat *ab molta legalitat y ab satisfacció de tots, mirant per lo bé y utilitat de la present ciutat*,⁷¹ ho feien perquè més enllà de la retòrica implícita en la sentència, hi havia una societat que, almenys de portes enfora, premiava unes determinades actituds en els seus governants, al mateix temps que en blasmava unes altres.

CONCLUSIONS

De la mateixa manera que passà amb altres espais jurisdiccionals de la Catalunya moderna, al llarg del segle XVI el Consell de Cent de Barcelona es dotà d'un sistema propi de rendició de comptes dels seus oficials, destinat a fiscalitzar tant l'activitat del consell executiu com la dels principals oficials de la ciutat.

A la primera part d'aquest estudi s'ha fet un breu repàs, precisament, de quins foren els principals sistemes de fiscalització que operaren a la Catalunya moderna, així com també m'he ocupat del cas concret de la Visita del Consell barceloní. Això m'ha permès posar en relleu el fet que si bé estariem parlant de mecanismes de rendició de comptes que podríem situar dins d'una mateixa gran família, això és, la del *sindacato*, tant el seu entramat legislatiu com l'estricta delimitació dels supòsits que podia jutjar convertiren la Visita del Consell barceloní en una institució del tot genuïna.

Una segona part s'ha centrat a descriure de manera detallada el *modus operandi* d'un procés de visita, des de l'elecció dels oficials que havien de dur a terme el procediment fins a la publicació i posterior execució de la sentència. Això m'ha permès identificar alguns dels elements que diferenciaren la Visita del Consell barceloní d'altres sistemes de rendició de comptes, com ara la Visita del General: a part de les dissimilituds del procediment en matèria de terminis, sembla que l'execució de les sentències era el moment en el qual ambdues

70 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-44, querella núm. 3, 23-3-1662.

71 AHCB, Processos de la Visita, 1B.XVII-12, querella núm. 13, 10-6-1622.

institucions presentaven una distància més gran, ja que mentre que la visita barcelonina no posava cura a detallar el procés d'execució, el de la Visita del General estava perfectament delimitat. En aquest apartat també s'ha discutit breument la influència que les decisions preses pel tribunal de la Visita pogueren tenir a l'hora d'elaborar els redreços i les noves ordinacions de la ciutat de Barcelona, característica compartida per altres mecanismes de rendició de comptes, tant a Catalunya com a la resta de la monarquia hispànica dels Àustries.

Finalment, un tercer apartat s'ha dedicat a analitzar el potencial de la documentació de la Visita del Consell barceloní a l'hora d'explorar la idea de corrupció dels barcelonins de l'època. Gràcies a una metodologia basada en la història social dels conceptes clau, s'ha pogut copsar que el llenguatge emprat pels operadors jurídics i els testimonis i acusats diferia substancialment, sobretot pel que fa a la precisió lèxica, ja que mentre que els primers estaven limitats per les categories legals acceptades per l'*Ius Commune*, els segons podien usar un llenguatge molt més genèric. A diferència del que tradicionalment s'hauria pensat, soc del parer que els barcelonins de l'època moderna posseïen una idea de corrupció política que no distaria gaire de la que podríem tenir avui en dia, si bé és cert que a l'hora d'expressar-la no empraven aquest mot en concret, sinó tot un seguit d'altres conceptes —*dol, frau, barateria, mala administració, composició, extorsió, coetxo, concussió*—, frases —*haver diners de, prendre diners de, per interès de diners, mirar per les coses de la ciutat com per les pròpies, y encara millor*—, eufemismes —*se-n haya posat res en bolsa, no estaria bé que un conseller se trobàs per ditas coses escrit en blanc y en negre*— i contraconceptes —*virtut, honra, bé públic, benefici públic, utilitat de la ciutat*—, a voltes de manera poc coherent. Sobta, d'altra banda, l'ús tal vegada reduït dels *catch-all concepts* com podria ser la idea d'excés, que en el cas de la Visita del General fins i tot la legislació preveia com a manera genèrica de referir-se a les pràctiques de corrupció dels oficials públics.

Sigui com sigui, soc del parer que els processos de la Visita del Consell barceloní només ens poden donar una visió parcial de la idea de corrupció dels barcelonins de l'època moderna. Així, el retrat que ens ofereixen només ens mostra una petita part de com els barcelonins del sis-cents ordenaven el món, una part pública i en el marc d'un determinat sistema jurisdiccional —el de la ciutat—;

tanmateix, què pensaven a nivell privat? I com conceptualitzaven o, més ben dit, com usaven el llenguatge relacionat amb el concepte de corrupció política quan es dirigien a altres jurisdiccions com ara la reial o la de la Generalitat? Aquests —i molts d'altres— interrogants caldrà anar-los desgranant en investigacions futures que s'ocupin d'aquesta temàtica.

BIBLIOGRAFIA

- ANDÚJAR CASTILLO, Francisco, FEROS, Antonio i PONCE LEIVA, Pilar (2017): «Corrupción y mecanismos de control en la Monarquía Hispánica: una revisión crítica», *Tiempos Modernos: Revista electrónica de Historia Moderna*, 35: 284-311.
- ANDÚJAR CASTILLO, Francisco i PONCE LEIVA, Pilar (2018): *Debates sobre la corrupción en el mundo ibérico, siglos XVI-XVIII*, Alacant, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes.
- BERART, Gabriel (1627): *Speculum visitationis secularis omnium magistratum, iudicum, decurionum, aliorumque Reipublicae Administratorum*, Barcelona, Sebastià Matevad.
- BEAUCHAMP, Alexandra (2021): «Purga de Taula and other procedures of royal officers' accountability in the Medieval Crown of Aragon (14th Century)», dins MARTÍN ROMERA, M.ª Ángeles i ZIEGLER, Hannes (ed.), *The Officer and the People*, Oxford, Oxford University Press: 133-152.
- CAPDEFERRO I PLA, Josep (2007): «El vigor de les institucions de la terra a la vigília dels Segadors», dins ALBAREDA, Joaquim (ed.), *Una relació difícil. Catalunya i l'Espanya moderna (segles XVII-XIX)*, Barcelona, Editorial Base: 47-83.
- CASTRO, Concepción de (2019): *La corrupción municipal en la Castilla del siglo XVIII*, Madrid, Asociación Cultural y Científica Iberoamericana.
- GARRIGA ACOSTA, Carlos (2017): «*Crimen corruptionis*. Justicia y corrupción en la cultura del *ius commune* (Corona de Castilla, siglos XVI-XVII)», *Revista Complutense de Historia de América*, 43: 21-48.
- GÉNAUX, Maryvonne (2002): «Les mots de la corruption: la déviance publique dans les dictionnaires d'Ancien Régime», *Histoire, économie et société*, 21-4: 513-530.

- GÉNAUX, Maryvonne (2004): «Social sciences and the evolving concept of corruption», *Crime, Law & Social Change*, 42: 13-24.
- GIL MARTÍNEZ, Francisco (2017): «El arte de furto. Hacia una definición de corrupción en el siglo XVII», dins GIL MARTÍNEZ, Francisco i VILLARREAL BRASCA, Amorina (ed.): *Estudios sobre la corrupción en España y América (siglos XVI-XVIII)*, Almería, EDUAL: 21-37.
- GIL MARTÍNEZ, Francisco i VILLARREAL BRASCA, Amorina (ed.): *Estudios sobre la corrupción en España y América (siglos XVI-XVIII)*, Almería, EDUAL.
- HARIVEL, Maud (2019): *Les Élections politiques dans la République de Venise (xvie-xviiie siècle)*, París, Les Indes savantes.
- JIMÉNEZ JIMÉNEZ, Ismael (2019): *Poder, redes y corrupción en Perú (1660-1705)*, Sevilla, Editorial Universidad de Sevilla.
- KNIGHTS, Mark (2010): «Towards a Social and Cultural History of Keywords and Concepts by the Early Modern Research Group», *History of Political Thought*, 31-3: 427-448.
- KROEZE, Ronald, DALMAU, Pol i MONIER, Frédéric (ed.) (2021): *Corruption, Empire and Colonialism in the Modern Era*, Singapur, Palgrave Macmillan.
- LALINDE, Jesús (1965): «La Purga de Taula», dins DD. AA., *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, tom I, Barcelona, Universitat de Barcelona: 499-523.
- LLINÁS ALMADANA, Pedro (1990): «La Visita del General: el procedimiento de control de los funcionarios dependientes de la Diputació del General de Catalunya (1653-1701)», *Pedralbes Revista d'Història Moderna*, 10: 177-193.
- MARTÍN ROMERA, María Ángeles (2020): «Accountable to the community? Medieval officials in Castile: the perspective from below», *Journal of Medieval History*, 46-5: 552-571.
- MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Tomàs de (1996): *Les institucions fiscalitzadores de la Generalitat de Catalunya: des dels seus orígens fins a la reforma de 1413*, Barcelona, Sindicatura de Comptes.
- PEYTAVIN, Mireille (2003): *Visite et gouvernement dans le royaume de Naples (xvie-xviie siècles)*, Madrid, Casa de Velázquez.
- PONCE LEIVA, Pilar (2016): «Percepciones sobre la corrupción en la Monarquía Hispánica, siglos XVI y XVII», dins PONCE LEIVA, Pilar i

- ANDÚJAR CASTILLO, Francisco (ed.), *Mérito, venalidad y corrupción en España y América, siglos xvii y xviii*, València, Albatros: 193-211.
- RICHTER, Melvin (1995): *The History of Political and Social Concepts: A Critical Introduction*, Nova York, Oxford University Press.
- RIQUER, Borja de, PÉREZ FRANCESCH, Joan Lluís, LUJÁN, Oriol, TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran i RUBÍ, Gemma (dir.) (2018): *La corrupción política en la España contemporánea. Un enfoque interdisciplinar*, Madrid, Marcial Pons.
- ROSENMÜLLER, Christoph (2019): *Corruption and Justice in Colonial Mexico, 1650-1755*, Cambridge, Cambridge University Press.
- SÁNCHEZ DE MOVELLÁN TORENT, Isabel (2004): *Les institucions fiscalitzadores de la Generalitat de Catalunya (des de la reforma de 1413 fins al final del regnat de l'Emperador Carles I, el 1556)*, Barcelona, Sindicatura de Comptes.
- SÁNCHEZ-LAURO, Sixto (2012): «Aproximación a la visita como instrumento de control público. Su aplicación a los oficiales reales en Cataluña», dins DD.AA., *Homenaje al profesor José Antonio Escudero*, vol. III, Madrid, Ediciones de la Universidad Complutense: 1057-1085.
- SERRA I PUIG, Eva (2011): «Territori i inspecció fiscal: la Visita del General del 1600», dins DANTÍ, Jaume (coord.), *Les xarxes urbanes a la Catalunya dels segles xvi i xvii*, Barcelona, Rafael Dalmau: 169-284.
- SERRANO DAURA, Josep (1996): *Senyoriu i municipi a la Catalunya nova: Batllia de Miravet; Comandes d'Horta, d'Ascó i de Vilalba, i Baronies de Flix i d'Entença*, tesi doctoral inèdita, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra [2 vol.].
- TORRA PRAT, Ricard (2015): «La fiscalización de la actividad de los oficiales de la Generalitat de Cataluña en la época moderna. La Visita del General de Cataluña y su funcionamiento», *Cuadernos de Historia del Derecho*, 22: 295-317.
- TORRA PRAT, Ricard (2016): «El juego de las instituciones. Políticas de la Visita del General de Catalunya durante la primera mitad del siglo xvii», *Tiempos Modernos: Revista electrónica de Historia Moderna*, 32: 249-279.
- TORRA PRAT, Ricard (2018): «Perquè administren sos officis ab la perfectió convé al bé públich. Experiències fiscalitzadores al Consell de Cent i a la Diputació del General. Una visió comparada», dins *Ciutat, monarquia i formacions estatals, segles XIII-XVIII*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona - Institut de Cultura: 159-169.

- TORRA PRAT, Ricard (2019): «De la teoria a la pràctica: la Visita de los oficiales reales en Cataluña, 1635-1711», *Memoria y Civilización*, 22: 263-287.
- TORRA PRAT, Ricard (2020): *Anticorrupció i pactisme. La Visita del General de Catalunya (1431-1714)*, Barcelona-Catarroja, Afers.
- TORRA PRAT, Ricard (2021a): «From *Judici de Taula* to *Visitas*. A brief overview of how Catalan Parliaments made public officials accountable», *eHumanista*, 48: 54-62.
- TORRA PRAT, Ricard (2021b): «Francesc Eiximenis and the Catalan idea of corruption in the late medieval Crown of Aragon», *Journal of Medieval Iberian Studies*, 13-2: 193-213.
- TURULL RUBINAT, Max (1991): «Documents per a l'estudi de l'organització municipal i els sistemes d'elecció de càrrecs (Cervera, 1311-1430)», *Miscel·lània Cerverina*, 7: 161-177.
- VARGAS MACHUCA, Juan Crisóstomo (1668): *Consideraciones prácticas para el sindicado del iusticia de Aragón, sus lugartenientes y otros oficiales*, tom II, Nàpols, Luís Cavallo.

ANNEXOS

UN FORMULAIRE ADAPTÉ DU STYLE DE LA COUR DE GÉRONE DE LA FIN DU XIVE SIÈCLE

Matthieu Allingri
Université d'Aix-Marseille-CNRS, UMR 7303 Telemme

INTRODUCTION

Le formulaire publié ci-après, bien qu'incomplet, représente une précieuse clef de lecture pour appréhender l'activité de ce qui fut à la fin du Moyen Âge la plus importante cour juridictionnelle du nord de la Catalogne : celle du viguier et du bayle royaux de Gérone, dont toute la documentation a malheureusement disparu. Il est vrai que les traces ponctuelles de son activité, dispersées dans le *mare magnum* des archives de la chancellerie royale et dans celles d'autres cours juridictionnelles voisines, du notariat public, de personnes ou d'entités civiles ou ecclésiastiques, permettent d'en reconstituer à grands traits l'évolution institutionnelle ; mais l'intérêt de ce formulaire est d'une autre nature : il éclaire la culture juridique, la formation et le travail des scribes actifs au sein de cette cour, mais aussi, plus largement, une culture transversale de tout le maillage de cours juridictionnelles des environs.

ORIGINE ET COMPOSITION DU MANUSCRIT

Le formulaire, qui occupe 17 feuillets de format in-folio entièrement écrits, fait partie d'une unité archivistique composite conservée aux archives paroissiales de Sant Feliu de Pallerols, au nord-ouest de Gérone, aux franges de la Garrotxa. Dans cet ensemble dépourvu de tout élément de reliure ont été regroupés de manière quelque peu artificielle des fragments de cahiers et de pièces isolées d'époques variées, sous la cote *Sant Feliu de Pallerols. Diversos*. Cet ensemble, récemment signalé par Xavier Solà Colomer qui m'a aimablement autorisé à l'exploiter, présente un intérêt majeur pour l'histoire de la culture juridique et notamment notariale en pays catalans, sous divers aspects. Néanmoins, l'hétérogénéité des textes qui le composent et de leurs modalités de rédaction permet difficilement de l'aborder comme un tout, si ce n'est comme la résultante d'un processus d'agrégation, qui apparaît toutefois relativement cohérent si l'on s'en tient aux textes se rapportant à la culture notariale du bas Moyen Âge. Dans cette note introductive, nous nous limiterons à présenter brièvement leurs caractéristiques singulières et à analyser les étapes et enjeux de leur compilation dans cet ensemble, avant d'aborder de plus près le formulaire issu de la pratique de la cour de Gérone.

Le formulaire, rédigé d'une seule main hormis quelques corrections, appartient à la phase de rédaction la plus ancienne de cet ensemble, que ses caractéristiques graphiques permettent de situer à la fin du XIVe siècle ou au tout début du XVe. L'écriture est de module cursif mais soignée et régulière ; les abréviations, hormis les plus courantes, sont en général très explicites, de manière à faciliter la mémorisation précise des schèmes formulaires ou la transposition des formules dans la rédaction d'actes concrets. Le texte serait donc de bonne facture, n'étaient des coquilles ou erreurs de copie en nombre conséquent qui compliquent en certains points la lecture. Ces erreurs ne sont pas seulement imputables à l'inattention, mais traduisent pour certaines une maîtrise imparfaite de la langue latine et des formules juridiques en usage. Ces éléments font penser d'emblée au travail, à la graphie appliquée mais émaillée d'erreurs, d'un jeune scribe en train de parfaire sa formation par la pratique, conformément au processus général de formation des notaires en pays catalans (Allingri 2014, chap. 4; 2020).

Outre le formulaire, cette partie la plus ancienne comprend la copie d'apparence très similaire d'un petit traité juridique ; l'analyse paléographique permet d'affirmer qu'ils ont été rédigés de la même main et sans doute à peu de temps d'écart. Le début de ce texte présente une graphie un peu plus posée, au module plus resserré, et l'initiale est ornée d'une lettrine à la plume d'exécution très simple, le tout manifestant une certaine recherche de solennité ; mais après quelques lignes à peine, l'exécution graphique retrouve insensiblement les standards communs aux deux textes, et les petites lettrines pour lesquelles un espace a été ménagé au début des rubriques n'ont jamais été réalisées. La copie est plus fautive encore que dans le formulaire, butant sur les technicisms juridiques dont le scribe est peu familier mais aussi sur la grammaire latine. Cela semble traduire une lecture laborieuse de ce texte savant, d'après une source sans doute très abrégée ; mais cela peut aussi suggérer que la copie a été rédigée antérieurement à la compilation du formulaire, alors que le scribe était fraîchement issu des écoles de grammaire et encore peu familier des principes et formalismes juridiques.

D'après le prologue, ce petit traité intitulé *Summa super renuntiationibus*, appuyé sur de solides références au *Corpus iuris civilis*, a été rédigé *ad instructionem tabellionum* par un certain *Paschalis de Monteacuto iurisperitus*. Le prologue est suivi d'une table énumérant quinze *rubrice seu tituli*, mais seul le texte des quatre premières est conservé à la suite.

Ce traité demeure inédit et n'est guère connu des historiens du droit,¹ mais Josep Maria Pons Guri avait dû en avoir connaissance car il a plusieurs fois évoqué, sans citer de référence, un *formulaire* géronais du *xive* siècle de Pasqual de Montagut.² Or, durant mes recherches sur les notaires de Gérone, je n'ai trouvé aucune trace d'un tel personnage ; en revanche, un jurispérite de ce nom est bien attesté

---

1 Il a été brièvement signalé d'après le manuscrit de Madrid par García García (1971) et Dolezalek (1972), mais ils en ignoraient l'auteur et l'origine (v. *infra*).

2 Pons Guri (1992: 128, 2006: 81). L'auteur évoquait aussi à cette occasion le traité de Guillem Vedell, qu'il datait à tort du *xve* siècle, sans doute d'après ce même manuscrit (v. *infra*).

à Majorque au XIIIe siècle,³ et tous les éléments recueillis par une enquête en cours sur les traités majorquins d'*ars notarie* permettent bien de lui attribuer ce traité. J'avais émis l'hypothèse que sa datation du XIVe siècle et sa localisation à Gérone par J. M. Pons Guri devaient se fonder sur une copie manuscrite locale (Allingri 2014 : 390-391) ; la découverte de ce manuscrit conforte l'hypothèse et suggère qu'il s'agit très probablement de la source en question, le traité attribué à Pasqual de Montagut étant copié de la même main de la fin du XIVe siècle que le formulaire de cour géronais.

D'après l'*incipit*, *Cum ea que breviter traduntur*, j'ai pu repérer deux autres témoins de ce traité, complets cette fois mais avec des variantes significatives, dans un important recueil de textes juridiques catalans, italiens et majorquins de la Biblioteca Nacional de España (Madrid) et dans un manuscrit de la bibliothèque de Hambourg.⁴ Le traité avait été signalé d'après le manuscrit de Madrid, mais on en ignorait l'auteur car son nom a été supprimé du prologue ; en revanche il figure bien dans celui de Hambourg. L'œuvre est en soi significative de la réception du droit romain en pays catalans au milieu du XIIIe siècle, à travers l'un des aspects les plus techniques de la transformation du formulaire : l'usage des clauses de renonciation aux exceptions susceptibles d'être invoquées pour invalider l'acte. Le manuscrit de Sant Feliu de Pallerols, en plus de permettre d'identifier l'auteur, démontre que l'œuvre a circulé en pays catalans et qu'elle servait encore à la fin du XIVe siècle dans la formation des notaires.

Un autre élément relie ces deux textes, copiés de la même main : les corrections apposées d'une main différente dans le formulaire de cour géronais semblent être l'œuvre d'une seule personne, qui intervient aussi dans les deux dernières rubriques conservées du traité de Pasqual de Montagut. Il est difficile de préciser dans quel contexte, si ce n'est que la graphie est de type notarial et du XVe siècle. Les deux textes ont donc été transmis ensemble au sein du milieu

3 Voir la notice documentaire à son nom (1249-1290) dressée par Planas Rosselló (1998: 16); mais dès 1243 un personnage du même nom est cité comme témoin Coll Font (2015: doc. 33, 35).

4 BNE, ms. 12691, f. 41r-44r ; fac-similé en ligne : <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000231332&page=1> ; Hambourg, Staats - und Universitätsbibliothek, Cod. Iur. 2321, f. 479-490 (cf. Matthes 1996 : 53).

notarial, mais l'absence de toute autre intervention semble indiquer qu'ils n'ont été réellement utilisés que sur un laps de temps d'une ou deux générations au-delà de celle du copiste-compilateur.

Après cet ensemble le plus ancien, compilé sans doute vers 1400 (nous y reviendrons), un autre texte a été copié d'après la graphie employée dans la première moitié ou au milieu du xve siècle. Il s'agit d'un traité dont l'auteur s'identifie dans le prologue comme le notaire majorquin Guillem Vedell ou Vadell ; seul le début en est conservé (deux cahiers au foliotage moderne au crayon, 21 f.). Cet *Opus artis notarie*, appelé familièrement *Vedellina*, est la plus importante œuvre d'*ars notarie* élaborée en pays catalans à la fin du Moyen Âge ; consacré spécifiquement aux contrats et secondairement aux dernières volontés, il articule une approche théorique succincte fondée sur les textes doctrinaux de référence, mais attentive aux particularités juridiques de Majorque et plus largement des pays catalans, avec l'élaboration d'une vaste palette de modèles formulaires d'une grande cohérence. Ce traité est fréquemment cité dans les inventaires après décès de notaires majorquins à partir de 1326,⁵ mais aussi en divers lieux des pays catalans, où il a connu une notable circulation aux xive et xve siècles. Le témoin manuscrit le plus complet connu à ce jour, conservé à Tarragone, n'en contient que la première moitié environ.⁶ Le fragment de Sant Feliu de Pallerols est le seul à inclure la table des rubriques, qui semble complète pour les trois parties consacrées à la matière contractuelle —le scribe ayant apparemment exclu la quatrième, sur les dernières volontés— et

5 Hillgarth (1991: II, n°22, 65, 77, 86, 99, etc). La carrière de Guillem Vedell est documentée à Majorque de 1298 à 1318 au moins. Planas Rosselló (2003: 31, 2017: 50) date son traité du règne de Sanç Ier, 1311-1324, mais j'ai pu établir qu'il a exercé auparavant à Castelló d'Empúries de 1282 à 1293, comme *escrivà jurat* puis comme régent de l'une des deux *notaries* de la ville: Allingri (2014: 391). Il y emploie le même *signum* : v. par ex. un acte de 1293 comme notaire de Castelló (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, pergamins, 1A-0177, fac-similé sur <http://w151.bnc.cat/opac/>) et Coll Font (2003: 59).

6 Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, Armari dels còdex, 28, 121 f. V. rapide description dans Piñol Alabart (2000: 152, 2018) et Planas Rosselló (2017: 50-51). Le texte analysé par Arnall Juan (2001), copié vers le milieu du xive siècle et conservé dans un formulaire notarial de la Bisbal, est un fragment des cinq premières parties du livre I de la *Vedellina*, la sixième étant uniquement annoncée. Sur la circulation de l'œuvre et d'autres traités majorquins d'*ars notarie*, v. Allingri (2014: 391-393).

permet donc d'en connaître la structure détaillée, y compris pour les parties non conservées.

Ce manuscrit fournit donc un apport essentiel à l'étude des traités majorquins d'*ars notarie*. On en connaît par ailleurs un troisième (Bono 1982: 52-55), que j'ai pu attribuer au notaire Guillem Cros, actif de 1355 à 1375, ce qui permet de parler d'une véritable tradition majorquine en la matière sur plus d'un siècle, inaugurée par le traité de Pasqual de Montagut. Ces traités s'appuient d'abord sur les textes fondamentaux du *ius commune* — seul le dernier s'inspire clairement des textes bolonais d'*ars notarie*— en les adaptant au contexte juridique et documentaire des pays catalans ; ils ont fourni aux notaires des outils théoriques pour structurer leur apprentissage, au-delà des outils pratiques comme les formulaires. Je prépare une édition de l'ensemble de ces textes, accompagnée d'une étude approfondie de cette école régionale d'*ars notarie*, à peu près unique en son genre en Occident et qui a contribué à l'essor d'un notariat d'un haut niveau technique en pays catalans.

L'association de la copie de la *Vedellina* aux textes antérieurs du manuscrit fait sens et n'est sans doute pas fortuite : il s'agit d'œuvres théoriques ou théorico-pratiques destinées à guider le travail des notaires dans le cadre des cours juridictionnelles ou du notariat public. Il se peut que ce texte ait été dès l'origine associé aux précédents, s'ils se trouvaient en possession ou à disposition de son rédacteur, mais leur rassemblement peut aussi être postérieur. En tout cas, aucun élément externe (graphie, support) ou interne ne permet de les relier directement ; les corrections d'une main plus tardive dans le formulaire de cour géronais et dans la copie du traité de Pasqual de Montagut n'ont aucun lien graphique avec la copie de la *Vedellina*.

Quant aux autres textes rassemblés dans cet ensemble, pour la plupart largement postérieurs, ils ne présentent pas de lien cohérent avec les précédents. Il s'agit de pièces isolées hétérogènes, tirées notamment du livre de l'*universitas* de Sant Feliu de Pallerols ouvert au xve siècle, auxquelles on ne peut prêter aucune valeur de modèle formulaire. Même les pièces que l'on peut dater de la fin du Moyen Âge, contemporaines pour certaines du texte précédent, ne présentent aucun lien avec celui-ci en termes notamment de graphie.

ORIGINE, GENÈSE ET FINALITÉS DU FORMULAIRE

Concentrons-nous à présent sur le formulaire. En dépit de la volonté du compilateur, conformément aux principes du genre, de réduire les formules à des modèles abstraits, applicables à n'importe quel cas, par l'élimination de tout élément contingent (dates, lieux, noms de personnes etc.) au profit de la forme générique *Talis*, les modèles documentaires rassemblés trahissent clairement leur origine, car certains noms de personnes, de lieux et surtout d'institutions n'ont pas été anonymés. Il est ainsi évident, d'une part, que le formulaire a été élaboré à partir d'actes concrets ; et d'autre part, que son contexte local et institutionnel d'origine est celui de Gérone et de sa viguerie. Les références à la cité et surtout à ses institutions sont omniprésentes : une à l'évêque, une à l'official, une au duc de Gérone, une aux privilèges et franchises de la communauté juive (*aljama*) de Gérone et de sa *collecta*, une à des *advocati* de la cité ; mais les mentions conservées concernent surtout la cour du viguier et du bayle : deux font référence à la *curia* ou *curia regia Gerunde*, une à la cour du viguier, une au sous-viguier, trois au juge ordinaire, une à l'*escrivà* de la cour. Surtout, de manière générale, les modèles documentaires émanent d'une cour de juridiction temporelle, et le contexte institutionnel de référence ne peut être que celui de cette cour. Certaines formules sont significatives : dès le f. 19 qui, nous le verrons, correspond vraisemblablement au début du formulaire, le modèle de procès accusatoire s'intitule sans équivoque *Forma seu compendium litis inter partem et partem ducende secundum stilum curie regie Gerunde* ; et on trouve aux f. 12r-14v une série de modèles de prestation de caution par les divers officiers de la cour royale de Gérone à leur entrée en charge : viguier et bayle, régent de l'*escrivania*, sergents (*sagiones*) et crieurs publics (*banderii*). Les références à d'autres localités sont quasi-absentes, hormis la copie d'un procès émanant de la cour voisine de Cruïlles (f. 10v-12r).

Les divers indices rassemblés suggèrent ainsi que l'auteur du formulaire était un jeune scribe actif à la cour de Gérone. Pour autant, il n'a pas conçu son recueil dans l'optique d'un usage exclusif au sein de cette cour ; au contraire, l'effort qu'il déploie pour anonymiser les références à la cour de Gérone sous la forme *curia talis loci* traduit la volonté d'élaborer un formulaire de cour à vocation universelle,

vraisemblablement dans la perspective d'une activité future au sein des nombreuses cours juridictionnelles mineures de la région.

En ce qui concerne la datation du formulaire, comme nous l'avons déjà noté, la graphie est caractéristique de la fin du XIVe siècle, voire du tout début du XVe. La grande uniformité graphique du texte, hormis quelques changements de plume ou d'encre, laisse supposer une rédaction conçue et réalisée d'une seule traite, ou du moins dans un laps de temps assez court, peut-être dans le cadre d'un contrat d'apprentissage ou de travail du scribe au sein de la cour (habituellement d'un an ou deux, parfois plus).⁷

En revanche, même si l'ensemble des dates ont été omises, les indices de datation que l'on peut identifier montrent que le compilateur a puisé dans des actes rédigés sur une longue période, couvrant au moins, semble-t-il, les trois dernières décennies du XIVe siècle.

Un premier indice provient d'une négligence du compilateur : au f. 4v, en copiant machinalement d'après sa source, il a omis d'anonymiser un nom pour adapter le texte comme formule ; s'apercevant de son erreur, il s'est arrêté au milieu du nom : *Iacobus Ven-*. D'après la prosopographie des élites géronaises réalisée par Albert Reixach, il est probable qu'il s'agisse de Jaume Venguí,⁸ ce qui fournit un indice chronologique précis. En effet, dans le formulaire ce personnage est cité comme défunt ; sa veuve Blanca détient une hypothèque sur ses biens en raison de sa dot, et demande au juge d'attribuer un curateur aux biens de son défunt mari afin de pouvoir exiger de lui ce qui lui revient en vertu de sa dot. Or, le nom de la veuve et son droit d'hypothèque sont bien attestés après la mort de Jaume Venguí. Celui-ci a laissé un testament de 1384, ce qui permet d'affirmer que le formulaire a été rédigé après cette date ; le document copié comme modèle datait certainement du milieu des années 1380.⁹

7 Cf. Allingri (2014: chap. 4, en part. p. 363, et annexe 12).

8 Jaume Venguí exerce notamment les offices municipaux de *sobreposat de les obres* en 1378 et de *mostassaf* en 1374 et 1377: Reixach (2019: II, 723, 726-727).

9 Il teste, malade, le 2 novembre 1384 (AHG, Gi-2 44, f. 57r-60r). Le 11 février 1387, sans doute bien après sa mort, sa veuve Blanca vend un hort de son défunt mari avec l'autorisation du juge ordinaire de Gérone (AHG, Gi-1 230, f. 9v-10v ; références communiquées par Albert Reixach). Le procès copié

Un autre indice est fourni par la série de modèles de prestation de caution par les officiers royaux de Gérone à leur entrée en charge, à commencer par le viguier et le bayle. Or, selon la formule en question, ces deux offices ont été confiés à leur nouveau titulaire par une lettre de l'infant Joan, duc de Gérone et gouverneur général pour le roi son père (f. 12r-v), soit entre l'attribution de la lieutenance générale à Joan en 1363 et son accession au trône en 1387, à la mort de son père Pierre le Cérémonieux. On ne peut toutefois en déduire que le formulaire est antérieur à 1387, car l'acte en question a pu être copié plus tard comme modèle. En revanche, la durée particulière de la charge confiée aux deux officiers, un an suivi des trois années d'exercice habituel, ne peut correspondre qu'à deux viguiers d'après la liste des titulaires établie par Christian Guilleré et Albert Reixach : Bonanat Sapera, citoyen de Barcelone (1369-1372), et le damoiseau Guillem Ramon de Lloret (1376-1379).¹⁰ Le prédicat *honrat* appliqué au nouveau viguier dans le formulaire — dans une proclamation publique en catalan qui fournit plus de détails concrets que le formulaire de cour latin — fait clairement pencher pour le premier, ce que pourrait confirmer une autre particularité : l'association des offices de viguier et de bayle.¹¹ Cela conduit à poser l'hypothèse que l'acte copié remontait à 1369.

Un dernier indice, signalé par Albert Reixach, permet d'approcher de plus près la date de rédaction du formulaire. Il est fourni par une

---

dans le formulaire, qui a permis à la veuve de disposer d'une partie des biens de son mari, doit donc se situer entre ces deux dates. Le seul nom complet cité dans le formulaire, celui de Joan Prat (f. 19v), n'apporte guère d'éléments plus précis ; deux personnes de ce nom sont actives à Gérone dans la seconde moitié du xive siècle selon Albert Reixach : un apothicaire, mort en 1371, et son fils marchand, mort avant 1397.

- 10 Guilleré (1993: I, 132-134) et Reixach (2019: II, 682 et s.).
- 11 Selon la version du formulaire, les deux offices sont curieusement confiés à la même personne. Cela n'a jamais été le cas d'après les listes d'officiers citées plus haut ; mais de 1369 à 1372, le bayle est un autre citoyen de Barcelone, Pere Pallarés, alors qu'en règle générale il est issu des élites géronaises, contrairement au viguier. Cela pourrait suggérer qu'après l'attribution des deux offices à Bonanat Sapera, celui-ci ait été contraint de confier celui de bayle à une autre personne, et l'ait choisie dans son propre milieu. On ne peut exclure que le compilateur ait regroupé les deux prestations de caution en un seul modèle, mais cela paraît improbable. Notons par ailleurs que les officiers sont soumis à la *purga de taula*, procédure de reddition de comptes en sortie de charge systématisée pour ces offices par les Cortes de Cervera de 1359, auxquelles la formule fait référence.

autre criée publique en catalan —encore une fois moins expurgée de ses détails concrets que le texte des formules latines— citée dans un procès, le seul provenant d'une cour extérieure à Gérone : celle de Cruïlles (f. 11v-12r). La criée est ordonnée par un bayle anonyme de Cruïlles au nom du roi. Ce détail fournit un indice précieux car Cruïlles, l'une des seigneuries des Cruïlles de Peratallada, n'a été que brièvement aux mains de la couronne : celle-ci s'en saisit en 1398, en mettant à profit la dispute sur l'héritage du défunt Gilibert VII de Cruïlles ; mais en 1401 la veuve de ce dernier, Elvira, comme tutrice de leur fils, en a déjà repris le contrôle. L'acte transposé dans le formulaire a donc dû être rédigé entre 1398 et 1401, ce qui porte à retenir la date de 1398 comme dernier *terminus post quem* de la rédaction du formulaire. Les indices d'ordre graphique comme ceux tirés de la teneur du texte invitent à situer la rédaction immédiatement après, autour de 1400. Il est d'ailleurs possible que, dans ce dernier cas, le compilateur ait adapté un acte contemporain, rédigé ou reçu alors qu'il composait son formulaire et travaillait lui-même au sein de l'*escrivania* de la cour de Gérone.

Compte tenu du large éventail chronologique des sources employées par l'auteur du formulaire, il est permis de supposer qu'il a puisé dans les registres de la cour, conservés sur place selon l'usage de leurs *escrivanies*, pour transposer certains actes comme modèles. On ne peut exclure qu'il ait copié tout ou partie d'un formulaire préexistant en usage au sein de la cour, mais la nature et l'agencement des modèles d'actes et surtout les indices onomastiques et chronologiques conservés, qui trahissent l'adaptation d'actes concrets, plaident plutôt pour une élaboration de première main. Quant à la copie du traité de Pasqual de Montagut associée au formulaire, vraisemblablement dans un contexte proche, elle peut suggérer que ce traité était conservé au sein de la cour pour les besoins de ses scribes, ou était en possession d'un notaire ou d'une autre cour auprès desquels le scribe a effectué une partie de sa formation ou de ses premières années d'activité. Dans un cas comme dans l'autre, ce texte apporte un éclairage nouveau sur la littérature technique à disposition des notaires catalans.

ORDRE DES FRAGMENTS ET STRUCTURE DU FORMULAIRE

Les dix-sept feuillets composant ce formulaire, non numérotés à l'origine mais qui portent un foliotage moderne au crayon, se répartissent en trois ensembles :

- les f. 3-17, formant un cahier cohérent aussi bien sur le plan codicologique que par la teneur du texte ;
- le f. 18, isolé mais dont le texte suit directement celui du f. 17 ;
- le f. 19, isolé.

Il n'est pas évident *a priori* de situer le f. 19 par rapport au reste du formulaire, car aucun lien direct de consécution ne peut être établi entre eux. Cependant, du point de vue de la logique interne du texte, le fait que ce feuillet s'ouvre sur deux formules mnémotechniques relatives à des aspects courants de l'activité processuelle (le serment de calomnie et les questions à poser aux témoins avant leur déposition), suivies d'un modèle standard de procès accusatoire, élément central de l'activité des cours juridictionnelles (*Forma seu compendium litis inter partem et partem ducende secundum stilum curie regie Gerunde*), invite à penser que ce feuillet devait se trouver dans la partie initiale du formulaire, voire qu'il en constituait le début, bien qu'il ne porte aucun titre en ce sens.

Quant aux f. 1 et 2, écrits de la même main, ils correspondent au début du traité de Pasqual de Montagut sur les renonciations, dont il manque la suite (sans doute deux ou trois feuillets par comparaison avec le témoin de Madrid), mais il est difficile de dire s'ils faisaient partie à l'origine du même ensemble du point de vue codicologique.

Si l'on replace le f. 19 au début du formulaire, ce dernier présente à la suite une lacune sans doute de plusieurs feuillets : le modèle de procès accusatoire du f. 19 s'interrompt en effet après les citations de l'accusé, et l'autre partie conservée du formulaire (f. 3-18) débute par une rubrique dont il manque le début sur la procédure d'appel, dans laquelle plusieurs notes semblent renvoyer précisément au modèle précédent de procès accusatoire : *prout supra dicitur de responsione fienda petitioni et positionibus cause principalis* (f. 3r). L'appel émane d'ailleurs d'un certain Joan, ce qui correspond au nom de l'accusé (Joan Prat) dans le modèle initial de procès. Le formulaire est peut-être également amputé de sa partie finale, car le dernier

modèle de procès (*processus super marcha adiudicata*) s'interrompt f. 18v sur un titre de rubrique annonçant l'appel déposé à l'issue de la sentence (*Sequitur appellatio*), à moins que l'appel ne soit simplement évoqué sans avoir été développé dans le formulaire.

Le formulaire ne montre dans l'ensemble qu'un effort limité de structuration de la matière et de rassemblement thématique des modèles, ce qui est la norme dans les formulaires de la fin du Moyen Âge, car les praticiens disposaient alors d'autres ouvrages fournissant une exposition théorique ordonnée de la procédure. Dans le cas présent, le premier critère de composition a consisté à regrouper au début les éléments d'usage courant ou essentiels dans l'activité de la cour : après les formules mnémotechniques évoquées plus haut, le formulaire débute par un modèle de procès accusatoire ; puis, après une lacune, vient un modèle de procès en appel, qui comporte d'abondantes notes didactiques, suivi du dépôt d'une exception par l'accusé, celui-ci invoquant l'excommunication du plaignant, son créancier. Après un bref développement sur les auditions de témoins, viennent ensuite plusieurs séries de modèles regroupés par thèmes. La première concerne des procédures de tutelle juridique, visant à attribuer un curateur aux biens d'un défunt pour répondre aux demandes de ses créanciers, ou à un mineur pour comparaître en justice dans un procès, et à confier à une femme l'administration des biens de son défunt mari. Suivent des modèles de procès mettant en jeu des lettres réquisitoires d'une juridiction contre l'officier en charge d'une autre pour déni de justice. Viennent ensuite un modèle de procès inquisitoire, des formules de saisie préventive par la cour de biens d'accusés mis au ban pour contumace dans une affaire criminelle (*advocatio bonorum*) et de la levée de ban correspondante (*disbanniamentum*), puis une brève formule d'interrogatoire de témoins. La section suivante comprend les formules de prestation de caution par les officiers royaux de Gérone, suivies d'autres modèles de dépôt de caution pour des engagements divers (*securitas pacis, manuleuta* etc.) et d'un modèle d'inventaire fait à la demande de créanciers. Viennent enfin une formule de protestation contre la procédure ouverte par un juge, et une de contestation du droit de marque adjugé par un juge.

CRITÈRES D'ÉDITION

Le texte est bien conservé et parfaitement lisible, hormis une petite déchirure sur le côté du f. 19 empêchant de lire quelques mots, que l'on peut restituer sans difficulté.

J'ai mis en italique les passages sortant du formulaire proprement dit, dans lesquels le compilateur introduit des commentaires ou explications, indique des variantes ou insère des titres de rubriques. J'ai mis en gras les titres introduisant un nouveau modèle documentaire pour les distinguer des titres ou remarques intermédiaires signalant les étapes de rédaction d'un modèle ; cela fait mieux ressortir la composition et la structure du formulaire.

J'ai respecté en général les sauts de ligne et la présentation des titres ou mentions en retrait du corps principal du texte, tout en l'harmonisant parfois pour mieux mettre en relief la structure du texte, notamment la distinction entre les actes successifs d'un même procès.

J'ai rétabli directement dans le texte, entre crochets, les omissions et lacunes, signalées respectivement par *om.* et *lac.* J'ai corrigé aussi dans le texte les nombreuses erreurs de copie qui en altéraient le sens, en signalant en note le texte littéral, signalé par *ms.* Les incongruités ou choix graphiques particuliers qui n'altéraient pas la lecture ont été laissés tels quels et signalés par (*sic*). J'ai seulement choisi de corriger certaines particularités pouvant gêner la lecture, notamment le dédoublement quasi-systématique de certaines consonnes (s, f) en milieu voire en début de mot, qui paraît traduire un choix d'ordre graphique (assez répandu dans la région) plus qu'un dédoublement consonantique d'ordre linguistique. De même, l'alternative entre *-t-* et *-c-* n'étant pas claire dans les graphies catalanes de l'époque en latin (dans les termes en *-tio* par exemple), j'ai privilégié la forme latine standard en *-t-*.

Enfin, les diverses mains qui interviennent dans le texte sont distinguées en notes. Le texte d'origine est, nous l'avons vu, rédigé d'une seule main (A), tandis que les corrections d'une autre main semblent devoir être toutes attribuées à une seule personne (main B).

ÉDITION DU TEXTE

(f. 19) *Quomodo iuratur de calumpnia habes in hiis quatuor versibus.*

Illud iuretur quod lis sibi iusta videtur ;

Et si queretur verum, non inficietur ;

[lac. : Nil] promictetur ut falsa sententia —*vel* probatio— detur ;

[lac. : Ut li]s tardetur probatio nulla petetur¹

—*vel* dilatio una.²

Versus de testibus

Conditio, sexus, etas, discretio, fama,

Et fortuna, fides, in testibus ista requires.

*Forma seu compendium litis inter partem et partem ducende
secundum stilum curie regie Gerunde*

Inter Talem ex una parte, agentem,

Et Talem ex parte altera, defendentem,³

Debet lis ordinari⁴ in hunc modum.

Noverint universi quod die iovis intitulata octava die ianuarii anno a Nativitate..., coram venerabili et discreto iudice ordinario curie localis, comparuit Talis de tali loco, ex una parte, et obtulit in scriptis quandam papiri cedulam scriptam, petitionem in se continentem sub hac forma :

Coram vobis venerabili et discreto domino Tale, iudice ordinario talis loci... *Ponatur totus tenor petitionis.*

1 Ms. *peretur.*

2 Ces quatre vers mnémotechniques sur le serment de calomnie, largement répandus depuis au moins le XIIIe siècle, sont souvent cités dans les *ordines iudicarii* ou traités de procédure, ce qui permet de rétablir les parties lacunaires. Les derniers mots présentent une variante du dernier vers, *dilatio una* (ou *nulla*) *petetur.*

3 Ms. *defendente.*

4 Ms. *Debetur lis ordinare (sic).*

De quaquidem petitione dictus venerabilis iudex iussit tradi copiam dicto Tali, ipsique⁵ diem assignari ad respondendum eidem petitioni, et alias utrique parti ad comparandum et procedendum super predictis ut iuris fuerit et rationis, hinc ad octavam diem proxime venturam non feriatam.

Quod translatum ipsius petitionis tradi et predictam assignationem intimari dictus venerabilis iudex iussit dicto Tali per Talem, sagionem curie talis loci, *seu* per me huiusmodi scriptorem. Et quasi incontinenti, dicta / (f. 19v) die, traslatum predictum iamdicte petitionis fuit traditum et predicta assignatio intimata iamdicto Iohanni Tali per me scriptorem huiusmodi processus seu cause.

Si per sagionem, fiat sic :

Quiquidem sagio, iens et postea dicta die reddiens, retulit se dictum translatum tradidisse et [*lac.* : predictam] assignationem intimasse dicto Tali, prout sibi superius fuerat iniunctum.

Si pars venerit die assignata, fiat sic ubi respondeat :

Qua die superius assignata, tali die decembris dicti anni, coram dicto venerabili iudice, comparuerunt dicti P. Talis ex una parte et Iohannes Talis ex parte altera.

Et dictus P. Talis obtulit quandam papiri cedulam scriptam, responsonem ad dictam petitionem, continencie huius serie : Salvo iure *etc.*

Si vero non responderit, iudex facit aliam assignationem sic :

Et dictus venerabilis iudex assignavit diem dicto Iohanni Tali ad respondendum predicte petitioni, cum advocatione vel sine, et alias utrique parti, ad octavam diem proximam.

Et si ista assignatione⁶ venerit, ponatur responsio ut supra ; et si non venerit aut non responderit, iudex faciet assignationem sic :

---

5 Ms. *ipsaque*.

6 Ms. *assignatio*.

Et dictus venerabilis iudex assignavit diem dicto Iohanni ad idem —ad respondendum dicte petitioni— peremptorie et sub pena quinque .solidorum.,⁷ et alias utrique parti, ad diem octavam proxime venturam.

Si venerit ista assignatione, ponetur responsio ; sin autem, iudex faciet assignationem sic :

Et dictus venerabilis iudex assignavit diem dicto Iohanni Prat ad idem quo supra proxime, peremptorie et sub pena .quinque. solidorum, et alias utrique parti, ad diem octavam proxime venturam.

Si venerit assignatione ista, inseratur responsio petitionis si respondet ; sin autem, fiant sequentes assignationes cum penis successive duplicando.

Et si pro penis noluerit respondere petitioni, iudex faciat venire ante sui presentiam conventum, scilicet dictum Iohannem, et iudicialiter mandet sibi sic. /

[Lacune d'un ou plusieurs feuillets]

(f. 3) [Suite d'une rubrique sur la procédure d'appel dont il manque le début. L'appel semble faire suite au procès accusatoire du f. 19. Le premier cas envisagé est celui d'une *appellatio facta in scriptis*.]

Et iudex appellationum, oblato libello, debet iubere tradi translatum de ipso libello parti appellati, et eidem assignari ad respondendum ipsi libello ad certam diem ; et inde sunt fiende assignationes ad respondendum et declarandum ipsum libellum appellatorium, et etiam si fuerit petitum, responso dicto libello, ad prestandum⁸ calumpnie

7 Le scribe se trompe régulièrement dans le signalement des valeurs numériques par un point placé de part et d'autre, encadrant de la sorte non la valeur numérique, mais l'unité monétaire qui suit.

8 Ms. *ad adprestandum*.

*iuramentum*⁹ et ponendum ipsum libellum et capitula si inde fuerint secuta et respondendum ipsis prout supra dicitur de responsione fienda petitioni et positionibus cause principalis, et successive ad articulandum et interrogatoria offerendum et probationem prefigendum et iniunctiones faciendum et publicandum testes ut in dicta causa principali continetur, usque ad sententiam inclusive.

Tamen, si oraculo vive vocis appelletur, ipsa appellatio, sedente adhuc iudice pro tribunali, quia alias fieri non posset ut predicatur, fiat sic :

Qua¹⁰ sententia lata, dictus Iohannes, post sentiens se ex ipsa sententia et per dictum iudicem quamplurimum agravatum, timeatque (*sic*) inposterum¹¹ forcius agravari a dicta sententia et ab eodem iudice et eius examine, ad Talem iudicem appellationum oraculo vive vocis, constitutus personaliter ante presentiam dicti venerabilis iudicis principalis, in presentia mei huiusmodi scriptoris et Talium testium ad hec specialiter vocatorum, provocavit et appellavit et appellos petiit sibi semel et pluries concedi atque tradi. *Et inde sequi debet ut in appellatione facta in scriptis, ut predicatur.*

Si petatur in formam fieri appellatio una vel altera ex predictis, ordinetur in hac forma :

Noverint universi quod, cum in quadam causa que ducta extitit inter Talem¹² ex una parte, agentem, et Talem ex altera, defendentem, sub examine venerabilis et discreti Talis, iudicis talis loci, tali die per dictum iudicem super dicta causa, pluribus assignationibus preambolis, esset lata sententia in scriptis sub hac forma —*ponatur tenor totius sententie*, ideo tali die, dictus Talis —*hoc dicitur de appellante*— constitutus personaliter ante presentiam dicti venerabilis iudicis, in presentia mei huiusmodi scriptoris et testium Talium ad hec specialiter vocatorum, etc. *Ponatur inde totum ut supra dicitur*

---

9 Abrégé *ca. iur.*

10 Suit *d. rayé.*

11 Ms. *inposterium.*

12 Ms. *Tales.*

in appellatione que fit in scriptis, et [om. : si] oraculo vive vocis fiat, ponatur ut supra proxime ; et in fine ponantur hec verba : De quibus omnibus dictus Talis petiit [om. : fieri] et sibi tradi publicum instrumentum per me dictum scriptorem, ad habendum etc.

Si sententia principalis cause petatur [in formam¹³], instrumentum fiat sic. /

(f. 3v) Noverint universi quod tali die etc. Ponatur totus tenor presentationis et petitionis oblate, et deinde fiat sic. Et factis pluribus assignationibus per dictum iudicem ad respondendum dicte petitioni, eidemque petitioni responso per dictum Talem eaque penitus denegare, etiamque responso medio calumpnie iuramento,¹⁴ et pluribus testibus super predictis receptis, eorumque dictis et depositionibus publicatis, ac renuntiato de facto et postulata sententia fieri super predictis, ac pluribus assignationibus ad audiendum sententiam¹⁵ predictis partibus factis etiam ad presentem et subscriptam diem peremptorie, prout predicta et plura alia in processu super et de predictis in curia talis loci et sub examine dicti iudicis acitato largiflue sunt notata. Ideo, tali die ad audiendum sententiam ultimo et peremptorie assignata,¹⁶ dictus venerabilis iudex suam super predictis in scriptis tulit sententiam in hunc modum. Ponatur totus tenor sententie ; et postea, Lata, lecta et publicata..., ut superius continetur in probatione sententie. De quibus omnibus dictus Talis petiit fieri et sibi tradi publicum instrumentum per me scriptorem infrascriptum ad habendum memoriam in futurum.

Si forsans pars agens fuerit excommunicationis vinculo innodata et pars conventa excipiet quod non potest stare in iudicio, et ipsam exceptionem opponere voluerit, habet istud

13 Termes ajoutés dans l'interligne par la main (B) qui a apposé diverses corrections dans ce formulaire.

14 De nouveau abrégé *ca. iu.*

15 Terme initialement omis et ajouté de la main du scribe (A) dans l'interligne.

16 Ms. *assignatam.*

producere in scriptis. Et tunc iudex, posita ipsa exceptione, debet scribere officiali domini episcopi¹⁷ sub hac forma.

Venerabili et discreto Tali, officiali reverendi domini Gerundensis episcopi, Talis, iudex ordinarius talis curie, salutem cum omni reverentia et honore. Discretioni vestre serie huiusmodi innotescat quod Talis, in quadam causa que sub meo examine ventilatur inter ipsum ex una parte, defendentem, et Talem ex altera, agentem, exceptionem excommunicationis sententie opposuit sub hac forma serie. *Ponatur totus tenor cedulae.* Verum, cum dependenti cognitione super dicta causa procedere non vellemus donec de eadem exceptione per vos fuerit cognitum, ideo, ex parte Talis, domini talis loci, et auctoritate officii quo fungor in hac parte, tenore¹⁸ presentium dictam excommunicationis exceptionem cognoscendam per vos infra iuris terminum duco remittendum ; cuius cognitione per vos facta, michi si placuerit rescribatis de cognitione ista, sciens me paratum ad omnia vobis grata. Datum...

Super receptione testium

Hos testes produxit Talis de tali loco super quibusdam articulis¹⁹ sive positionibus oblatis pro parte sua in et super quadam causa que ducitur inter ipsum ex una parte, agentem, et Talem ex altera, defendentem, sub examine venerabilis et discreti Talis, iudicis de tali loco, causis et rationibus in eisdem positionibus et processu dicte cause largius recitatis, et etiam super interrogatoriis —*si sint interrogatoria*— super inde formatis ex adverso et etiam oblatis ; quorum articulorum [*om.* : tenores] per ordinem sic se habent. Quiquidem testes deposuerunt super ipsis citati in modum qui sequitur.

(f. 4) Talibus die et anno, testes subscripti deposuerunt in modum qui sequitur.

17 Terme initialement omis et ajouté de la main du scribe (A) dans l'interligne.

18 Ms. *tenor*.

19 Suit *super* rayé.

Talis, testis citatus, iuratus et interrogatus super predictis articulis, eidem testi particulariter, divisim et distincte [lectis²⁰], et primo super primo articulo, et dixit sic...

Si tamen testis non fuerit productus super omnibus, set super aliquibus ex ipsis tantum, dicatur sic :

Talis, testis citatus, iuratus et interrogatus super tali et tali et tali articulis superius incertis (*sic*), super quibus tantum fuit in testem productus, et primo super tali, et dixit sic *etc. Ponatur et super quolibet aspiciantur interrogatoria facienda pro eo.*

Forma processus facti super dando curatorem bonis que fuerunt Talis defuncti ad instanciam creditorum

Noverint universi quod die martis que fuit talis dies, anno tali, coram venerabili et discreto Tali, iudice ordinario talis loci, comparuit Talis dicti loci, procurator ut dixit et nomine procuratorio domine Talis, uxoris Talis quondam de tali loco ; et iamdicto nomine, dixit et proposuit quod cum dicta domina Talis teneat et possideat et tenere et possidere debeat ypothecata et obligata bona dicti viri sui quondam ratione dotis sue et lucri nuptialis et aliorum bonorum perinfernalium²¹ usque ad valorem tot millium .solidorum. barchinonensium de terno vel circa, et dictum matrimonium fuerit solutum²² inter ipsos coniuges per mortem dicti Talis, dictaque domina Blanca velit et cupiat sibi satisfieri in eius dote et lucro nuptiali et aliis sibi debitis de et super bonis dicti viri sui [*om. : si ?*] fuerit locus receptioni dicte dotis sue ; idcirco, dictus Talis, nomine quo supra, constitutus in presentia vestri dicti venerabilis iudicis, predicta vobis exponendo, petiit per vos dictum venerabilem [*om. : iudicem*] citari et vocari omnes et quoscumque asserentes se heredes dicti Talis quondam et ius habere in dictis bonis dicti Talis quondam, quatenus certa die compareant²³ coram vobis hostensuri et

20 Terme initialement omis, ajouté de la main B dans l'interligne.

21 *Sic* pour *parafernalium*.

22 *Ms. solutum*.

23 *Ms. compareat*.

dicturi si sunt vel credunt se heredes vel habere ius in bonis dicti Talis quondam, et si volunt vel intendunt dicta bona recipere vel habere, satisfiando prius dicte domine Tali in dictis dote et lucro nuptiali et aliis que sibi debeantur super ipsis bonis. Et si non compareant, vel dicant se non esse heredes dicti defuncti, petiit curatorem bonis dicti Talis quondam dari et constitui per vos dictum dominum iudicem, cum quo ipsa domina Blanca valeat super predictis experiri et dotem suam et lucrum ac ius suum consequi valeat et habere. Super quibus petiit²⁴ idem Talis, nomine quo supra, iustitiam fieri expeditam per vos dictum dominum iudicem. / (f. 4v) Et hiis premissis sic habitis, dictus dominus iudex, volens iuste, rite et legitime procedere in et super predictis, iussit citari voce preconia sub forma subscripta omnes et quoscumque²⁵ heredes, successores, procuratores vel curatores et alios legitimos defensores bonorum que fuerunt Jacobi Ven — quondam,²⁶ quatenus infra .X. dies proxime sequentes peremptorie compareant²⁷ coram dicto domino iudice pro satisfaciendo dicte domine Tali in dote sua et in omni eo quod sibi debeat in et super bonis predictis, vel respondendo petitionibus eiusdem domine Talis in iustitia ; alioquin, lapsis dictis .X. diebus, dictus iudex procederet ad dandum curatorem bonis que fuerunt dicti Talis quondam, et vendi faciendum eandem pro satisfaciendo eidem Tali in petitis per eandem prout iuris fuerit et rationis, absentia alicuius in aliquo non obstante. Et nichilominus, dictus dominus iudex iussit proinde fieri preconizationem sequentem.

Ara oiats tothom que la cort de tal loch, de part del senyor Tal, a instància e a raquesta de la dona na Tal, muyler d'en Tal çanrrera²⁸ del dit loch, la qual vol sa dot e fer alcunes questions e demandes contra los hereters del dit Tal, marit seu, per rahon del axoar e altres deutes

---

24 Ms. *petit*.

25 Ms. *quascumque*.

26 Le compilateur avait manifestement commencé à écrire le nom en copiant d'après sa source, oubliant d'anonymiser le texte pour l'adapter comme formulaire ; s'apercevant de son erreur, il s'est arrêté au milieu du nom. Sur la probable identification à Jaume Venguí, qui fournit un indice de datation, v. *supra*, en introduction.

27 Ms. *comparuerunt*.

28 Ms. *canrrera*.

los quals ella ha en e sobre los béns qui foren del dit Tal sa.nrrera, ab veu d'aquesta present crida, cita tots hereus e successors, procuradors e curadors d'aquells, e tots altres ledezmes defensors del dit Jacme Tal sanrrera, que dins .X. dies primers vinents, peremptòriament, sien compareguts davant la dita cort per satisfacer a la dita dona Blanca en la sua dot e.n çò que.n demana e li sia degut sobre los dits béns, e respondre a les demandes d'aquel en justícia; enaltremanera, passats los dits .X. dies, la dita cort e l'onrat jutge ordinari de Gerona proceyrien a dar curador als dits béns qui foren del dit Tal e vendra aquells ; e enaltremanera, serà proceýt en e sobre les dites coses segons que justament serà faedor, absència d'alcun no contrastant e contumàcia requirient.

Postque, ipsa die, comparuit Talis, preco publicus curie dicti loci, et retulit se de mandato curie preconitzasse ut moris est per dictam villam preconizationem supra proxime inçertam.

Postmodum vero, die tali, anno tali, comparuit dicta domina Talis, uxor Talis quondam, et ratificando et aprobando omnia et singula superius per dictum Talem nomine suo processa, gratis et ex certa scientia fecit, constituit ac etiam ordinavit procuratorem suum certum et spetialem, adesse vel abesse contingat, iamdictum Talem, licet absentem,²⁹ tanquam presentem, dando sibi potestatem agendi [*om.* : et] defendendi. /

(f. 5) Postque, ipsa die tali, coram dicto venerabili iudice, comparuit dictus Talis, nomine quo supra, ex una parte, et nullus exadverso comparuit ; et iamdicto nomine, requisivit eundem dominum iudicem quatenus bonis que fuerunt dicti Talis quondam aliquem in curatorem constituat et decrevat, contra quem suas actiones possit et valeat intemptare, maxime cum nullus heres vel successor dicti Iacobi Talis quondam comparuerit qui dixerit vel allegaverit bona que fuerunt ipsius Talis ad se pertinere ; et alias requisivit sibi et parti sue fieri iustitiam in predictis.

Et dictus dominus iudex, attentis omnibus et singulis in presenti processu contentis, processis et accitatis, necnon preconizatione³⁰

29 Suit *licet absentem*, répété par erreur et rayé.

30 Rayé à la fin du mot : *-m.*

supra incerta,³¹ attendens quod nullus heres vel successor ticti Talis quondam infra tempus in preconitzatione contentum nec alias comparuit qui se dixerit vel allegaverit bona que fuerunt dicti Talis quondam ad se pertinere, aliisque attendendis attentis, causa cognita, bonis que fuerunt dicti Talis quondam Talem de tali loco in curatorem constituit et decrevit. Quiquidem Talis, dictum cure offitium in se sponte suscipiens, promisit et iuravit per Deum et eius sancta .IIII^{or}. evangelia, a se corporaliter tacta, se bene, fideliter et legaliter habere in dicte cure offitio, et inventarium facere de bonis dicte cure ; et tempore sui ratioanni, de gestis, receptis, habitis et administratis per ipsum dicte cure pretexto reddere bonum, iustum et legale compositum cum residuarum consignatione ; et omnia alia facere atque [*om.* : complere que ?] teneatur vel sit astrictus tam de consuetudine quam de iure, eo salvo quod semper uti valeat veritate. Et pro hiis attendendis et complendis, obligavit se et omnia bona sua, ubique habita et habenda, in posse scriptoris curie talis loci, stipulantis et recipientis nomine omnium quorum intersit *etc.*

Cui siquidem cure dationi, tanquam actui legitime facto, dictus dominus iudex suam auctoritatem iudicalem impendit pariter et decretum.

Subsequenter vero, tali die, Talis, curator qui supra, attendens quod ipse pluribus et diversis negociis occupatus [*om.* : est], propter que circa presentem questionem ducendam et fine debito terminandam non posset comode intendere seu vaccare, cum auctoritate et decreto dicti venerabilis iudicis, in hiis intervenientibus, fecit, constituit ac etiam ordinavit certum et specialem actorem suum apud acta et ad totam presentem causam, quandocumque ipsam adesse vel abesse contingat, Talem de tali loco, presentem et acceptantem, dando sibi potestatem agendi, / (*f.* 5v) defendendi, excipiendi, respondendi, replicandi et triplicandi, iuramentum calumpnie *etc.* et cuiuslibet alterius generis iuramentum in animam ipsius constituentis prestandi et subeundi, testes *etc. ponatur usque ad finem*—, et nullo tempore revocare, sub omnium bonorum ipsius cure ubique obligatione. Et dictus Talis, dictum actorie offitium in se sponte suscipiens, promisit et iuravit per Deum et eius sancta .IIII^{or}. evangelia, ab ipso

---

31 Rayé à la fin du mot : *-m.*

corporaliter tacta, se bene, fideliter et legaliter habere in dicto cure offitio, utilia agere et inutilia pretermittere, eo salvo quod semper uti valeat veritate. Et pro hiis omnibus, obligavit omnia bona sua ubique in posse scriptoris curie Gerunde, stipulantis et recipientis nomine omnium quorum intersit et intererit.

Cui siquidem actorie, tanquam actui legitime dato, apud acta et ad totam presentem causam, dictus dominus iudex suam auctoritatem iudicalem impendit pariter et decretum.

Postmodum vero, dicta die tali, dictus Talis, curator qui supra, una mecum huiusmodi processus scriptore et Tale, sagione dicti loci, processit ad faciendum inventarium de bonis mobilibus existentibus intus hospicium quod dictus Talis quondam dum vivebat habitabat, in modum qui sequitur.

Et primo, dictus Talis, curator qui supra, confessus fuit se invenisse in bonis dicte cure quoddam hospicium quod dictus Talis habet in dicto loco et tempore sue mortis inhabitabat, et affrontatur sic. Et intus ipsum hospicium fuerunt inventa bona mobilia sequentia.

Hec vero et non alia bona dicte cure pertinentia dictus Talis, curator qui supra, dixit se invenisse, et que bona remanserunt penes dictam dominam Talem, intus dictum hospicium ; protestans quod si decetero aliqua alia bona dicte cure pertinentia invenire poterit, quod ea incontinenti reponet in presenti inventario, vel inde fieri faciet recognitionem cum publico instrumento, presens clausit³² inventarium. Quod fuit actum *etc.*

Subsequenter vero, die tali, coram dicto venerabili iudice, comparuit Talis, nomine quo supra, ex una parte, absente vero altera parte ; et iamdicto nomine, obtulit in scriptis quandam papiri cedulam scriptam, petitionem in se continentem, dicens, petens et requirens / (f. 6) prout in ipsa cedula continetur ; necnon, ad hostendum de iure dicte domine Talis, eius principalis, producit quoddam publicum nuptiale instrumentum confectum inter ipsam dominam Talem et dictum Talem quondam, eius virum, in quantum pro ipsa domina Tale faciat et non alias neque ultra. Instrumenti nuptialis et cedule tenores sunt tales.

Coram vobis domino iudice, asseruit *etc.*

Et fuit dies assignata dicto curatori ad respondendum contentis in dicta petitione ad talem diem *etc.*

Processus inceptus pro petendo curatorem ratione etatis imperfecte aut vigore littis

Noverint universi quod die tali et anno, coram venerabili iudice Tale, comparuit Talis, filius Talis quondam, inadulta³³ etate constitutus, et supplicavit et etiam requisivit eidem domino iudici ut, cum predictus Talis velit et intendat movere contra Talem dicti loci aliquas questiones, et ipse, qui est minor .XXV. annis, ob defectum etatis sue nequeat in iudicio stare nec etiam comparere, quatenus sibi constitueret³⁴ atque daret quoad lites in curatorem Talem, ibidem presentem, qui pro ipso agere valeat in iudicio et extra in presenti causa. Et dictus dominus iudex, actenta dicta supplicatione, quam novit fore iustam et rationi consonam, decrevit,³⁵ constituit atque dedit dicto Tali, petenti et volenti, in curatorem quoad lites predictum Talem, quem in hiis fore ydoneum reputavit, iniungendo eidem ut pro dicto³⁶ Tale bene et fideliter agat, et alias in ipso cure offitio bene et fideliter se habeat, utilia dicti Talis procurando et inutilia evitando. Et dictus Talis, dictum cure offitium in se sponte recipiens, promisit et iuravit per Deum *etc.*, et ipse bene, fideliter et legaliter se habeat in dicto cure offitio, ipsum Talem fideliter agendo (*sic*) et defendendo in iudicio et extra, et alias etiam faciet que curator ad causas datus per curiam facere potest et debet, tam de consuetudine quam de iure.

Cuiquidem cure dationi dictus dominus iudex suam auctoritatem iudicalem impendit pariter et decretum.

Et de presenti, dictus Talis, curator predictus, coram dicto domino iudice obtulit et produxit quandam papiri cedulam scriptam,

---

33 Ms. *inedulta*.

34 Ms. *constituerit*.

35 Ms. *et decrevit*.

36 Ms. *ut predicto*.

petitionem contra dictum Talem in se continentem, tenoris et continentie subsequentis.

Coram vobis, venerabili domino iudice ordinario talis loci, asserit³⁷ et proponit Talis, curator Talis, filii et heredis Talis quondam, contra Talem conquerendo dicens quod ipse Talis tenet et possidet quandam vineam seu trocium terre cuius utile dominium erat patris dicti adulti et nunc pertinet / (f. 6v) eidem adulto ut heredi³⁸ dicti patris sui, et quam vineam dictus Talis, iuris sollemnitate³⁹ omissa et causa non precedente, emerit ut predicatur a tutore dicti Talis ; unde, cum ipsa venditio fuerit ipso iure nulla et ipsius vinee dominium competat dicto adulto, idcirco, petit dictus Talis, nomine quo supra, per vos dictum iudicem pronunciari dictam vineam dicto adulto pertinere et ipsam venditionem nullam fuisse, ipsumque Talem ad deserendum [et restituendum⁴⁰] eam dicto adulto una cum fructibus perceptis et qui percipi potuerunt et cum emendatione dampni dati et deteriorationis dicte vinee sententialiter condemnari, et sibi predicta cum expensis factis et fiendis adiudicari, et alias predictis et circa ea ius et iustitiam fieri et servari per vos dominum iudicem expeditam. Et hec petit salvo iure addendi, minuendi et corrigendi, declarandi inter se *etc.*

Curatoris datio pro defendendo littis

Tali die et anno, Talis, comparens coram dicto domino iudice, supplicavit et etiam requisivit eidem iudici ut, cum predictus Talis contra ipsum movere vellet aliquas questiones, de quibus se legitime defendere intendit, et ipse, qui est minor .XXV. annis, ob defectum etatis sue nequeat in iudicio stare nec etiam comparere, quatenus sibi constitueret atque daret quoad lites in curatorem Talem, ibidem presentem, qui ipsum defendere valeat in iudicio et extra a predictis. Et dictus dominus iudex, attenta dicta supplicatione, quam novit fore iustam et consonam rationi, decrevit, constituit atque dedit dicto Tali, petenti et volenti, in curatorem quoad lites predictum Talem, quem in hiis fore idoneum reputavit, iniungendo eidem ut dictum Talem

37 Ms. *asseruit*.

38 Ms. *heredis*.

39 Ms. *sollemnitatis*.

40 Passage initialement omis mais ajouté par le scribe (A) dans la marge.

bene et fideliter defendat a predictis, et alias in ipso cure ofitio bene et fideliter se habeat *etc.*

Administratio mulieris

Noverint universi quod die tali et anno, coram venerabili et discreto Tale iudice, comparuit⁴¹ Talis domina, uxor Talis, et obtulit in scriptis quandam papiri cedulam scriptam, libellum administrationis in se continentem, dicens, petens et requires prout in dicta cedula continetur ; necnon, pro declaratione contentorum in dicto libello, produxit translatum instrumentorum nuptialium confectorum inter ipsam Talem et dictum eius virum, et etiam instrumentum hereditamenti facti per dictos Tales, parentes dicti Talis, iamdicto Tali eorum filio, receptorum per Talem notarium, scriptorum ab eorum originalibus et cum eisdem de verbo ad verbum fideliter per dictum notarium Talem una mecum huiusmodi processus scriptore probatorum, in quantum pro iure suo faciat et non alias neque ultra. Quorum translati predictorum nuptialium instrumentorum et hereditamenti ac cedule tenores sunt tales. /

(f. 7) Cum domina Talis, uxor Talis, filii et heredis...

Quibus cedula et translatis ditorum instrumentorum oblatis et productis, dictus dominus iudex, volens iuste et debite procedere in et super predictis, iussit tradi translatum de dicta cedula dicto Tali, marito dicte Talis, et eidem,⁴² quamvis absenti, terminum .X. dierum proxime et continue subsequentium peremptorie assignavit ad respondendum contentis in dicta [*om.* : cedula], necnon ad dicendum ubi (*sic*) ob que dicta administratio eidem Tali non sit adiudicandam. Quamque assignationem dictus iudex iussit intimari dicto Tali per me huiusmodi [*om.* : scriptorem]. *Ponatur.*

Postmodum vero, die tali, comparuit Talis, nomine quo supra, ex una parte, et Talis, scilicet vir dicte Talis mulieris, ex altera ; et dictus Talis, volens agnoscere bonam fidem, concessit dictam petitionem et omnia in ea contenta prout posita est et sunt ; et placet sibi quod dictus dominus iudex faciat iustitiam in predictis.

41 Ms. *comparuerit.*

42 Ms. *eisdem.*

Subsequenter vero, die tali, comparuerunt⁴³ coram dicto domino iudice dicti Talis ex una parte, predicto nomine, et Talis ex altera ; et dictus Talis, nomine quo supra, dixit, petiit et requisivit ut supra.

Et dictus dominus iudex, de voluntate partium predictarum, processit ad declarandum super predictis ut sequitur.

Unde ego Talis, iudex ordinarius talis loci, visa petitione oblata per dictam Talem, uxorem dicti Talis, et responsione eidem subsecuta et facta per dictum Talem, eius virum ; visisque omnibus et singulis in presenti processu contentis, pronuntio administrationem bonorum dicti Talis, tanquam mali administratoris, debere decerni Brunissendi, eius uxori, iuxta suam petitionem. Et ideo, salvo iure creditorum ipsius Talis predicti, ego⁴⁴ iudex predictus dictam administrationem bonorum dicti Talis decerno eidem Brunissendi.

Lata, lecta et publicata fuit dicta sententia per venerabilem et discretum Talem, iudicem ordinarium talis loci, intus eius hospicium quod habitat in tali loco personaliter existentem, sedentemque more solito iudicis iudicantis, die tali annoque tali, hora videlicet meridiei talis ecclesie, presentibus Talibus.

Cum litere requisitorie apponuntur rationes /

(f. 7v) Cum ad instantiam et requisitionem Talis, venerabilis baiulus scripserit per suas literas Tali baiulo pro subscriptis, quarum literarum tenor est talis : Venerabili baiulo *etc.* — *ponatur tenor litere* ; quequidem litera mandato dicti venerabilis baiuli fuit tradita Tali sagioni, per ipsum presentanda dicto baiulo Tali ; postque, die tali, comparuit Talis sagio, et retulit se die tali— *ponatur tota relatio presentationis,*⁴⁵ *prout in fine litere requisitorie est scriptum.*

Idcirco, tali die et anno, coram dicto venerabili baiulo, comparuit Talis, nomine proprio et nomine aliorum in literis preinsertis, sub protestatione quod per dicta et dicenda non intendit consentire in venerabilem Talem baiulum tanquam in suum iudicium, immo vestrum iudicium, in quantum de iure sit declarando ; et sub dicta

43 Ms. *comparuit.*

44 Ms. *egoque.*

45 Ms. *presens.*

protestatione et nomine quo supra, obtulit in scriptis quandam papiri cedulam scriptam rationes in se continentem,⁴⁶ petens et requirens prout in ipsa cedula continetur ; quam requisivit insery et copiari in fine premissorum per me huiusmodi processus scriptorem ; cuius cedule tenor est talis. *Ponatur tota.*

Qua cedula dicto venerabili Tali baiulo ut premittitur presentata, incontinenti⁴⁷ venerabilis baiulus, volens iuste et debite procedere in et super predictis, mandavit mitti translatum de eadem dicto Tali per Talem sagionem. Qui sagio, iens et reddiens, retulit se dictum translatum de dicta cedula dicto Tali tradidisse ut superius sibi fuerat iniunctum.

Et nichilominus, respondendo predictis, dixit et obtulit se fore paratum facere in et super predictis quod venerabilis iudex ordinarius Gerunde sibi duxerit consulendum ; et hanc responsionem dictus venerabilis baiulus petiit inseri et copiari in fine premissorum per me scriptorem huiusmodi processus.

Postque, ipsa die sabbati, instante dicto venerabili Tale, nominibus predictis, fuit dicta cedula supra inserta presentata venerabili et discreto Tali, iudici ordinario talis loci, per me huiusmodi processus scriptorem.

Qua cedula eidem venerabili iudici ut premittitur intimata per me dictum scriptorem, incontinenti idem venerabilis iudex, ad instantiam venerabilis Talis, attentis rationibus in dicta cedula expressatis, tenore huiusmodi scripture consuluit venerabili Tali baiulo, quamvis absenti, quatenus supersedeat in executione preinserte litere requisitionis per curiam talem [sibi misse donec⁴⁸] per ipsum iudicem fuerit provisum in predictis.

Quod consilium dictus venerabilis iudex intimari iussit dicto Tali baiulo per me dictum scriptorem.

Postque, ipsa die tali, dictum consilium fuit intimatum atque notificatum dicto Tali baiulo per me dictum scriptorem. /

46 Ms. *concedens*, rayé et corrigé en *continens* de la main B dans l'interligne avec la même erreur de déclinaison.

47 Rayé à la suite : *dictus iudex*.

48 Termes initialement omis et ajoutés dans l'interligne de la main B.

(f. 8) Quo intimato, incontinenti dictus venerabilis baiulus, attento dicto consilio dicti venerabilis iudicis supra sibi dato, volens id exequi ut tenetur, intimavit supersedere eum per suas literas venerabili baiulo de tali loco predicto ; quarum tenor est talis.

Venerabili baiulo talis loci vel eius locum tenenti, Talis baiulus talis loci, salutem pariter cum honore. Ex quibusdam rationibus coram nobis et venerabili iudice ordinario talis loci propositis pro parte Talis, nomine proprio et nomine domine eius uxoris et aliorum cum ipsis obligatorum in censuali et violario de quibus mensio (*sic*) habetur in quadam litera requisitoria vobis per⁴⁹ nos destinata instante Tale, continente in effectu quatenus debitam⁵⁰ executionem feceritis contra dictos coniuges et alios in ipsa litera nominatos pro tot solidis, in quibus eidem Tali tenentur pro quibusdam solutionibus sibi solvi cessatis ex quibusdam censuali et violario que sibi faciunt et prestant annuatim, prout hec et alia in ipsa litera, cuius datum fuit tali loco, tali die et anno infrascripto, latius vidimus reserari, vos requirimus, ex parte domini Talis et auctoritate Talis ac de et cum consilio dicti venerabilis iudicis, quatenus supersedeatis procedere in dicta executione donec a nobis aliud habueritis super predictis in mandatis. Datum *etc.*

Postmodum vero, die tali, coram venerabili Tale, baiulo talis⁵¹ loci, comparuit dictus Talis ex una parte, absente vero altera parte, et obtulit in scriptis quandam papiri cedula scriptam, dicens, petens et requirens prout in ipsa cedula continetur ; quam requisivit scribi in fine premissorum. Cuius cedula tenor est talis. *Ponatur.*

Qua cedula dicto venerabili Tali baiulo ut premittitur perlecta per me huiusmodi processus scriptorem, incontinenti idem venerabilis baiulus, respondendo predictis, dixit quod ipse est paratus facere in et super predictis quod dictus venerabilis iudex ordinarius sibi duxerit consulendum, maxime cum iam ipsum consuluerit de faciendo dictum supersedimentum, ut superius continetur. Et hanc responsionem dictus idem venerabilis baiulus mandavit inseri et copiari in fine premissorum per me dictum scriptorem.

---

49 Rayé à la suite : *v.*

50 Rayé à la suite : *in.*

51 Rayé à la suite : *do-*.

Subsequenter vero, die tali, anno predicto, dictus Talis, constitutus ante presentiam venerabilis et discreti Talis, iudicis ordinarii dicti loci, presentis, eidem venerabili iudici [presentavit⁵²] cedulam proxime per ipsum oblatam, dicens, petens et requirens prout in ipsa cedula continetur.

Et dictus venerabilis iudex, respondendo predictis, dixit quod recognito toto presenti processu, est paratus facere iustitiam in predictis.

Postmodum vero, die tali, dictus venerabilis iudex, volens iuste et debite procedere in et super predictis, iussit citari per suas literas dictos Tales sub forma subscripta ; quarum literarum tenor / (f. 8v) est talis. *Ponatur tenor citationis sive lictere per baiulum dicti loci misse baiulo dicti talis loci.*

Postmodum vero, die veneris, coram dicto venerabili iudice comparuerunt Talis, ex una parte, et Talis, citatus ad ipsius Talis instantiam, ex parte altera, et dictus Talis requisivit debite procedi in et super predictis, non obstantibus ex adverso propositis ; et alias requisivit sibi fieri iustitiam in predictis.

Et sic ponantur rationes per utramque partem proponendas, usque ad difinitivam sententiam.

Forma litere requisitorie

Nobili viro Tali aut eius procuratori seu baiulo in eius iurisdictione requirenda et exercenda, Talis, baiulus de tali loco, salutem et prosperitatis augmentum. Cum vos dictus nobilis Talis et universitas hominum ville et parrochie Talis et singulares omnes de dicta universitate, quilibet ipsorum insolidum, pretextu solutionum preteritarum ex illo censuali perpetuo tot .solidorum. barchinonensium de terno annualium quod vos dictus nobilis Talis et universitas predicta vendidistis et vendiderunt Tali et suis perpetuo, cum instrumento inde confecto tali die et anno, in posse Talis notarii, et confessione iudiciali in tali curia facta die et anno predictis, super quo censuali perpetuo renuntiastis et etiam renuntiaverunt foro

---

52 Terme initialement omis, ajouté de la main B.

vestro et ipsorum et submisistis ac submiserunt vos et ipsos foro et districtui curie vicarii Gerunde, prout hec et alia in registro talis curie latius vidimus reserari, teneamini et teneantur Tali, habenti inde locum a dicto Tale in tot .solidis. annualibus⁵³ ex dicto censuali, pro solutione preterita, in tot solidis barchinonensium de terno, idcirco, dicto Tali, instanti *etc.*

Non obstantibus quibuscumque elongamentis et supersedimentis per serenissimum dominum regem ac predictum (*sic*) dominum ducem quibuscumque debitoribus iudeorum aliame Talis, de quibus⁵⁴ sunt duo, concessis, cum in dictis solutionibus et debitis intervenerit iuramentum, et prefati domini de certa scientia mandaverunt quod elongamenta seu supersedimenta nullatenus serventur aliquibus dictorum iudeorum debitoribus pro debitis et contractibus in quibus intervenerit iuramentum, immo pro eisdem contra eorum debitores et ipsorum bona executionem fieri, ipsis elongamentis et supersedimentis nullo modo [*om. : servatis*], prout in quadam patenti litera ipsius domini regis, suoque sigillo sigillata, ac noviter vobis presentata,⁵⁵ data..., predicta clarius sunt enarrata ; alioquin...

(f. 9) *Adiudicatio*⁵⁶ *marche pro responsione*

Subsequenter vero, die veneris tali die talis anni, venerabilis et discretus Talis, iudex ordinarius Gerunde, visa dicta litera et relatione dicti sagionis, necnon responsione eidem litere sequuta quoad dictum Talem, in qua continetur quod ipsum tenebat dictus baiulus captus pro predictis, licet constet de contrario, videlicet quod die presentationis dicte responsionis, dictus Talis fuit in civitate tali et non detinebatur captus, prout ex relatione Talium de tali loco verbotenus medio iuramento facta patet et continetur ; propter quod dictus baiulus fuit repertus in faticha iustitie, eo quia non curavit facere iustitiam in predictis. Idcirco, dictus iudex, instante dicto iudeo, adiudicavit marcham fieri posse contra submissos dicti baiuli et eorum bona, quoad dictum Talem tantum, usque ad integram

53 Ms. *in tot .solidorum. annualium.*

54 Ms. *quibusdam.*

55 Ms. *vobis presentibus.*

56 Ms. *adiudicationem.*

satisfactionem omnium predictorum et sumptuum inde factorum et fiendorum, consulendo venerabilibus officialibus quatenus dictam marcham fieri faciant cum inde fuerint⁵⁷ requisiti, dicta responsione non obstante.

Aliter pro eodem

Postmodum vero, die tali anno predicto, venerabilis et discretus Talis iudex, visa dicta litera et relatione dicti sagionis, attendita et visa responsione inde facta, que potius coloribus quesitis videtur ut dixit facta quam zelo iustitie, cum dictus baiulus de tali loco nullam executionem fecerit in bonis dictorum obligatorum, nec in ipsa responsione ullam fecerit mentionem (*sic*) de bonis que ipsi obligati possident et ea vendere debuisset et satisfacisse dicto iudeo de ipsis; nec ut dixit obstat cessio allegata in dicta responsione fori, [ut causam ?⁵⁸] facere debuissent in curia talis loci, scilicet habitacionis iudei. Ideo, et aliis attendendis attentis, instante... *ut supra*.

Notificatio marche ad baiulum

Venerabili baiulo de tali loco vel eius locum tenenti, Talis, baiulus de tali loco, salutem pariter cum honore. Ad instantiam et requisitionem Talis, habentis locum super hiis *etc.*, tenore presentium vos redimus certiore quod ob defectu iustitie in vobis reperto, eo quia, quamvis requisitus nostris literis, quarum datum fuit tali⁵⁹ loco, die et anno infrascriptis, ut debitam faceritis executionem contra Talem principalem velut⁶⁰ fideiussores et quemlibet eorum insolidum pro tot .solidis., salvo iure in residuo, in quibus dicto Tali tenentur pro solutionibus preteritis cuiusdam violarii quod sibi faciunt et prestant annuatim, attamen id facere non curastis, propter quod fuit marcha adiudicata contra vos et vestre iurisdictioni⁶¹ submissos et eorum bona per venerabilem iudicem ordinarium talis loci, pro dicta

57 Ms. *fuerunt*.

58 Ms. *ta*. (une erreur manifeste de copie obscurcit ce passage).

59 Rayé à la suite : *die*.

60 Ms. *velit*.

61 Ms. *iurisdictionis*.

peccunie quantitate et sumptibus proinde factis et amodo fiendis, prout hec et alia in registro curie talis loci latius vidimus reserari. / (f. 9v) In quorum rei testimonium, instante dicto Tali, presentes⁶² vobis fieri iussimus, sigillo offitii vicarii talis roboratas. Datum *etc.*

Aliter ad dominum

Nobili viro Tali, Dei gratia vicecomitti talis, aut eius procuratori generali in eius iurisdictione regenda et exercenda, Talis, baiulus talis loci, salutem pariter cum honore. Cum, instante et requirente Tale iudeo, marcha extiterit⁶³ adiudicata et concessa per venerabilem et discretum [*om.* : Talem], tunc iudicem ordinarium talis loci, contra Talem, baiulum talis loci et eius iurisdictioni submissos et eorum bona, pro quantitate peccunie infrascripta, eo [*om.* : quia], quamvis requisitus cum literis a curia talis loci emanatis et eidem baiulo presentatis, quarum datum fuit tali loco, tali die et anno, ut debitam faceret executionem contra Talem ad solvendum dicto iudeo tot .solidos. in quibus dicto iudeo tenetur cum obligatione in curia tali facta, tali die et anno predicto, attamen id facere non curavit, propter quod dicta marcha fuit, ut predictur, adiudicata contra dictum baiulum et eius iurisdictioni submissos pro dictis .tot. solidis et sumptibus proinde factis et amodo fiendis, prout hec et alia in registro curie talis latius vidimus reserari. Verum, cum dictus iudeus executionem dicte marche fieri facere distulerit donec has literas nobilitati vestre destinasset⁶⁴ et eandem de predictis certificasset — *aliter* : Verum, cum faticham iustitie repertam in dicto baiulo vos teneamini et debeatis⁶⁵ in iustitiam convertere — *aliter* : Verum, cum de faticha iustitie reperta in dicto baiulo vestre superioritati sit recurrendum—, idcirco, eodem iudeo instante et requirente, vos, ex parte Talis domini et auctoritate offitii quo fungimur in hac parte, in iure subsidium attente requirimus quatenus taliter agere curetis in predictis, distringendo dictum baiulum ut alias dictum Talem,

---

62 Ms. *presens*.

63 Ms. *exteterit*.

64 Ms. *destincasset*.

65 Ms. *debebatis*.

tam per captionem⁶⁶ personarum quam alias, quod dictus iudeus consequi valeat et habere pecunie quantitatem et sumptus proinde factos ; et hoc infra .XX^{ti}. dies a receptione presentium proxime computandos. Alioquin, lapsis ipsis .XX^{ti}. diebus, oporteret nos procedere contra submissos iurisdictioni vestre et eorum bona pro premissis, tam adpignorum, marchandum quam alias, iustitia mediante. Datum...

Responsio litere requisitorie /

(f. 10) Cuiquidem vestre litere et vobis duco taliter respondendum quod, cum nos executionem facere vellemus et districtum contra dictum Talem de et super predictis per vos nobis requisitis super hoc, Talis et Talis, fratres dicti Talis, ad predicta se opposentes, fecerunt emparari omnia bona mobilia et se moventia dicti Talis et petierunt de ipsis bonis eis satisfieri in eorum hereditatibus et legitimis paternis et maternis ; et Brunissendis, uxor dicti Talis, similiter ad predicta se opposuit⁶⁷ pro dote sua. Et nichilominus, fuit michi prese[ntata] quedam litera pate[ns], te[noris] sequentis.⁶⁸ Ex quibus ego non possum⁶⁹ nec debeo requisita per vos adimplere ; et si pro parte dictorum iudeorum contrarium assereretur,⁷⁰ offero me paratum stare collationi advocatorum in civitate tali et eorum decisioni parere. Ideo, ex parte Talis et ex debito iustitie, vos⁷¹ requiro et eximia attentione deprecor atque rogo quatenus pro predictis contra me vel subditos iurisdictioni⁷² mee...

Forma inquisitionis diversorum criminum

66 Répété par erreur et rayé à la suite : *per captio-*.

67 Répété par erreur et rayé à la suite : *opp-*.

68 Ce passage présente une série d'abréviations rapides et inusuelles par suspension non marquée par un point.

69 Ms. *possim*.

70 Ms. *asserere*.

71 Rayé à la suite : *q*.

72 Ms. *iuredictioni*.

Noverint universi quod, cum denuntiatum fuisset venerabili baiulo *vel* iudici quod quidam, maligno ducti spiritu, timore Dei postposito, *si fuerit furtum vel aliud crimen in quo non interveniat mors ; et si mors interveniat, ponitur* eorum animarum salutis inmemores, ac punitionem non verentes, imo potius spernentes, tali die et ex proposito et mente deliberata, in tali loco irruerunt contra Talem cum diversis armorum generibus, et ipsum vulneraverunt et verberaverunt et diversimode iniuriaverunt et maletractaverunt, et alias in predictis delinquerunt ; verum, cum predicta sint enormia et nequiter perpetrata, ac etiam exemplo perniciososa, et talia que oculis convenientibus non debeant pertransire absque correctione condigna, adeo ut culpa culpabilibus incumbat, ceterisque transeat in exempla, ideo, tali die, dictus venerabilis iudex, cupiens premissorum veritatem indagare, incipit et processit super et de predictis inquirere sub hac forma.

Depositio iniuriati

Testis iuratus⁷³ et interrogatus in sua propria confessione et ut testis in facto alieno dicere veritatem quam sciat super predictis curie denuntiatis, et dixit sic *etc.*

Alia forma inquisitionis, fama referente

Noverint universi quod cum, fama referente, denunciatum esset curie talis loci quod quidam, maligno ducti spiritu, Dei timore postposito ac punitionem reverendi domini episcopi Gerundensis [*om. : seu*] eius venerabilium officialium non verentes, hiis diebus *vel* tali die *vel* tali nocte talliaverunt in quodam orto *vel* viridario et caules *vel* fructus, poma *aut* arbores ac alia inde abstraxerunt et secum furtive asportaverunt,⁷⁴ *vel* aliquod / (*f. 10v*) furtum comiserunt, *aut* inter se bricham habuerunt et vulnera perpetraverunt et alias in predictis delinquerunt, verum, cum oculis⁷⁵ convenientibus pertransire non debeant absque punitione condigna, adeo ut

73 Ms. *inter(ro)gatus*.

74 Ms. *apataverunt*.

75 Ms. *oloculis*.

culpabilibus in penam, ceterique a similibus porrescant et transeat in exemplum ; ideo, talibus diebus et anno, venerabilis Talis, baiulus dicti loci, processit de et super predictis ad inquirendum ut sequitur.

Et completa inquisitione, iudex, ad requisitionem baiuli, [om. : assignat] delato et ipsi baiulo ad audiendum⁷⁶ publicationem dicte inquisitionis ad certam diem, qua die dictus iudex publicet dictam inquisitionem.

Et dictus iudex dictam inquisitionem et omnia in eadem accitata, salvo dicto baiulo quod possit plures testes super ipsa producere, et iam receptos iterum reinterrogare, concedens copiam partibus de eadem, et nichilominus, assignavit dicto baiulo ad offerendum petitionem contra dictum delatum vel dictos delatos ad talem diem.

Qua die baiulus offert petitionem contra dictos delatos in scriptis.

Et dictus iudex assignavit delato ad respondendum dicte petitioni. *Qui habet respondere ; et responso, iudex debet assignare baiulo ad renuntiandum de facto ad certam diem. Et baiulus dicta die debet renuntiare de facto. Et renuntiato⁷⁷ de facto, iudex debet assignare delato ad obiciendum contra dicta et personas testium, et facere similes assignationes exinde ut in causa civili, secundum quod superius est dictum. Et postea, iudex assignet partibus ad audiendum sententiam ad certam diem. Qua die iudex fert sententiam ; a qua⁷⁸ pars curie non potest appellare ; sed si pars delatorum voluerit appellare, infra .X. dies hoc potest facere, in scriptis aut oraculo vive vocis, sedente adhuc iudice pro tribunali, ut est dictum de appellatione cause civilis.*

Forma advocacionis bonorum

Noverint universi quod die lune tali, anno tali, coram venerabili et discreto Tali, iudice talis loci, comparuit Talis, baiulus eiusdem

76 Ms. *audientium*.

77 Ms. *renuntiatum*.

78 Rayé à la fin du mot : -s.

loci, et obtulit quandam petitionem contra Talem et Talem,⁷⁹ talis loci, tenoris sequentis.

Cum Talis et Talis de tali loco legitime fuerunt citati per venerabilem baiulum de tali loco, et demum, eorum contumacia exposcente, ex quo comparere non curaverunt infra / (f. 11) tempus eis assignatum, nec alias, fuerunt voce preconia⁸⁰ ut decet banniti⁸¹ et publice publicati, pro eo quia fuerunt delati quod pridem,⁸² manibus armatis et mentibus deliberatis, cum gladiis evaginati, vulneraverunt Talem atrociter sex vulneribus mortaliter, et alias ipsam Talem maletractaverunt ; et dicti Talis et Talis, qui ad predicta dederunt consilium, auxilium et iuvamen, bonaque ipsorum delatorum fuerunt in inventariis seu reportoriis posita et descripta⁸³ partim et partim non per curiam dicti loci, et cressente (*sic*) contumacia, cressere debeat atque pena ; idcirco, dictus baiulus, nomine Talis domini, petit omnia bona predictorum delatorum, tam in dictis inventariis posita quam non ibi descripta, ubicumque, poni in banno fisci et fisco dicte curie applicari et declarari per vos venerabilem iudicem supradictum, nisi infra annum unum proxime sequentem et venturum post quam, predictis bannitis, advocatio dictorum bonorum fuerit voce preconia intimata, comparuerint coram dicto baiulo personaliter in curia talis loci. Petit inquam idem baiulus dictam confiscationem dictis delatis voce preconia intimari, et dicta bona dicte curie adiudicari, et in predictis dictos delatos condemnari, et circa predicta iustitiam fieri et servari per dictum dominum iudicem.

Et nichilominus, dictus baiulus, ad faciendum fidem de superius per ipsum oblatis, obtulit citamentum et banniammentum pro predictis facta, et etiam inventaria predicta, in quantum pro ipso⁸⁴ et parte curie faciant et facere videantur, et non alias neque ultra ; et ut melius de ipsis citamento et banniammento dicto domino iudici liqueat, requisivit idem baiulus ipsa citamentum et banniammentum

---

79 Ms. *Talis*.

80 Ms. *preconiza*.

81 Ms. *bannitum*.

82 Rayé à la suite : *ar-*

83 Ms. *descripta*.

84 Ms. *ipsum*.

in presenti processu inseri et copiari per me scriptorem processus predicti una cum ipsorum literis.⁸⁵ Quorum citamenti et banniamenti ac literarum ipsorum tenores se habent in hunc modum.

Die tali, comparuit Talis, preco publicus curie talis loci... *Ponatur tot citamentum et banniamentum, et postea fiat sic.*

Quibus oblatis, dictus venerabilis iudex, instante dicto venerabili baiulo, processit ad declarationem super predictis in modum qui sequitur.

Et dictus Talis, iudex ordinarius talis loci, visa petitione et aliis per dictum venerabilem baiulum oblatis de super, attentis⁸⁶ etiam contumacia predictorum Talium, delatorum de predictis in dicta petitione contentis et specificatis, aliisque attendendis attentis, habito ut / (*f. 11v*) dixit peritorum consilio super predictis, sacrosanctis Dei evangeliiis⁸⁷ coram ipso iudice positis et hostensis, in scriptis hiis pronuntiavit et declaravit omnia bona dictorum Talium et cuiuslibet ipsorum, tam in inventariis seu reportoriis de quibus supra fit mensio descripta quam non scripta, ubicumque sint et ubique dictis delatis pertinentia, confiscanda et ponenda in fisco⁸⁸ et sub banno curie, eaque posuit et declaravit confiscari et poni debere in banno fisci, nisi infra unum annum proxime sequentem et secuturum postquam hec confiscatio fuerit voce preconia intimata dictis delatis, coram dicto baiulo talis loci personaliter comparuerint intus curiam dicti loci.⁸⁹ Et in hiis dictos delatos et quemlibet ipsorum, absentes, condemnavit, et ea dicto baiulo nomine dicte curie adiudicavit.

Lata et lecta ac promulgata fuit dicta declaratio sive advocatio per dictum venerabilem iudicem, intus domum curie dicti loci personaliter existentem sedentemque more solito iudicis iudicantis, dicta die tali, anno tali, hora videlicet circa completorium ecclesie talis, presentibus dicto Tali baiulo et me huiusmodi scriptore, ac testibus ad hec vocatis Talibus.

---

85 *Ms. liberis.*

86 *Ms. attentia.*

87 *Ms. evangelia.*

88 *Ms. ac in fisco.*

89 Rayé à la suite : *in h.*

Qua declaratione lata, dictus venerabilis baiulus, de et cum consilio dicti domini iudicis, quod consilium sibi prebuit presente me scriptore huiusmodi, ad iustitiam ipsius baiuli, mandavit dictam avocationem⁹⁰ sive confischationem dictis delatis intimari voce preconia, et proinde ordinari et per talem locum ut moris est fieri et preconizari preconizationem sequentem.

Ara oiats tot⁹¹ hom que.s fa saber l'onrat batle de Cruyles, de part del senyor rey, que con en G. Rog e en R., fill seu, sien stats citats ledezament per çò con son enculpats *ponatur ratio de omnibus ut in citamento et alias*—, e après, axí com a contumants, e contumàcia dels dits delats requirient, car no son volguts comparar dins lo temps a éls assignat ne après, sien stats públicament e ledegma ab veu da crida bandezats ; e per aquesta rahó, l'onrat e discret jutja e ordinari del dit loch, en contumàcia dels dits delats, haia advocats tots e sengles béns d'aquels, e posats sots banc del fisch, si donchs dins un any proper vinent no comparent davant l'onrat batle del dit loch dins la cort personalment ; per çò, lo dit batle, notificant als dits delats les dites coses de part del dit senyor, ab veu d'aquesta present crida, cita los dits delats e cascun d'éls que compareguen, si comparar / (*f. 12*) volrran, dins un any proper vinent. Enaltramanera, passat lo dit any, notifica als dits delats e cascun d'éls que serà proceýt contra éls e cascun d'éls axí com de dret e rahon serà faedor, e tots lus béns seran haúts per confiscats al fisch e posats sots ban del fisch de la cort. E noresmenys, mana lo dit batle de part del dit senyor a tot hom, de qualche condició o estament sia, qui sàpia, haia o tengua alguns⁹² béns o possessions o drets dels dits delats o d'alcun d'aquels o a élls pertanyents, que dins .X. dies primer vintents ho haien denunciat al dit batle, e que non responen als dits delats o alcun per nom d'éls, sots pena de .C. morabatins d'aur a cascun sens merçà havedora.

Postea fiat relatio preconis.

Forma disbanniamenti

90 Ms. *amiotationem* (probable erreur de lecture du texte source par le compilateur).

91 Ms. *otot*.

92 Ms. *alcuns*.

Ara oiats tothom que l'onrat⁹³ batle del castell de Cruyles, ab veu d'aquesta present crida, desbandeza en G. Rog, del dit loch, lo qual era bandezat per la cort del dit castell per çò com era enculpat d'aytal crim, e ara s'a més en poder de la cort ho ha compostat de les dites coses perquè era bandejat ; per què tot hom l'age e.l tengua per desbandejat d'aquí avant.

Fiat relatio preconis.

Super receptione testimonium

Hos testes produxit Talis, de tali loco, super quibusdam articulis sive positionibus oblatis pro parte sua in et super quadam causa que ducitur inter ipsum ex una parte, agentem, et Talem ex altera, defendentem, sub examine venerabilis et discreti Talis, iudicis de tali loco, causis et rationibus in eisdem positionibus et processu⁹⁴ dicte curie largius recitatis, et etiam super interrogatoriis —*si sint interrogatoria*— super inde formatis ex adverso et etiam oblatis. Quiquidem⁹⁵ testes deposuerunt super ipsis, citati, in modum qui sequitur.

Securitas facta per officiales regales, scilicet per vicarium talis loci [*prestation de serment et de caution par les officiers royaux de Gérone à leur entrée en charge*]

Noverint universi quod, cum inclitus et magnificus dominus infans Iohannes, serenissimi domini regis primogenitus, eiusque regnorum et terrarum generalis gubernator, cum carta sua eiusque sigillo pendenti munita, data *etc.*, commiserit officium vicarie talis loci Tali,⁹⁶ nec non baiulie⁹⁷ talis loci, anni presentis et postea trienii proxime sequentis ac venturi, dum de ipsius / (*f. 12v*) domini infantis processerit beneplacito voluntatis, tenenda, regenda et exercenda per

93 Ms. *l'onrat lo* (avec rature confuse).

94 Ms. *processus*.

95 Ms. *quequidem*.

96 Ms. *et Tali*.

97 Ms. *baiulo*.

eum personaliter et non per substitutum, ut in dicta litera sive carta exhibita⁹⁸ venerabili Tali, subvicario Gerunde, plenius continetur, ideo, die mercurii, talibus die et anno, ad instantiam dicti Talis, fuit facta mandato curie quedam preconizatio per civitatem talem ut moris est, continentie subsequentis.

Ara oiats tot hom generalment que com lo senyor duch, ab carta sua, de son sagell pendent segelada, dada *etc.*, haia comenat lo officio de la vagueria e batlia de Gerona, l'any present e encara del trienni proper vinent, al honrat Tal, segons que en la carta damunt dita pus largament és contengut, e lo dit Tal, per rahon dels dits oficis, deman per lo matin entena e vuylla assegurar e fer çò en que és tengut⁹⁹ per rahon dels dits oficis, per çò, la dita cort, de part del dit senyor duch, ab veu d'aquesta present crida, significa a tot hom generalment les dites coses, per tal que lo dit dia sien dins la cort aytal con lo dit Tal assegurarà per rahon dels dits oficis, si a aquela seguritat ésser volrran.

Et ipsa eadem die, comparuit Talis, prece publicus et iuratus curie¹⁰⁰ talis loci, qui retulit se ipsa die, de mandato curie, per talem locum publice ut est moris preconizasse et fecisse preconizationem predictam.

Et ipsa eadem die, post vesperos, dictus venerabilis Talis, constitutus personaliter intus domum curie regie talis, in presentia mei notarii ac scriptoris curie infrascripti et venerabilium Talis baiuli et Talium, presentavit et per me dictum scriptorem legi petiit, fecit et requisivit dicto venerabili baiulo cartam de qua supra fit mensio, cuius tenor noscitur esse talis *etc. Ponatur tenor carte.*

Et etiam presentavit in curia dicto venerabili baiulo quandam literam dicti domini infantis, eiusque sigillo in dorso sigillatam,¹⁰¹ tenore et continentie sequentis. *Ponatur.*

---

98 Rayé à la suite : *vicario*.

99 Ms. *contengut*.

100 Ms. *et curie*.

101 Ms. *sigillata*.

Et presentata dicta carta, ut pretangitur, dictus venerabilis Talis, volens servare ea que¹⁰² in dicta carta et in constitutionibus generalibus Cathalonie continentur, in manu et posse dicti venerabilis baiuli assecuravit et promisit tenere tabulam in fine sui regiminis vel in capite trium annorum, iuxta dictas constitutiones, ratione vicarie predictae officii. Et pro hiis omnibus et singulis, obligavit omnia eius bona, habita et habenda ubique, in posse scriptoris curie talis, stipulantis et recipientis nomine omnium quorum intersit et intererit. Et dedit fideiussores super predictis Tales de tali loco, et quemlibet eorum insolidum. Quiquidem omnes superius nominati, et quilibet ipsorum insolidum, renuntiantes beneficio dividende *etc.*, et epistule divi Driani,¹⁰³ et legi [*om.*], / (*f. 13*) et promiserunt se teneri et firmiter obligari et posse conveniri de predictis omnibus et singulis ad que dictus Talis se superius teneri voluit et obligatus existit, una cum ipso et sine ipso, in vita pariter et in morte ; et inde, quilibet eorum insolidum, renuntiantes ut supra, obligaverunt omnia eorum bona mobilia et immobilia, habita et habenda ubique, in posse dicti scriptoris ut supra stipulantis ; et renuntiaverunt illi legi sive iuri dicenti quod prius conveniatur¹⁰⁴ principalis quam fideiussor, et omni alii iuri hiis obvianti.

Preterea, dictus Talis in manu et posse dicti venerabilis baiuli promisit et iuravit, per Deum et eius *etc.*, esse in dicto officio vicarie fidelis et legalis, et tenere et servare hec que secuntur.

En axí, que tengua dret a tots stranys e privats e en tots fets qui li venguen en poder, axí a un com a altre, no esguardada amor o paor del senyor rey o del senyor duch, ne amor ne desonor de naguna altra¹⁰⁵ persona.

Item, que no gos res jutjar ne anentar en plet sens conaguda de jutge.

---

102 Ms. *eaque*.

103 *Sic pour Adriani* (graphie répandue dans la région, également dans la copie du traité de Pasqual de Montagut).

104 Ms. *conveniat*.

105 Terme initialement omis, ajouté par le scribe (A) dans l'interligne.

Item, que no trench constitucions ne franquees donades e atorgades a nobles, religioses, cavalers, ciutadans o hòmens de vila o altres, de qualque condició sien, per lo senyor rey o per sos predecessors.

Item, quod tenebit et servabit privilegia et franquitates aliame iudeorum Gerunde et sue collecte.

Ulterius, cum dictus Talis tempore sue pueritie,¹⁰⁶ ut dicitur, habuerit tonsuram et caractere clericali fuerit insignitus,¹⁰⁷ ideo, iuxta provisionem super hiis editam per dominum Alfonsum, bone memorie regem Aragonum, domini regis nunc regentis patrem, ipse Talis dedit sponsores et fideiussores pro hiis omnes et singulos superius in fideiussores nominatos, et quemlibet eorum insolidum. Qui, et quilibet eorum insolidum, renuntiantes ut supra tanquam principales, promiserunt sub pena .D. solidorum aureorum, errario regio applicandorum, quod dictus Talis pro crimine ratione dicti offitii vicarie, quavis causa accusatus fuerit, non declinabit forum seculare, nec allegabit privilegium clericale ; quin immo, pro talibus subebit in iudicium iudicis secularis. Et inde, quilibet eorum insolidum et pro toto, obligaverunt se¹⁰⁸ et omnia eorum bona mobilia et immobilia, habita et habenda ubique, in posse dicti scriptoris ut supra stipulantis. /

(f. 13v) Et etiam dictus Talis promisit et convenit quod infra .IIII^{or}. menses finito tempore sui regiminis proxime sequentes, absque aliqua requisitione, reddet comptum et rationes expensori curie dicti domini ducis de gestis et administratis per eum in dicto ofitio, et refundet et tornabit quicquid per eum inde fuerit tornandum et refundendum. Et inde obligavit se et omnia bona sua, ubique habita et habenda,¹⁰⁹ in posse dicti scriptoris ut supra stipulantis et recipientis. Et fideiusserunt pro eo in predictis omnes et singulos superius in fideiussores nominatos, et quemlibet eorum insolidum. Quiquidem fideiussores superius nominati, et quilibet eorum insolidum, renuntiantes omnes ut supra, promiserunt de se (*sic*) de

---

106 Ms. *puerie*.

107 Ms. *insignatus*.

108 Rayé à la suite : *omnia*.

109 Répété par erreur à la suite : *et habenda*.

predictis omnibus et singulis ad que dictus Talis superius se obligavit, una cum ipso et sine ipso, et inde obligaverunt¹¹⁰ ut supra.

Insuper dictus Talis, iuxta provisionem domini regis inde factam cum litera sua, data *etc.*, eidem presentata, promisit solvere sub pena tertii Tali, advocato fischali curie regie talis, salarium quod super esdevenimentis [*om.* : et ?] victum Talis recepit et recipere debet et consuevit durante regimine ipsius Talis, per¹¹¹ tres anni solutiones *etc.* Et pro hiis, obligavit omnia eius bona *etc.* Et fideiusserunt pro ipso et ut supra.

Et ulterius, dictus Talis promisit et iuravit per Deum *etc.*, ac etiam prestitit homagium hore et manibus comendatum in posse dicti venerabilis baiuli, videlicet quod infra .L. dies proxime venientes post depositum dictum vicarie offitium sibi comissum, non exiet civitatem talem, in qua tabulam¹¹² tenere constringitur, sine licentia dictorum fideiussorum et cuiuslibet eorum, de qua licentia constare habeat legitime per publicum instrumentum, servando super hiis constitutionem generalem in villa Cervarie editam.

Item, dictus Talis gratis promisit et assecuravit quod de hiis que exercet ac recipiet ex emolumentis que¹¹³ provenient ex iurisdictionibus per dominum regem venditis *etc.*

Et facta dicta securitate per dictum Talem, cum fideiussoribus prenominatis, dictus venerabilis baiulus mandavit ordinari et per dictam¹¹⁴ civitatem voce preconia ut moris est publicari preconizationem subscriptam. Quiquidem preco, iens et paulo post reddiens, retulit voce preconia ut est moris per dictam civitatem publicasse et fecisse preconizationem sequentem.

Ara oiats tot hom generalment que.s fa assaber la cort de Gerona, de part del senyor duch, que.l dit senyor ha comenat lo offici de la vagueria tal al honrat Tal, a beneplàcit del dit / (f. 14) senyor, segons que en una letra o carta del dit senyor, e de son sagell pendent

---

110 Ms. *obligavit*.

111 Ms. *perni*.

112 Ms. *tabula*.

113 Ms. *quo*.

114 Ms. *per dictum per dictam*.

segellada, dada *etc.*, és pus largament contengut. E encara, lo dit Tal ha assegurat tenir taula e altres coses (a) fer a que és tengut segons constitucions generals de Cathalunya per rahon del dit offici. Per què la dita cort, de part del dit senyor, mana que tot hom haia e tenguia d'aquí avant lo dit Tal per vaguer.

Item, lo dit honrat vaguer revoca totes licèncias per sos predecessors donades, e conforma tots bans e penes per élls posades.

Securitas scriptoris curie regie

Noverint universi quod die tali et anno, Talis de tali loco, scriptor curie talis, gratis et ex certa scientia, promisit et iuravit per Deum *etc.* in manu et posse venerabilis Talis, baiuli talis loci, quod ipse se habebit bene, fideliter et legaliter in regimine scribanie curie regie talis loci, que comissa fuit sibi ut dicitur per Talem, *sive* per mortem Talis, scriptoris publici ipsius curie ; et tenebit tabulam in fine regiminis sui vel in capite trium annorum, iuxta constitutiones Cathalonie generales ; et omnia alia facere ad que teneatur ratione dicti officii scribanie. Et pro hiis attendendis et complendis, obligavit se et¹¹⁵ omnia bona sua, habita et habenda ubique, in manu et posse mei huiusmodi scriptoris curie talis, stipulantis hec et recipientis nomine¹¹⁶ omnium quorum intersit et intererit. Et fideiussit¹¹⁷ pro eo in predictis Talis, qui promisit se teneri et firmiter obligari de omnibus supradictis ad que dictus Talis tenetur et se superius obligatus existit, et hoc cum eo et sine eo, in vita pariter et in morte ; et inde obligavit omnia eius bona, habita et habenda ubique, in manu et posse scriptoris dicte curie, ut supra stipulantis et recipientis, et renuntiavit legi dicenti ut prius *etc.*

Securitas sagionis

Noverint universi quod cum Talis, olim sagio vicarie talis, fuisset absolutus a tabula quam tenuit pro dicto officio, nuncque de novo fuisset constitutus in sagionem dicte ville per venerabilem Talem,

115 Terme initialement omis, ajouté dans l'interligne par le scribe (A).

116 Rayé à la suite : *q.*

117 Ms. *fideiussit.*

baiulum talis loci, ideo idem G. Talis promisit et iuravit per Deum *etc.* quod ipse se habebit bene, fideliter et legaliter in dicto sagionie offitio, et tenere tabulam in fine sui regiminis vel in capite trium annorum, iuxta constitutiones Cathalonie generales, et omnia alia facere ad que teneatur dicti offitii sagionie¹¹⁸ pretextu ; et pro hiis obligavit *etc.*, et fideliter¹¹⁹ *etc.* /

(f. 14v) *Banderii*

Cum Talis fuisset constitutus in banderium talis loci per venerabilem Talem, baiulum, idcirco dictus Talis promisit et iuravit per Deum *etc.* se bene, fideliter et legaliter habere in dicto banderie offitio, et denunciare omnia banna que ad eius manus pervenerint curie talis loci, postpositis amore, favore et odio quibuscumque ; et omnia alia facere...

Securitas pacis

Talis de tali loco, coactus per curiam talis loci, promisit et iuravit per Deum et eius [*om. : etc.*], ac homagium prestitit ore et manibus comendatum in posse Talis baiuli, quod ipse, per se vel interpositam personam, non inferet, dabit, procurabit aut tractare et procurare faciet, palam vel occulte, in personis vel bonis Talis et Talis malum aliquod, iniuriam vel offensam in persona vel bonis dictorum Talium vel alterius¹²⁰ eorum ; immo, si sciret quod sibi vel alteri eorum evenire deberet, quam citius posset denuntiaret. Et pro hiis actendendis et complendis, obligavit personam et omnia bona sua, habita et habenda ubique, in posse scriptoris curie talis loci, stipulantis et recipientis hec nomine omnium quorum interest et intererit. Et si contrarium premissorum faceret, quod absit, voluit eo casu quod sit proditor et basator iuxta furum Aragonie et constitutiones Cathalonie generales, et quod non possit se scondire per parem nec consimilem vel alias aliquo modo ; immo, sola hostensione huiusmodi scripture

118 Le scribe avait écrit *sagionem* ; une intervention ultérieure a rayé le *-m* final et inséré un *-i-*.

119 *Sic pour et fideiussit ?*

120 *Ms. alterum.*

habeatur pro convicto et condempnato, ac si sententia inde lata esset que in rem transivisset iudicatam propter lapsum temporis vel alias, a qua non posset ulterius appellare nec etiam excusare ; et ac si iussum inde haberet a suo iudice quem gratis recepisset. Quod fuit actum...

Aliter ad invicem

Noverint universi quod [om. : cum] inter Talem ex una parte et Talem ex altera comuniter orte essent dissentiones et esse ac oriri sperarentur, ideo, volentes ad pacem et concordiam evenire, idcirco, gratis et ex certa scientia, convenerunt et promiserunt sibi ad invicem, in manu et posse scriptoris curie talis,¹²¹ stipulantis hec et recipientis nomine omnium quorum intersit et intererit, ac etiam sponte iuraverunt per Deum *etc.* quod ipsi, per se vel interpositam personam seu interpositas personas, de die vel de nocte, palam vel occulte, non dabunt, tractabunt vel procurabunt, nec dari, tractari vel procurari facient sibi ipsis ad invicem et vicissim malum aliquod vel dampnum in personis vel bonis ; immo, si scirent quod eis vel alicui eorum evenirent, unus alterius quam citius / (*f. 15*) poterit denunciabit. Et inde obligaverunt sibi ad invicem [personas et¹²²] omnia bona eorum, habita et habenda ubique, in manu et posse dicte curie scriptoris, stipulantis hec ut supra *etc.* Et ad maiorem securitatem premissorum, fecerunt homagium de predictis ore et manibus comendatum in posse venerabilis Talis, baiuli talis loci, illud recipientis nomine domini regis ; volentes quod si forsan, quod Deus avertat, facerent vet alter eorum faceret¹²³ contrarium premissorum, quod ille¹²⁴ qui contra faceret sit¹²⁵ traditor et basator iuxta furum *ut supra*.

Faticha pignoris

---

121 Rayé à la suite (en fin de ligne) : *sti-*.

122 Termes initialement omis et ajoutés par le scribe (A) dans l'interligne.

123 Ms. *facerent*.

124 Ms. *illi*.

125 Ms. *esse*.

Tali die, comparuit Talis, sagio curie talis loci, qui retulit se die lune proxime preterita, de mandato¹²⁶ venerabilis Talis baiuli, ad instantiam Talis, fatichasse Tali omne tale quod idem Talis tenet suum.

Pena cum iuramento et homagio

Talis ex certa scientia promisit et sibi ipsi penam tot solidorum imposuit, ac promisit et iuravit per Deum *etc.*, et etiam prestitit homagium ore et manibus comendatum in posse Talis sagionis, de mandato venerabilis vicarii et nomine domini regis, quod ipse Talis, hinc ad talem diem proximam, assecuraverit idonee et cum idoneis fideiussoribus Tali duos scapelos paris lun[gitudinis]¹²⁷ quos dictus Talis eidem pro abtando comendavit,¹²⁸ quousque [*om.*] vel de ipsis scapelis con[venerit] cum ipso. Et soluta dicta pena... Et inde obligavit *etc.*

Securitas de tornando in captione

Cum Talis captus detineretur in posse venerabilis Talis baiuli, ad instantiam Talis, pretextu quarumdam solutionum debitarum eidem Tali ex illo violario..., ideo dictus Talis, solutus a captione ipsa, gratis et ex certa scientia, promisit et iuravit per Deum *etc.*, ac prestitit homagium ore et manibus comendatum in posse Talis sagionis, de mandato dicti venerabilis baiuli, vice¹²⁹ et nomine domini ducis stipulantis et recipientis, quod hinc ad talem diem proximam convenerit cum ipso Tale de dictis .tot. solidis et de sumptibus inde factis, vel tornabit¹³⁰ tanquam captum intus carcerem regiam in tali loco ; et soluta dicta pena *etc.* Et inde obligavit *etc.*, renuntians foro...

Manuleuta animalis de certa causa

---

126 Ms. *de et an-*.

127 Termes très abrégés et peu compréhensibles dans le texte, évidemment secondaires sur le plan formulaire.

128 Ms. *comedaverit*.

129 Ms. *de vice*.

130 Ms. *promisit*, rayé et corrigé de la main B dans l'interligne.

Cum de mandato curie et venerabilis Talis iudicis, ad instantiam Talis, fuisset captus quidam roncinus talis pili Talis hominis, et hoc vigore specialis obligationis inde facte per ipsum Talem dicto Tali, a quo ipsum emerat pro tot .libris., prout de speciali obligatione et alias fidem fecit coram ipso iudice per instrumentum, ut in eo continetur, ideo, die tali, dictus venerabilis iudex, eo quia dictus Talis instabat ipsum / (f. 15v) roncinum sibi tradi aut vendi pro pretio quod inveniretur, volens iuste procedere super predictis, comisit Tali ut¹³¹ medio iuramento ipsum extimet, et inde relationem faciat coram eo. Quiquidem¹³² Talis, viso et recognito dicto roncinum ad oculum,¹³³ retulit coram ipso iudice, medio iuramento super sancta *etc.* per eum prestito, quod ipse roncinus, qui est videre suo tot annorum, valet nunc .tot. solidos, et ipsos tot solidos iuxta eius bonam conscientiam ipsum nunc valere extimat, prout dixit. Et postea, idem iudex, ex aliquibus iustis de causis, dedit licentiam dicto Tali ducendi dictum roncinum cum securitate sequenti : Talis, confitens penes se habere ipsum roncinum, promisit ipsum roncinum tornare in posse curie infra .V. dies postquam inde fuerit requisitus verbo, nuntio vel litera, in propria persona vel eius domicilio, nisi morte obierit pectorali,¹³⁴ ut fertur ; aut casu quo obierit eius culpa, tornare habeat dictos .tot. solidos ad quos fuit stimatus, ut fertur. Et inde obligavit *etc.*

Manuleuta animalis ratione marche

Noverint universi quod [*om.* : talibus] die et anno, cum due mule, una scilicet talis et altera talis, essent pignorate et marchate mandato venerabilis Talis baiuli, ad instantiam Talis, per Talem sagionem, ratione marcharum adiudicatarum contra submissos iurisdictioni baiuli Talis, ideo, venerabilis Talis baiulus tradidit eas securitate sequenti : Talis de tali loco, gratis *etc.*, confitendo dictas duas mulas tenere in comandam ipsius venerabilis Talis baiuli, promisit et convenit in manu et posse scriptoris curie talis, stipulantis et recipientis..., quod per totam diem talem proximam tornaverit in eius

---

131 Ms. *et.*

132 Ms. *quoquidem.*

133 Ms. *ad rot(u)lum.*

134 Ms. *pecurali.*

posse ipsas duas mulas in tali loco, aut excusaverit eas non teneri in ipsis marchis ; et inde obligavit *etc.* ; et renuntiavit foro *etc.*

Manuleuta pro inventario bonorum mobilium, casu quo redigi haberet in formam

Noverint universi quod, cum de mandato venerabilis Talis baiuli, ad instantiam Talis, ratione cuiusdam¹³⁵ peccunie quantitatis in qua Talis de tali loco sibi obligatur cum instrumento talibus die et anno confecto et clauso per Talem notarium, de quo eidem baiulo fidem fecit ad oculum, bona ipsius debitoris per me subscriptum scriptorem, presente et ipsa bona specificante et nominante michi dicto scriptori Tale sagione,¹³⁶ fuissent in inventario posita et etiam scripta sub hac forma : primo, in intrata hospicii, domus *sive* mansi dicti Talis, talia et talia... —*ponantur bona seriatim*—, dictus baiulus dimisit ibidem eadem bona sub securitate subscripta. Ideo, Talis et Talis... *Ponatur forma predictarum securitatum / (f. 16) habendo respectum ad utramque.* De quibus omnibus dictus sagio, pro iure dicti creditoris et securitate curie, petiit et requisivit fieri et cui interest si petierit tradi publicum instrumentum per me scriptorem infrascriptum. Que fuerunt acta diebus et anno quibus supra, presentibus testibus Talibus *etc.* *Si sit extra factum, renuntient foro.* Et submiserunt...

Forma inventarii facti ad instantiam creditorum

Noverint universi quod die tali et tali anno, coram venerabili baiulo de tali loco, comparuit Talis de tali loco, qui eidem venerabili baiulo fidem fecit quodam publico instrumento, talibus die et anno confecto et clauso per Talem notarium, quod Talis de tali loco confessus fuit se debere eidem Tali et solvere sibi promisit tali termino tot .solidos. barchinonensium de terno, prout continetur in dicto instrumento, cuius tenor dinoscitur esse talis : Sit omnibus notum..., *et ponatur*

135 Les termes *Talis* et *cuiusdam*, initialement omis, ont été ajoutés de la main B dans l'interligne.

136 Ms. *presentem et ipsa bona specificantem et nominantem michi dicto scriptori per Talem sagionem.* Le terme *per* a été omis et ajouté de la main B dans l'interligne, mais tout le passage est incohérent sous cette forme.

totus tenor instrumenti. Verum tamen, ipse Talis, creditor prefatus, ne dictus Talis debitor sua bona occultet sic quod in posterum et suo casu non possit eius ius super ipsis consequi et habere, requisivit dicto venerabili baiulo quatenus de ipsis bonis per scriptorem et sagionem sue curie inventarium fieri faciat, et ipsa,¹³⁷ confecto dicto inventario, sub certa et idonea securitate poni, ut haberi possint quancumque casus affuerit et fuerint requisiti tornari, et alias sibi super eis ius et iustitiam fieri et servari. Et dictus venerabilis baiulus, accepta dicta requisitione tanquam iuri et rationi consona, mandavit Tali sagioni quatenus [una cum¹³⁸] scriptore huiusmodi accedat¹³⁹ ad domum *vel* hospicium *vel* mansum dicti Talis et alia loca ubi sciverit bona dicti Talis, et de ipsis per me scriptorem inventarium fieri faciat, et eadem bona in ipso inventario conscribi ; et conscriptis ipsis bonis, ea sub securitate ponat, ut cum fuerint requisiti, possint impromptu haberi.

Et dictus Talis sagio, attento dicto mandato, mecum huiusmodi scriptore accessit ad dictam domum *vel* hospicium *vel* mansum ipsius Talis, et nominando bona subscripta, ibidem inventarium de ipsis bonis¹⁴⁰ per me dictum scriptorem requisivit et fecit fieri in hunc modum. /

(f. 16v) *Requisitio et protestatio*

Cum vos, venerabilis baiulus talis loci, imponi feceritis penam tot solidorum, de consilio ut asseritur venerabilis domini iudicis dicti loci, Tali de tali loco, quatenus per odiernam diem solvat .tot. libras Tali de tali loco, unde, comparens coram vobis dictis baiulo et iudice dictus Talis, dixit quod dicta pena imposita fuit et est nulla vel saltim iniusta, rationibus sequentibus. Primo, quia predictus Talis dicto Tali in aliquo quod ipse sciat non tenetur. Secundo, quia, posito sine iuris preiudicio quod aliqua sententia fuerit lata ipso absente, quod negatur, contra ipsum Talem, fuit lata ipso absente a dicto loco, cum ipse dicte ut asseritur sententie ante et post erat et fuit absens a dicto loco et habitator talis. Item, fuit lata ipso non audito nec citato, nec

---

137 Ms. *ipse*.

138 Ms. *habuecum*, corrigé de la main B dans l'interligne.

139 Ms. *accedant*.

140 Suit *inventarium*, répété par erreur.

ipsius rationibus auditis nec examinatis, et sine aliqua cognitione cause. Item, non dato libello qui dari debebat ; imo fuit lata contra totum ordinem iuris,¹⁴¹ precipue quia dictus conquerens debet sive debuit forum ipsius consequi de iure. Quare, predicta proponendo ilico a tempore sententie, petit et requirit dictus Talis dictam penam per vos venerabilem dominum baiulum et iudicem, non obstantibus propositis exadverso, revocari, vel saltim predictis supersedi donec de eisdem alias cognitum fuerit. Alias protestatur reverenter de iniustitia et gravamine notorio et missionibus et expensis. Et ad cautelam, dictus Talis firmat ius dicto conquerenti pro quinque .solidis. et augmento iuris facere complementum *et largomodo*, petens ad dictam iuris firmam se admitti, alias protestatur ut supra.

Et oblata dicta cedula, dictus Talis fecit iuris firmam dicto Tali pro .V. solidis et augmento iuris facere complementum per modum et formam in dicta cedula contentos ; et pro ipsa iuris firma, omnia bona sua obligavit in posse scriptoris curie talis, stipulantis et recipientis nomine omnium quorum interest et intererit.

Et hiis omnibus premissis peractis, et concesso translato de dicta cedula dicto Tali, dictus dominus iudex, ad instantiam dicti Talis, tenore¹⁴² huiusmodi scripture, consuluit dicto venerabili baiulo, presenti, quatenus supersedat in dicta pena donec aliter per ipsum iudicem fuerit plenius deliberatum.

Et dictus venerabilis baiulus, de consilio dicti venerabilis iudicis, supersedit in dicta pena, iuxta consilii dicti venerabilis iudicis supra inserti seriem, continentiam et tenorem.

Postmodum vero, die iovis tali die, tali [*om.* : anno], coram dicto venerabili iudice, comparuit dictus Talis ex una parte, absente vero altera parte, et obtulit in scriptis quandam papiri cedulam scriptam, dicens, petens et requirens prout in dicta cedula continetur ; quam requisivit inseri et copiarum in fine premissorum. Cuiusquidem cedula tenor talis est. *Ponatur tota cedula. /*

(*f. 17*) Qua cedula oblata eidem venerabili iudici ut premittitur [*om.* : et] perlecta, incontinenti dictus dominus iudex dixit et obtulit se

141 Rayé à la suite : *pro-*.

142 Ms. *tenor*.

fore paratum facere in et super predictis, visis et recognitis scripturis per dictum protestantem productis et processu presenti, et consulere¹⁴³ dicto venerabili baiulo quod per ipsum fuerint consulendum, et de facto mandavit ipsum processum sibi tradi ; et hanc responsionem dictus iudex mandavit inseri in fine premissorum per me huiusmodi processus scriptorem.

Venerabili Tali baiulo, salutem pariter cum honore. Noveritis quod vigore cuiusdam elongamenti et supersedimenti per serenissimum dominum regem concessi¹⁴⁴ venerabili Tali et eius uxori et fideiussoribus per et cum ipsis obligatis et eorum bonis, ut in litera ipsius domini regis nobis presentata largiflue sunt videnda, ac virtute cuiusdam mandati per Talem [*om.* : dominum¹⁴⁵] die presenti super hiis et infrascriptis facti, servando elongamentum et supersedimentum prefati domini regis, de et cum consilio venerabilis et discreti Talis iudicis, revocamus et pro revocatis haberi volumus et requirimus per vos haberi omnia et singula ac quecumque processa, omnia enantamenta et executata ac per nos vobis requisita ad instantiam Talis contra dictos Talem, Talem ac fideiussores per et cum ipsis obligatis et bona ipsorum, ratione quorumvis censualium et violariorum aut aliarum quarumvis obligationum et aliorum contractuum in quibus dicto Tali sint obligati ; eaque omnia et singula, quecumque sint processa et anantata ac requisita et executata, pretextu elongamenti et supersedimenti ac mandati dicti domini predictorum ad pristinum¹⁴⁶ reducimus statum, et per vos producta requirimus haberi et primevum¹⁴⁷ totaliter et cum effectu. Datum...

Processus super marcha adiudicata

Noverint universi quod cum ad instantiam et requisitionem Talis iudei, per venerabilem Talem baiulum de tali loco fuissent facte quedam litere requisitorie et responsorie cum relationibus

---

143 Ms. *consulent*.

144 Ms. *concessa*.

145 Cf. la mention de *ce dominus* plus bas dans le texte.

146 Ms. *prestitum*.

147 Les mots *et primevum* semblent avoir été copiés au mauvais endroit et devraient logiquement suivre *pristinum*.

presentationum dictarum¹⁴⁸ literarum et adiudicationum marcharum [pro¹⁴⁹] dictis literis, quas ego scriptor huiusmodi, instantibus et requirentibus dictis iudeis, a registro curie talis sumpsi et in presenti processu¹⁵⁰ inserui, quarum literarum cum earum¹⁵¹ relationibus et marcharum inde adiudicatarum tenor talis est.

Primo ponatur litera requisitoria, et relatio sagionis, et adiudicatio marche eidem litere; et post ponatur litera missa ad dominum pro defectu iustitie baiuli, cum relatione sagionis et marcha¹⁵² pro dicta litera adiudicata contra submissos domini, et post ut sequitur. /

(f. 17v) Ideo, die tali, coram venerabili et discreto Tale, iudice ordinario talis loci — *in quo ipse marche fuerunt adiudicate*—, comparuit Talis, baiulus talis loci, et presentavit dicto venerabili iudici quandam patentem literam et papiream sigillatam, responsionem in se continentem, quam coram domino ipso iudice legi petiit et requisivit; cuiusquidem litere tenor per ordinem sic se habet.

Venerabilibus baiulo et iudici talis loci, vel eorum et cuiuslibet eorum loca tenentibus, Talis, baiulus talis loci, salutem pariter cum honore. Recolo pridem a venerabili Tali, tunc vicario¹⁵³ vel baiulo talis loci, predecessore vestro, recepisse quandam literam requisitoriam continentem in effectu quatenus [*om. : tam*] per captionem personarum quam alias [*om. : procederem ?*] distringendum Tales ad solvendum Tali iudeo .tot. solidos de terno, prout in dicta litera, cuius datum fuit tali die et anno, hec et alia seriusus denotantur.¹⁵⁴ Et etiam recordor pro predictis dicto olim vicario per meas literas [super predictis respondidisse¹⁵⁵].

148 Ms. .II. Rayé et corrigé en *dictarum* de la main B dans la marge.

149 Terme initialement omis, ajouté de la main B dans l'interligne.

150 Ms. *processu et*.

151 Ms. *eorum*.

152 Ms. *marche*.

153 Rayé à la suite : *b-*.

154 Ms. *seri opus denotatur*.

155 Ces derniers mots ont été ajoutés de la main B.

[Les deux tiers inférieurs du f. 17v ont été laissés en blanc pour remettre à plus tard la copie de la suite de la lettre ; le texte du f. 18 constitue la suite directe du précédent].

(f. 18) Qua litera presentata, dictus venerabilis iudex mandavit dari translatum de eadem dictis Tali et Tali iudeis,¹⁵⁶ et nichilominus supersedit et supersederi mandavit in dicta marcha donec per ipsum venerabilem iudicem cognitum fuerit.

Et hiis premissis, ipsa eadem die, dictus venerabilis iudex assignavit dictis Tali [*om.* : et] Tali, presentibus, ad respondendum predictis, ad diem lune proximam.

Et postmodum, eadem die, dictus Talis baiulus, quodcumque ipsum adesse vel abesse contingat, fecit et etiam ordinavit certum et specialem procuratorem suum apud¹⁵⁷ acta et ad totam presentem causam ducentam Talem. *Et ponatur.*

Et fuit assignata dies per iudicem ad audiendum declarationem super predictis dictis partibus ad talem diem.

Interim vero, tali die, coram dicto venerabili iudice, comparuerunt dicti Tales iudei, et pro fundandam eorum intencionem, in quantum¹⁵⁸ pro ipsis faciat et non alias neque ultra, obtulerunt et produxerunt [*om.* : et] sibi presentaverunt quoddam privilegium serenissimi domini regis, in registro curie talis registratum, [*om.* : quod] in presenti processu inseri petierunt et requisiverunt, necnon et quandam papiri cedula scriptam, quam coram ipso domino iudice legi petierunt et requisiverunt, dicentes, petientes et requirentes prout et quemadmodum in ipsa papiri cedula continebatur et continetur.¹⁵⁹ Quorum privilegii et cedula tenor per ordinem sic se habet.

Et oblatis predictis, dictus venerabilis iudex obtulit se paratum, recognito presenti processu, facere iustitiam in predictis.

156 Ms. *dictus t. et t. iudeus.*

157 Ms. *adpud* ; le - d - a été rayé.

158 Ms. *in quantum cum.*

159 Ms. *contine-.*

Subsequenter vero, die iovis tali die, venerabilis Talis, iudex ordinarius talis loci, instantibus dictis iudeis, assignavit diem eisdem iudeis, presentibus, et dicto Tali, nomine predicto, absenti, ad audiendum declarationem super predictis ad diem talem proximam. *Mandat hanc assignationem*¹⁶⁰ *intimari dicto Tali per Talem sagionem.*

Et postmodum, ipsa eadem die, dictus Talis sagio retulit preinsertam assignationem intimasse dicto Tali, nomine predicto.

Et hiis premissis, ipsa eadem die, comparuit dictus Talis, nomine predicto, et requisivit translatum de toto presenti processu sibi dari atque tradi, et nichilominus per dictum dominum iudicem collationem super predictis haberi cum advocatis civitatis Gerunde, inter quos petiit¹⁶¹ interesse venerabilem Talem, iurisperitum talis loci et advocatum eius, ante quam ad alia procedatur ; alias protestatur de nullitate processus et iure partis sue. /

(f. 18v) Et dictus venerabilis iudex, attenta requisitione per dictum Talem, nomine predicto, superius facta, assignavit dicto Berengario Tali, nomine predicto, ad respondendum dicte cedule per dictos Tales superius obligatos, ad talem diem proximam.

Postmodum vero, tali die, dictus venerabilis et discretus Talis, iudex ordinarius talis loci, attento ut dixit quod ipse erat prepeditus aliis negotiis et quod circa hanc causam non poterit introducere seu vacare, ideo, oraculo vive vocis, commisit totam presentem causam audiendam, hucidendam¹⁶² et fine debito¹⁶³ terminandam et dependentia ex eadem venerabili Tali, cui et super predictis comisit plenarie vices suas. *Alias, si scriptori commiserit* : commisit omnes assignationes presentis cause, usque ad diffinitivam sententiam inclusive, michi huiusmodi processus scriptori.

Et processis aliquibus assignationibus, iudex processit ad declarandum ut sequitur.

---

160 Ms. *assignari.*

161 Ms. *petit.*

162 *Sic pour decidendam ?*

163 Ms. *sine debito.*

Qua die superius assignata tali, comparuerunt dicte partes, requirentes ad declarandum seu sentiendum super predictis procedi. Et dictus dominus iudex delegatus, de voluntate et consensu predictorum Talium, nominibus predictis ibidem presentium, ad sentiendum in hiis scriptis super predictis processit ut sequitur.

Unde ego iudex predictus, viso et diligenter examinato toto presenti processu, et meritis eiusdem plena deliberatione discussis, habitoque super eisdem colloquio cum iurisperitis, sacrosanctis Dei evangeliis in mei presentia positis et hostensis, ut de vultu eius meum prodeat iudicium, et oculi mei solam quam debent vidant equitatem, presenti die ad audiendum sententiam seu declarationem partibus assignata,¹⁶⁴ ad sentiendum seu declarandum procedo in modum qui sequitur. Cum ex meritis presentis processus constet michi iudici predicto marcham supradictam contra baiulum de tali loco et eius submissos adiudicatam iniuste et etiam inlegitime fore adiudicatam, propter quod est ad statum debitum reducendum, ideo ego iudex commissarius predictus, omnibus supradictis diligenter consideratis et examinatis, pronuntio et declaro dictam marcham minus iuste et legitime esse adiudicatam, et eam penitus fore revocandam ac etiam tollendam seu annullandam, consulendo venerabili baiulo Tali quatenus dictam marcham decetero exequatur, neutram partem ex causa in expensis condemnando. Lata...

De quibus dictus¹⁶⁵ Talis petiit acta confici, et si et cum petierit, fieri publicum instrumentum *etc.*

Et inmediate, dicti iudei protestati fuerunt de beneficio .X. dierum de iure volentibus appellare concessio.

Sequitur appellatio.

---

164 Ms. *assignatam*.

165 Rayé à la suite : *iudex*.

BIBLIOGRAPHIE CITÉE

- ALLINGRI, Matthieu (2014) : *Le métier de notaire en Europe méridionale à la fin du Moyen Âge. Étude comparée de deux modèles régionaux (Italie communale, pays catalans, v. 1280-1420)*, thèse de doctorat, Université Lyon 2.
- ALLINGRI, Matthieu (2020) : « La place du *dictamen* dans la culture notariale de l'Italie communale et des pays catalans à la fin du Moyen Âge : éléments de comparaison », dans GRÉVIN, Benoît et HARTMANN, Florian (dir.), *Der Mittelalterliche Brief zwischen Norm und Praxis*, Cologne, Böhlau : 87-124.
- ARNALL JUAN, Maria Josepa (2001) : « Fragment d'un formulari notarial del segle xiv conservat a l'Arxiu Històric de Girona », *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 22 : 435-457.
- BONO HUERTA, José (1982) : *Historia del Derecho notarial español*, 1. *La Edad Media*, t. 2. *Literatura e instituciones*, Madrid, Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España.
- COLL FONT, M. Carme (2003) : « Els signes i les subscripcions dels notaris mallorquins al segle XIII », *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 13 : 37-62.
- COLL FONT, M. Carme (2015) : « Musulmans captius i lliures a Mallorca, una dècada després de la conquesta cristiana », *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 25 : 7-37.
- DOLEZALEK, Gero (1972) : *Verzeichnis der Handschriften zum römischen Recht bis 1600*, t. 1, Francfort, Max-Planck-Institut.
- GARCÍA GARCÍA, Antonio (1971) : « Canonística ibérica », *Bulletin of Medieval Canon Law*, n. s., 1 : 70-73.
- GUILLERÉ, Christian (1993) : *Girona al segle xiv*, Barcelone, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- HILLGARTH, Jocelyn Nigel (1991) : *Readers and Books in Majorca, 1229-1550*, Paris, CNRS.
- MATTHES, Elke (éd.) (1996) : *Die juristischen Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg, 1. Foliohandschriften (Cod. jur. 2227-2482)*, Stuttgart, Hauswedell.
- PIÑOL ALABART, Daniel (2000) : *El notariat públic al Camp de Tarragona*, Barcelone, Fundació Noguera.

- PIÑOL ALABART, Daniel (2018) : « Formularios notariales en las notarías de la diócesis de Tarragona (siglos XIII-XIV) », dans *Les formulaires : compilation et circulation des modèles d'actes dans l'Europe médiévale et moderne. XIIIe Congrès de la Commission Internationale de Diplomatique*, Paris, 3-4 septembre 2012, Prague, Université Charles : 87-104.
- PLANAS ROSSELLÓ, Antonio (1998) : « Los juristas en la Mallorca del siglo XIII », *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 8 : 7-22.
- PLANAS ROSSELLÓ, Antonio (2003) : « El notariado en la Mallorca del siglo XIII », *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 13 : 7-36.
- PLANAS ROSSELLÓ, Antonio (2017) : « Los notarios mallorquines del siglo XIV », *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 27 : 47-103.
- PONS GURI, Josep Maria (1992) : « *Corpus Iuris* », dans *Documents jurídics de la història de Catalunya*, Barcelone, Generalitat de Catalunya : 116-133.
- PONS GURI, Josep Maria (2006) : « El Dret comú a Catalunya », dans IDEM, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, IV, Barcelone, Fundació Noguera : 67-88.
- REIXACH SALA, Albert (2019) : *Institucions locals i elits municipals a la Catalunya baixmedieval (Girona, 1345-1445)*, 2 vol., Barcelone, Fundació Noguera.

**INVENTARI DELS LLIBRES DE CORT
DEL BISBAT DE GIRONA
(1286-INICIS S. XVI)**

Lluís Sales i Favà
Universidade Nova de Lisboa

Albert Reixach Sala
Universitat de Lleida

Abreviatures utilitzades:

ACBE = Arxiu Comarcal del Baix Empordà

ACGAX = Arxiu Comarcal de la Garrotxa

ADB = Arxiu Diocesà de Barcelona

AHG = Arxiu Històric de Girona

AMCE = Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries

Am = Notarials, Amer

Be = Notarials, Besalú

Bl = Notarials, Blanes

CL = Notarials, Caldes de Malavella

Ca = Notarials, Castelló d'Empúries

Cg = Notarials, Calonge

Cp = Notarials, Capmany

Cl = Notarials, Colomers
 Cr = Notarials, Cruïlles
 Fi = Notarials, Figueres
 Fo = Notarials, Foixà
 LB = Notarials, la Bisbal d'Empordà
 Lle = Notarials, Llers
 Mn = Notarials, Monells
 M = Notarials, El Mallol
 O = Notarials, Olot
 Pa = Notarials, Palamós
 Ps = Notarials, Palau-sator
 Pe = Notarials, Peralada
 Pt = Notarials, Peratallada
 Pb = Notarials, Púbol
 Ro = Notarials, Roses
 SFe = Notarials, Sant Feliu de Guíxols
 SFP = Notarials, Sant Feliu de Pallerols
 SLo = Notarials, Sant Llorenç de la Muga
 SSa = Notarials, Sant Sadurní de l'Heura
 SP = Notarials, Santa Pau
 Si = Notarials, Siurana d'Empordà
 Pf = Notarials, Palafrugell
 To = Notarials, Torroella de Montgrí
 Ua = Notarials, Ullà
 Ul = Notarials, Ullastret
 Vu = Notarials, Vulpellac

Font: elaboració pròpia a partir de les fonts citades a la mateixa taula.

Els volums identificats a la taula com a llibres de procediments contenen accions executives notificades pel saig a l'escrivà. Els volums anomenats llibres de processos transcriuen la documentació derivada de contenciosos dirigits pels jutges i que inclou testimonis, sentències o interlocutòries, entre d'altres actes. Els llibres de lletres contenen la correspondència dirigida o enviada per una cort jurisdiccional. Per d'altres aclariments sobre els tipus de registres, vegeu el capítol «Els llibres de cort jurisdiccional al bisbat de Girona (segles XIII-XV)» d'aquest mateix llibre.

Aquesta taula que ara publiquem es podrà trobar en accés obert i disponible per a possibles modificacions o ampliacions a la web del Grup de Recerca «Renda feudal i fiscalitat a la Catalunya baixmedieval»: <<http://refiscat.udg.edu/>>

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1327	1344/9/29	Amer	AHG, Am 24 (1)	Llibre de cort (majoritariament procediments)	110 f.	Abat Monestir Amer
1327/6/21	1345/11/15	Amer	AHG, Am 24 (2)	Llibre de cort (majoritariament procediments)	49 f.	Abat Monestir Amer
1338	1338/12/31	Amer	AHG, Am 631	Llibre de fermes de dret	12 f.	Reial
1350	1350	Amer	AHG, Am 767	Llibre de processos	44 f.	Abat Monestir Amer
1350	1350	Amer	AHG, Am 826	Llibre de processos	22 f.	Abat Monestir Amer
1350	1350	Amer	AHG, Am 893	Llibre de processos	13 f.	Abat Monestir Amer
1352/3/1	1355/5/4	Amer	AHG, Am 60	Llibre de cort (majoritariament procediments)	165 f.	Abat Monestir Amer
1432/3/12	1433/3/12	Amer	AHG, Am 824	Llibre de processos	50 f.	Abat Monestir Amer
1450	1450	Amer	AHG, Am 833	Llibre de processos	20 f.	Abat Monestir Amer
1457/10/10	1457/10/10	Amer	AHG, Am 794	Llibre de processos	9 f.	Abat Monestir Amer
1498	1498	Amer	AHG, Am 821	Llibre de processos	18 f.	Abat Monestir Amer
1501/1/25	1502/2/12	Amer	AHG, Am 204	Llibre de cort (majoritariament procediments)	68 f.	Abat Monestir Amer
1503/7/29	1504/9/18	Amer	AHG, Am 797	Llibre de processos	156 f.	Abat Monestir Amer
1520/10/8	1522/9/1	Amer	AHG, Am 217	Llibre de cort (majoritariament procediments)	100 f.	Reial

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1400	1409	Bestracà (Oix)	ACGAX, Be, vol. 2074	Libre de cort	7 f.	Berenguer Barutell
1520/7/3	1520/12/12	Blanes	AHG, Bl 36	Libre de cort (majoritàriament procediments)	40 f.	Cabrera
1474/11/10	1487/1/17	Cabanes	AHG, Pe 1094	Libre de cort (majoritàriament procediments)	100 f.	Rocabertí (Felip Dalmau)
1334/7/25	1335/3/25	Caldes de Malavella	AHG, CL 8	Libre de cort (majoritàriament procediments)	204 f.	Montcada
1335/4/3	1337/3/7	Caldes de Malavella	AHG, CL 12	Libre de cort (majoritàriament procediments)	150 f.	Montcada
1338/8/4	1339/11/20	Caldes de Malavella	AHG, CL 15	Libre de cort (majoritàriament procediments)	148 f.	Montcada
1340/1/3	1341/2/28	Caldes de Malavella	AHG, CL 17	Libre de cort (majoritàriament procediments)	150 f.	Montcada
1341/3/8	1343/8/31	Caldes de Malavella	AHG, CL 572	Libre de lletres de cort	53 f.	Montcada
1342/7/1	1343/8/30	Caldes de Malavella	AGH, CL 23	Libre de cort (majoritàriament procediments)	145 f.	Montcada
1344/1/8	1345/3/4	Caldes de Malavella	AHG, CL 574	Libre de cort (majoritàriament procediments)	20 f.	Montcada
1344/3/4	1344/10/31	Caldes de Malavella	AHG, CL 573	Libre de lletres de cort	13 f.	Montcada
1345/10/16	1347/2/12	Caldes de Malavella	AHG, CL 29	Libre de cort (majoritàriament procediments)	142 f.	Montcada

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1345/3/15	1345/11/1	Caldes de Malavella	AHG, CL 575	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	72 f.	Montcada
1348/4/5	1349/12/7	Caldes de Malavella	AHG, CL 565	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	135 f.	Montcada
1351	1351	Caldes de Malavella	AHG, CL 39	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	1 f.	Montcada
1356/1/20	1358/9/14	Caldes de Malavella	AHG, CL 53	Manual notarial amb actes de cort	239 f.	Montcada
1358/12/9	1360/3/2	Caldes de Malavella	AHG, CL 58	Manual notarial amb actes de cort	124 f.	Montcada
1363/8/9	1365/5/19	Caldes de Malavella	AHG, CL 70	Manual notarial amb actes de cort	309 f.	Montcada
1368/6/12	1369/4/3	Caldes de Malavella	AHG, CL 583	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	56 f.	Montcada
1369/4/28	1369/12/10	Caldes de Malavella	AHG, CL 10	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	10 f.	Montcada
1370/11/20	1372/4/19	Caldes de Malavella	AHG, CL 86	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	132 f.	Montcada
1370/7/1	1370/9/30	Caldes de Malavella	AHG, CL 570	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	26 f.	Montcada
1374	1374	Caldes de Malavella	AHG, CL 8	Llibre de lletres de cort	5 f.	Montcada
1376/10/25	1379/2/19	Caldes de Malavella	AHG, CL 99	Llibre de lletres de cort	139 f.	Montcada
1379/1/21	1380/10/16	Caldes de Malavella	AHG, CL 566	Llibre de lletres de cort	98 f.	Montcada
1380/9/17	1384/7/14	Caldes de Malavella	AHG, CL 563	Llibre de lletres de cort	45 f.	Montcada

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1383/2/21	1390/1/10	Caldes de Malavella	AHG, CL 108	Llibre de lletres de cort	67 f.	Montcada
1391/5/7	1394/9/9	Caldes de Malavella	AHG, CL 125	Llibre de lletres de cort	105 f.	Montcada
1392/9/10	1393/9/10	Caldes de Malavella	AHG, CL 126	Manual notarial amb actes de cort	99 f.	Montcada
1394/4/30	1395/9/20	Caldes de Malavella	AHG, CL 10	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	26 f.	Montcada
1429/5/26	1430/3/30	Caldes de Malavella	AHG, CL 163	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	42 f.	Cruïlles
1459/1/2	1463/10/24	Caldes de Malavella	AHG, CL 179	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	88 f.	Cruïlles
1489	1491/12/24	Caldes de Malavella	AGH, CL 194	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	97 f.	Cruïlles
1498/8/13	1500/1/7	Caldes de Malavella	AHG, CL 197	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	27 f.	Cruïlles
1501/5/24	1504/6/1	Caldes de Malavella	AHG, CL 198	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	47 f.	Francesc Gilabert de Cruïlles
1505/11/24	1507/12/20	Caldes de Malavella	AHG, CL 199	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	44 f.	Cruïlles
1518/9/17	1522/1/26	Caldes de Malavella	AHG, CL 206	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	133 f.	Isabel de Cruïlles
1524/9/3	1528/9/6	Caldes de Malavella	AHG, CL 232	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	137 f.	Cruïlles

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1531/2/8	1545/10/23	Caldes de Malavella	AHG, Cl 218	Llibre de lletres de cort	198 f.	Cruïlles
1529/9/15	1536/7/3	Caldes de Malavella i baronia de Lagostera	AHG, CL 216	Llibre de cort (majoritariament procediments)	138 f.	Cruïlles
1402/10/10	1403/1/3	Calonge	AHG, Cg 205	Llibre de cort (majoritariament procediments)	28 f.	Cruïlles
1405/6/1	1405/11/23	Calonge	AHG, Cg 346	Llibre de cort (majoritariament procediments)	62 f.	Cruïlles
1411/7/24	1411/12/7	Calonge	AHG, Cg 339	Llibre de cort (majoritariament procediments)	28 f.	Cruïlles
1414/1/12	1415/1/21	Calonge	AHG, Cg 266	Llibre de cort (majoritariament procediments)	95 f.	Cruïlles
1430/5/15	1430/11/27	Calonge	AHG, Cg 275	Llibre de cort (majoritariament procediments)	46 f.	Cruïlles
1442/9/4	1443/4/24	Calonge	AHG, Cg 276	Llibre de cort (majoritariament procediments)	46 f.	Reial
1443/5/6	1443/11/15	Calonge	AHG, Cg 277	Llibre de cort (majoritariament procediments)	32 f.	Reial
1480/6/17	1482/8/7	Calonge	AHG, Cg 279	Llibre de cort (majoritariament procediments)	61 f.	Reial
1340/5/17	1389/8/28	Capmany	AHG, Cp 1	Llibre de cort (majoritariament procediments)	66 f.	Rocabertí (Felip Dalmau de Rocabertí)

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1347/5/26	1385/3/1	Capmany	AHG, Cp 2	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	110 f.	Bernat Clusa
1328/12/9	1332/12/20	Cassà de la Selva	AHG, CL 4	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	106 f.	Montcada
1354/1/7	1354/5/29	Cassà de la Selva	AHG, CL 45	Manual notarial amb actes de cort	52 f.	Montcada
1374/11/6	1376/10/13	Cassà de la Selva	AHG, CL 100	Llibre de lletres de cort	150 f.	Montcada
1375/10/15	1377/11/18	Cassà de la Selva	AHG, CL 568	Llibre de lletres de cort	42 f.	Montcada
1383/8/13	1388/3/7	Cassà de la Selva	AHG, CL 116	Llibre de lletres de cort	38 f.	Montcada
1393/4/22	1402/11/20	Cassà de la Selva	AHG, CL 131	Llibre de lletres de cort	166 f.	Montcada
1479/4/22	1481/1/25	Cassà de la Selva	AHG, CL 595	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	23 f.	Cruïlles
1508/2/7	1515/7/24	Cassà de la Selva	AHG, CL 558	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	58 f.	Cruïlles
1337	1339	Castelló d'Empúries	AHG, Ca 2216	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	23 f.	Empúries
1346	1357	Castelló d'Empúries	AHG, Ca 2208	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	24 f.	Empúries
1436	1437	Castelló d'Empúries	AHG, Ca 2255	Llibre de lletres de cort	13 f.	Govern municipal de Barcelona
1437/9/3	1439/6/8	Castelló d'Empúries	AHG, Ca 1909	Llibre de lletres de cort	48 f.	Govern municipal de Barcelona

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1437	1439	Castelló d'Empúries	AHG, Ca 2259	Llibre de lletres de cort	40 f.	Govern municipal de Barcelona
1444/1/30	1445/7/24	Castelló d'Empúries	AHG, Ca 607	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	23 f.	Govern municipal de Barcelona
1466	1466	Castelló d'Empúries	AHG, Ca 2319	Llibre de lletres de cort	5 f.	infant Enric II
1468	1528	Castelló d'Empúries	AHG, Ca 2275	Llibre de crides	9 f.	infant Enric II
1369	1369	Castelló d'Empúries	AMCE, ADM, CE, reg. 10395	Llibre de cort	-	Joan I, comte d'Empúries
1376	1376	Castelló d'Empúries	AMCE, ADM, CE, reg. 10396	Llibre de cort	-	Joan I, comte d'Empúries
1379	1379	Castelló d'Empúries	AMCE, ADM, CE, reg. 10398	Llibre de cort	-	Joan I, comte d'Empúries
2396	1396	Castelló d'Empúries	AMCE, ADM, CE, reg. 103999	Llibre de cort	-	Joan I, comte d'Empúries
1428	1445	Castelló d'Empúries	AMCE, ADM, CE, reg. 10400-10405	Llibre de cort	-	Govern municipal de Barcelona
1325	1325	Colomers	AHG, Cl 51	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	6 f.	Abat Monestir Amer
1494	1497	Colomers	AHG, Cl 45	Llibre de processos	32 f.	Abat Monestir Amer
1403/9/22	1404/3/14	Corça	AHG, Co 377	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	15 f.	Bisbe de Girona (?)

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1387/1/9	1398/3/1	Cruïlles	AHG, Cr 196	Llibre d'obligacions	49 f.	Cruïlles
1393/8/4	1393/10/30	Cruïlles	AHG, Cr 161	Llibre de cort (majoritariament procediments)	4 f.	Cruïlles
1397/11/28	1397/12/22	Cruïlles	AHG, Cr 192	Llibre de cort (majoritariament procediments)	10 f.	Cruïlles
1399/12/3	1399/12/24	Cruïlles	AHG, Cr 193	Llibre de cort (majoritariament procediments)	8 f.	Cruïlles
1400/8/26	1401/3/3	Cruïlles	AHG, Cr 216	Llibre de cort (majoritariament procediments)	16 f.	Cruïlles
1402/6/1	1402/8/16	Cruïlles	AHG, Cr 172	Llibre de cort (majoritariament procediments)	20 f.	Cruïlles
1404/1/2	1405/12/24	Cruïlles	AHG, Cr 188	Llibre de cort (majoritariament procediments)	80 f.	Cruïlles
1408/6/8	1408/12/24	Cruïlles	AHG, Cr 269	Llibre de cort (majoritariament procediments)	30 f.	Cruïlles
1412/8/2	1413/3/8	Cruïlles	AHG, Cr 177	Llibre de cort (majoritariament procediments)	45 f.	Cruïlles
1427/8/16	1427/10/16	Cruïlles	AHG, Cr 208	Llibre de cort (majoritariament procediments)	18 f.	Cruïlles
1438/12/30	1441/10/25	Cruïlles	AHG, Cr 178	Llibre de cort (majoritariament procediments)	140 f.	Cruïlles

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1447/12/29	1450/11/5	Cruïlles	AHG, Cr 272	Libre de cort (majoritàriament procediments)	34 f.	Cruïlles
1472/9/23	1473/12/23	Cruïlles	AHG, Cr 404	Libre de cort (majoritàriament procediments)	100 f.	Cruïlles
1495/12/29	1407/10/5	Cruïlles	AHG, Cr 189	Libre de cort (majoritàriament procediments)	135 f.	Cruïlles
1518/2/16	1518/11/23	Cruïlles	AHG, Cr 200	Libre de cort (majoritàriament procediments)	52 f.	Cruïlles
1406/8/30	1407/9/12	Figueres	AHG, Fi 1	Libre de lletres de cort	76 f.	Reial
1480/1/18	1487/12/18	Foixà	AHG, Fo 121	Libre de lletres de cort	20 f.	Margarida de Foixà
1341/3/9	1354/10/1	Fortianell	AHG, Ca 1628	Libre de cort (majoritàriament procediments)	24 f.	Ramon d'Empúries
1409/10/13	1416	Fortianell	AHG, Ca 1624	Libre de cort (majoritàriament procediments)	22 f.	Ramon d'Empúries
1339/9/1	1339/11/23	Girona	AHG, Am 897	Libre de cort (majoritàriament procediments)	21 f.	Reial
1352/11/26	1353/2/14	Girona	AHG, Gi-05, 1130	Libre de processos	13 f.	Reial
1407	1467	Girona	AHG, Gi-04, 209	Libre de processos	-	Reial
1449/1/25	1462/4/30	Girona	AHG, Gi-10, 105	Libre de processos	170 f.	Reial
1458/9/7	1460/1/21	Girona	AHG, Gi-04, 968	Libre d'obligacions	180 f.	Reial
1347/12/1	1349/4/8	La Bisbal d'Empordà	AHG, LB 1695	Manual notarial amb actes de cort	45 f.	Bisbe de Girona

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1348	1349	La Bisbal d'Empordà	AHG, LB 1634	Manual notarial amb actes de cort	110 f.	Bisbe de Girona
1372/4/24	1372/7/12	La Bisbal d'Empordà	AHG, LB 1716	Llibre de lletres de cort	12 f.	Bisbe de Girona
1428/3/16	1429/7/20	La Bisbal d'Empordà	AHG, LB 1569	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	101 f.	Bisbe de Girona
1438/12/1	1440/4/5	La Bisbal d'Empordà	ACBE, Manuscrits i documents solts, 19	Llibre de cort	203 f.	Bisbe de Girona
1440/1/4	1441/4/6	La Bisbal d'Empordà	AHG, LB 1568	Llibre de lletres de cort	158 f.	Bisbe de Girona
1454/11/6	1456/3/4	La Bisbal d'Empordà	AHG, LB 1715	Llibre de lletres de cort	37 f.	Bisbe de Girona
1511	1516	La Bisbal d'Empordà	AHG, LB 1572	Llibre de lletres de cort	200 f.	Bisbe de Girona
1350/1/4	1407/5/4	Llagostera	AHG, CL 183	Llibre de processos	85 f.	Montcada
1463/11/21	1472/10/28	Llagostera	AHG, CL 594	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	125 f.	Cruïlles
1463/2/8	1472/10/28	Llagostera	AHG, CL 594	Llibre de processos	70 f.	Cruïlles
1480/7/17	1481/12/29	Llagostera	AHG, CL 188	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	42 f.	Cruïlles
1437/5/31	1437/9/1	Llers	AHG, Lle 46	Llibre de processos	106 f.	Lluís, vescomte de Perellós i de Roda
1451/3/22	1451/7/10	Llers	AHG, Lle 48	Manual notarial amb actes de cort	31 f.	Vescomte de Roda
1464/1/4	1464/1/28	Llers	AHG, Lle 49	Manual notarial amb actes de cort	48 f.	Francesc, vescomte d'Illa i de Roda

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1333/7/31	1334/1/28	Monells	AHG, Mn 142	Llibre de cort (majoritariament procediments)	6 f.	Comtes Empúries
1338	1394	Monells	AHG, Mn 107	Llibre de penes i empires	10 f.	Comtes Empúries - Reial
1348/1/15	1348/1/14	Monells	AHG, Mn 218	Llibre de cort (majoritariament procediments)	52 f.	Comtes Empúries
1348/4/12	1376/12/3	Monells	AHG, Mn 233	Llibre de fermes de dret	115 f.	Comtes Empúries
1365/5/17	1382/4/12	Monells	AHG, Mn 215	Llibre de crides	60 f.	Comtes Empúries
1368/6/10	1375/1/16	Monells	AHG, Mn 214	Llibre de lletres de cort	205 f.	Comtes Empúries
1378/1/18	1384/5/7	Monells	AHG, Mn 216	Llibre de lletres de cort	190 f.	Comtes Empúries
1388/1/26	1404/9/22	Monells	AHG, Mn 109	Llibre de penes i empires	14 f.	Reial
1392/12/31	1393/9/27	Monells	AHG, Mn 167	Llibre de lletres de cort	22 f.	Reial
1393/10/24	1401/11/12	Monells	AHG, Mn 187	Llibre de lletres de cort	180 f.	Reial
1403/8/8	1404/4/12	Monells	AHG, Mn 245	Llibre de penes i empires	26 f.	Reial
1411/1/10	1411/12/19	Monells	AHG, Mn 195	Llibre d'obligacions	30 f.	Reial
1412/1/2	1414/10/13	Monells	AHG, Mn 21 (1)	Llibre d'obligacions	70 f.	Reial
1415/1/2	1415/12/21	Monells	AHG, Mn 21 (2)	Llibre d'obligacions	20 f.	Reial
1416/1/18	1418/1/11	Monells	AHG, Mn 21 (3)	Llibre d'obligacions	50 f.	Reial
1419/4/29	1424/2/14	Monells	AHG, Mn 219	Llibre de cort (majoritariament procediments)	150 f.	Senesterra

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1424/2/19	1429/8/17	Monells	AHG, Mn 221	Libre de cort (majoritariament procediments)	110 f.	Senesterra
1432/9/26	1434/9/5	Monells	AHG, Mn 220	Libre de lletres de cort	95 f.	Senesterra
1435/9/1	1435/9/26	Monells	AHG, Mn 247	Libre de lletres de cort	12 f.	Senesterra
1435/1/3	1439/11/19	Monells	AHG, Mn 222	Libre de penes i emparaes	85 f.	Senesterra
1437/3/18	1439/12/24	Monells	AHG, Mn 223	Libre de lletres de cort	90 f.	Senesterra
1442/12/1	1443/6/15	Monells	AHG, Mn 246	Libre de lletres de cort	32 f.	Senesterra
1443/6/26	1444/2/24	Monells	AHG, Mn 105	Libre de lletres de cort	20 f.	Senesterra
1449/1/29	1449/5/13	Monells	AHG, Mn 249	Libre de lletres de cort	20 f.	Senesterra
1449/10/27	1451/8/28	Monells	AHG, Mn 238	Libre de lletres de cort	62 f.	Senesterra
1450/10/22	1450/12/17	Monells	AHG, Mn 250	Libre de lletres de cort	16 f.	Senesterra
1455/5/20	1456/1/29	Monells	AHG, Mn 240	Libre de lletres de cort	18 f.	Senesterra
1456/1/3	1459/11/24	Monells	AHG, Mn 224	Libre de cort	60 f.	Senesterra
1461/9/10	1461/12/16	Monells	AHG, Mn 144	Libre de lletres de cort	20 f.	Senesterra
1470/1/4	1481/9/8	Monells	AHG, Mn 225 (1)	Libre de lletres de cort	45 f.	Senesterra
1473/1/7	1475/6/23	Monells	AHG, Mn 226 (2)	Libre de lletres de cort	44 f.	Senesterra
1476/3/1	1476/12/24	Monells	AHG, Mn 227	Libre de lletres de cort	78 f.	Senesterra
1482/1/19	1486/12/16	Monells	AHG, Mn 225 (2)	Libre de lletres de cort	22 f.	Senesterra
1486/9/13	1487/7/4	Monells	AHG, Mn 132	Libre de processos	70 f.	Senesterra

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1487/2/3	1490/1/16	Monells	AHG, Mn 225 (3)	Libre de lletres de cort	13 f.	Senesterra
1507/12/29	1510/1/3	Monells	AHG, Mn 283 (1)	Libre de cort (majoritariament procediments)	42 f.	Senesterra
1507/1/7	1507/10/16	Monells	AHG, Mn 251	Libre de cort (majoritariament procediments)	17 f.	Senesterra
1509/12/29	1512/1/26	Monells	AHG, Mn 283 (2)	Libre de cort (majoritariament procediments)	41 f.	Senesterra
1513/1/4	1513/12/14	Monells	AHG, Mn 228	Libre de cort (majoritariament procediments)	67 f.	Senesterra
1513/12/31	1514/12/16	Monells	AHG, Mn 229	Libre de cort (majoritariament procediments)	56 f.	Senesterra
1522/5/8	1522/7/1	Monells	AHG, Mn 112	Libre de cort (majoritariament procediments)	50 f.	Senesterra
1416/10/24	1418/12/23	Olot	ACGAX, O 23	Libre de cort	92 f.	Abat de Ripoll
1426/12/16	1428/11/15	Olot	ACGAX, O 52	Libre de cort	105 f.	Abat de Ripoll
1455/1/25	1458/1/22	Olot	ACGAX, O 28	Libre de cort	117r	Abat de Ripoll
1483	1491	Olot	ADB, Processos, n. 1475	Libre de cort	12 f.	Reial
1371/4/17	1371/9/1	Palamós	AHG, Pa 620	Libre de cort (majoritariament procediments)	36 f.	Reial

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxius	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1374/5/25	1375/8/18	Palamós	AHG, Pa 621	Libre de cort (majoritariament procediments)	37 f.	Reial
1380/1/14	1381/12/22	Palamós	AHG, Pa 622	Libre de clams	21 f.	Reial
1397/1/4	1397/11/20	Palamós	AHG, Pa 490	Libre de cort (majoritariament procediments)	39 f.	Reial
1400/1/2	1401/11/22	Palamós	AHG, Pa 623	Libre de cort (majoritariament procediments)	81 f.	Reial
1415/8/9	1415/12/24	Palamós	AHG, Pa 612	Libre de lletres de cort	24 f.	Reial
1416/5/30	1416/7/31	Palamós	AHG, Pa 624	Libre de cort (majoritariament procediments)	22 f.	Reial
1416/12/26	1418/8/16	Palamós	AHG, Pa 626	Libre de cort (majoritariament procediments)	100 f.	Reial
1417/1/16	1417/11/8	Palamós	AHG, Pa 625 (2)	Libre de lletres de cort	57 f.	Reial
1418/1/3	1418/5/13	Palamós	AHG, Pa 625 (1)	Libre de lletres de cort	31 f.	Reial
1426/6/10	1428/10/23	Palamós	AHG, Pa 597	Libre de lletres de cort	150 f.	Reial
1428/4/15	1429/4/22	Palamós	AHG, Pa 627	Libre de cort (majoritariament procediments)	45 f.	Reial
1431/4/16	1433/12/5	Palamós	AHG, Pa 34	Libre de lletres de cort	100 f.	Reial
1454/1/28	1455/5/10	Palamós	AHG, Pa 613	Libre de lletres de cort	100 f.	Reial
1455/11/3	1456/10/30	Palamós	AHG, Pa 628	Libre de cort (majoritariament procediments)	48 f.	Reial

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1460/5/24	1461/3/20	Palamós	AHG, Pa 629	Llibre de cort (majoritariament procediments)	24 f.	Reial
1470/3/9	1474/10/24	Palamós	AHG, Pa 534	Llibre de cort (majoritariament procediments)	140 f.	Reial
1478/5/22	1479/11/3	Palamós	AHG, Pa 630	Llibre de lletres de cort	42 f.	Reial
1483/4/8	1483/11/24	Palamós	AHG, Pa 631	Llibre de lletres de cort	23 f.	Reial
1344/9/12	1348/1/30	Palau-sator	AHG, Ps 123	Llibre de cort (majoritariament procediments)	150 f.	Senesterra
1366/11/15	1369/4/17	Palau-sator	AHG, Ps 273	Llibre de cort (majoritariament procediments)	50 f.	Senesterra
1381/12/31	1385/10/5	Palau-sator	AHG, Ps 128	Llibre de cort (majoritariament procediments)	100 f.	Bernat Miquel
1413/8/3	1414/3/16	Palau-sator	AHG, Ps 241	Llibre de cort (majoritariament procediments)	14 f.	Miquel, família
1419/1/27	1425/7/30	Palau-sator	AHG, Ps 127	Llibre de cort (majoritariament procediments)	150 f.	Miquel, família
1286/5/25	1289/11/24	Peralada	AHG, Pe 1034	Llibre de cort (majoritariament procediments)	299 f.	Rocabertí
1297/11/6	1301/1/21	Peralada	AHG, Pe 2 bis	Llibre de cort (majoritariament procediments)	100 f.	Rocabertí
1338	1338	Peralada	AHG, Pe 1317	Llibre de cort (majoritariament procediments)	32 f.	Rocabertí

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1339/11/12	1342/4/16	Peralada	AHG, Pe 100	Llibre de lletres de cort	88 f.	Rocabertí
1339/12/23	1344/11/4	Peralada	AHG, Pe 41	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	300 f.	Rocabertí
1340/3/8	1342/11/29	Peralada	AHG, Pe 1510	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	47 f.	Rocabertí
1341	1342/5/25	Peralada	AHG, Pe 1536	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	133 f.	Rocabertí
1342/8/5	1343/10/13	Peralada	AHG, Pe 1222	Llibre de lletres de cort	50 f.	Rocabertí
1342/5/27	1342/11/9	Peralada	AHG, Pe 956	Llibre de lletres de cort	150 f.	Rocabertí
1343/1/11	1355/8/26	Peralada	AHG, Pe 1052	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	300 f.	Rocabertí
1344/4/19	1347/4/24	Peralada	AHG, Pe 66	Llibre de lletres de cort	100 f.	Rocabertí
1349/4/4	1396/11/10	Peralada	AHG, Pe 1483	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	66 f.	Rocabertí
1352/4/22	1382/6/11	Peralada	AHG, Pe 1484	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	43 f.	Rocabertí
1353/9/30	1354/4/4	Peralada	AHG, Pe 1138	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	150 f.	Rocabertí
1358/1/7	1358/12/11	Peralada	AHG, Pe 83	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	100 f.	Rocabertí

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1359/2/5	1361/8/21	Peralada	AHG, Pe 1481	Llibre de cort (majoritariament procediments)	113 f.	Rocabertí
1360/3/6	1360/7/9	Peralada	AHG, Pe 1494	Llibre de cort (majoritariament procediments)	8 f.	Rocabertí
1361/12/18	1370/10/3	Peralada	AHG, Pe 1216	Llibre de cort (majoritariament procediments)	200 f.	Rocabertí
1362/11/2	1370/6/17	Peralada	AHG, Pe 1425	Llibre de cort (majoritariament procediments)	113 f.	Rocabertí
1364/12/20	1368/11/22	Peralada	AHG, Pe 1591	Llibre de cort (majoritariament procediments)	10 f.	Rocabertí
1370	1372	Peralada	AHG, Pe 1474	Llibre de cort (majoritariament procediments)	20 f.	Rocabertí
1373/1/14	1375/6/9	Peralada	AHG, Pe 1476	Llibre de cort (majoritariament procediments)	150 f.	Rocabertí
1375/3/10	1376/10/17	Peralada	AHG, Pe 102	Llibre de lletres de cort	400 f.	Rocabertí
1377/2/28	1377/3/23	Peralada	AHG, Pe 1140	Llibre de cort (majoritariament procediments)	150 f.	Rocabertí
1378/4/27	1387/2/20	Peralada	AHG, Pe 1471	Llibre de cort (majoritariament procediments)	46 f.	Rocabertí
1383/3/31	1384/9/7	Peralada	AHG, Pe 1509	Llibre de lletres de cort	93 f.	Rocabertí
1386/4/7	1389/5/3	Peralada	AHG, Pe 957	Llibre de cort (majoritariament procediments)	250 f.	Rocabertí

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1387/8/3	1414/12/13	Peralada	AHG, Pe 1227	Llibre de cort (majoritariament procediments)	108 f.	Rocabertí
1389/4/20	1393/6/16	Peralada	AHG, Pe 1214	Llibre de cort (majoritariament procediments)	200 f.	Rocabertí
1389/1/9	1389/7/20	Peralada	AHG, Pe 1515	Llibre de lletres de cort	32 f.	Rocabertí
1393/11/5	1403/8/11	Peralada	AHG, Pe 137	Llibre de cort (majoritariament procediments)	100 f.	Rocabertí
1393/2/25	1394/9/6	Peralada	AHG, Pe 1444	Llibre de cort (majoritariament procediments)	15 f.	Rocabertí
1393/7/8	1394/10/10	Peralada	AHG, Pe 958	Llibre de lletres de cort	350 f.	Rocabertí
1398/5/30	1403/6/26	Peralada	AHG, Pe 959	Llibre de cort (majoritariament procediments)	300 f.	Rocabertí
1403/6/12	1404/1/11	Peralada	AHG, Pe 1080	Llibre de lletres de cort	150 f.	Rocabertí
1403/11/19	1407/3/17	Peralada	AHG, Pe 1081	Llibre de cort (majoritariament procediments)	150 f.	Rocabertí
1403/3/10	1406/10/16	Peralada	AHG, Pe 148	Manual notarial amb actes de cort	250 f.	Rocabertí
1404/2/21	1407/1/13	Peralada	AHG, Pe 1437	Llibre de cort (majoritariament procediments)	28 f.	Rocabertí
1404/5/16	1404/11/8	Peralada	AHG, Pe 1443	Llibre de lletres de cort	42 f.	Rocabertí
1406/10/25	1407/2/23	Peralada	AHG, Pe 1079	Llibre de lletres de cort	150 f.	Rocabertí

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1406/12/18	1407/8/20	Peralada	AHG, Pe 152	Llibre de cort (majoritariament procediments)	25 f.	Rocabertí
1407/3/17	1407/9/30	Peralada	AHG, Pe 1082	Llibre de lletres de cort	150 f.	Rocabertí
1408	1408	Peralada	AHG, Pe 1290	Llibre de lletres de cort	22 f.	Rocabertí
1409/6/26	1411/2/30	Peralada	AHG, Pe 1204	Llibre de lletres de cort	50 f.	Rocabertí
1411/11/29	1413/3/17	Peralada	AHG, Pe 960	Llibre de lletres de cort	250 f.	Rocabertí
1411/12/30	1412/11/6	Peralada	AHG, Pe 961	Llibre de cort (majoritariament procediments)	150 f.	Rocabertí
1414/4/20	1415/1/8	Peralada	AHG, Pe 1084	Llibre de lletres de cort	400 f.	Rocabertí
1416/8/14	1419/7/8	Peralada	AHG, Pe 1211	Llibre de cort (majoritariament procediments)	200 f.	Rocabertí
1417/3/29	1420/1/20	Peralada	AHG, Pe 163	Llibre de cort (majoritariament procediments)	100 f.	Rocabertí
1419/4/19	1458/4/19	Peralada	AHG, Pe 156	Llibre d'encants	200 f.	Rocabertí
1420/7/15	1421/3/26	Peralada	AHG, Pe 1224	Llibre de lletres de cort	50 f.	Rocabertí
1421/2/6	1423/7/2	Peralada	AHG, Pe 1229	Llibre de lletres de cort	300 f.	Rocabertí
1423/9/7	1425/11/20	Peralada	AHG, Pe 963	Llibre de lletres de cort	350 f.	Rocabertí
1425/11/23	1426/5/4	Peralada	AHG, Pe 1087	Llibre de lletres de cort	100 f.	Rocabertí
1426/7/12	1427/5/14	Peralada	AHG, Pe 1157	Llibre de cort (majoritariament procediments)	25 f.	Rocabertí

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1426/9/27	1426	Peralada	AHG, Pe 1291	Llibre de lletres de cort	5 f.	Rocabertí
1427	1428	Peralada	AHG, Pe 1613	Llibre de lletres de cort	47 f.	Rocabertí
1428/5/15	1431/3/15	Peralada	AHG, Pe 1424	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	14 f.	Rocabertí
1428/9/11	1432/10/19	Peralada	AHG, Pe 964	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	400 f.	Rocabertí
1429/4/12	1429/10/3	Peralada	AHG, Pe 1396	Llibre de lletres de cort	28 f.	Rocabertí
1433/1/8	1434/2/24	Peralada	AHG, Pe 1393	Llibre de lletres de cort	37 f.	Rocabertí
1443/3/4	1448/7/9	Peralada	AHG, Pe 175	Llibre de lletres de cort	150 f.	Rocabertí
1447/1/9	1452/7/31	Peralada	AHG, Pe 965	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	200 f.	Rocabertí
1447/12/6	1451/8/11	Peralada	AHG, Pe 181	Llibre de lletres de cort	100 f.	Rocabertí
1448/12/8	1456/12/24	Peralada	AHG, Pe 995	Llibre de lletres de cort	350 f.	Rocabertí
1451/10/5	1456/10/6	Peralada	AHG, Pe 1089	Llibre de lletres de cort	179 f.	Rocabertí
1452/6/6	1460/11/22	Peralada	AHG, Pe 184	Manual notarial amb actes de cort	200 f.	Rocabertí (Dalmau)
1457/3/1	1461/7/13	Peralada	AHG, Pe 208	Llibre de lletres de cort	250 f.	Rocabertí (JoFRE, difunt)
1458/1/26	1465/12/7	Peralada	AHG, Pe 200	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	250 f.	Rocabertí (Felip Dalmau, fill de JoFRE)
1459/1/2	1463/12/29	Peralada	AHG, Pe 1445	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	17 f.	Rocabertí

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1463/4/5	1469/12/30	Peralada	AHG, Pe 1093	Llibre de lletres de cort	100 f.	Rocabertí
1466/3/13	1469/11/18	Peralada	AHG, Pe 966	Llibre de processos	250 f.	Rocabertí
1467/7/28	1472/3/10	Peralada	AHG, Pe 1593	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	12 f.	Rocabertí
1468/9/1	1472/7/15	Peralada	AHG, Pe 1405	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	26 f.	Rocabertí
1468/8/11	1468/9/27	Peralada	AHG, Pe 1421	Llibre de lletres de cort	12 f.	Rocabertí
1473/3/27	1480/3/17	Peralada	AHG, Pe 967	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	200 f.	Rocabertí
1478/2/25	1482/7/19	Peralada	AHG, Pe 968	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	250 f.	Rocabertí
1482/12/21	1484/1/22	Peralada	AHG, Pe 1438	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	31 f.	Rocabertí
1484/4/14	1488/1/30	Peralada	AHG, Pe 1440	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	42 f.	Rocabertí
1484/5/10	1487/6/8	Peralada	AHG, Pe 1095	Llibre de lletres de cort	100 f.	Rocabertí
1488/2/16	1492/5/5	Peralada	AHG, Pe 1096	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	200 f.	Rocabertí
1494/2/8	1705?/10/28	Peralada	AHG, Pe 998	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	350 f.	Rocabertí
1500/3/17	1508/3/3	Peralada	AHG, Pe 969	Llibre de lletres de cort	250 f.	Rocabertí

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1500	1508/4/1	Peralada	AHG, Pe 1376	Libre de cort (majoritariament procediments)	97 f.	Rocabertí
1500/1/3	1508/5/21	Peralada	AHG, Pe 999	Libre de cort (majoritariament procediments)	300 f.	Rocabertí
1468/11/18	1475/11/23	Peralada - vescomtat Rocabertí	AHG, Pe 1009	Libre de cort (majoritariament procediments)	132 f.	Rocabertí
1403/3/1	1403/12/24	Peratallada	AHG, Pt 202	Libre d'obligacions	195 f.	Cruïlles
1432/4/4	1441/10/6	Púbol	AHG, Pb 163	Libre de cort (majoritariament procediments)	16 f.	Reial
1441/10/19	1457/3/19	Púbol	AHG, Pb 20	Libre de lletres de cort	86 f.	Reial
1528/6/5	1535/3/16	Púbol	AHG, Pb 133	Libre de lletres de cort	56 f.	Reial
1330/1/21	1342/9/26	Puigbarutell	AHG, Pe 1590	Libre de cort (majoritariament procediments)	26 f.	Berenguer Barutell
1424	1446	Puigbarutell	AHG, Pe 1616	Libre de lletres de cort	24 f.	Pere Barutell
1385/1/18	1390/1/18	Roses	AHG, Ro 1	Libre de cort (majoritariament procediments)	142 f.	comte d'Empúries-abat de Roses
1307	1317	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 1035	Libre de lletres de cort	12 f.	Abat monestir SFG
1308/7/2	1319/4/27	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 884	Libre de cort (majoritariament procediments)	113 f.	Abat monestir SFG
1332	1343	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 623	Libre de cort (majoritariament procediments)	125 f.	Abat monestir SFG

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxius	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1344/3/26	1344/11/12	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 1036	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	7 f.	Abat monestir SFG
1347/5/12	1361/1/3	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 885	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	127 f.	Abat monestir SFG - Reial
1355/1/27	1379/9/1	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 888 (1)	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	100 f.	Reial
1360/4/20	1361/5/4	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 888 (2)	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	51 f.	Reial
1362/1/20	1363/3/23	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 1037	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	44 f.	Reial
1363/12/30	1365/5/30	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 641	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	63 f.	Reial
1363/3/25	1363/12/23	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 887	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	56 f.	Reial
1365	1368	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 988	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	96 f.	Reial
1370/7/30	1370/12/9	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 389	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	24 f.	Reial
1372/1/15	1377/8/17	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 651	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	150 f.	Reial
1373	1391	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 670	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	141 f.	Reial

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1375/9/10	1376/3/1	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 1038	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	40 f.	Reial
1376/4/17	1377/5/5	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 889	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	95 f.	Reial
1377/6/8	1378/6/2	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 1039	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	40 f.	Reial
1379/9/13	1379/10/31	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 1040	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	14 f.	Reial
1380/9/7	1381/2/27	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 1041	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	40 f.	Reial
1381/5/28	1382/6/10	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 893	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	72 f.	Reial
1382/7/12	1383/9/18	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 890	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	128 f.	Reial
1385/9/13	1386/12/13	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 1042	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	34 f.	Reial
1386/12/21	1387/3/30	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 891	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	37 f.	Reial
1386	1449	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 1044	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	24 f.	Abat monestir SFG
1387/9/9	1388/11/13	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 1043	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	90 f.	Reial

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1389/4/3	1390/3/3	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 892 (1)	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	106 f.	Reial
1390/3/16	1390/12/24	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 892 (2)	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	67 f.	Reial
1391	1391/10/7	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 672	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	89 f.	Reial
1393/3/29	1402/1/7	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 1045	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	129 f.	Reial
1395/10/6	1395/11/15	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 457	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	26 f.	Reial
1398/12/30	1399/5/28	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 455	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	45 f.	Reial
1399	1399	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 1050	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	8 f.	Reial
1404/6/11	1404/7/26	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 894	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	28 f.	Reial
1408/2/1	1410/5/3	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 895 (1)	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	193 f.	Reial
1408/2/6	1411/6/20	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 51	Llibre de lletres de cort	198 f.	Reial
1410/5/5	1410/10/25	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 895 (2)	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	54 f.	Reial
1411/3/17	1413/5/17	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 896	Llibre de lletres de cort	160 f.	Reial

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1411/10/27	1412/8/26	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 898	Libre de cort (majoritàriament procediments)	75 f.	Reial
1412/8/27	1413/7/3	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 897	Libre de cort (majoritàriament procediments)	63 f.	Reial
1413/12/7	1414/6/20	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 1066	Libre de cort (majoritàriament procediments)	125 f.	Reial
1414/6/26	1414/8/21	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 1064	Libre de cort (majoritàriament procediments)	27 f.	Reial
1414	1415	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 723	Libre de cort (majoritàriament procediments)	171 f.	Reial
1416/5/7	1417/4/3	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 900	Libre de cort (majoritàriament procediments)	101 f.	Reial
1417/8/25	1417/8/25	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 958	Libre de cort (majoritàriament procediments)	1 f.	Reial
1418/2/7	1420/3/23	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 901	Libre de cort (majoritàriament procediments)	249 f.	Reial
1420/4/15	1421/8/8	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 1067	Libre de cort (majoritàriament procediments)	106 f.	Reial
1421/8/8	1422/7/27	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 984	Libre de cort (majoritàriament procediments)	89 f.	Reial
1423	1423	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 986	Libre de cort (majoritàriament procediments)	53 f.	Reial

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1424/3/25	1425/5/14	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 458	Llibre de cort (majoritariament procediments)	51 f.	Reial
1425/7/2	1426/4/2	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 902	Llibre de cort (majoritariament procediments)	60 f.	Reial
1426/4/10	1428/12/11	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 903	Llibre de cort (majoritariament procediments)	161 f.	Reial
1429/3/14	1430/6/21	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 904	Llibre de cort (majoritariament procediments)	76 f.	Reial
1430/7/3	1431/4/19	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 905	Llibre de cort (majoritariament procediments)	52 f.	Reial
1431	1441	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 645	Llibre de comptes del batlle	22 f.	Reial
1436/3/31	1436/10/16	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 906	Llibre de cort (majoritariament procediments)	30 f.	Reial
1441	1443	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 55 (2)	Llibre de cort (majoritariament procediments)	10 f.	Reial
1442/2/17	1443/7/26	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 908	Llibre de cort (majoritariament procediments)	83 f.	Reial
1443/8/3	1443/10/31	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 1068	Llibre de cort (majoritariament procediments)	48 f.	Reial
1444/11/11	1445/10/30	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 55 (1)	Llibre de cort (majoritariament procediments)	40 f.	Reial

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1445/10/20	1446/7/22	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 909	Libre de cort (majoritàriament procediments)	54 f.	Reial
1450/6/15	1451/8/30	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 910	Libre de cort (majoritàriament procediments)	76 f.	Reial
1451/8/27	1452/6/14	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 911	Libre de cort (majoritàriament procediments)	47 f.	Reial
1452/12/26	1453/2/14	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 706	Libre de cort (majoritàriament procediments)	10 f.	Reial
1452/6/20	1452/11/12	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 664	Libre de cort (majoritàriament procediments)	30 f.	Reial
1453/3/9	1454/3/23	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 912	Libre de cort (majoritàriament procediments)	60 f.	Reial
1454/3/19	1455/2/28	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 913	Libre de cort (majoritàriament procediments)	78 f.	Reial
1456/2/28	1458/1/28	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 774	Libre de cort (majoritàriament procediments)	98 f.	Reial
1458/10/2	1459/4/27	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 1069	Libre de cort (majoritàriament procediments)	42 f.	Reial
1458/2/11	1458/9/26	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 914	Libre de cort (majoritàriament procediments)	55 f.	Reial
1459/12/24	1460/12/17	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 1070	Libre de cort (majoritàriament procediments)	71 f.	Reial

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1460/12/22	1461/12/15	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 915	Libre de cort (majoritàriament procediments)	84 f.	Reial
1461/12/16	1463/2/14	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 916	Libre de cort (majoritàriament procediments)	84 f.	Reial
1463/10/1	1464/3/16	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 918	Libre de cort (majoritàriament procediments)	49 f.	Reial
1463/2/21	1463/11/15	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 917	Libre de cort (majoritàriament procediments)	67 f.	Reial
1464/8/19	1465/1/24	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 919	Libre de cort (majoritàriament procediments)	51 f.	Reial
1464/4/17	1464/8/30	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 899	Libre de cort (majoritàriament procediments)	44 f.	Reial
1465/7/1	1467/2/14	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 920	Libre de cort (majoritàriament procediments)	125 f.	Reial
1467/2/11	1467/8/28	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 982	Libre de cort (majoritàriament procediments)	50 f.	Reial
1468/2/20	1469/9/30	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 1071	Libre de cort (majoritàriament procediments)	92 f.	Reial
1475/2/3	1475/11/14	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 1072	Libre de cort (majoritàriament procediments)	34 f.	Reial
1482/11/15	1485/12/31	Sant Feliu de Guíxols	AHG, SFe 1073	Libre de cort (majoritàriament procediments)	116 f.	Reial

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1486/1/3	1487/6/21	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 1075	Libre de cort (majoritàriament procediments)	132 f.	Reial
1488/9/10	1489/2/7	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 1046	Libre de cort (majoritàriament procediments)	36 f.	Reial
1490/12/15	1491/1/27	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 1076	Libre de cort (majoritàriament procediments)	10 f.	Reial
1493/2/6	1496/1/2	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 1077	Libre de cort (majoritàriament procediments)	95 f.	Reial
1498/4/19	1500/1/13	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 96	Libre de cort (majoritàriament procediments)	126 f.	Reial
1498/1/26	1498/7/23	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 974	Libre de cort (majoritàriament procediments)	43 f.	Reial
1500/1/13	1500/12/23	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 956	Libre de processos	57 f.	Reial
1501/1/2	1504/6/6	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 921	Libre de cort (majoritàriament procediments)	208 f.	Reial
1504/6/27	1510/9/9	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 922	Libre de cort (majoritàriament procediments)	157 f.	Reial
1510/9/30	1512/5/26	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 112	Libre de cort (majoritàriament procediments)	72 f.	Reial
1513/6/6	1515/2/12	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 1090	Libre de cort (majoritàriament procediments)	92 f.	Reial

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxius	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1516/4/1	1517/11/21	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 925	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	60 f.	Reial
1517/11/24	1519/11/12	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 926	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	84 f.	Reial
1521/8/7	1524/7/17	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 927	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	256 f.	Reial
1524/7/8	1525/12/5	Sant Feliu de Guixols	AHG, SFe 928	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	-	Reial
1344/4/28	1351/3/15	Sant Feliu de Pallers	ACGAX, SFP 9	Llibre de cort	125 f.	Dalmau i Guillem Galceran de Rocaberti
1393/10/4	1401/1/12	Sant Feliu de Pallers - Vall d'Hostoles	ACGAX, SFP 76	Llibre de cort	113 f.	Guerau de Rocaberti
1417/8/26	1422/1/30	Sant Iscle d'Empordà	AHG, UI 281	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	s.f. (16 f.)	Dalmau de Raset (?)
1391/2/23	1412/2/8	Sant Sadurní de l'Heura	AHG, SSa 141	Llibre de lletres de cort	89 f.	Bisbe de Girona
1446/3/7	1447/9/27	Sant Sadurní de l'Heura	AHG, SSa 104 (1)	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	51 f.	Bisbe de Girona
1451/11/4	1454/9/11	Sant Sadurní de l'Heura	AHG, SSa 104 (2)	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	32 f.	Bisbe de Girona

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1472/12/29	1475/11/4	Sant Sadurní de l'Heura	AHG, Mn 226 (1)	Llibre de lletres de cort	-	Bisbe de Girona
1312/3/3	1313/3/6	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 9	Llibre de cort	fragment	Huguet de Santapau
1311/6/1	1313/10/1	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 10	Llibre de cort	fragment	Huguet de Santapau
1314	1319	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 11b	Llibre de cort	fragment	Huguet de Santapau
1333/6/1	1337/9/26	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 31	Llibre de cort	fragment	Huguet de Santapau
1363/7/1	1370/9/1	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 65	Llibre de cort	fragment	Hug de Santapau
1377/12/1	1378/5/27	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 67a	Llibre de cort	fragment	Hug de Santapau
1378/10/10	1379/12/23	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 73c	Llibre de cort	fragment	Hug de Santapau
1372/3/18	1376/12/3	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 74a	Llibre de cort	fragment	Hug de Santapau
1377/6/8	1377/11/23	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 78d	Llibre de cort	fragment	Hug de Santapau
1378/5/31	1378/11/1	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 83b	Llibre de cort	fragment	Hug de Santapau

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1386	1388/6/1	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 89c	Llibre de cort	fragment	Hug de Santapau
1390/7/31	1395/7/19	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 93	Llibre de cort	90 f.	Hug de Santapau
1395/7/21	1396/10/12	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 94d	Llibre de cort	fragment	Beatriu de Ribelles
1397/10/26	1398/1/3	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 94f	Llibre de cort	fragment	Beatriu de Ribelles
1398/1/6	1399/2/14	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 94g	Llibre de cort	fragment	Beatriu de Ribelles
1428/12/20	1430/12/11	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 134	Llibre de cort	44 f.	Galceran Ademar de Santa Pau
1431/1/13	1432/1/7	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 135a	Llibre de cort	fragment	Galceran Ademar de Santa Pau
1441/3/22	1441/11/3	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 140a	Llibre de cort	fragment	Hug Ademar de Santa Pau
1442/3/9	1442/5/14	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 140d	Llibre de lletres de cort	fragment	Hug Ademar de Santa Pau
1445/7/26	1446/6/28	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 141 bis d	Llibre de cort	fragment	Berenguer d'Oms
1446/6/1	1447/4/1	Santa Pau	ACGAX, SP, vol. 141 bis e	Llibre de cort	fragment	Berenguer d'Oms,

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1433/1/16	1433/2/4	Siurana d'Empordà	AHG, S1 87	Manual notarial amb actes de cort	88 f.	Bernat Ramon de Pontós
1488/1/4	1490/4/16	Siurana d'Empordà	AHG, S1 107	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	8 f.	Joana Gueraula
1509/10/15	1511/1/21	Torrent, Begur, Regencós, País i Esclanyà	AHG, P1532	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	-	Cruïlles
1340	1342	Torroella de Montgrí	AHG, To 789	Llibre d'obligacions	144 f.	Reial
1344/2/26	1346/9/13	Torroella de Montgrí	AHG, To 569	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	189 f.	Reial
1351/4/11	1353/5/22	Torroella de Montgrí	AHG, To 572	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	198 f.	Reial
1352/8/31	1362/8/3	Torroella de Montgrí	AHG, To 575	Llibre d'obligacions	170 f.	Reial
1355	1363	Torroella de Montgrí	AHG, To 574	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	137 f.	Reial
1364	1368	Torroella de Montgrí	AHG, To 580	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	253 f.	Comtes Empúries
1371/12/12	1374/8/7	Torroella de Montgrí	AHG, To 4	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	198 f.	Comtes Empúries / Infant Joan
1375/1/15	1376/11/16	Torroella de Montgrí	AHG, To 590	Llibre de lletres de cort	159 f.	Reial
1377	1379	Torroella de Montgrí	AHG, To 717	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	113 f.	Reial

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1380	1382	Torroella de Montgrí	AHG, To 659	Llibre de lletres de cort	239 f.	Reial
1381/5/2	1400/8/7	Torroella de Montgrí	AHG, To 585	Llibre de manlleutes	186 f.	Reial
1382	1389	Torroella de Montgrí	AHG, To 680	Llibre de processos	69 f.	Reial
1384/8/26	1384/11/22	Torroella de Montgrí	AHG, To 721	Llibre de lletres de cort	46 f.	Reial
1385	1386	Torroella de Montgrí	AHG, To 741	Llibre de lletres de cort	105 f.	Reial
1408/12/29	1412/6/11	Torroella de Montgrí	AHG, To 666	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	126 f.	Reial
1408	1409	Torroella de Montgrí	AHG, To 742	Llibre de lletres de cort	25 f.	Reial
1409/5/19	1410/6/17	Torroella de Montgrí	AHG, To 722	Llibre de lletres de cort	123 f.	Reial
1412	1412	Torroella de Montgrí	AHG, To 778	Llibre de processos	20 f.	Reial
1412	1415	Torroella de Montgrí	AHG, To 667	Llibre de lletres de cort	90 f.	Reial
1426/2/6	1428/3/1	Torroella de Montgrí	AHG, To 660 (1)	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	157 f.	Reial
1427/1/4	1428/11/29	Torroella de Montgrí	AHG, To 604	Llibre d'obligacions	44 f.	Reial
1428/3/11	1429/12/29	Torroella de Montgrí	AHG, To 660 (2)	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	77 f.	Reial
1437/3/20	1439/11/9	Torroella de Montgrí	AHG, To 661	Llibre de lletres de cort	147 f.	Reial
1440	1440	Torroella de Montgrí	AHG, To 727	Llibre de processos	170 f.	Reial
1445/5/21	1447/2/13	Torroella de Montgrí	AHG, To 726	Llibre de processos	32 f.	Reial

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1450/11/6	1455	Torroella de Montgrí	AHG, To 781	Llibre de lletres de cort	100 f.	Reial
1452	1452	Torroella de Montgrí	AHG, To 728	Llibre de processos	110 f.	Reial
1452	1452	Torroella de Montgrí	AHG, To 779	Llibre de processos	36 f.	Reial
1508/12/28	1509/9/24	Torroella de Montgrí	AHG, To 51	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	75 f.	Reial
1396/8/7	1401/10/26	Ullà	AHG, Ua 219	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	99 f.	Bisbe de Girona
1410/3/30	1412/3/22	Ullà	AHG, Ua 220	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	26 f.	Bisbe de Girona
1412	1415	Ullà	AHG, Ua 221	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	70 f.	Bisbe de Girona
1422/6/22	1423/12/10	Ullà	AHG, Ua 272	Manual notarial amb actes de cort	45 f.	Bisbe de Girona
1432/1/24	1434/12/23	Ullà	AHG, Ua 267	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	52 f.	Bisbe de Girona
1443/12/30	1446/12/17	Ullà	AHG, Ua 222	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	32 f.	Bisbe de Girona
1447/3/24	1449/7/3	Ullà	AHG, Ua 268	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	40 f.	Bisbe de Girona-Reial (durant inicis 1449)
1451	1452	Ullà	AHG, Ua 266	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	-	Bisbe de Girona

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1455/12/30	1457/12/20	Ullà	AHG, Ua 223	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	-	Bisbe de Girona
1508	1510	Ullà	AHG, Ua 196	Llibre de lletres de cort	-	Bisbe de Girona
1372/2/27	1373/2/25	Ullastret	AHG, U1 2	Manual notarial amb actes de cort	s.f. (aprox. 100 f.)	Comtes Empúries
1376	1382	Ullastret	AHG, To 664	Llibre de lletres de cort	146 f.	Comtes Empúries?
1409/1/2	1409/12/24	Ullastret	AHG, U1 91	Manual notarial amb actes de cort	s.f. (aprox. 50 f.)	Bernat Senesterra
1409/6/1	1409/12/1	Ullastret	AHG, U1 272	Llibre de lletres de cort	44 f.	Bernat Senesterra
1436/1/12	1449/1/29	Vallgornera	AHG, Pe 1195	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	25 f.	Jaume de Vallgornera
1368/6/12	1374/12/16	vescomtat de Bas	ACGAX, el Mallo, vol. 3	Llibre de cort	150 f.	infant Martí, comte de Besalú
1381/5/30	1386/7/10	vescomtat de Bas	ACGAX, el Mallo, vol. 4	Llibre de cort	77 f.	Bernat de Cabrera, vescomte de Bas
1397	1401	vescomtat de Bas	ACGAX, el Mallo, vol. 8b	Manual notarial amb actes de cort	30 f.	Bernat de Cabrera, vescomte de Bas
1412/1/20	1413/3/12	vescomtat de Bas	ACGAX, el Mallo, vol. 27b	Llibre de cort	fragment	Bernat de Cabrera, vescomte de Bas
1424	1462	vescomtat de Bas	ACGAX, el Mallo, vol. 35	Llibre de cort	40 f.	Bernat Joan de Cabrera, vescomte de Bas

Data inicial	Data final	Lloc	Referència d'arxiu	Tipus	N. de folis	Jurisdicció civil en mans de
1434/9/22	1440/1/26	vescomtat de Bas	ACGAX, el Mallol, reg. 38b	Llibre de manlleutes	38 f.	Bernat Joan de Cabrera, vescomte de Bas
1442/12/3	1444/12/5	vescomtat de Bas	ACGAX, el Mallol, vol. 42b	Llibre de lletres de cort	fragment	Bernat Joan de Cabrera, vescomte de Bas
1450/1/26	1450/4/14	vescomtat de Bas	ACGAX, el Mallol, vol. 70	Llibre de cort	41 f.	Bernat Joan de Cabrera, vescomte de Bas
1454/5/13	1457/10/28	vescomtat de Bas	ACGAX, el Mallol, vol. 45	Llibre de cort	84 f.	Bernat Joan de Cabrera, vescomte de Bas
1411/12/24	1412/12/29	Vilatenim	AHG, Pe 134 bis	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	4 f.	Rocaberti
1438/5/13	1443/10/22	Vilaüt	AHG, Ca 606	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	11 f.	Berenguer de Palol
1441/12/19	1444/3/30	Vulpellac	AHG, Vu 78	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	s.f. (aprox. 50 f.)	Jofre Sarriera
1452/7/24	1456/9/22	Vulpellac	AHG, Vu 140	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	s.f. (aprox. 50 f.)	Sarriera
1487/11/16	1497/6/12	Vulpellac	AHG, Vu 87	Llibre de cort (majoritàriament procediments)	s.f. (aprox. 50 f.)	Antoni Sarriera

